

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

GALATA-BEYOĞLU-ŞİŞLİ BÖLGELERİNİN
GELİŞİMİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN ROLÜ,
1910-1966 DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA ETNİK İŞ
BÖLÜMÜ VE TİCARİ COĞRAFYA

Şule ESKENAZİ

2501090244

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Şevket Kamil AKAR

İstanbul 2012

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı : ŞULE ESKENAZİ Numarası : 2501090244
Anabilim/Bilim Dalı : İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Danışman: YRD.DOÇ.DR.ŞEVKET KAMİL AKAR
Tez Savunma Tarihi : 28.03.2012 Saati : 11:00
Tez Başlığı : |GALATA-BEYOĞLU-ŞİŞLİ BÖLGELERİNİN GELİŞİMİNDE
GAYRİMÜSLİMLERİN ROLÜ, 1910-1966 DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA ETNİK İŞ BÖLÜMÜ VE
TİCARİ COĞRAFYA

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. TEVFİK GÜRAN		Kabul
2- PROF.DR.MURAT GÜVENÇ		Kabul
3-PROF.DR.AHMET KAL'A		Kabul
4-DOÇ.DR.YÜCEL BULUT		Kabul
5-YRD.DOÇ.DR.ŞEVKET KAMİL AKAR		Kabul

ÖZ

Bu çalışmada Galata-Pera-Şişli bölgesinin tarihsel gelişiminin büyük toplumsal tarihle nasıl iç içe geçtiği, bölgelerin kuruluşu ve gelişimi sırasında belirleyici rol oynayan gayrimüslimlerin İstanbul'daki iktisadi faaliyetleri ile sentezlenerek anlatılmaya çalışıldı.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 19. yüzyıl itibariyle İstanbul'un nüfus yapısı, iktisadi ve toplumsal durumu ve kentsel yapı hakkında genel bir bilgi verilmek suretiyle kentin genel panoraması çizilmektedir. İkinci bölümde ilk olarak Galata, Pera ve Şişli bölgelerinin nüfus yapıları, kent ekonomisindeki yerleri incelenmektedir. Öncüllerini takip ederek gelişen bu bölgelerin gelişim süreçlerinin de değerlendirildiği bu bölümde son olarak 20. yüzyılda gayrimüslimlerin yerleşim kararlarında etkili olan tarihsel gelişmelere değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise 1910, 1922, 1942, 1955 ve 1966 yılları itibariyle, farklı etnik gruplara mensup yerleşiklerin İstanbul'un iktisadi ve ticari hayatında oynadıkları roller ve İstanbul'un bu bölgelerindeki ticari coğrafyanın etnik dağılım kalıpları incelenmiştir.

ABSTRACT

This study intends to trace how the historical development of the Galata-Pera-Şişli triangle intertwined with the greater social history, while synthesizing the economic activities of non-Muslims in Istanbul who played a decisive role in the foundation and improvement of these regions.

The thesis statement comprises three chapters. The first chapter outlines a general panorama of the city, which is based on brief information regarding the demographic composition of 19th century Istanbul and the economic and social position thereof, as well as the urban structure. The second chapter primarily analyzes the demographic structures of Galata, Pera and Şişli districts, and their positions in the urban economy. Having staged progress by following their predecessors, these districts are also evaluated given their developmental process in this section, which concludes with the historical developments in the 20th century that impacted non-Muslim communities' settlement decisions. The third chapter examines the roles taken on by residents of different ethnicities in Istanbul's economic and commercial life – in 1910, 1922, 1942, 1955 and 1966 – as well as an ethnic distribution scale of the commercial geography that pervaded these regions in Istanbul.

ÖNSÖZ

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreç içinde gayrimüslimlerin İstanbul'un iktisadi ve toplumsal hayatında önemli roller oynadıklarını ve mekânsal anlamda, kentin kuzey yönünde gelişmesinde ve bu gelişme sonucunda da Galata, Pera ve Şişli bölgelerinin oluşumunda büyük paylarının bulunduğu görüşünü savunduğum "İstanbul'da Etnik İş Bölümü Ve Ticari Coğrafya(1910-1966): Galata-Beyoğlu-Şişli Bölgelerinin Gelişiminde Gayrimüslimlerin Rolü" adlı tezimin tamamlanmasında yardım ve desteklerini gördüğüm herkese öncelikle teşekkürü bir borç bilmekteyim.

Çalışmamın üçüncü bölümünde kullandığım tüm verileri ve bu verilerden mütekabiliyet analizleri ile elde edilmiş olan tabloları oluşturan, ortaya çıkan analizlerin nasıl yorumlanacağı hususunda beni bilgilendiren, büyük bir bölümü daha önce kullanılmamış olan bu verileri ve değerli vaktini benimle paylaşan, adeta ikinci bir Tez Danışmanım gibi benimle ilgilenerek, bilimsel araştırmanın nasıl kalıplar dışına çıkabileceği konusunda ufkumun açılmasına vesile olan İstanbul Şehir Üniversitesi Şehir Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Murat H. Güvenç'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Kendisinden çok şeyler öğrendim.

Tez Danışmanım Yrd. Doç Dr. Şevket Kamil Akar'a, konunun belirlenmesi ve çalışma aşamasında öneri ve bilgileri ile beni yönlendirdiği ve bu çalışma boyunca beni hep sabırla dinlediği, iyimser tavırları ve yapıcı eleştirileri ile zaman zaman içine girdiğim kaostan çıkmamı sağladığı için teşekkür ederim.

İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ahmet Kal'a'ya, yüksek lisans eğitimimi aldığım İstanbul Araştırmaları Bölümü içerisinde farklı disiplinlere açık, araştırmacıları farklı yaklaşımları benimsemeleri hususunda cesaretlendiren bir yapı kurduğu ve Osmanlı Dönemi İktisat Tarihi'ni bana bir kez daha sevdirdiği için teşekkürü bir borç bilirim.

İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi Ü. Serdar Serdaroğlu'na tezin son haline gelmesindeki katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Beni bugünlere getiren anne ve babama, uzun çalışma dönemlerinde onlardan çaldığım zamanları hep anlayışla karşılayan eşim Yusuf'a ve biricik oğullarım Derin ve Doruk'a çok teşekkür ederim.

şule ESKENAZİ, İstanbul, 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xiii
HARİTALAR	xvi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: İSTANBUL'UN KENTSEL VE TOPLUMSAL YAPISI	6
1.1.Dersaadet'in Genel Panoraması.....	6
1.1.1.Nüfus Yapısı	6
1.1.2.İktisadi ve Sosyal Yapı	12
1.2. Kentsel Yapı.....	18
2.BÖLÜM: PERA'NIN MEKÂNSAL VE TOPLUMSAL YAPISI	27
2.1.Konut ve İşyeri olarak Galata ve Pera'nın Gelişimi	27
2.1.1.Galata	27
2.1.1.1.Galata'nın Nüfus Yapısı.....	31
2.1.1.2.Galata'nın Ticari Yapısı ve Konut-İşyeri Ayırımı	33
2.1.2.Pera'nın Gelişimi	38
2.1.2.1.Pera'nın Ticari Yapısı ve Konut İşyeri Ayırımı.....	41
2.1.2.2.Pera'da Kentsel Gelişim.....	44
2.1.2.3.Galata/Pera'da Ulaşım	48
2.1.2.4.Pera'nın Nüfus Yapısı	49
2.2. Şişli Bölgesinin Yerleşim Alanı Olarak Yükselişi.....	50
2.2.1. Tarihsel Süreçte Şişli Bölgesi'nin Gayrimüslim Azınlıkla Özdeşleşmiş Semtleri.....	53
2.2.1.1. Kurtuluş (Tatavla).....	53
2.2.1.2. Harbiye.....	56
2.2.1.3. Pangaltı.....	57
2.2.1.4. Osmanbey.....	58
2.2.1.5. Şişli Merkez	59
2.2.1.6. Bomonti.....	63

2.2.1.7. Feriköy	64
2.2.2. Şişli Bölgesi'nin Zaman Çizelgesi'ne Yansıyan Mekân Oluşumları (Kamusal Hizmet Kurumları)	65
2.2.2.1. 1560- Pangaltı Surp Agop Ermeni Mezarlığı	65
2.2.2.2. 1615-Grand Champs des Morts (Büyük Mezarlık).....	67
2.2.2.3. 1726-Ayios Dimitrios Kilisesi	68
2.2.2.4. 1806-Topçu Kışlası	69
2.2.2.5. 1831-Pera Yangını	69
2.2.2.6. 1837-Surp Agop Ermeni Hastanesi.....	70
2.2.2.7. 1838-Artigiana Düşkünler Evi	70
2.2.2.8. 1846-Saint Esprit Katedrali.....	71
2.2.2.9. 1848-Mekteb-i Harbiye.....	73
2.2.2.10. Bulgar Eksarhanesi.....	74
2.2.2.11. 1852-Feriköy Latin Katolik Mezarlığı	75
2.2.2.12. 1856-Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi	76
2.2.2.13. 1857-Fransız La Paix Hastanesi.....	77
2.2.2.14. 1857-Feriköy Protestan Mezarlığı.....	78
2.2.2.15. 1858-Ayios Athanasios Kilisesi.....	79
2.2.2.16. 1861-Bomonti Gürcü Katolik Kilisesi	79
2.2.2.17. 1865-Ayios Elefterios Kilisesi	80
2.2.2.18. 1865-Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı	80
2.2.2.19. 1868-Aya Apostoli Kilisesi.....	81
2.2.2.20. 1870- Büyük Pera Yangını.....	81
2.2.2.21. 1896-Darülaceze	83
2.2.2.22. 1899-Şişli Etfal Hastanesi	84
2.2.2.23. 1901-Bulgar Hastanesi	84
2.2.2.24. 1902-Bomonti Bira Fabrikası.....	85
2.2.2.25. 1908-Şişli Atatürk Müzesi	85
2.2.2.26. 1911-Abide-i Hürriyet.....	86
2.2.2.27. 1912-Saint Michel Fransız Lisesi.....	86
2.2.2.28. 1913-Şişli Karagözyan Ermeni İlköğretim Okulu	87
2.2.2.29. 1920-Beth Israel Sinagogu.....	88

2.3. 20. Yüzyılda Azınlıkların Yerleşim Kararlarında Etkili Olan Önemli Tarihsel Gelişmeler	88
2.3.1.1923 Türk-Rum Nüfus Mübadelesi	94
2.3.2.Türkleştirme Politikaları	95
2.3.2.1.Milli İktisat Politikaları	96
2.3.2.2.Dil Meselesi	99
2.3.2.3.Kamu ve Askerlik Hizmetlerinde Yaşanılan Sıkıntılar.....	101
2.3.3.1934 Trakya Yahudi Olayları	104
2.3.4.1942 Varlık Vergisi	106
2.3.5.6-7 Eylül 1955 Olayları	114
3. BÖLÜM: Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma, İktisadi Faaliyet Kollarının Kompozisyonu ve Ticari Coğrafyaya Dair Göstergeler	121
3.1. 1910 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası.....	121
3.1.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	122
3.1.2 Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	133
3.1.3. Tek Basamaklı Sınıflama 1910 Yılında İstanbul’da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	138
3.1.4. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul’da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	140
3.1.5 1910 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası, İktisadi Faaliyet Alanlarının Semtler Arası Dağılım Kalıpları	146
3.2. 1922 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası.....	149
3.2.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	149
3.2.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	154
3.2.3. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	159
3.2.4 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	164
3.2.5. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	166

3.2.6. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	168
3.2.7 1922 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası, İktisadi Faaliyet Alanlarının Semtler Arası Dağılım Kalıpları	169
3.3 1942 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası.....	172
3.3.1. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	172
3.3.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	176
3.3.3. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	181
3.3.4. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	183
3.3.5. 1942 Yılı İstanbul'un Ticari Coğrafyası, Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları.....	186
3.4. 1955 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası.....	192
3.4.1. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	192
3.4.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	196
3.4.3. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	201
3.4.4. Tek Basamaklı Sınıflamaya 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	206
3.4.5. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	208
3.4.6. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	210
3.4.7. 1955 Yılı İstanbul'un Ticari Coğrafyası, Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları.....	212
3.5. 1966 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası.....	219
3.5.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	219
3.5.2 İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu	223

3.5.3 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	227
3.5.4 İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	229
SONUÇ.....	232
KAYNAKÇA	238
EKLER.....	250

TABLÖLAR

Tablo 1: 19. yy-20. yy Başında Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul Nüfusu .	10
Tablo 2: 19. yy-20. yy Başında Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranı (%)	10
Tablo 3: İstanbul Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (1844-1886)	11
Tablo 4: İstanbul Nüfusunun Etnik Dağılımı (1897)	12
Tablo 5: Türkiye'de Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı	93
Tablo 6: Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilât.....	110
Tablo 7: Varlık Vergisini Ödemek İçin Gayrimenkul Satanlar	112
Tablo 8: Gayrimenkulleri Satın Alan Gruplar	113
Tablo 9: Tahrip Edilen İşyeri ve Evlerin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı	117
Tablo 10: İstanbul'da Ana Dillerin Toplam Nüfus İçindeki Oranları (%).....	119
Tablo 11: İstanbul'da Dinlerin Toplam Nüfus İçindeki Oranları (%)	119
Tablo 12: İstanbul'da Dinlerin Artış Oranları (%).....	120
Tablo 13: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	122
Tablo 14: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	123
Tablo 15: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	125
Tablo 16: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	128
Tablo 17: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	129
Tablo 18: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	129
Tablo 19: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	133
Tablo 20: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	134
Tablo 21: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	135
Tablo 22: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	138
Tablo 23: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	140
Tablo 24: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	143
Tablo 25: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	149

Tablo 26: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	150
Tablo 27: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	151
Tablo 28: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	154
Tablo 29: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	155
Tablo 30: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	156
Tablo 31: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	159
Tablo 32: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	160
Tablo 33: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	161
Tablo 34: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	164
Tablo 35: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	166
Tablo 36: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	168
Tablo 37: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	172
Tablo 38: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	173
Tablo 39: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	174
Tablo 40: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	176
Tablo 41: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	177
Tablo 42: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	178
Tablo 43: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	181
Tablo 44: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	183
Tablo 45: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası	186
Tablo 46: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası	187

Tablo 47: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları	188
Tablo 48: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümelerinin Etnik Profilleri	191
Tablo 49: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	192
Tablo 50: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	193
Tablo 51: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	194
Tablo 52: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	196
Tablo 53: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	197
Tablo 54: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	198
Tablo 55: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	201
Tablo 56: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	202
Tablo 57: İstanbul İktisadi Yapısı 1955 Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu...	203
Tablo 58: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	206
Tablo 59: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	208
Tablo 60: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma.....	210
Tablo 61: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası	212
Tablo 62:: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası	213
Tablo 63: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları.....	214
Tablo 64: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası	217
Tablo 65: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	219
Tablo 66: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	220
Tablo 67: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	221
Tablo 68: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	223
Tablo 69: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	224

Tablo 70: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu	225
Tablo 71: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma	227
Tablo 72: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma	229

HARİTALAR

Harita 1 İstanbul 1910- Sokakların Ekonomik Etkinlik Profilleri	146
Harita 2 İstanbul 1922- Sokakların Ekonomik Etkinlik Profilleri	170

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim - II. Mahmut dönemlerinde başladığı varsayılan modernleşme hareketleri imparatorluğun son yüzyılında etkisini iyice hissettirmekteydi. Askeri reformlarla başlayan değişimler sadece bu alanla sınırlı kalmayıp idari, mali, kültürel ve sosyal alanlarda da değişikliklere yol açmaktaydı. Temelleri 18. yüzyılda atılan Osmanlı modernleşmesi 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hukuki ve siyasi bir şekil almıştı. Tanzimat Fermanı her dinden Osmanlı vatandaşının can ve mal güvenliğinin sağlanması ve eşit haklara sahip olmasını sağlamaya yönelik girişimler ile yepyeni bir dönemi başlatmaktaydı. Batılılaşma hareketleri hayatın her alanında kendini göstermekteydi.

İmparatorluğun başkenti olması sebebiyle tüm bu değişiklikler İstanbul'da da hayatın her alanında oldukça yoğun bir şekilde hissedilmekteydi. İdarecilerin Batılı ülkelerdeki uygulamalara adapte olma çabaları, bu ülkelerle ticaret alanında giderek artan ilişkiler, İstanbul'un nüfus yapısında, iktisadi ve toplumsal yapısında olduğu kadar kentsel yapısında da önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısını oluşturan çeşitli etnik gruplara mensup vatandaşlar Tanzimat'ın sağladığı haklarla eşit konuma gelmişlerdi. Fakat bu eşitlik ilkesi hemen hemen toplumun tüm kesimlerinden tepkiler almıştı. Hakim grup olan Müslümanlar üstünlüklerini kaybedecekleri için, Ortodoks Hristiyanlar da imparatorluk içinde güçlenecek Protestan ve Musevi grup oluşumlarından rahatsız oldukları için memnun olmamışlardı. Ancak gerek devrin yenilikçi idarecilerinin çağı yakalama konusundaki dirayetli davranışları gerekse Avrupalı ülkelerin Osmanlı'ya olan baskıları sonucu eşitlik ilkesi son derece kararlı bir şekilde uygulanmaya başlandı.¹

Doğal olarak bu eşitlik ilkesi en fazla daha önce zımni statüsünde bulunan Osmanlı gayrimüslim azınlıklarının durumunu iyileştirdi. Tanzimat yöneticileri Müslümanlar kadar gayrimüslimleri de kapsayan bir Osmanlılık hüviyetine sahipti.

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 106-108.

Osmanlı Devleti padişaha ve devlete sadakat içinde hizmet etmeye hazır, birkaç yabancı dili olduğu kadar Türkçeyi de düzgün yazan ve konuşan bu azınlıkları² Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak yüksek hizmetlere getirdi. Gayrimüslim azınlıklar arasından tercümanlar, müşavirler hatta pek çok nazırlar yetişti. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği imkanları kullanarak durumlarını giderek düzelteren azınlıklar ekonomik açıdan da kuvvetlenmeye başladılar. Ticaret antlaşmaları sayesinde imparatorluğa rahatça giren yabancı sermayenin de azınlıklarla işbirliğini tercih etmesi ticaretin iyice bu grupların hakimiyeti altına girmesine sebep oldu. Müslüman/Türkler memuriyet ve askerlik alanlarında artık daha da yoğun şekilde yer almaya başladılar. Azınlıkların askerlik görevinden de muaf olmaları sebebiyle Müslüman kesime oranla nüfuslarında meydana gelen artışlara, ticaret için imparatorluğu mesken tutan yabancı tüccarlar da eklenince Osmanlı başkentinin kozmopolitliğinin derecesi iyice artmıştı.³

Mekânsal anlamda İstanbul'un 19. yüzyılda ve Cumhuriyetin ilk elli yılındaki gelişim ve değişimi oldukça hareketliydi. Geleneksel Osmanlı düzeninde çeşitli milletlere mensup İstanbulluların yerleşim kararları cemaat tipi örgütlenme bazında gerçekleşiyordu. Bizans döneminden beri şehrin merkezi olan Suriçi denilen tarihi yarımada ile Üsküdar ve Eyüp bölgeleri Müslüman grupların yoğun yerleşimine konu olurken, Marmara ve Haliç kıyıları ve Galata gayrimüslimlerce mesken tutulmaktaydı. 19. yüzyılda her ne kadar tamamen ortadan kalkmasa da cemaat tipi yerleşim, yerini ekonomik ve sınıfsal olarak özdeşleşen grupların bir arada bulunması şeklindeki yapılanmaya terk etmeye başlamıştı. Bunun yanında 19. yüzyılın ortalarında 213,992 olan İstanbul'un nüfusu, büyük ölçüde savaşlarda yaşanan toprak kayıplarından da kaynaklanan göçlerin etkisi ile yüzyıl sonunda 1.115.946'ya çıkmış (bkz. Tablo-1), demografik büyüme de fiziksel genişlemeye katkıda bulunmuş, Haliç'in öteki yakası diye adlandırılan bölgede, gayrimüslim azınlığın çoğunlukta olduğu Galata'dan Pera'ya ve oradan Taksim'e ve Taksim'den Harbiye yoluyla Tatavla'ya ve Şişli'ye yayılan yeni yerleşimler ortaya çıkmıştı.

Yeni gelişen bu bölgelerden Şişli, merkezi konumu ve yaklaşık 150 yıllık tarihsel birikimi ve ekonomik ve sosyo-kültürel bir çekim merkezi statüsüyle

²Ortaylı, a.g.e., s. 274.

³Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I*, Selçuk Yayınları, Konya, 1967, s. 30.

kurulduğu ilk zamanlardan itibaren çağdaş İstanbul'un prestij mekanlarından biri olmuştur. Gelişimini modern kent yaşamını temsil eden, üst düzey kent kimlikleri ile özdeşleştirmiş olan mekan, 19. yüzyılda kuvvetlenen modernizm akımında çağdaş kentin yeni yaşam koşullarına en iyi ayak uyduran bölgesi olarak çoğunlukla örnek alınan ve imrenilen bir karakteristik sergilemiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise kentlerin post modern düşünce temelinde gelişen yeni bir dünya düzeninde yer edinmeye çalıştıkları düşünülürse temelde ekonomik gelişmeyle şekillenen bu düzenin küreselleşme sürecini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Dünya kentlerinde kentsel kimliğin bir parçası haline gelmiş olan bu olgunun temelinde farklılıkların bir arada ve karşılıklı etkileşim içinde varlıklarını sürdürebilme anlayışı yatar. Bu anlamda kuruluşundan itibaren modernlik ve küresellik anlayışı ile şekillenmiş olan Şişli'nin, tıpkı parçası olduğu İstanbul gibi, tarih boyunca yaşamış olduğu dönüşümlerden kozmopolitlik anlamında olumsuz etkilendiği söylenebilir. Ancak günümüzde halen İstanbul'un gayrimüslim azınlıklar tarafından yaşam alanı olarak tercih edilen bölgelerindendir. Ne Pera, ne Galata, ne Kuzguncuk ne de Fener-Balat bölgeleri bu özelliklerini günümüze taşıyabilmişlerdir. Aynı özelliği bir nebze de olsa koruyabilen Adalar bölgesi ise mevsimsel yerleşim özelliği gösterdiğinden aynı kategoride değerlendirilmesi uygun görülmemektedir.

Bu çalışmada Tanzimat Dönemi ile birlikte Müslümanlarla eşit haklara sahip olan ve bu avantajlarını iyi kullanarak ekonomik ve sosyal statülerini yükselten gayrimüslim azınlıkların, İstanbul'un Galata-Pera-Şişli aksının mekansal anlamda gelişimindeki ve ticaret hayatındaki rolleri, Cumhuriyet Döneminin ilk kırk üç yılı dâhil olmak üzere incelenmektedir.

İstanbul gibi üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış, coğrafi olarak eşsiz bir konumda bulunan, nüfus yapısında az rastlanır etnik çeşitliliğe sahip ve bulunduğu coğrafya ile sıkı ticari ilişkiler içinde olan bir kentte değişimi tek boyutta anlatabilmek mümkün değildir. Zira bu değişim kentin hem nüfus yapısında, hem ekonomik ve sosyal hayatında, hem de mekansal anlamda dönüşüm ve gelişiminde etkili olmuştur. Bu üç boyut da birbiri ile sıkı bir ilişki ve etkileşim içindedirler. Öyle ki içlerinden herhangi birinin kapsam dışı bırakılması söz konusu bile olamaz.

Dolayısıyla bu çalışma kentsel, sosyolojik ve tarihi olmak üzere üç boyutlu bir yapıya sahiptir. 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içerisinde gelişme gösteren Galata-Pera-Şişli bölgelerinin oluşum süreci incelenirken, arka planda da bu bölgelerin nerdeyse kurucu unsurları sayılan gayrimüslim azınlığın seçilen dönem itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden var oluşlarına ayna tutulacaktır. Lozan Antlaşması ile yüzyıllardır yaşadıkları topraklarda birer azınlık grup olarak tanımlanan bu etnik grupların şehrin gelişimindeki rolleri, toplumsal ve ekonomik hayattaki yerleri Galata-Pera-Şişli ekseninde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Seçilen dönemi temsilen alınan istatistiksel veriler bu grupların dönemler itibariyle İstanbul'un iktisadi hayatındaki yerlerini ve kent içindeki yerleşim tercihlerini ortaya koyarken, ilk resim ile son resim arasındaki fark İstanbul'un yitirdiği kozmopolitliğini somut verilerle kanıtlamaktadır. Bu anlamda somut verilerle desteklenmiş olan bir tarihi gerçeklik, kent dokusunu oluşturan toplumsal, ekonomik ve siyasal etmenlerin katkılarıyla değerlendirilmiştir.

Çalışmada İstanbul'un Şişli bölgesinin 19. yüzyıl'da nasıl geliştiği ve bu dönemden başlayarak 20. yüzyılın ilk yarısına kadar her biri öncülünün uzantısı olan Galata-Pera-Şişli bölgelerindeki yerleşimin tarihçesi, bölgenin nüfus yapısı, etnik iş bölümü ve ticari coğrafyanın gayrimüslim azınlıklar bağlamında ele alınması hedeflenmiştir. Ancak böyle bir çalışmayı dönemin başkenti olan İstanbul'un genel panoramasını, yaşanan iktisadi, siyasi ve toplumsal gelişmeler olmadan anlatabilmenin imkansızlığı ortadadır. Çalışma gayrimüslim azınlıklar kapsamında ele alındığından bu grupların mekan içerisindeki dağılımlarını, bu dağılımları etkileyen siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri ve kent ekonomisi içindeki yerlerini seçilen dönem itibariyle incelemek zorunlu görünmektedir. Dolayısıyla ilk bölümde dönemin İstanbul'unda yaşanan demografik, ekonomik ve kentsel gelişmeler makro bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise adeta gayrimüslim azınlıklarla özdeşleşmiş Galata-Pera bölgesinin kent içindeki önemi, bölgede yaşanan gelişmeler ve bu bölgeden başlayarak Şişli ve civarını oluşturan kuzey yönlü kentsel genişlemelere yer verilmiştir. Bu bölgelerin genel olarak kentin Müslüman olmayan kesimlerini temsil etmesi sebebiyle olaylar ağırlıklı olarak İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları

bağlamında değerlendirilmiştir. İkinci kısmın son bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk altmış yılına kadar olan dönemde İstanbul azınlıklarının hayatlarını genel olarak etkileyen olaylara yer verilmiştir. Zira bu olaylar bir bütün olarak gayrimüslimlerin iktisadi ve toplumsal yaşamlarını, dolayısıyla da yerleşim kararlarını etkilemiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü tamamen birincil kaynaklardan elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde 1910, 1922, 1942, 1955 ve 1966 yılları itibariyle, farklı etnik gruplara mensup yerleşiklerin İstanbul'un iktisadi ve ticari hayatında oynadıkları roller ve İstanbul'un bu bölgelerindeki ticari coğrafyanın etnik dağılım kalıpları incelenmiştir. Bu saptamalara kaynak oluşturacak veriler "*Şark Ticaret Yıllıkları*" ve "*İstanbul Telefon Rehberleri*"nden derlenmiştir.

Penelopi Stathis'in 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler adlı kitabının önsözünde dediği gibi;

*"Bu çalışmayla birlikte, farklı milliyetlerin bulundukları ülkeye iktisadi ve özellikle kültürel zenginlik kattığı bir kez daha açıkça ortaya çıktı. Her milliyetin adetleri, gelenekleri, becerileri, meziyetleri, başarıları, zaafı, eksiklikleri ve genelde ortaya koydukları eserler, İstanbul'un insan denizinin nakışlarıydı. Bir zamanlar çok renkli olan bu nakışlar, şimdiye umutsuzca tükenmiş durumda. Rumlar, Latinler, Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar, Protestanlar gündelik hayatta yakın ilişkiler içinde yaşayan insanlardı. Çıkarları, beklentileri, mutlulukları ve üzüntüleri, herkes birlikte, kendi milliyetinin belirlediği özel nitelikleri yoluyla yaşıyordu. 19. Yüzyıl İstanbul'unda etnik azınlıkları oluşturan milliyetler bunlardı. Bir kısmı zamana dayandı, bazıları ortadan kayboldu, bazıları da hala yaşamak, hayatta kalmak için inatla mücadele ediyor. Biz de bu inadı desteklemek için, bu kitapta etnik azınlık üyelerinin bir arada yaşamalarına dair tarihi tanıklıkları aktarıyoruz."*⁴

⁴ Penelopi Stathis, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. v-vi.

1.BÖLÜM: İSTANBUL'UN KENTSEL VE TOPLUMSAL YAPISI

1.1.Dersaadet'in Genel Panoraması

1.1.1.Nüfus Yapısı

Edmondo De Amicis, 1874 yılında ziyaret ettiği İstanbul ile ilgili anılarını *İstanbul 1874* adlı kitabında anlatmıştır. Amicis, şehri ilk gördüklerinde gemideki tüm yolcuların ve mürettebatın şaşkınlıktan ağızlarının bir karış açıldığını ve zevkten nefeslerinin kesildiğini söyler. Hatta gördüklerinden o kadar etkilenir ki dünyadaki tüm kudret sahibi insanlara acıyarak, gemide bulunduğu yerin tüm hazinelere bedel olduğunu ifade eder. Ancak yazarın bu ilk izlenimleri, gemiden inip de Pera'nın tepesinde bulunan otellerine gitmek üzere şehrin dar sokaklarına tırmanırken yaşadığı hayal kırıklığı ile bozulacaktır. İstanbul onun için artık tepelere ve vadilere dağılmış korkunç bir şehirden başka bir şey değildir. Mezarlıklarla yaşam alanlarının iç içe oluşundan, her ırktan ve her dilden insanın yarattığı karmaşadan, başlanıp yarım bırakılmış yol inşaatlarından ve tezatlarından biraz şaşkınlık ama daha da çok memnuniyetsizlik içinde bahseder. Camilerin, havraların, Rum, Katolik ve Ermeni kiliselerinin birbiri ardına sıralanması, sağına döndüğünde bir Asya köyü, soluna döndüğünde bir Rum mahallesi, başka bir köşede Fransa'dan, İtalya'dan, İngiltere ve Rusya'dan parçalar görmek şehir hakkındaki algılarını iyice karıştırır. Amicis, İstanbul'da karşılaştığı halkların çeşitliliği, dillerin çokluğu ve hepsinin farklı farklı kıyafetleri karşısında da iyice afallamıştır. Ermeniler, Rumlar, İranlılar, Afrikalılar, Yahudiler ve Avrupa'nın her yerinden yabancıların birbirlerinden bu kadar farklı olup da aynı ortamda uyum içinde var olmaları Amicis için oldukça değişik bir tecrübedir. Artık kendi deyimiyle İstanbul'un ne olduğunu birdenbire soranlara elini şakağına dayamadan cevap veremeyecek bir haldedir.⁵

⁵ Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 15-30.

Dönemin önemli sanatçılarından Francis Marion Crawford'un metinlerini yazdığı ve Edwin Lord Weeks'in çizimlerini yaptığı 1890'larda İstanbul adlı eserde de İstanbul sokakları ile ilgili şu tespitlere yer verilmiştir:

“Türkiye’den ‘hasta adam’ diye söz etmek ve dünyada hayatın en doludizgin sürdüğü kentlerden biri olan bu şehri yıkım ve çürüme ile bağdaştırmak adet olmuştur. Ancak Haliç’in herhangi bir yakasında yirmi dört saat geçiren biri ne İstanbul sokaklarında, ne Galata Köprüsü’nde, ne hareketli Galata semtinde, ne de Pera tepelerinde ataletle uzaktan yakından ilgili hiçbir şey düşünemez. Avrupa’dan, İtalya ve Avusturya’dan gelen biri başkentin cihanşümül hayatı, canlılığı ve faaliyeti karşısında gerçekten şaşırır. Dünyada bu kadar farklı insanın bir araya toplandığı, birbirleriyle ve yabancılarla omuz omuza yaşadığı başka hiçbir şehir yoktur... Pek çok kozmopolit başkentte görmeye alışık olduğumuz gibi hakim bir tip veya renk yoktur”⁶

Sultan II. Abdülhamit’in saltanatının devam ettiği 1894 yılında Georgina Adelaide Müller ve eşi Friedrich Müller’in, İngiliz Büyükelçiliği’nde sekreter olarak görev yapan oğulları Wilhelm Max Müller’i ziyaretlerinde Galata Köprüsü üzerinde karşılaştıkları İstanbul’un hiç de homojen olmayan nüfus yapısıyla ilgili gözlemleri de ilginçtir:

“Meşhur Galata Köprüsü’ne ilk adım attığım zaman, köprünün tahmin ettiğimin de ötesinde uzun olduğunu fark ettim. Burada dünyanın her tarafından insan görmeyi umabilir ve görebilirdiniz de, ama onların hepsini bir sahne üstündeymişçesine değil de, hayatın tam da içinde, Babil Kulesi’nin yıkılmasından hemen sonra, Şinar Ovası’ndan üzerinize akarmışçasına görebilirdiniz. Sami ırkı, yalnızca her türden Yahudi’ye değil; küstah burunları, sert yüz hatlarıyla, kirli beyaz yahut kahverengi ihramlarına bürünmüş haldeki çoğu yalın ayak, başlarıysa beyaz ketenden sargı bezleriyle Araplarla da temsil edilmektedir.

⁶ Francis Marion Crawford, 1890’larda İstanbul, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 10.

Afrika'dan çirkinliğin her çeşidinden zenci erkek ve kadınlar karşımıza çıkıyor burada; yuvarlak yüzleri, küçük yuvarlak gözleri ve isimlerine layık olmayan burunlarıyla gerçek Moğollar da yok değil. Çin ve Malay ırklarına pek rastlanmıyor; ama orada burada yalnızca Çin Krallığı'ndan veya Malay Adalar'ından çıkabilecek sarımsı tenleri ve düz siyah saçlarıyla bunlardan da birkaç tanesi görülebiliyor. Ari ırk Avrupa ve Asya'nın her bölgesinden gelen temsilcileriyle bir hayli fazla. Ama en dikkat çekenler, altın işlemeli ceketleri ve beyaz etekleriyle yakışıklı Yunanlılar, dökümlü cüppeleri ve siyah başlıklarıyla İranlılar, ilkel koyun postlarıyla Arnavutlar ve çoğu Türk giyimli, kırmızı fesli Ermeni grupları... Ayrıca göğüsleri fişeklerle kaplanmış, yanlarında kılıçlar ve kemerlerinde hançerlerle Çerkezler var; uzun kahverengi başlıklarıyla dervişler her yerdeler; yine Hindistan ve Buhara'dan gelmiş insanlar, hepsi malum fesleri ve az ya da çok yerel kıyafetleriyle Türklerin arasında bir o yana bir bu yana gidip geliyorlar.⁷

Fred Field Goodsell ise *İstanbul 1920* isimli eserde demografik açıdan dünyadaki hiçbir kentin İstanbul kadar şaşırtıcı bir çeşitlilik gösteremeyeceğini ve Amerika veya Avrupa kentlerinde ve Doğu kentlerinin pek çoğunda yaşayan insanları doğal olarak birbirine bağlayan bağlara İstanbul'da pek rastlanamayacağını belirtir. Goodsell'e göre hükümet, dil, din, ırk, milliyet, eğitim, gelenek ve göreneklerle İstanbul'daki insanları birleştirmek yerine onları birbirinden ayırır.⁸

İşte 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında İstanbul yabancıların gözünden bu fotoğrafları yansıtıyordu. Gerçekten de demografik açıdan İstanbul'daki çeşitlilik dünyanın herhangi bir yerinde karşılaşılabilecek yapılardan oldukça farklıydı. Geniş bir imparatorluğun hala başkenti olan İstanbul belki de dünyanın en kozmopolit kentiydi. İmparatorluğun çeşitli halkları burada dünyanın her yerinden gelen yabancılarla iç içe yaşıyorlardı. İmparatorluğun bütün kentleri içinde ayrıcalıklı bir yeri olan İstanbul, yaşam biçimi ve görünümüyle yarım yüzyıldır

⁷ Georgina Adelaide Müller, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanat'lı Günleri*, Dergah Yayınevi, İstanbul 2010, s. 18.

⁸ Fred Field Goodsell, "Tarihsel Görünüm", *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23.

uygulanan modernleşme hareketini yansıtmaktaydı. Ancak kentin nüfusu büyük bir hızla artmaktaydı (bkz. Tablo-1). İstanbul'un nüfusu 40 yılda %100'ün üzerinde bir artış göstermekteydi. 1878-1886 yılları arasında nüfusun tüm etnik unsurları bu büyümeyi paylaşmıştı. Buna göre Müslümanlar %90, Rumlar %60, Ermeniler %53 ve Yahudiler %131'lik bir artış göstermişlerdi.⁹ Ancak kozmopolit görünümün en yoğun olduğu zaman dilimi, devletin politik özerkliğini yitirmesinin tescili olan 1918-1923 arasındaki işgal dönemi idi. İstanbul'da daha önce sayıca bu kadar çok ulusal, kültürel ve dinsel kimlik bir araya gelmemişti. Birbiri ardına kurulan yabancı şirketler, akın akın çalışmaya gelenler, göçmen ve sığınmacılar, işgal güçleri ve özel üniformalarıyla onların sömürge askerleri farklılık katsayısını artırmıştı.¹⁰

İstanbul'un nüfusundaki bu artışta ticaretin yaygınlaşmasının payı da büyüktü. Başkentin 19. yüzyıldaki bu çekim gücü, ekonomik etkinlik alanının yaygınlaşması ve geleneksel modeller dışında yukarı doğru toplumsal hareketlilik fırsatlarının yaratılmasıyla had safhada arttı. On binlerce gayrimüslim bekar erkek özellikle hizmet sektöründe faaliyet göstermek üzere İstanbul'a akın etmişti. Kolaylıkla iş bulabilen bu gruplar sadece Avrupalıların sahip oldukları işletmelerde çalışmakla kalmayıp, fırıncılık, değirmencilik, bahçıvanlık veya seyyar satıcılık benzeri bağımsız işlerde de çalışmaktaydılar. Bu da ekonomik büyümenin boyutunun ve artan işgücü ihtiyacının göstergesiydi. Müslüman nüfusta yaşanan artışın sebebi de 1862 tarihinden itibaren Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerdi.¹¹ 1844-1880 yılları arasında İstanbul nüfusunun %50'den fazlasının gayrimüslimlerden oluşmasına karşın 1896 yılında Müslümanların oranı %56'ya ve 1910'larda ise %60'lara yükselmişti. Aşağıdaki tablolardan da izlenebileceği gibi kent 20. yüzyıla Müslüman yoğun bir karaktere bürünerek girmekteydi.

⁹ Stanford J. Shaw, Ezel K. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, e-Yayınları, İstanbul, 2010, s. 294-295.

¹⁰ Murat Güvenç, Eda Ünlü Yücesoy, **İstanbul 1910-2010**, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul, 2010. (Eserde sayfa numarası kullanılmamıştır.)

¹¹ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 215, 216.

Tablo 1: 19. yy-20. yy Başında Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul Nüfusu

Yıl	Nüfus
1844	213.992
1856	236.096
1882	382.376
1885	873.575
1896	1.115.946
1906	864.576
1914	909.978

Kaynak: Cem Behar (haz.), Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 71

Tablo 2: 19. yy-20. yy Başında Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Müslim ve Gayrimüslim Nüfus Oranı (%)

Yıl	Müslim	Gayrimüslim
1844	47.91	52.09
1856	47.51	52.41
1885	44.06	55.94
1896	56.37	43.63
1906	49.93	50.07
1914	61.59	38.41

Kaynak: Kaynak: Cem Behar (haz.), Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 73.

Tablo 3: İstanbul Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (1844-1886)

	1844	1856	1878	1886
	(tahmini)	(tahmini)		
Müslüman	195.836	214.229	203.148	384.836
Rum	75.994	97.136	96.044	152.741
Ermeni	85.438	80.179	97.782	149.590
Bulgar	-	-	2.521	4.377
Katolik	10.303	10.874	5.610	6.442
Yahudi	24.083	26.047	19.223	22.394
Protestan	-	468	511	819
Latin	-	1.241	396	1.082
Yabancı	-	-	122.202	129.243
TOPLAM	391.654	430.174	547.437	851.524

Kaynak: Stanford J. Shaw, Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, e-Yayınları, İstanbul, 2010, s. 295.

Tablo 4: İstanbul Nüfusunun Etnik Dağılımı (1897)

ETNİK TOPLULUK	Sayı
Türkler	597.000
Arnavutlar	10.000
Kürtler	5.000
Rumlar	236.000
Ermeniler	162.000
Yahudiler	47.000
Sırlar	1.000
Hristiyan Araplar	1.000
TOPLAM	1.059.000

Kaynak: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 219.

1.1.2.İktisadi ve Sosyal Yapı

Avrupa devletlerinin gittikçe zenginleştiği, Avrupa başkentlerinin giderek geliştiği 19. yüzyıl, Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açıldığı ve idari reformların yanında İstanbul'da da kentsel anlamda büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin İmparatorluğu etkilediği kadar İstanbul kent yaşantısını da etkilediği veya İstanbul'un, imparatorlukta yaşanan gelişmelerin mikro bazda bir göstergesi olduğu düşüncesinden yola çıkılarak bu olaylara ana hatlarıyla değinilmesi gerekli görülmüştür.

Sanayi Devrimi sonrasındaki küreselleşme çağında ekonomi yeni bir düzene açılmaya başlarken Osmanlı yönetimi de bir yandan taşradaki ayanlar ve Balkanlarda hız kazanan bağımsızlık hareketleri karşısında bir dizi reformu uygulamaya koyarak merkezi devletin gücünü ve etkinliğini artırmaya çalışmıştı.¹² II. Mahmut'un

¹² Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 4.

merkezileşmeyi artırma isteği en başta İstanbul'daki merkezi hükümetin yapısında belirli değişiklikler yapılmasını gerektiriyordu. Sarayda ve Babıali'de yerleşmiş bir yöneticiler ve kalemîye bürokrasisi askerlerin ve dini sınıfların geleneksel gücünün yerine geçmeliydi.¹³

18. yüzyıldan beri imparatorluğun iktisadi hayatının modern dünyaya ayak uyduramadığını herkes görüyordu.¹⁴ Islahat, çöküşün önüne geçebilmek için tek çözüm olarak idarecilerin zihinlerine yerleşmişti. Ancak bir taraftan imparatorluğun zayıflaması, diğer taraftan da dışarıya açılış ve ıslahat hareketleri, zihniyetleri, gündelik hayatı ve başkent olması sebebiyle İstanbul'u alt üst etmişti.¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi neredeyse bir çöküntü halindeydi. 1533 senesinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından bazı Batılı devletlere tanınmış olan kapitülasyonlar, devlet zayıfladıkça bu ülkeler tarafından genişletilerek boyut değiştirmiş ve zamanla Osmanlı ekonomisini cendere içine almıştı.¹⁶

Döneme kronolojik olarak yaklaşıldığında iktisadi açıdan en önemli dönüm noktalarının ekonominin dışa açılması ve Osmanlı maliyesinin Avrupa sermayesinin denetimi altına girmesi ile sonuçlanan 1838 *İngiliz Ticaret Antlaşması*,¹⁷ 1839 *Tanzimat Fermanı* ve dış borçlanmanın başladığı *Kırım Savaşı* olduğu görülmektedir. Çağlar Keyder'e göre İngiltere'nin dünya pazarlarını ele geçirme siyasetinin ekonomik alanda kurumsallaştığı ilk adım olan¹⁸ Ticaret Antlaşması ile yerli tüccarların sahip olduğu ülkenin her yerinden hammadde satın alma hakkı İngiliz tüccarlara da verilmiş oldu.¹⁹ Bu gelişme yerli imalatçının hammadde sıkıntısı çekmesine ve imparatorluğun vergi gelirlerinde azalma yaşanmasına sebep olacaktı. Daha sonra aynı ayrıcalıklar diğer Avrupa devletlerine de tanınınca İmparatorluk

¹³ Shaw, a.g.e., s. 66.

¹⁴ Ortaylı, a.g.e., 2011, s. 33.

¹⁵ Nora Şeni, *Camondolar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 21-22.

¹⁶ Ülken, a.g.e., s. 28.

¹⁷ Pamuk, a.g.e., s. 7.

¹⁸ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Ekonomik Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, s. 644-645.

¹⁹ Issawi C. *The Economic History of the Middle East, 1800-1919*, Chicago & Londra, 1966, s. 39; Zeynep Çelik. *On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

toprakları adeta bir açık pazar haline gelecek ve on yıllık bir zaman dilimi içerisinde ticaret dengesi on beşe bir oranında Avrupalılar lehine değişecekti.²⁰

Ortaylı ise 1838 Ticaret Antlaşması'nı dönemin konjonktürü içinde yapılması zorunlu olan bir antlaşma olarak görür ve bu antlaşma ile zaten uzun zamandır kaçak olarak gerçekleştirilen ticaretin belgelendiğini ve bu vesile ile gümrük gelirlerinin kontrol altına alındığını belirtir. Ortaylı'ya göre bu antlaşmanın imzalanması dönemin idarecilerinin bilgisizlikleri yüzünden değil, iktisadi ilişkilerde Avrupa ile olan eşitsiz mübadele sisteminin sonucunda gerçekleşmiştir. Zira diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da Avrupa modeli dünyaya seçim özgürlüğü tanımamaktadır.²¹

Sebepleri ne olursa olsun yapılan bu antlaşmalar ulusal nitelikte bir sanayinin teşvik edilmesi veya korunması yönündeki çabaların da önünü kapatmıştı. Artık hükümetin gerçekleştireceği herhangi bir teşvik uygulaması ulusal bir sanayinin altyapısını oluşturmak yerine Batılı devletlerin Osmanlı sanayine daha fazla nüfuz etmelerine yarayacaktı.²² Avrupa sermayesi demiryolu, maden işletmeleri ve öteki bayındırlık işleri gibi ürünlerini Osmanlı topraklarında doğrudan kendisi kuracaktı.²³ Ayrıca makine üretimi sayesinde daha çabuk ve ucuza çıkan Avrupa mallarının piyasayı istilası sonucu zanaatkâr ve küçük dükkân sahiplerinden oluşan Osmanlı Müslüman orta sınıfı birkaç yıl içerisinde ortadan kalkacak ve yerine Avrupalı tüccarların temsilcisi konumunda olan yeni bir Rum ve Ermeni orta sınıf yükselecekti.²⁴ Avrupa mallarının Osmanlı piyasasını istila etmesine aracılık eden bu kesim artık özel vergiye tabi tutulan zımmi statüsünden çıkarak iktisadi hürriyetini kazanmış ve hukuki bakımdan korunan bir sınıfı temsil edecekti.²⁵

Osmanlı ekonomisinin Batı'ya açılması ve kapitalizmin sembolize edildiği İngiliz Ticaret Antlaşması'nın ardından 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile

²⁰ Zeynep Çelik, *On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

²¹ Ortaylı, a.g.e., 2011, s.121.

²² Çelik, a.g.e., s. 31.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 364.

²⁴ Karpas, a.g.e., s. 193.

²⁵ Ülken, a.g.e., s. 33,34.

açılım pekişmiş ve idarecilikte yeni formların araştırılmasına yol açmıştı.²⁶ Osmanlı yöneticileri arasında ıslahat yapılması gereği kesinleşmişti, tartışmalar sadece ıslahatın yöntemi ve niteliği üzerineydi. Neticede Osmanlı idarecileri reformları yürütürken şartlara göre davranmışlar, Avrupa'daki sistemlerden birini almışlardı. Fakat iyi veya kötü anlamda her projeye de bir "alla turca"lık çeşnisi eklemeyi başarmışlardı.²⁷ İlhan Tekeli de bu tarz modernleşme hareketlerine sahne olan dönemi "kısmi modernizasyon dönemi" (shy modernization) olarak isimlendirir. Tekeli'nin bu evreyi kısmi olarak adlandırmasının sebebi tıpkı Ortaylı gibi sürecin yerel karakteristiğine vurgu yapmaktır. Zira II. Mahmut devrinden itibaren yaşanan modernleşme çabalarını takiben kapitalist gelişmelerin hızlanmasını sağlayan ticaret anlaşmaları ve Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği reformların hazırladığı dönüşümler Batılı modernite projelerinden etkilenmesine rağmen total olarak ithal edilmeyip yerel koşullar temel alınarak tekrar üretilmiştir.²⁸

Böylece II. Mahmut tarafından temelleri atılan Batılılaşma hareketi onun ölümüyle yerine geçen Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı ile örgütlenme ve kurumsallaşma dönemine girmiş bulunmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul kent tarihinde önemli yeri olan diğer bir dönüm noktası da Kırım Savaşı'dır (1853-1856). Ruslara karşı İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu ittifakının arasında geçen bu savaş hem ekonomiye, hem de kentsel düzene olan etkileri açısından oldukça önemlidir. Kağıt üzerinde savaşın galiplerinden sayılan Osmanlı Devleti aslında savaştan ekonomik olarak çok büyük zararla çıkmıştır. Ekonominin bu kötü durumu Osmanlı İmparatorluğu'nu tarihinde ilk defa dış borçlanma yapmak zorunda bırakmıştır.²⁹ Gerçi Osmanlı Devleti mali durumunun bozulması üzerine ilk defa 17. yüzyılın sonlarında borçlanmayı düşünmüştü. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu mümkün olmamıştı. Ancak Kırım Savaşı'nda müttefiklerin, barut dâhil her türlü ihtiyaçlarının Osmanlı Devleti'nden

²⁶ İlhan Tekeli, *The Development of the İstanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning*, International Union of Local Authorities Section for the Eastern and Mediterranean and Middle East Region, İstanbul, 1994, s. 1.

²⁷ Ortaylı, a.g.e., 2011, s. 141.

²⁸ İlhan Tekeli, "Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, Murat Güvenç(haz.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009, s. 11-18.

²⁹ Çelik, a.g.e., s. 31-32.

karşılanması zaten bozuk olan mali durumun daha da bozulmasına sebep olmuş ve savaşa devam edilmek istenmesi üzerine dış borçlanmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu karara Osmanlı Devleti'nin müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan büyük destek gelmiştir. Sonuçta Babıali Londra'da Palmer ve Paris'te Goldschmid adındaki iki banka grubu ile 24 Ağustos 1854'te bir sözleşme yaparak 3 milyon İngiliz lirası (yaklaşık 330 milyon kuruş) borç aldı. Osmanlı tarihinde alınan bu ilk borca Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilmişti.³⁰

Savaş harcamalarını ve bütçe açıklarını kapatmak için borçlanma yoluna gitmek bundan sonra Osmanlı'nın sık sık kullanacağı bir metot olacaktı. Avrupa'da hüküm süren sanayileşme devrimini de yakalayamadığı için bu borçları ödeyecek yeterli kaynak bulamayacağı anlaşılan İmparatorluk Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına razı olmuştu (1881). Osmanlı Devleti'ne borç veren devletlerin temsilcileri tarafından kurulan bu İdare, Osmanlı'nın yabancı devletlere uyguladığı çoğu vergiyi kaldırırken aynı zamanda İmparatorluk topraklarında hammadde kaynaklarını araştırma ve işletme haklarını da elde ediyordu.³¹ Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı maliyesinin vergi kaynaklarının bir bölümü üzerinde ayrıntılı bir denetim kuruyor ve bu kaynakların gelirleri doğrudan Avrupalı alacaklılara aktarılıyordu. Bu idarenin kurulmasından sonra da Osmanlı Devleti Avrupa piyasalarından tahvil karşılığı borçlanmayı sürdürdü. Zira Kırım Savaşı ertesinde alınan borçların büyük bir bölümü cari harcamalarda, yeni sarayların yapımında, büyük bir donanmanın kurulmasında ve bürokrasinin maaşlarının karşılanmasında kullanılmıştı. Ekonomiyi canlandıracak, mali gelirleri artıracak yatırımlara ise hemen hiç kaynak ayrılmamıştı. Neticede I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı'daki mali bunalım yine ağırlaşmış, eski borçların anapara ve faizlerini ödeyemez duruma gelinmişti. Kısa süre içinde borç ödemelerinin tekrar durdurulması kaçınılmaz gözükmekteydi.³²

Kemal Karpat İstanbul'un 19. yüzyılın ikinci yarısındaki toplumsal ve ekonomik yaşantısını anlatırken şehrin aslında mal değiş tokuşunun gerçekleştirildiği

³⁰ Ali İhsan Gencer, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması", <http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf>

³¹ Çelik, a.g.e., s. 31-32.

³² Pamuk, a.g.e., s. 22-24.

bir “yarı sömürge” alanından farksız olduğunu belirtmektedir. Zira 19. yüzyılın sonuna kadar kentte ağır sanayi hemen hemen bulunmamaktadır. Kentin en önemli üretim kalemleri kiremit, çimento, tuğla, fes, deri eşya, sigara kutusu, çanak çömlek, bavul, giysi, tespih, hurda demirden çivi ve benzeri mamullerdir. Bu mamulleri üreten işletmelerin çoğu da Avrupalılara aittir.³³ Haliç kıyılarında kurulan yerli sanayi tesisleri ise genellikle askeri ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir.

19. yüzyıl boyunca İstanbul’un transit ticaretteki rolü, dünya ticaretinin büyümesine paralel olarak artmıştı. Kent aynı zamanda ticaret, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde de gelişerek yatırımcılar için cazip bir pazar durumuna gelmişti. Değişik ülkelerden gelip kente yerleşen yabancı iş adamları ticaret alanında örgütlenerek ticaret ve vadeli işlemler borsaları açıyorlardı. Avrupa’nın önemli bankaları İstanbul’da şubeler açıyor ve kentin ülkenin ekonomik hayatındaki rolü iyiden iyiye artıyordu.³⁴ Stanford Shaw’un belirttiğine göre 1840 ile 1900 yılları arasında kente yerleşen yabancı uyrukluların sayısı 100 bini bulmuştu. Bunların çoğunluğunun İstanbul’a gelme sebepleri kapitülasyonlar ve Avrupalı tüccarlara tanınan diğer haklardan yararlanarak karlı iş kapıları bulmaktır.³⁵

Yabancı tüccarlar Osmanlı hammaddesini satın alıp yerine kendi ürünlerini satmaya zaten hazırdılar. 1838 ile 1840 yılları arasında İngiltere ve Avrupa’nın diğer belli başlı güçleri ile imzalanan ticaret anlaşmalarından hemen sonra yüzlerce yabancı tüccar İstanbul’a gelip yerleşmiş, alışverişe başlamış, kendilerine oranla deneyim ve sermaye eksikliği bulunan Osmanlı tüccarlarına piyasada yaşama şansı vermemişlerdi. Bundan sonraki dönemlerde İngiltere ve Fransa ile ticaret beş katına çıkmıştı.³⁶

Neticede 19. yüzyılda İstanbul’daki ekonomik ve ticari fırsatlar hem Avrupalıları hem de imparatorluğun dört bir yanındaki özellikle gayrimüslimleri kente çekmekteydi. Geleneksel olarak çarşı çevresinde gelişen ekonomik yaşam yüzyılın sonuna doğru yeni yerleşim yerleri olan Galata ve Pera’ya doğru

³³ Karpat, a.g.e., s. 206.

³⁴ Çağlar Keyder, *İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22.

³⁵ Shaw, a.g.e., s. 294.

³⁶ A.e., s. 159.

genişlemeye başlamıştı. Bir “*Komisyoncular Şehri*” karakteristiğine bürünen kent, yeni silüetini yeni gelişen bu bölgelerde sergileyecekti.

Ekonomik krizi ve teknolojik geri kalmışlığı aşmak için Batılı örneklerinden esinlenen bir dizi sosyal ve kurumsal reform hayata geçirilirken bunların Osmanlı toplumuna pek de uygun olmaması ve meselelerin özüne inmemesi sebebiyle belki imparatorluk “*kurtulamamıştı*” ancak zihinlere yerleşen modernite olgusu başkentin bu reformlardan payını almasına vesile olmuştu.³⁷

1.2. Kentsel Yapı

Sosyal farklılaşmanın görece zayıf olduğu Osmanlı kent düzeninde şehir halkı yerel ve cemaatsel bir temelde, mahalle bazında örgütlenmişti. Şehir düzeninin temeli olan mahalle olgusunun yerleşikleri ise cemaatlerdi. İstanbul’da mahalleler aynı gelir kesiminden ailelerin oluşturduğu her dinden insanın yaşadığı yerleşim birimlerinden ziyade aynı dinden olan ve aynı dili konuşan fertlerin bir arada bulunduğu yerleşim birimleriydi. Farklı dinlerden ailelerin bir arada yaşamasını engelleyen herhangi bir kanun olmamasına rağmen mahalleler etnik/dini temellere göre düzenlenmişti. Fakat bu yapı farklı dinden insanların kentin merkezi iş alanlarında aynı pazarlarda yan yana çalışmasına veya aynı meslekleri icra etmelerine engel değildi. Aynı cemaatten insanların bir arada olduğu mahalleler zengin ve yoksulu bir arada barındıran bir düzende idi.³⁸ Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirilmediği bir fiziki mekandı. Her sınıftan insan dindaşları ile belirli kurallar ve etiket çerçevesinde birlikte yaşarlardı. Bu beraberce paylaşılan ortamda cemaatin zengini, fakiri bir aradaydı ve cemaatin tüm üyeleri birbirinden sorumluydu. Mahallelerde cemaatin bir araya geldiği ibadethaneler ve kahvehaneler birer toplantı ve tartışma mahalli olup, kamuoyunun olduğu merkezlerdendi. 19. yüzyıla kadar Müslüman mahallelerini imam, gayrimüslim mahallelerini ise cemaatbaşı yönetirdi. Bunların hepsi kadının mahalle düzeyindeki temsilcileri sayılıyordu. 19. yüzyılda merkezi devlet şehir yönetimine ve ilgili işlere el attı ve geleneksel sistem yeni kurumlarla değiştirilmeye

³⁷ Çelik, a.g.e., s. 32.

³⁸ Nora Şeni, *Seni Unutursam İstanbul*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 23.

başlandı.³⁹ Cemaatlerin varlıklı kesiminin mahalleleri bırakıp aynı gelir düzeyine sahip kişilerin bir arada bulundukları “*şık semtlere*” yerleşmesi ancak 19. yüzyılda gerçekleşecekti. Sosyal başarının batılilik ile eş anlamlı olmasıyla kentin Batılı kesimi olan Pera cemaatsel mahalle halkının üst tabakalarını kendine çekmeye başlayacaktı. Cemaatsel mahalle düzeninden çıkıp Levanten Pera’ya yerleşmek de başarılı olmanın bir göstergesi olacaktı.⁴⁰

Batılılaşmanın getirdiği toplumsal yapılanmada, kentsel mekan içerisinde “*iş alanları*” ile “*oturma bölgesi*” birbirinden ayrılmaya başlamıştı. Bu değişim, mahallenin ve dolayısıyla sokağın geleneksel yapısı içerisinde ev, ibadethane, çarşı şeklindeki görüntüsünün değişiminde de etkili olmuştu. Böylece ibadethane merkez olma özelliğini yitirirken, Batılılaşmanın etkisiyle bir veya birkaç katlı bahçeli müstakil evler yerlerini yavaş yavaş apartmanlara bırakmaya başlamıştı. Semtlerin sosyo-ekonomik katmanlaşması olayının I. Dünya Savaşı öncesinde başlamasına rağmen, şehir örgüsünün gelir düzeyine göre şekillenmesi tam anlamıyla uzun yıllar içerisinde görülecekti. II. Meşrutiyet döneminde az sayıda da olsa bazı zengin ve modern düşünceye sahip Müslüman aileler eski İstanbul’daki dini farklılıklara göre ayrılmış semtlerini terk ederek Pera’nın kuzeyinde bulunan Şişli ve Nişantaşı bölgelerine yerleşmeye başlamışlardı. Bu hareket savaş yılları boyunca ve 1920’ler ve 1930’lar boyunca devam etmişti.⁴¹

19. yüzyılda siyasal ve ekonomik panoramanın ana hatlarıyla yukarıdaki gibi şekillendiği İstanbul’un kentsel ve toplumsal yapısının detaylarına inebilmek için öncelikle kentin bu gelişmeler öncesinde nasıl bir görüntü sergilediğini hatırlamak faydalı olacaktır.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı başkentini tanımlayan karmakarışık kent örüntüsü son derece farklı sosyal, ekonomik, kültürel ve estetik etmenlerin ürünüydü. Modern dönem henüz Osmanlı başkentinde görülmeye başlanmamıştı. Kent henüz Avrupa başkentlerindeki kentsel tasarım ve mimari gelişmelerden etkilenmemiş,

³⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 42-50.

⁴⁰ Şeni, a.g.e., 2008, s. 23.

⁴¹ İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma Ya Da Batılılaşma İstanbul’da Sosyal Değişimler*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 140.

Türk-İslam karakterini muhafaza etmekteydi. Bu dönemde İstanbul, coğrafi olarak birbirinden denizle ayrılan üç ana yerleşim biriminden oluşmaktaydı: İstanbul, Galata ve Üsküdar.⁴² Geleneksel olarak yoğun sur içi yerleşiminin devam ettiği 19. yüzyılda İstanbul'da ekonomik fırsatların artması, ulaşımında yaşanan gelişmeler ve nüfus artışı gibi sebepler sayesinde kent kuzeye ve Marmara kıyılarına doğru genişlemeye başlamıştı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde İstanbul 455 mahalleden oluşuyordu. Bunların 318'i sur içinde 137'si de sur dışında yer alıyordu. Kasımpaşa, Hasköy, Galata, Pera, Tophane, Fındıklı, Üsküdar, Eyüp ve civarları sur dışı kapsamındaydı.⁴³ Bu çalışmada Müslüman yerleşiminin yoğun olduğu kesimin kuzeyinde, Haliç'in karşı yakasında bulunan Galata bölgesi ve daha sonraki yıllarda onun uzantısı olarak gelişecek Pera ve Şişli bölgelerinin gelişimi bölgenin etnik çoğunluğunu oluşturan gayrimüslimler bazında incelenmektedir.

Ekonomik olarak Osmanlı'nın elinin iyice zayıflamasına yol açan gelişmelerin başlangıcı olan Kırım Savaşı, müttefik güçlerin konuşlandığı İstanbul için de kentsel açıdan önemli değişikliklere sebebiyet verecekti. Yabancı askerlerin İstanbul'da bulunmaları sebebiyle kent bir karargaha dönüşmüş, yokluklar yaşanmış ve İstanbul adeta köhneleşmişti. Bir yandan askerler için gereken konaklama ve tedavi hizmetlerinin tedariki sağlanırken, diğer yandan da değişik ülkelerden gelmiş seçkin toplulukların taleplerine cevap vermek gerekiyordu.⁴⁴ Öte yandan Karpat'a göre İstanbul halkı da bu misafirler sayesinde hıfzısıhha ve ulaşım hizmetleriyle, farklı yiyecek ve giyeceklerle ilk elden tanışma fırsatı bulmuştu. Batılı müttefikler ile yaşanan bu değişik tecrübe Osmanlı halkının Avrupalılarla ve Avrupa kültürü ile ilgili önyargı ve korkularını atmasında yardımcı olmuştu.⁴⁵ Ayrıca, Avrupa'nın her yanından özellikle Polonya ve Macaristan'dan gelen binlerce mültecinin büyük kentlere yerleştirilmeleri, padişah ve bakanlarına yeni bir uzman danışman kadrosu sağlamıştı.⁴⁶

⁴² Çelik, a.g.e., s. 5.

⁴³ Karpat, a.g.e., s. 192.

⁴⁴ Şeni, *Seni Unutursam...*, s. 31.

⁴⁵ Karpat, a.g.e., s. 193.

⁴⁶ Shaw, a.g.e., s. 181.

Tüm bu “*itibarlı misafirler*”i, İstanbul’un Müslüman kesimi olarak adlandırılan bugünkü tarihi yarımada da ağırlamanın mümkün olmadığı da aşikârdı. Avrupalı bankacılık ağıyla tedricen bütünleşen yerli Galata bankerleri de işyerlerinin bulunduğu Galata rıhtımı civarındaki sokakların temsil ettikleri sektörün gerektirdiği çağdaşlığı yansıtmalarını ve hızla büyüyen Batılılaşmış bu sektörün imgesiyle uyumlu olmasını talep ediyorlardı. Zira bölgenin yerli sakinleri olan Levantenler ve diğer gayrimüslimler mahallelerine kendilerini özdeşleştirdikleri Avrupalıların gözüyle baktıkları zaman acil değişikliklere ihtiyaç olduğunu anlamışlardı.⁴⁷

Modern ekonominin temsilcileri olan bankerler ve Pera’nın kozmopolit sakinlerinin baskısı karşısında Babıali bir belediye reformu yaparak 1855 Mayıs ayında “*İntizam-ı Şehir Komisyonu*”nu kurmuştu. Komisyonun ilk müdahale alanı olarak seçilen Galata, Pera ve Tophane’de ilk gerçekleştirilen uygulama iş hanları inşa etmek olmuştu. Önceleri kervanların ve seyyar tüccarların konakladıkları yapılar olan hanlar artık modern çağda bankerlerin ve tüccarların işlerini yürütmek için ihtiyaç duydukları yazıhane binaları olarak kullanılmaktaydı.⁴⁸

Osmanlı siyasi elitleri İstanbul’u Avrupa kentlerinin düzeyine çıkarmak istiyorlardı. Ancak bu modernleşme çabaları kentin Türk-İslam kimliğinin bütünselliğini bölmektedir.⁴⁹ Zira bu girişimler hemen hemen tamamen kentin eski şehre göre “*öteki*” tarafı olan, yabancı üslupların nüfuz etmesine izin verilen, zamanla tüm yabancıların ve ekonomik bakımdan yükselmekte olan gayrimüslimlerin yerleştiği Pera’da yaşanmaktaydı. İstanbul’un bankerleri, tüccarları, Levantenler ve yabancılar büyük ve gösterişli ticaret yapıları, apartmanlar, oteller, kulüpler, restoranlar ve kafeler yaptırıyorlardı.⁵⁰ Zira 1858 yılındaki şartnameler ve 1867 yılında ilan edilen bir seri kanunla yabancılara da mülkiyet hakkı tanınmıştı. Ayrıca Osmanlı vatandaşlarının hepsine din veya statü ayrımı gözetmeksizin her türlü mülkiyet hakkı eşit olarak verilmekteydi. Bu düzenlemeler öncesi mülk edinme ve satışlarında bazı kısıtlamalarla karşılaşan gayrimüslim

⁴⁷ Şeni, a.g.e., s. 31-39.

⁴⁸ A.e., s. 40.

⁴⁹ Çelik, a.g.e., s. 2.

⁵⁰ Mustafa Cezar, “On Dokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti?”, **XI. Tarih Kongresi Bildiri Kitabı**, C. VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 2684.

Osmanlı vatandaşları da artık maddi olanakları elveriyorsa konut (aile konutu veya apartman) veya ticari bina (han, depo, dükkân, atölye, otel vb.) yaptırma ve işletme hakkına sahip olmaktaydılar.⁵¹

İstanbul'un kentsel anlamdaki dönüşümü orantısız ve yarım yamalaklı. Kentsel dokuda pek az süreklilik görülmekteydi. Yeni inşa edilmiş modern binaların yanında izbelikler, Arnavut kaldırımlı yolların bitiminde toprak yollar vardı. Zayıflayan imparatorluk yıkılmamak için direniyordu. Gelişen dünyaya ayak uydurabilmek için yapılması gereken projelere karar verecek kadar güçlü değildi. Bu durumun sonucu olarak bir yandan dünya ekonomisinin önemli bir parçası haline gelirken diğer yandan yaşlı bir imparatorluğun belirsizliklerle dolu parametreleri çerçevesinde sıkışıp kalmış bir liman kenti görüntüsü vermekteydi.⁵²

İstanbul binlerce yıldır dünya ekonomisi ve kültüründe önemli bir yeri olmasına rağmen köklü bir yapısal değişime uğramamıştı. Fakat tüm dünyada hızlı gelişim ve buna paralel olarak değişimlerin yaşandığı 19. yüzyıldaki hareketlilik İstanbul'u da etkilemişti. Bu etkiler şehrin artan nüfusu, genişleyen coğrafyası ve mekânsal düzeninde kendini göstermekteydi. Ortaylı kentin mekânsal düzenini etkileyen öğelerin gecekondulaşma, banliyölerin doğuşu, sınıfsal yapının ayrıntılarıyla mekâna yansımaları, Merkezi İş Alanı'ndaki (MİA) değişim ve kaymalar, geçiş bölgesinin (Transition Area) belirgin şekilde ortaya çıkması ve daha önce kentle bütünleşmemiş bölgelerin kentle organik bir bütünleşmeye gitmesi- ki bunda kent içi ulaşımın modernleşmesinin büyük payı vardı- olduğunu belirtmektedir.⁵³ Tekeli bu öğelere altyapı sorununu ve ahşap yapılaşmanın sebep olduğu yangınları da eklemiştir.⁵⁴

Kentin mekânsal anlamda yeniden düzenlenmesine sebep olan yukarıdaki gelişmelerden Merkezi İş Alanının (MİA) yeniden inşası değişik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktaydı. İlk olarak yeni iletişimin kanallarının yeni ticaret merkezlerinde

⁵¹ A. Derin Öncel, *Apartman, Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 10-11.

⁵² Keyder, *İstanbul, Küresel ile...*, s. 13.

⁵³ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 294.

⁵⁴ İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Paul Dumont- François Georgeon(edt.), çev. Ali Berkay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 19.

yeni terminaller vasıtasıyla yapılması gerekmektedir. Yeni rıhtımlar ve posta ofisleri açılmalıydı. İkinci olarak dış ülkelerle kurulan ticari anlaşmalar ve yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle ticaret boyut değiştirmişti. Artık tüccarların mallarıyla direkt temas halinde olma ihtiyaçları kalkmış, bu yüzden hem ofis, hem otel, hem de depo olarak kullanılan hanların bu fonksiyonları birbirinden ayrılmıştı. Artık birer organizatör konumunda olan tüccarlar ofislerini depolara değil bankalara yakın olan iş hanlarından seçmekteydiler. Kentin en prestijli iş alanı artık çarşı ve bedesten değil bankalar ve iş hanlarının bulunduğu bölgelerdi. Aşağıda değişim süreçlerinin incelendiği idari birimler de artık ev ofislerde değil, resmi hükümet binalarında faaliyet göstermekteydiler. Ayrıca kentteki yabancılar ve Batılı hayat tarzını benimsemiş gayrimüslim ve Müslüman yerleşikler tiyatrolara, eğlence merkezlerine, kafelere ve büyük mağazalara sahip olmak istiyorlardı. Neticede değişikliğe uğrayan MİA mekânsal olarak da eski geleneksel çarşıdan Galata ve Pera'ya doğru kayıyordu.⁵⁵

Kentin mekânsal anlamda değişime gidebilmesinde ulaşım kanallarının çeşitlenmesi ve modernleşmesi de büyük rol oynamaktaydı. 19. yüzyılda İstanbul'un ulaşım ağı birbirine bağlantılı dört ana unsurdan oluşmaktaydı: Deniz taşımacılığı, atlı tramvaylar, kısa bir metro hattı ve trenler. 1838'den sonra hızla gelişen ve nüfusu artan bir ticaret merkezi haline gelen Galata'yı kentin diğer yakası olan Eminönü'ne bağlamak amacıyla ilk Galata köprüsü 1845'te Sultan II. Mahmut'un annesi Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından yaptırıldı. Şirket-i Hayriye vapurlarıyla epeyce rahatlayan deniz ulaşımının yanında karada İstanbul yarımadasının iç tarafları ve Marmara sahilleri hala ücra görünümünü koruyordu. Ayrıca Galata sırtlarından Şişli'ye doğru gelişen yeni mahallelere doğru kara ulaşımına şiddetle ihtiyaç duyulmaktaydı. 1881 yılında Galata'dan iki ayrı tramvay hattı yapılması planlandı. Bunlardan ilki Karaköy'den kalkışla Voyvoda Caddesi'ni takip ederek Kabristan ve Tepebaşı'ndan geçerek Cadde-i Kebir'e bağlanıyordu. Buradan da Taksim üzerinden Pangaltı ve Şişli'ye ulaşıyordu. Daha ileri tarihlerde ise Karaköy-Şişli hattından Tatavla'ya bir hat ayrılacaktı. Ulaşımında yaşanan bir başka yenilik de 1875'te Karaköy ile Cadde-i Kebir'in güney ucunu bağlayan Tünel'in yapılmasıydı. Bu iki

⁵⁵ Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul...", s. 6-7.

noktayı birbirine bağlayan son derece dik ve dar bir yokuş olan Yüksek kaldırım'dan günde yaklaşık 40 bin kişinin çıktığını belirtmek Tünel'in önemini anlatmaya yetecektir.⁵⁶

Kentle ilgili yaşanan bu dönüşüm genel bir tasarımın sonucu değil, parça parça mozaiklerin bir araya gelmesinden oluşan bir süreçti. Yukarıda da bahsedildiği gibi en önemli dönüşümü kent merkezi yaşamış, büyük bir farklılaşma geçirerek çok odaklı bir hale gelmişti. Teknolojinin yardımıyla ulaşım ağının da genişlemesi sayesinde MİA kent ile iyice bütünleşmişti. Merkezi iş alanında dönüşüm yaşanırken İstanbul'un konut dokusunda da değişim ve dönüşümler yaşanmaktaydı. Tekeli bu dönüşümün üç boyutta tezahür ettiğini belirtir. Birinci boyut olan ahşap yapılanmadan kâgir yapılanmaya geçiş kentin yeni gelişen ve "modern" bölgelerinde yaşanırken, kentin "eski" ve gelir seviyesi daha düşük bölümlerinde bu değişim oldukça sınırlı kalmıştı. Konut alanlarındaki dönüşümün ikinci boyutunu apartman ve sıra evlerin ortaya çıkması oluşturmuyordu. Bu gelişmeyi oluşturan sebepler hem kentte yeni bir orta sınıfın doğuşu hem de arsa fiyatlarında yaşanan artışlardı. Söz konusu dönüşümün üçüncü boyutu kentin yeni alanlara yayılması ve yangın yerlerinin yeniden düzenlenmesi sonucunda yeni bir biçim almasıydı.⁵⁷

İstanbul'un tarihi boyunca yaşanan yangın tehlikesi ahşap yapılanma, nüfus ve inşaat yoğunluğu sebepleriyle gitgide büyümekteydi. 1840'lardan önce yangın yüzünden tahrip olan alanlar daha önceki düzenine göre aynen inşa edilmekteydi. Fakat bu tarihten sonra yangınları önlemek üzere köklü çözüm anlayışları, modernleşme şevkiyle birleşerek kent tasarımında yeni bir anlayışa yol açmıştı. Yangın yüzünden tahrip olan her saha adeta artık kentin yeni şehircilik anlayışının uygulanacağı bir sahne haline gelmişti. Dolayısıyla yaşanan büyük yangınlar kent dokusunda gerçekleştirilecek olan değişiklikler için bir vesile olmuştu. Yangınların tahrip ettiği alanlar ihtilafli yıkımlara yol açmadan istimlak işlemlerini kolaylaştırıyordu. 1856 Aksaray ve 1865 Hoca paşa yangınları İstanbul yarımadasının yeniden şekillenmesinde rol oynarken, 1870 Büyük Pera yangını da aynı oranda

⁵⁶ Çelik, a.g.e., s. 73-74, 76.

⁵⁷ Tekeli, a.g.e., s. 28-29.

değişikliğe sebep olmasa da sonrasında hazırlanan planlarla kentin kuzey bölümünde yapılmak istenilenleri ortaya koyması açısından oldukça önemliydi.⁵⁸

19. yüzyılda yaşanan modernleşmeye yönelik tüm bu gelişmelerin kent yönetiminde de dönüşüme sebebiyet vermemesi düşünülemezdi. Yeni ekonomik ilişkiler, kentin daha da kozmopolit hale gelmesi ve idarecilerin yeni yönetim anlayışları, yeni kent merkezleri, yeni bir altyapının yanında idarenin ve kurumların da yeniden yapılanmasını gerektiriyordu. Uygulanmak istenen bu yeni kent anlayışında kadılık, ihtisap ağalığı, mimarbaşılık gibi geleneksel idari kurumlara yer yoktu. Arzu edilen altyapı sistemine de vakıflar aracılığıyla ulaşılamazdı. Klasik Osmanlı düzeninde kentsel idarenin de emanet edildiği kadı⁵⁹ yargısal işlerin yanı sıra emlak işleri de dahil beledi konularda gerçek yetki sahibiydi.⁶⁰ İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıkları olarak dört ayrı bölgeye ayrılmıştı. Yani dört ayrı beledi bölge olarak idare edilmekteydi. Ancak 1826'da II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırınca bu sistem bir anda bozuldu. Kentin idaresi kadıdan alınıp "*İhtisap Nezareti*"ne devredildi. Bu kurumun görevleri arasında tüccarların denetimi, vergilerin toplanması, kentsel hayatın düzenlenmesi, yolların yapımı gibi konular vardı. "*Evkaf- Hümayun Nezareti*" kurularak daha önce Yeniçerilerde toplanan vakıf gelirlerinin bu kurumda toplanması sağlandı. Bu sayede yeniçerilerle birlikte hareket eden ulemanın gücü de sınırlandırılmış olmaktaydı. 1848'de polis teşkilatı ve zaptiye müşiriyeti kurulunca İhtisap Nezareti'nin görevi sadece tüccarların kontrolüne indirgendi ve dolayısıyla önemi azaldı. 1851'de kaldırılmasına rağmen 1853'te tekrar kuruldu. İdaresel anlamda yapılan ikinci değişiklik mimarbaşılık ve şehreminliğin "*Ebniye-i Hassa Müdürlüğü*" altında birleştirilerek Nafia Nezareti'ne bağlanmasıydı. Aslında gerçekleştirilen şey o zamana kadar merkezi olarak ele alınan kentsel kararların desentralizasyonuydu. Bu desentralizasyon 1853'te Şehremanetin kurulmasıyla başlamıştı.

Kırım Savaşı sırasında yaşanan yetersizlikler ve organizasyon bozuklukları yeni bir şehremaneti sisteminin ihtiyacını iyice hissettirmişti. Ancak on iki kişilik bir

⁵⁸ Çelik, a.g.e., s. 45, 66.

⁵⁹ Tekeli, *The Development of The...*, s. 19.

⁶⁰ Çelik, a.g.e., s. 36.

komisyondan oluşan bu şehremanetinin kendine has bir bütçesinin olmaması nedeniyle merkezle olan bağılılığı kesilmedi ve bu başarısızlığa sebep oldu.⁶¹ Bu başarısızlık daha köklü bir programı uygulamak üzere “*İntizam-ı Şehir Komisyonu*”nun kurulmasına yol açtı. Komisyonda Müslüman, gayrimüslim ve şehirde belli bir süre ikamet etmiş yabancılar bulunmaktaydı. Kent için yapılması gereken kararlar hakkında hazırladıkları raporların kabul görmesi sonucu hazırlanan “*Nizamname-i Umumi*”ye göre İstanbul’un on dört ayrı beledi bölgeye bölünmesine karar verildi. Bunlardan sadece Pera, Galata ve Tophane’yi kapsayan “*Altıncı Daire-i Belediye*” (6. Bölge) Sadarete diğerleri Şehremaneti’ne bağlanacaktı. Pilot olarak seçilen bu bölgenin diğerlerine göre ayrıcalıkları vardı ve bu bölgede edinilen tecrübelerin diğer on üç bölgede de uygulanması planlanmaktaydı.⁶²

Neticede 19. yüzyıldaki çağdaşlaşma çabaları ile İslam hukukuna dayalı kent politikaları değişime uğrayarak kent yönetiminde, kurumlarda ve örgütlenmede Avrupalı örneklerin uyarlandığı yeni yapılanmalar oluşturulmuş ve Batılı yaşam tarzlarının gereklerine uygun bir dizi yeni bina tarzı geliştirilmişti.⁶³ Ancak modern tarzda kentsel uygulamaların yapılmasına rağmen İstanbul’daki bu çalışmalar Osmanlı’nın içinde bulunduğu sermaye yetersizliği sebebi ile hedeflendiği şekilde gitmiyor, yatırımları sınırlıyordu.⁶⁴

Fakat yine de “*kısmi modernizasyon*” süreci ilerledikçe, nüfusun mekanda dağılımındaki farklılaşmanın etnik temeli gevşemekte, farklılaşma statü temelli olma niteliği kazanmaya başlamaktaydı. Bunun sonucunda kent mekanının belli bölümleri prestij kaybı yaşarken, diğer kesimler değer kazanır hale gelmekteydi. Örneğin tarihi yarımada ve Haliç prestij kaybı yaşarken, Pera, Galata, Nişantaşı, Kadıköy-Bostancı hattı ve Bakırköy-Yeşilköy hattı önemli yerleşim alanları haline gelmekteydi.⁶⁵

⁶¹ Tekeli, “a.g.e.”, s. 13-16.

⁶² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. III, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1308-1309. Ayrıca Altıncı Daire-i Belediye faaliyetleri için bkz. Bölüm 2.1.

⁶³ Çelik, a.g.e., s. 2.

⁶⁴ Tekeli, a.g.e., s. 41.

⁶⁵ Tekeli, “Modernleşme Sürecinde...”, s. 23.

2.BÖLÜM: PERA’NIN MEKÂNSAL VE TOPLUMSAL YAPISI

2.1.Konut ve İşyeri olarak Galata ve Pera’nın Gelişimi

2.1.1.Galata

“Galata, İstanbul’un karşısında, yarım milden daha az mesafede, surlarla çevrili bir kasabadır. Galata’nın takriben 4 mil tutan çevresi, denizin yakınındaki kısmı düz, iki tarafı da yokuş olmak üzere bir kavis şeklindedir. Şehir, eski üslupla yapılmış bir çok kuleleri olan surlarla çevrilidir. Kara tarafında kuru bir hendek vardır; sahil kısmında ise, sur dışındaki evler günden güne o kadar çoğalmıştır ki bazı yerlerde deniz doldurulmuş ve üzerine binalar yapılmıştır.”

diye tarif eder İncicyan Galata’yı.⁶⁶

Bizans İmparatorluğu’nun başkenti Konstantinopolis’in 14 mahallesinden 13.’sü olmasına rağmen tarihi önemini bir Ceneviz kolonisi olarak kazanmış olan Galata’nın bilinen ilk adı, “İncirlik” anlamına gelen “Sykai”dir. Etimolojik olarak anlamı hala çözülememiş olsa da Galata kelimesinin Galatealılar’dan, burada mandıralar olduğu için “süt” anlamını veren “Galaktos”dan veya Cenova kentinde de bulunan “Galata” semtinden gelmiş olabileceği düşünülmektedir.⁶⁷ Ayrıca Bizans zamanında burada İmparator Büyük Konstantinos tarafından yapılmış burç ve diğer yapıları tamir ettiren ve yeni bazı yapılar ekleyen İmparator İustiniaus’un anısına Galata’ya “İustiniana” veya “İustinianapolis” dendiği de olurmuş. Hatta İustinianus tarafından burada büyük bir saray yaptırıldığı da söylenmektedir. Bununla birlikte Rumların yukarıdaki tepelerle birlikte komple bu bölgeye “Pera” dedikleri bilinmektedir.⁶⁸ 1453’den 1960’lı yıllara kadar Türkler tarafından da Galata olarak bilinen bölgenin adı 1960 Kıbrıs olaylarına bir tepki olarak değiştirilen diğer

⁶⁶ P.Ğ. İncicyan, XVIII. Asırda İstanbul, Hırand Andreasyan(çev), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976, s. 100.

⁶⁷ Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 217.

⁶⁸ Celal Esad Arseven, Eski Galata ve Binaları, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul, 1989, s. 25.

Rumca isimler gibi değiştirilerek “Karaköy” adını almıştır. Galata bir semt adı olarak tabelalardan, yazışmalardan ve adreslerden silinmiştir.⁶⁹

İstanbul’da koloni kuran ilk İtalyanlar Amalfi’den gelmişlerdi. Onları Venedik, Cenova ve Pisalılar izlemişti. Başlangıçta bu koloniler Suriçinde “*Prématis Kapısı*” denilen “*Balık Pazarı*” kapısından Sirkeci’ye kadar olan bölgede yani şehrin en yoğun ticaret bölgesinde yerleşmişlerdi. Her koloninin ticaret bölgeleri ayrılmış, her birine “*emboryon*” veya “*embolon*” denilen üstü kapalı çarşılar, hanlar ve mağazalar tahsis edilmişti.⁷⁰ Ancak birbirleriyle ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileri pek de barış içinde gitmemekteydi. 12. yüzyılın sonlarında şehir halkının Latinlere saldırması ve ardından Venediklilerin şehri işgal ve talan etmeleri sonucunda ilişkiler iyice kötüleşti. 4. Haçlı Seferi olarak da bilinen bu olaydan sonra Bizans tekrar şehre hakim oldu fakat doğal olarak Venediklilerle olan ilişkiler düzelmedi. Bunun sonucunda Bizanslılar Galata bölgesini bir nevi misilleme olarak Venediklilerin ezeli rakibi Cenovalılara bıraktılar.⁷¹ İmparator Cenevizlilere ikamet edecekleri pek çok arazi, saraylar, kiliseler ve Venediklilerin “*Santa Marie Kilisesi*”ni vermeyi vaat ediyor bunun karşılığında hem batı dünyasıyla ilişkisini tümünden kopartmamış hem de diğer kolonilerin tehlikesine karşı bir kalkan kazanmış oluyordu.⁷²

13. yüzyılda bir Ceneviz kolonisi durumunda olan Galata, Bizans İmparatorluğu’ndan özerk bir yönetime sahipti ve bölgedeki ticaret yollarını kontrol ediyordu. Galata’yı Venedik saldırılarına karşı surlarla çevirmek isteyen Cenevizlilerin bu istekleri Bizanslılar tarafından kabul edilmese de onlar önce bir sur hendeği açarak ardından da hendek boyunca yüksek ve birbirine adeta bitişik evler yapıp aralarını mazgallı duvarlarla birleştirerek sur benzeri bir yapılaşmayı gerçekleştirmişlerdi. Galata surlarının muhtelif yerlerinde bulunan Latince kitabelerden biri olan Mumhane Kapısındaki kitabeden öğrenildiğine göre bu surlar 1446 senesinin Mayıs ayında Galata’daki Cenevizlilerin kumandanı Marruffus Baldasar tarafından yapılmıştı. Bu surların haricinde Galata’nın doğusunda iki,

⁶⁹ Orhan Türker, *Galata’dan Karaköy’e*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 11.

⁷⁰ Arseven, *a.g.e.*, s. 31.

⁷¹ Belge, *a.g.e.*, s. 220.

⁷² Arseven, *a.g.e.*, s. 35.

batısında üç sıra olmak üzere iç içe başka surlar da vardı.⁷³ Galata Kulesi de bu surların denizden en yüksek noktası olup surlar arasına yapılan kulelerden birinin iyice yükseltilmesi ile ortaya çıkmıştı.⁷⁴ Bizans İmparatorluğu'nun sıkıntılı durumundan faydalanarak Galata'yı yeni surlar ve kuvvetli bir garnizonla, İstanbul'u tehdit eden bir kale haline getirecek kadar tahkim ederek emellerine kavuşan Cenevizliler, Galata'yı gittikçe genişlettiler ve Osmanlı fethine kadar buranın hakimiyetini ellerinde tuttular. Kentsel olarak dönemin tipik Akdeniz kenti özelliklerini yansıtan, hatta Cenova'yı andırdığı da söylenen⁷⁵ Galata'nın surlarının büyük bir kısmı 19. yüzyıl ortalarına kadar korunmuştu.

Coğrafi olarak Bizans'ın merkez yerleşiminden uzakta olan Galata'ya Bizanslılar Yunancada "öte, uzak, karşı" anlamlarına gelen "Pera" diyorlardı. Belge'ye göre İstanbul'da tam da İstanbullu olmayan her şeyi temsil eden Pera'nın ticari konumu 15. yüzyılda Osmanlıların şehri fethetmelerinden sonra da değişmeyecekti. İstanbul'un fethinden önce gücü iyice zayıflayan Bizans'ın sur yapmalarına bile engel olamadığı Cenevizliler fetihten sonra da özerkliğini koruyacaklarını düşündüler,⁷⁶ ancak Fatih Cenevizlilerin mal ve mülklerini kendilerine bırakmasına rağmen eski imtiyazlarını iade etmedi. Bu yüzden Cenevizlilerin büyük bir kısmı ülkelerine geri döndüler. Gitmeyenler ise Osmanlı tabiiyetine girdiler ve "Magnifica Communita di Pera" adıyla bir cemaat halini aldılar.⁷⁷

Ortaçağ sonlarında tam bir İtalyan liman ve ticaret şehri görünümü alan Galata'nın surları içinde çok sayıda Katolik kilise ve manastırı vardı. Ayrıca Karadeniz'den gelen malların toplandığı antrepolar da bulunuyordu. Yerleşim yerinin ana yolunun kenarında, bu Cenova ticaret merkezinin ana yapısı olan "Palazzo Comminale" yükseliyordu. Bu bina 20. yüzyıla kadar eski adı Voyvoda Caddesi, bugünkü adı Bankalar Caddesi olan yolun kenarında bulunuyordu. Galata'ya 20. yüzyıl başlarında tramvay hattı döşendiğinde yolu genişletmek için bu

⁷³ İnciyan, a.g.e., s. 107.

⁷⁴ Türker, a.g.e., s. 15.

⁷⁵ Belge, a.g.e., s. 220.

⁷⁶ Belge, a.g.e., s. 217-220.

⁷⁷ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Hrand Andreasyan(çev), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 243.

benzersiz yapının çok değişik üsluptaki ön cephesi ortadan kaldırılmıştı. Yapının arka cephesi ise hala durmaktadır.⁷⁸

Galata'dan Rumeli Feneri'ne kadar olan tüm bölgenin idaresine bakan ve her sene Mart ayında değişen bir Voyvoda⁷⁹ tarafından yönetilmesi sağlanan Galata'da yasal sorunların çözülmesinde Galata Kadısı, asayiş ve emniyet ile ilgili sorunlarda ise kolluk kuvvetleri yetkiliydi.⁸⁰

Amicis, 19. yüzyılda İstanbul'a yaptığı seyahatteki izlenimlerini anlattığı kitabında Galata'yı ve ahalisini şöyle tarif ediyordu:

*"Galata eskiden Bizanslıların büyük mezarlıklarının bulunduğu Haliç ile Boğaz arasından denize doğru uzanmış bir tepenin üzerine kurulmuştur. Burası İstanbul'un merkezidir. Hemen hemen bütün sokakları dar ve dolambaçlıdır, iki yanlarında meyhaneler, tatlıcılar, berber, kasap işyerleri ve külüstür evler vardır; Londra'nın kenar mahalleleri gibi, loş, rutubetli ve vıcık vıcık çamurludur. İstanbul'da hemen hemen bütün ticaret bu semtte yapılır. Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler, mağazalar buradadır. Bir yer altı treni Galata'yı Beyoğlu'na bağlar. Sokaklarda sarıklarla fesleri görmeseniz, Şark'da olduğunuza inanamazsınız. Her tarafta Fransızca, İtalyanca ve Ceneviz dili konuşulur. Cenevizliler burada kendi memleketlerindeymiş ve buranın sahibiymiş gibi davranırlar, limanı keyiflerine göre kapattıkları ve imparatorun tehditlerine top atışıyla cevap verdikleri zamanlarda olduğu gibi. Fakat eski kuvvet ve kudretlerinden kala kala koca duvarlar ve ağır kemerlerle desteklenmiş birkaç kağısamış evle Voyvodanın oturduğu köhne binadan başka bir şey kalmamıştır. Bir vakitlerin Galatası hemen tamamen kaybolup gitmiştir."*⁸¹

⁷⁸ Semavi Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 174.

⁷⁹ İnciyan, *a.g.e.*, s. 101.

⁸⁰ "İstanbul-Galata", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1950, s. 1214-1246

⁸¹ Amicis, *a.g.e.*, s. 54-56.

2.1.1.1.Galata'nın Nüfus Yapısı

Bizans devrinden beri İstanbul'un yerli halklarından etnik olarak farklı bir yapıya sahip olan Galata, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra da Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen ayrıcalıklarla bu özelliğini devam ettirdi. 1476 tarihli bir belgeden o devirde Galata'da bulunan 535 Müslüman evine karşılık 592 Rum, 332 Frenk ve 62 Ermeni evi bulunduğu, dükkan sayısının ise 260 olduğu bilinmektedir.⁸² Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Galata bölgesinde 18 Müslüman, 70 Rum, 3 Frenk, 2 Ermeni, 1 Musevi mahallesi olduğunu belirtir. 17. yüzyıla kadar bir suriçi bölgesi niteliğini koruyan Galata'nın hakim nüfusunun Levantenler, Avrupalılar ve diğer gayrimüslim gruplardan oluşmasına rağmen Fatih devrinden itibaren bölgenin yakın çevresi Müslüman yerleşimlerine açılarak bir anlamda Galata denetim altına alınmıştı. Bu dönemde Azapkapı, Kasımpaşa, Tophane ve Fındıklı bölgeleri geleneksel Osmanlı mahalle düzeninde gelişen oldukça yoğun konut alanları içermektedir.⁸³

Mantran, Galata'daki Müslüman yerleşiminin 16. yüzyıldan itibaren giderek arttığını ancak gene de buradaki Hristiyan topluluğa nazaran azınlıkta kaldığını ifade eder. Buradaki Müslüman topluluk Mısır veya Suriye'den gelen Araplarla birlikte Haliç yakınlarında bulunan Arap Camii etrafında ikamet etmekteydi.⁸⁴ İnciyan da, 18. yüzyılda Galata'nın genelinde Rum ve Ermenilerin, Perşembepazarı tarafında da Avrupalıların bulunduğunu fakat bölgede bir miktar Türk ve Yahudinin de oturduğunu belirtir.⁸⁵ 1814-1815 tarihli Bostancıbaşı Defterindeki kayıtlar etnik açıdan incelendiğinde bugünkü Galata köprüsünden Kemankeş Mustafa Paşa Camii'ne kadar sahil boyunda tamamen Türk esnafın bulunduğu görülür. Galata sahilinin Karaköy tarafında Türklerin yoğunlaşmasına karşın orta bölümlerde Ermeniler ve Yahudiler karışık olarak görülmekte, Tophane yönüne doğru yaklaştıkça Yahudiler yoğunlaşmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise

⁸² Nur Akın, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 37.

⁸³ Akın, a.g.e., s. 12.

⁸⁴ Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 70-72.

⁸⁵ İnciyan, a.g.e., s. 101.

Rumlar ve Yunanlılar gittikçe artan yoğunlukla sahil kesimini doldurmuşlar, Ermeniler ve Türkler azalmış, Museviler ise sahilden gerilere daha çok Galata'nın tepelerine doğru çekilmişlerdir.⁸⁶

Edhem Eldem ise, yerli ve yabancı seyyahların Galata'yı sistematik olarak bir Frenk veya gayrimüslim şehri olarak nitelendirmelerini hatalı bulur. Zira Eldem, Galata'da azımsanmayacak oranda Müslüman nüfusun olduğunu ispatlayan bazı saptamalara ulaşmaktadır. Örneğin fetihten 25 yıl sonra yapılmış olan bir tahririn sonuçlarına bakıldığında, 1478 yılında Galata'nın nüfusunun %35'inin Müslüman gruptan olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Eğer bu veriler gerçek olarak kabul edilirse, fetihten hemen sonra bölgede mevcut olan Frenk kimliğinin hızlı ve etkili bir Müslümanlaşma ile karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Edhem ayrıca geleneksel Müslüman mahalle yapısı ile cami ve çeşmelerin ilişkisine dikkat çekerek Galata'daki cami ve çeşmelerinin yerlerini gösteren haritalarla bölgedeki Müslüman halkın varlığını ilişkilendirmiştir. Buradan yapılan saptamalarla 18. yüzyıla kadar bölgenin devamlı Müslümanlar tarafından bir kuşatmaya tabi olduğu sonucuna varmıştır. Neticede 18. yüzyıla varıldığında Galata'nın nüfusunun o dönemlerde söylenenin aksine en az yarısının Müslüman tebaadan oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla Galata'nın tarihi gelişmesindeki en çarpıcı özelliklerden biri, Ceneviz şehrinin ayrılıkçı amacından çok farklı olarak, Osmanlı döneminde gittikçe hızlanan bir entegrasyon, hatta asimilasyon sürecinin ortaya çıkmasıdır. Kalafatyeri/Tersane/Tophane gibi sur dışında kurulmuş olan idari/ekonomik birimlerce beslenen Müslüman kitle Galata'yı fethetmeye başlamış, yerleşik yabancı ve gayrimüslimleri sıkıştırmaya ve hatta Galata'dan itmeye başlamıştır. Bu bağlamda 16. yüzyıl sonunda başlayan ve 18. yüzyılda hızlanan Pera'ya gayrimüslim ve yabancılarca gösterilen ilginin artması da olayın boyutlarından biridir. Yani Edhem'e göre Galata'nın asıl Frenkleşme süreci, Galata'nın bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmasıyla, 18. yüzyıla kadar tedrici olarak süregelen İslamlaşmanın 19. yüzyılda yerini giderek artan bir Hristiyanlaşmaya bırakmasıyla başlamıştır.⁸⁷ Gerçekten de dönemin seyyahlarından Crawford "1890'larda İstanbul" adlı kitabında eski bir

⁸⁶ Türker, a.g.e., s. 19.

⁸⁷ Edhem Eldem, "Nostajiden Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", *İstanbul*, S. 1, 1992, s. 58-61.

Ceneviz şehri olan Galata'yı, hiçbir zaman Konstantiniye'nin bir parçası olmadığı ve dolayısıyla içinde doğuya ait hiç bir şey bulunmadığı için hiç de ilginç bulmadığını kaydeder.⁸⁸

2.1.1.2. Galata'nın Ticari Yapısı ve Konut-İşyeri Ayırımı

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra da Galata'daki yoğun ticari yaşam devam etmekteydi. Hatta 16. yüzyılda burada Türklere özgü geleneksel bir ticaret yapısı olan bir bedesten bile yapılmıştı. Ancak İncicyan'a göre halk büyük alışverişleri için hala İstanbul'daki çarşıları tercih etmekteydi.⁸⁹

1817 yılında Venedik'te Yunanca olarak basılan *Ticaret Ansiklopedisi* Galata'daki ticaret hayatı ile ilgili olarak detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin Havyar Han'da Rusya ile ticaret yapan tüccarların kalmakta olduğu yer darlığından dolayı hanın etrafına çok sayıda taştan yapılmış büyük depolar inşa edildiği belirtilmektedir. Havyar Han'ın yakınlarındaki Frenk gümrüğü Avrupa ve Rusya'dan deniz yolu ile Galata'ya getirilen mallarla doludur. Galata'nın Ege adalarından gelme sanatkârları, marangozları çok kaliteli Avrupa tipi mobilya imal etmektedirler. Galata'da fiçi imalatı da oldukça önemli bir ticaret koludur. Pek çok geminin fiçi ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Bu fiçiler şarap, zeytinyağı ve zeytin doldurmak için kullanılmaktadır. Galata demircileri gemilerin ağır çapalarını, taş binaların demir kapı ve pencere kepenklerini imal etmektedirler. Galata'ya yerleşmiş olan Fransız, İngiliz, Alman, Hollandalı ve Rusların ticari şansları ise son 25 yıldır burada Rumların sayısının gittikçe artması ile azalmaktadır. Rusya'nın tüm zenginlikleri Galata limanına akmaktadır. Buğday, tereyağı, deri, Kırım yünü, demir, halat, sırma iplik, havyar ve samur kürk bu ürünlerin başlıcalarıdır. Avusturya'dan Trieste veya Tuna nehri yoluyla Bohemia camları, Saksonya porselenleri, hazır elbiseler, altın şeritler ve aynalar gelir. İtalya'dan Floransa iplikleri ve kağıt, Fransa'dan Marsilya kumaşları, İngiltere'den saatler ve lüks elbiseler, Hollanda'dan değerli taşlar, Mısır'dan pirinç, keten ipliği, Arap kahvesi ve tütsü, Ege adalarından şarap ve rakı,

⁸⁸ Crawford, a.g.e., s. 70-72.

⁸⁹ İncicyan, a.g.e., s. 102.

zeytin ve zeytinyağı, buğday, tuz, pamuk, limon ve dokuma kumaşlar yine deniz yoluyla Galata'ya taşınmaktadır.⁹⁰

Galata'nın ve daha sonraları Pera'nın canlı bir ticaret alanı özelliği taşımaları kesintisiz olarak sürmüştü. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, İstanbul piyasasının nabızı Galata'da atıyordu. Zira bu nabzı büyük ölçüde kontrol gücüne sahip olan bankerler ve diğer büyük sermaye sahiplerinin çoğu Galata'da faaliyette bulunmaktaydı. Devlete bile borç verebilecek kadar güç sahibi olan "Galata Bankerleri" Havyar Han'da kurulmuş bulunan borsada faaliyet göstermekteydiler.⁹¹ Galata bankerleri İstanbul'da Bizans döneminden beri para, altın, kıymetli maden işleriyle uğraşan, faizle para veren tefeci ve sarrafların 19. yüzyılın değişen ekonomik ve sosyal koşullarındaki uzantısı sayılmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büroları Galata çevresinde bulunan, her türlü mali ve parasal işlemle uğraşan, Osmanlı ekonomisi, maliyesi ve siyaseti üzerinde büyük etkileri olan Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer yabancı kökenli bankerlerin oluşturduğu Galata Bankerleri ve onların ortakları olan tüccarlar, Batı'dan kredi ile satın aldıkları malları peşin para ile iç piyasaya satıyor, ellerinde biriken nakit parayı da çok yüksek faiz ile vererek büyük karlar sağlıyorlardı. Ermeni ve Yahudi sarraflar, daha çok iç piyasaya dönük çalışıyorlar; sarayın ve devlet ricalinin artan tüketim masraflarını finanse ediyorlardı. Yabancı uyruklulara serbest ticaret ve mali işlem yetkisini tanıyan ve var olan yetkilerini genişleten Tanzimat Fermanı'nı izleyen dönemlerde, Galata sarraflarından çok daha geniş para ve işlem hacmine sahip, daha modern ve örgütlü bankerlere doğru geçiş hızlandı. Galata Bankerleri 19. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse 70 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne ve maliyesine hükmettiler. Bu büyük güçleri sayesinde banker aileleri, Osmanlı İstanbul'unda renkli, zengin ve o dönem için istisnai olan Avrupalı bir yaşam sürdürmekteydiler.⁹² 1883 yılı Annuaire Oriental kayıtlarında Borsa Han'da çalışan toplam 38 kişiden 19'unun Rum, 16'sının Ermeni ve 3'ünün Musevi olduğu görülmektedir. 30 yıl sonra yani 1913 yılı

⁹⁰ Türker, a.g.e., s. 17.

⁹¹ Mustafa Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su, İstanbul, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, 1991, s. 180.

⁹² "Galata", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995, s. 355.

Annuaire Oriental kayıtlarında ise aynı handa çalışan toplam 36 kişiden 26'sının Rum, 5'inin Ermeni ve 5'inin Musevi olduğu tespit edilmektedir.⁹³

19. yüzyılda hemen her alanda yapısal değişikliklere sebep olan Batılılaşma hareketleri İstanbul'da iş bölgesinin yapısında da değişiklikler yapmaktaydı. Eski iş merkezleri değişmekte, yeni tip iş hanları ortaya çıkmaktaydı. Değişen ticari yapı ve modern anlamda uzmanlaşma genellikle dış dünya ile ilişkilerin daha yoğun olduğu Galata-Pera bölgesinde görülmekteydi. Modern iş ilişkilerinin görüldüğü bir bölge haline gelen Galata ve Pera'da ticarethaneler, büyük mağaza ve bankalar faaliyet göstermeye başlamıştı. İstanbul'un büyük bir bölümünde geleneksel çarşı düzeni devam ederken özellikle Galata'nın hızla aktif ve merkezi bir iş bölgesine dönüştüğü görülmekteydi. Böylece İstanbul, bir yandan batıya açılan kapısı olan Pera bölgesi ile diğer yandan geleneksel dokunun korunduğu eski İstanbul ile iki merkezli bir metropol haline gelmekteydi.⁹⁴

Suriçi'nin veya Haliç'in aksine bağlık veya bahçelik alanın bulunmadığı ve çoğunlukla evler, dükkânlar, dinsel yapılar ve çarşılardan oluşan Galata'nın iki faaliyet unsuru vardı: ticaret ve eğlence. Eğlence sektörü tamamen Rum ve Yahudilerin elinde idi. Uluslararası bir ithalat-ihracat limanı görüntüsünde olan Galata'da ticaret de genellikle gayrimüslim gruplar tarafından yürütülmekteydi.⁹⁵

19. yüzyılda Galata, İstanbul'da sadece para kazanılan, eğlenilen, işyerleri için tercih edilen fakat oturmak için üst düzey gelir grupları tarafından fazla rağbet görmeyen bir semtti.⁹⁶

Dükkân sahiplerinin çoğunun Rum veya Frenk olduğu Galata'da 3.080 dükkân, 8 çarşı, 1 yağ pazarı, 1 bedesten, 1 balıkhane, 1 gümrük binası, 2 yağ kapanı ve 200 meyhane bulunmaktaydı. İş kollarının etnik dağılımı ise şu şekilde idi: meyhanecilik Yahudiler ve Rumlar, satıcılık Ermeniler, aracılık ise Yahudiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Denizciliğe ait tüm meslekler, halat, tel, yelken,

⁹³ Türker, a.g.e., s. 77.

⁹⁴ Özer, a.g.e., s. 131.

⁹⁵ Akın, a.g.e., s. 37.

⁹⁶ Türker, a.g.e., s. 11.

gemici feneri vb. malzeme satıcıları da bugün olduğu gibi 19. yüzyılda da Galata'da icra edilmekteydi.⁹⁷

Galata bölgesinin gelir kalemleri arasında en önemli olan limandan elde edilen gelirlerdi. Kendilerini burada "*topraklarında*" gibi hissederek İngiliz, Fransız, Hollandalı ve Venediklilere ait gemilerin yanaştığı Galata oldukça önemli bir uluslararası deniz ticareti merkeziydi. Bu ticaretin orijinal yanı sıra sadece İstanbul'un iâşesine yönelik olmamasıydı. Buradaki ticaretin kendi kuralları, kendi adetleri ve Haliç'in iki yakasında da ticaret yapmaya alışık büyük bir kısmı Yahudi olan kendi aracılığı vardı.⁹⁸

Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz ve Tuna'dan gelen gemilerin geçiş noktasında bulunan Galata günden güne kalabalık ve kozmopolit bir görünüm almaktaydı. Genellikle Rum olan denizcilerin Ege adalarından taşıdığı şarap ve rakı fiçileri, zeytinyağları ve sabunlar, Çarlık Rusya'sından gelen havyar ve buğday, Romanya'dan gelen kereste, Fransa'dan gelen mobilya Galata'nın dar ve karanlık sokaklarındaki hanların ve dükkânların depo ve mahzenlerini doldurmaktaydı.⁹⁹

Derin Öncel'in *Annuaire Oriental* ticaret yıllıkları üzerinde yaptığı incelemeden çıkardığı sonuçlara göre Galata'daki ticarethane ve diğer iş yerlerinde çalışan ve konutları da yine bu bölgede olan kişilerin genellikle orta düzey ekonomik seviyede ve "*küçük burjuva*" olarak tanımlanan kesimden olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁰

18. yüzyıla kadar kıyı şeridi boyunca ve Lonca Mahallesi ile Perşembe Pazarı Sokağı civarındaki yoğun ticari faaliyet alanının dışında Galata'nın büyük bir kısmı konutlardan oluşmaktaydı. Bir yandan dış ticaretin gelişmesi, diğer yandan daha varlıklı kesimin Pera sınırlarına yerleşmeleri sonucu, Galata yavaş yavaş bir iş ve ticaret merkezi haline dönüşmekteydi. 20. yüzyılın başına gelindiğinde bütün sahil şeridi, ve Arap Cami ile Tophane Kapısı arasındaki bölgenin Voyvoda-Kemeraltı Caddeleri ekseninin altındaki kısım tümüyle işyerleri tarafından işgal edilmişti. Artık sadece Galata Kulesi-Kürkçükapı-Azapkapı-Şişhane arasında kalan dörtgen ile sur

⁹⁷ Mantran, a.g.e., s. 73.

⁹⁸ A.e., s. 71.

⁹⁹ Türker, a.g.e., s. 12.

¹⁰⁰ Öncel, a.g.e., s. 230-231.

dışında, Büyük Hendek ile Lüleci Hendek sokaklarının üstünde kalan alanlar yoğun şekilde konutlardan oluşmaktaydı. Şehrin merkezinde kalan Bereketzade Mahallesi ile Lüleci Hendek-Kemeraltı arasındaki alan ise kilise, okul ve hastaneler gibi kamu kuruluşlarının yoğunlaştığı bir bölge olmuştu.¹⁰¹

19. yüzyılın sonlarına doğru belirginleşen iktisadi gelişmeler, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlılar ile İstanbul'da yaşayan yabancılar arasında yeni bir sosyal sınıf yaratarak Galata'da iki farklı demografik harekete neden olmuştu. Bu hareketlerden birincisi daha önceden de Galata'da ticaretle uğraşan ve belli bir düzeyde ekonomik refaha sahip, Galata'nın üst bölgelerinde bahçe içinde büyük konaklarda yaşayan ve çoğu Levanten, Rum veya Ermeni Osmanlı vatandaşı olan kesimin Pera'ya doğru çekilmesi idi. Bu sosyal kesim 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun "*crème de la crème*" tabakasını oluşturacaktı. İkinci demografik gelişim ise ekonomik olarak daha mütevazı olan, çoğunlukla Galata veya Pera'daki işyerlerinde memur, esnaf ve tüccar olarak çalışan "*küçük burjuva*" kesimin İstanbul'un farklı mahallelerinden gelerek Galata'da inşa edilen apartman tipi yapılara geçmesi idi.¹⁰² Yerasimos, bu insanların Haliç'in kuzeyine taşınmalarının esas nedeninin meslek değiştirmeleri olduğunu düşünmektedir. Daha önce yaşadıkları Balat, Hasköy, Samatya gibi semtlerde kendi mesleklerini icra ederken Pera'daki dükkân ve bürolarda beyaz yakalı olarak çalışmaya başladıklarında, o dönem İstanbul'da henüz tramvay olmadığı için bu bölgelerden Galata'ya yaya olarak gelip gitme zorunlulukları doğmaktaydı. Dolayısıyla, statü değiştiren ama orta sınıf olarak kalan bu grubun Galata bölgesindeki apartmanların en önemli yerleşiklerini oluşturduğu düşünülmektedir.¹⁰³

19. yüzyılda uluslararası ticaretin yoğunlaşması sebebiyle Galata'da iş yeri konut alanı ayrımı iyice belirginleşmeye başlamıştı. Eldem'in Osmanlı Bankası arşivlerinden yararlanarak yaptığı bir çalışmaya göre bankanın İstanbullu müşterilerinin %40'ı Galata'da çalışırken sadece %3.6'sı bu semtte ikamet etmekteydiler. Aynı zamanda Suriçi'nde de Osmanlı bürokrasisi de tarihinde ilk defa

¹⁰¹ Eldem, a.g.m., s. 61.

¹⁰² Öncel, a.g.e., s. 227-228.

¹⁰³ Stefanos Yerasimos, "Konaktan Apartmana Geçiş Üzerine Bazı Gözlemler", <http://www.obamuze.com/volvotop12.asp>

işyeri-konut ayırımına gitmiş, Babıali ve nezaretler ayrı binalara yerleşmişlerdi. Beyazıt, Sirkeci ve Sultanahmet'te hükümet binaları yöreleri oluşmuştu.¹⁰⁴

2.1.2.Pera'nın Gelişimi

Galata'nın üst taraflarında, surların dışında bulunan bölgenin bugünkü "*Beyoğlu*" adı Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul'da doğmuş, padişahın ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın çok yakın dostu olan Venedik Doç'unun oğlu olan Aloisio Gritti'nin Taksim Belediye Bahçesi (Bugünkü Evlendirme Dairesi) yakınlarında bulunan muhteşem köşkü sebebiyle verilmiştir. Eskiden bu bölgeye Pera* denirdi ki "*karşı yaka*" manasında olan bu kelime ile, Galata'da dahil olmak üzere tüm bölge kastedilmekteydi. Sur içinde bulunan kesim Galata olarak tanındıktan sonra Pera adı şimdiki Beyoğlu bölgesine özel bir hale gelmişti. Bu bölge Osmanlı devrinin ilk asırlarına kadar gayri-meskun bir ormanlık arazi idi ve yalnızca Taksim'e kadar olan sahada bazı köşklerle mezarlıklar bulunmaktaydı. Kalan kısımda ise Avrupalıların ve gayrimüslim Hristiyanların yetiştirdikleri bağlar vardı ki yabancılar özellikle şehirde veba salgını olduğu zamanlarda bu bağlarda bulunan evlere çekilirlerdi.¹⁰⁵

Fetihten sonra Batılı devletlerle gelişen diplomatik ilişkiler neticesinde Galata bölgesinde bu ülkelere araziler bağışlanarak elçilik binaları inşa etmelerine fırsat tanınmıştı. Bu elçiliklerin ilklerinden olan Fransız Elçiliği o dönemlerde henüz Galata'nın bir uzantısı bile olmayan ve "*Pera Bağları*" olarak alınan bağlık bahçelik bölgede 1535 yılında inşa edilmişti. 16. yüzyılın sonlarına doğru Venedik ve İngiltere elçilikleri de Galata'dan Pera'ya taşınarak bölgenin gelişiminde ilk adımları atmışlardı. O devirlerde Pera'daki küçük Müslüman yerleşimlerinin Galata Mevlevihanesi, Topkapı Sarayı'nda görevlendirilecek içöğlanlarının yetiştirildiği Galata Sarayı, Ağa Cami ve Asmalı Mescit civarında sınırlı kalmasına rağmen birbiri ardına açılan elçiliklerin etrafında oluşan ticaret kolonileri Levantenleri, Avrupalıları

¹⁰⁴ Eldem, a.g.m., s. 61.

* Pera adı 1925 yılında resmi yazışmalardan çıkartılmıştır.

¹⁰⁵ Kömürçüyan, a.g.e., s. 246-247.

ve Osmanlı gayrimüslimlerini hızla bölgeye çekmekteydi.¹⁰⁶ 18. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar için Pera ve çevresi artık bir odak noktası haline gelmeye başlamıştı. Bu tarihlerden sonra Pera'da doruğuna 19. yüzyılda ulaşacak olan bir Levanten merkezin ilk nüvesi oluşmuştu. Bu sayede Galata surlarının hemen ardında ve Galata ile sıkı ilişkiler içinde olan İstanbul'un en Avrupalı bölgesi gelişmeye başladı.¹⁰⁷

19. yüzyılın sonlarında ise Robert Mantran'ın Pera gözlemleri aşağıdaki gibiydi:

*"Pera, deniz seviyesinden yüz metre yüksektedir, hem sakindir hem eğlenceli, hem Haliç'e bakar hem Boğaz'a. Avrupa kolonisinin West End'idir, zarafet ve safa şehridir. Yürüdüğümüz yolun iki tarafına İngiliz ve Fransız konakları, şık kahveler, göz kamaştıran dükkanlar, tiyatrolar, konsoloshaneler, kulüpler, sefaret konakları sıralanmış, bunların arasından bir kale gibi Beyoğlu'na, Galata'ya ve Boğaz sahilindeki Fındıklı'ya hakim olan Rus sefaretinin kagir sarayı yükseliyor. Burada Galata'dakinden çok daha farklı bir kalabalık var. Aşağı yukarı soba borusu gibi erkek şapkalarıyla, tüylerle, çiçeklerle süslenmiş kadın şapkalarından başka bir şey görülüyor. Rum, İtalyan ve Fransız kibarları, zengin tüccarlar, sefaret memurları, yabancı gemilerin zabıtları, sefir arabaları ve her milletten ne olduğu bilinmeyen, karışık suratlı insanlar görülüyor.... Müslüman kendisini gurbette gibi görüyor ve başını İstanbul'daki kadar dik tutmuyor."*¹⁰⁸

İşte bu dönemlerden neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman olmayan her şeyin adeta temsilcisi konumunda olan Galata ve onun uzantısı Pera, Avrupalılar, Levantenler ve gayrimüslim Osmanlılar için modern yaşam biçimlerini sergileyebilecekleri ve Batılı anlamda burjuvazinin oluştuğu bir bölge haline gelmişti. Bu bölgede Bizans devrinden beri var olan kilise ve sinagogların sayısı bölgenin gelişmesi ile birlikte sürekli artış göstermiştir. Öyle ki Galata ve Pera'da

¹⁰⁶ Cezar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu...", s. 2675.

¹⁰⁷ Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su..., s. 70.

¹⁰⁸ Amicis, a.g.e., s. 59.

Hristiyanlığın Katolik, Protestan, Gregoryen ve Ortodoks gibi tüm mezheplerine ait kiliselere ve Yahudilere ait Aşkenaz ve Sefarad sinagoglarına rastlanmaktadır.

Fetihten sonra bazı kiliselerin camiye çevrilmesine rağmen Müslüman kesim Pera'da yukarıda sayılan bölgeler ve Galata çevresinde belirtilen diğer semtlerden çıkarak Pera'ya yerleşmeyi cazip bulmamıştır. Cezar'a göre bölgede oturan az sayıda Müslüman da aslında sonradan ihtida etmiş olan gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla bunlar da alışık oldukları hayat tarzını yaşayabilmek ve kültürel kökenlerine yakın buldukları için bu bölgelerde ikamet etmeyi ve çalışmayı uygun görmüşlerdi.¹⁰⁹

Mustafa Cezar, Galata-Pera bölgesinin gelişiminde iki ayrı etkenin önem arz ettiğini tespit eder. Bunlardan birincisi sudur. Doğal olarak su kaynaklarının bulunduğu yerlerde iskan imkanları da artmaktadır. Ancak bu bölgenin uzun bir süre bir Latin kolonisi olmasından dolayı Bizans İmparatorluğu bölgeye su sağlamak konusunda çok da fazla istekli olmamıştır.¹¹⁰ İnciyan, bölgede açılan kuyulardan çıkan suların acı olduğunu ve bu yüzden Galatalıların İstanbul yakasından fıçılarla su taşımak zorunda kaldığını belirtir.¹¹¹ Ancak ilginç olan nokta İstanbul'un fethinden itibaren kentin su ihtiyacı konusunda büyük bir titizlikle çalışmış ve su bentleri yaptırmış olan Osmanlıların da Galata bölgesinin su sıkıntısı konusunda yaklaşık üç yüz yıl boyunca Bizanslılarınkine benzer bir tutum izlemiş olmalarıdır. Sultan II. Mahmut devrine kadar ciddi bir çalışmanın yapılmadığı bu husus, 1732 senesinde Bahçeköy su şebekesinin yaptırılmasıyla büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur.¹¹²

Cezar ayrıca canlı ticaret hayatına rağmen Galata ve Pera bölgesinde gösterişli camiler, büyük medreseler gibi İslami eserlerin inşa edilmemesini burada suyun olmamasından kaynaklandığını belirtir. Gerçekten de Pera'nın civarında az çok suya kavuşmuş Kasımpaşa, Tophane ve Beşiktaş'ın Türklerin yoğun yerleşimlerine konu olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında Terkos Gölü'nden İstanbul'a su veren şebeke yapılıncaya Beyoğlu'na da su verilmişti. Beyoğlu'na imparatorluk dönemindeki

¹⁰⁹ Cezar, a.g.e., s. 267-268.

¹¹⁰ Cezar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu...", s. 2675.

¹¹¹ İnciyan, a.g.e., s. 101.

¹¹² Cezar, a.g.e., s. 2675.

son su takviyesi II. Abdülhamit zamanında yapılmıştı. Kemerburgaz ile Cendere arasındaki 60 kadar kaynağın suları toplanarak 1904 yılında demir borularla Beyoğlu'na nakledilmişti. Bu sular "*Hamidiye Suları*" diye anılmaktaydı. Beyoğlu yakası su açısından bolluğa kavuştukça bu bölgede kışlalar, saraylar ve okullar gibi her türden resmi ve özel yapı inşası artış göstermişti.¹¹³

Murat Belge ise Pera'nın gelişiminde 19. yüzyıla kadar öyle çarpıcı bir taraf olmadığını belirtir. Oysa 19. yüzyıl bölgenin gelişiminde etkili olan değişimlerin başladığı bir dönemdir. 1839 Tanzimat Fermanı'nın yarattığı konjonktür, başta Levantenler olmak üzere yabancıları ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını bu dönüşümün aktörleri olmaya itmiştir.¹¹⁴ 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başı aynı zamanda Mustafa Cezar'ın Pera'nın gelişimindeki ikinci etken olarak gösterdiği Batılılaşma hareketlerinin de hız kazandığı bir dönem olarak kabul edilir. III. Selim tarafından başlatılan reformlar, II. Mahmut devrinde de artarak devam eder. 1792'de Halıcıoğlu'nda Humbaracı Kışlası yapılır ve aynı yıl Haliç Tersanesi ve Tophane yenilenir, 1795'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun Halıcıoğlu'nda eğitime başlar ve Beyoğlu Kışlası faaliyete geçer. Daha sonra Tıbbiye ve Harbiye binalarının Beyoğlu'na yerleştirilmeleri de bölgenin önemini artıran gelişmelere ilave olur. Kışla ve askeri okulların yanı sıra özellikle sarayın Beyoğlu yakasına taşınması, modernleşme çabaları içindeki Osmanlı başkentinde, gelişmeye bağlı önceliklerin ilk defa Beyoğlu'nda yaşanacağını belirtir gibidir.¹¹⁵

2.1.2.1.Pera'nın Ticari Yapısı ve Konut İşyeri Ayırımı

Çeşitli faktörlerin tetiklediği gelişim ve dönüşüm süreci İstanbul'u Galata bölgesine doğru hareketlendirirken, aynı zamanda Galata'dan da ardındaki Pera Bağlarına doğru bir geçiş yaşanmaktaydı. Artık Galata dünyanın her tarafından gelen malların depolandığı ve el değiştirdiği bir iş merkezi konumuna bürünmekteydi. Ortaylı 19. yüzyılda Galata'yı Atlantik iktisat bölgesi ile ilişkilerin kurulduğu, daha çok liman faaliyetleri ile ilgili işlerin yürütüldüğü tehlikeli iş kollarının bulunduğu

¹¹³ Cezar, "XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su...", s. 17-24.

¹¹⁴ Belge, a.g.e., s. 234.

¹¹⁵ Cezar, a.g.e., s. 27-29, 291.

bir yer olarak tanımlar.¹¹⁶ Francis Marion Crawford da 19. yüzyılda Galata/Pera hakkında aşağıdaki gözlemleri yapmıştır:

“Galata’ya gelince dünyanın en aşağılık insanların mayalandığı bir fiçı adeta. Kasımpaşa’dan Tophane’ye kadar deniz kıyısında bir araya toplanmış bu gürhunun bir benzerinin yeryüzünün başka herhangi bir şehrinde bulunabileceği şüpheli... Bir nevi yeraltı yaşamı sürdüren Rumlar ve Ermeniler burada çeşitli illegal işlerle, kanunları hiçe sayarak kendilerine gayet güzel geçim temin ediyorlar. Hristiyan olduklarından hepsi de Avrupa sefaretlerinden birinin koruması altında ve ülkenin siyasi durumu bu suçluların tutuklanıp cezalandırılmasını hemen hemen imkânsız kılıyor. Çünkü bu kimselerin özgürlüklerine en ufak bir müdahale, koruması altında oldukları hükümetin ‘casus belli’ siyle sonuçlanır.”¹¹⁷*

Gerçekten de 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ekonomik ve siyasi açıdan zor günler geçiriyor olsa da yabancılar, Levantenler ve azınlıklar Müslüman kesime göre daha iyi olanaklar içinde daha rahat bir hayat sürmekteydiler. Bu grupların koloniler halinde etrafında toplandıkları elçilikler ise özellikle Pera’nın ekonomik, sosyal ve idari hayatında oldukça önemli rol oynamaktaydılar. Ticari bir merkez olan Galata’nın tersine Pera zengin sınıfların ikametgah bölgesi olarak gelişmişti.¹¹⁸

Edhem Eldem Osmanlı Bankası arşivlerindeki kayıtlara dayanarak yaptığı çalışmada bankanın İstanbullu müşterilerinin %40,9’unun Pera’da ikamet ettiklerini tespit etmiştir. Ancak aynı kayıtlardan bu müşterilerin yalnızca %8,5’inin Pera’da iş yeri bulunmaktaydı. Oysa konut-işyeri farklılığı açısından tam tersi bir durumun söz konusu olduğu Galata konut alanı olarak çok fazla tercih edilmemekteydi.¹¹⁹

Robert Mantran Pera’da elçilerin yanı sıra Galata’da ticaret ile uğraşan tüccarların da ikametgahlarının bulunduğunu söyler. Ancak bunların ticarethaneleri

¹¹⁶ Ortaylı *İstanbul’dan...*, s. 291.

¹¹⁷ Crawford, *a.g.e.*, s. 70-72.

* “savaş nedeni” anlamında kullanılan Latince bir deyim.

¹¹⁸ Mantran, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹¹⁹ Eldem, “Nostaljidən Arındırılmış...”, s. 61.

hala Galata'da bulunmaktadır. Zira malları Pera'nın tepelerine yığmaktansa aşağıda Galata limanındaki depolarda toplamak daha kolaydı. Fiziksel olarak dik yokuşlar ve dar yollarla uğraşmaktansa antrepolar, çarşılar, bedesten ve gümrüğün bulunduğu Galata'da olmak ticaret yapmak için daha elverişliydi. Ayrıca ünlü Yahudi simsarlar da Galata'ya çok yakın olan Kuledibi'nde bulunmaktaydı. Pera ise ancak 19. yüzyılda bir ticaret merkezi haline gelecekti. Fakat bu ticaret merkezi şirketleri değil ancak perakendeci tüccarların dükkanlarını etrafında toplayabilecekti.¹²⁰ Birçok yabancı banka, banker ve komisyoncunun yerleştiği Galata finans ve ticari faaliyetlerin toplandığı bir bölge haline gelerek merkezi iş alanı oluşumu bakımından tarihi yarımada ile iş bölümünü belirginleştirmişti. Galata, ekonominin asıl karar ve yönetim merkezi olarak ön plana çıkarken elçiliklerin yerleşmiş olduğu azınlıkların ve yabancıların yoğun olarak yaşadığı Pera ise kentin en renkli eğlence merkezi ve İstanbul'un batılı yüzü olmuştu. Yabancılar ve azınlıkların yanı sıra Batılı yaşama ayak uyduran Türkler de bu çevreye yerleşmeye başlamışlardı.¹²¹

Edhem Eldem'in *Annuire Oriental* ticaret rehberlerindeki kayıtları kaynak olarak yaptığı bir araştırmadan çıkardığı sonuçlara göre Galata'nın genel olarak anıldığının aksine bir Frenk şehri değil, bir Rum şehri olduğu görülmektedir. Galata'nın hemen her bölgesinde bulunan Rum sahipli işyerleri sadece merkezde değil, Şişhane ve Cadde-i Kebir bölgelerinde de yoğunlaşmışlardı. Yabancılar merkezde, Ermeniler eski Lonca mahallesinde, Yahudiler ise Şişhane/Okçu Musa/Büyük Hendek bölgesinde ve Pera'nın yamaçlarında yoğunluk kazanmışlardır. Müslümanlar ise Azapkapı, Şişhane ve Arap Cami-Kürkçü Kapı bölgesine itilmişlerdi.¹²²

Şehir yaşamının en önemli öğelerinden konut yerleşimi hakkında İstanbul yakası büyük bir değişim göstermezken; Pera bölgesinde ise hızlı bir değişim göze çarpıyordu. Öncelikle Pera konut bölgesi mimari açıdan bitişik düzen binalar, yüksek katlı ve kagir apartmanlarla dolmaktaydı. Geleneksel olarak dini yapıları

¹²⁰ Mantran, a.g.e., s. 75-76.

¹²¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, "1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu", III. Bölüm, **İstanbul İl Bütünü Araştırma Bulguları**, s. 77-78.

¹²² Eldem, a.g.e., s. 63.

merkez alan yerleşme düzeni terk edilerek sosyal sınıflaşmaya göre şekillenen bir ikamet düzenine geçilmekteydi. Konut alanları Pera'nın yukarı bölgelerinde yoğunlaşırken, park, bahçe vb. gibi kamusal alanların yapılmasına da ağırlık verililiyordu. Eski İstanbul tarafında ise azınlık mahalleleri tamamen yok olmazken varlıklı kesim Fener, Balat ve Samatya'yı terk ederek Pera'ya taşınmaya başlamışlardı.¹²³

Pera, hem ithal malların, lüks malzemelerin ve yüksek alım gücüne sahip kesime hitap eden tüketim malzemelerinin satıldığı bir ticaret alanı hem de her türlü eğlence hizmetlerinin verildiği bir tüketici hizmetleri bölgesiydi. Tiyatrolar, lüks oteller, modern pastaneler ilk defa bu bölgede açılmıştı. Beyoğlu İstanbul'un en mamur yeri haline gelirken bunlardan yararlananlar genel olarak gayrimüslimler, yabancılar ve Levantenlerdi. İş hanları, pasajlar, oteller, dükkân ve mağazalar, eğlence yerleri hep bu kitlelere aitti. Beyoğlu nüfus ve alan olarak genişlerken etnik çeşitlilik de hızla artıyordu. Yerli gayrimüslimler, Avrupa'nın her yerinden yabancılar ve Levantenlerin yanı sıra 1917 yılında Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden kaçan Beyaz Ruslar da İstanbul'un kozmopolit nüfus yapısını çeşitlendirmekteydi. 1850'lerden sonra Türk nüfus, konut veya iş yerlerini buraya taşımaları sebebiyle değil ama Tıbbiye, Harbiye, Askeri İdadiler, Galatasaray Lisesi ve batı dillerinde eğitim yapan diğer okullarda eğitim gören öğrenciler, bölgeye alışveriş ve eğlence amacıyla gelen günübirlik ziyaretçiler sayesinde gittikçe artmaya başlamıştı. Ancak yine de 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Pera'da ticarethane sahibi Türk parmakla gösterilecek kadar azdı.¹²⁴

2.1.2.2.Pera'da Kentsel Gelişim

Modernleşmenin hayatın her boyutunda kendini hissettirdiği 19. yüzyılda İstanbul'un en gözde yerleşim alanı olan Pera'da belediye hizmetleri adına hemen hiçbir şey verilmemekteydi. 19. yüzyıl seyyahları yüzyılın ilk yarısındaki Pera'yı dar ve dolambaçlı yollarıyla özellikle yazları oldukça pis bir görüntü veren sağlıklı ve kötü yapılanmış bir bölge olarak anlatmaktadırlar. Bu kötü tablonun düzelmesi için

¹²³ Özer, a.g.e., s. 132.

¹²⁴ Cezar, a.g.e., s. 162-175.

atılan ilk adım 1831 tarihinde Beyoğlu'nda çıkan büyük yangından sonra gerçekleşmiş ve yangınla boşalan alanlarda daha düzenli, imar kurallarına uygun ve kagir yapılaşmaların inşasına çalışılmıştı.¹²⁵ Söz konusu yangın 24 Temmuz 1831 tarihinde Beyoğlu Çukur mahallesinden başlayarak Dört Yol Ağız, Taksim, Tatavla, Aynalı Çeşme semtlerinde 10.000 kadar ev ve işyerinin yok olmasına sebep olmuştu.¹²⁶

Zeynep Çelik'e göre 18. ve 19. yüzyıllarda bir Avrupa mahallesi olarak gelişen Pera'da gerçek inşaat patlaması 1838'den sonra yaşanmıştı. Bu yılda imzalanmış olan İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan sonra Galata ve Pera'da sayıları gitgide artan Avrupalı ve Levanten grupların ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne ve maliyesine hükmeden Galata Bankerlerinin baskıları sayesinde bölgede kentsel anlamda reformist hareketler yaşanmaya başlamıştı. Dolayısıyla ihtiyacı duyulan modern belediye hizmetlerini sağlayabilecek kurumların da çağdaşlaşması gerekliydi.¹²⁷ Tüm bu gelişmelerin doruk noktasını ise Osmanlı hanedanının yüzyıllardır süren geleneği bozarak Topkapı Sarayı'nı terk edip yüzyılın ortalarında Galata'nın ve yabancı elçiliklerin yakınındaki Dolmabahçe Sarayı'na taşınmaları oluşturmuştu. Sur-u Sultani'nin dışındaki ilk saray olan Dolmabahçe Sarayı'nı daha sonraki yıllarda Çırağan, Beylerbeyi ve Yıldız sarayları izleyecekti.¹²⁸ Bu sarayların yapımı İstanbul'un Beyoğlu yakasını doğu ekseninde geliştirmekteydi.

Tüm bu gelişmeler dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek kentsel işlerle ilgilenen organların kurumsallaşmasını gerektirmekteydi. Birinci bölümde anlatıldığı gibi ilk olarak 1831'de kentteki mimari çalışmaları daha düzenli bir hale getirmek amacıyla yapım ve onarım işleriyle görevli olan mimarbaşılık bu işlerin mali yönüyle de ilgilenen şehreminlik ile birleştirilerek "*Ebniye-i Hassa Müdürlüğü*" kurulmuş, daha sonra "*Ebniye Nizamnameleri*" adıyla anılan düzenli yönetmeliklerle yapısal ve

¹²⁵ "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, s. 212.

¹²⁶ Saadet Özen, *Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50.

¹²⁷ Çelik, *a.g.e.*, s. 26.

¹²⁸ İstanbul Büyükşehir Şehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, *İstanbul İl Bütünü Araştırma Bulguları*, s. 77-78.

kentsel düzen daha sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır.¹²⁹ 1856'da ise "*İntizam-ı Şehir Komisyonu*" kurularak İstanbul'un beledi işlerinin düzenlenmesi hedeflendi. 1857 yılında ise hazırlanan "Nizamname- i Umumi" ile İstanbul'un 14 ayrı beledi bölgeye bölünmesi planlanmıştı. Bu bölgeler arasında Altıncı Daire-i Belediye adıyla anılan Galata, Pera ve Tophane bölgelerini kapsayan belediye diğerlerine göre ayrıcalıklı konumdaydı. Pilot olarak seçilen bu bölgeden edinilecek tecrübelerin diğer bölgelerde de uygulanabileceği düşünülmekteydi.¹³⁰ Pera'nın 1840'lardan sonra en gözde semt olması ve Avrupalı nüfusun burada toplanması bu bölgenin pilot bölge olarak seçilme nedenleri arasındaydı. Ayrıca Galata ve Pera'da oturan yabancıların varlığı sebebiyle belediyenin bütçesini güçlendirmek amacıyla konsolosluklardan istenecek maddi yardım fikrinin de etkili olduğu bilinmektedir.¹³¹

Diğer 13 bölgenin Şehremaneti'ne bağlı olmasına karşın Sadrazam'a bağlı olan Altıncı Daire-i Belediye'yi Sadrazamın atadığı bir müdür ve hükümetin atadığı yedi üyeden oluşan bir komisyon idare edecekti. Bu komisyona seçilebilmek için Altıncı Daire-i Belediye sınırları içinde 10 yıl süreyle ikamet ediyor olmak ve belli bir miktarın üzerinde gelir vergisi mükellefi olma şartları aranmaktaydı. Adaylar Osmanlı tebaasına dahil olmak zorunda değildiler.¹³² Altıncı Daire-i Belediye'nin ilk kurulan komisyonunun üyeleri iki yabancı (Antuvan Alyon, Revalaki), dört yerli gayrimüslim (Ohannes Çamiç Efendi, Avram Kamondo Efendi, Cezayirlioğlu Mıgırdıç Efendi, Germanos Oğlu Yusuf Sava) ve bir Türk'ten (Mehmed Salih Efendi) oluşmaktaydı. Görüldüğü gibi komisyon üyelerinin etnik çeşitliliği Pera'nın nüfus yapısındaki çeşitlilik ile paralellik göstermekteydi.¹³³

Altıncı Daire-i Belediye'nin sorumlulukları arasında sokakların aydınlatılması, çöplerin toplanması, kaldırım ve yolların yapımı, altyapı hizmetlerini organize etmek gibi konular vardı.¹³⁴ İdarenin planları arasında, bu hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi için bir fon yaratmak da bulunuyordu. Azami %2'yi bulacak gayrimenkul vergisinin

¹²⁹ Akın, a.g.e., s. 27.

¹³⁰ Tekeli, *The Development of the İstanbul Metropolitan Area...*, İstanbul, 1994, s. 14-16.

¹³¹ Çelik, a.g.e., s. 38.

¹³² Tekeli, a.g.e., s. 16-17.

¹³³ Cezar, a.g.e., s. 148.

¹³⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1974, s. 131-132.

yanında olağanüstü zamanlarda emlak sahiplerinin gelirlerinin %3'üne kadar vergilendirilebilecekleri de karara bağlanmıştı. İmparatorluk tarihinde ilk kez, vergi toplanmasına zemin hazırlamak amacıyla İstanbul'un kadastral haritası çıkarıldı. Fakat idarenin en önemli ve büyük projesi Galata surlarının yıkımıydı.¹³⁵ Galata surları ortalama iki metre kalınlığında idi. Çevresi iki bin sekiz yüz metreyi buluyor ve otuz yedi hektarlık bir alanı sınırlıyordu. İmtiyaz bölgelerinin sınırları yavaş yavaş genişletildiğinden surun içinde ara bölme duvarları da oluşmuştu. Sur duvarları Galata'da mevcut antik ve Bizans devri taşları kullanılarak inşa edilmişti. Eksiksiz bir halde 19. yüzyıla kadar gelmeyi başaran Galata surlarının 1864 yılında yıkılması ile on dönümlük bir yer kazanılmış ve buralara evler inşa edilmişti.¹³⁶ Galata surları Altıncı Daire-i Belediye tarafından yıkıldıktan sonra üzerinde bulunan Latin kitabeleri bir süre Daire'nin yakınlarındaki mezarlıkta bekletilmiş oradan da Müze-i Hümayun'a kaldırılmıştı.¹³⁷

Altıncı Daire-i Belediyenin gerçekleştirmiş olduğu çalışmaların daha çok Galata bölgesindeki ticari faaliyetlerin güçlendirilmesine yönelik olduğu düşünülmektedir. Zira bu bölgenin gelişen ticari hayatı, eski sur duvarları içinde kalmış kıvrımlı yollara ve sıkışık kent dokusuna dar geliyor, yeni ticari yapılara ve geniş yolların karşılayabileceği akıcı bir trafiğe ihtiyaç duyuluyordu.¹³⁸

Altıncı Daire-i Belediye 1877 yılına kadar bağımsız olarak çalıştıktan sonra o tarihte yürürlüğe giren Dersaadet Belediye Kanunu'yla kentin yirmi beledi bölgeye bölünmesi üzerine ayrıcalıklı konumunu kaybetti.¹³⁹ Bir deneme niteliğinde kurulan Altıncı Daire-i Belediye sadece 12 yıl boyunca var olsa da gündeme getirdiği kent hizmetleri ile Osmanlı belediye tarihi üzerinde etkili olmuştur. Yerel yönetim anlayışına Batı normlarını getirmenin ve diğer belediyelere örnek olmanın ötesinde Altıncı Daire-i Belediye, Tanzimat zihniyetini yansıtmayı bakımından Osmanlı çağdaşlaşma anlayışına ışık tutmaktadır. Galata ve Pera Osmanlı'nın etnik dokusundaki çeşitliliği en iyi yansıtan mekanlardan biridir. Bu tür karmaşık bir

¹³⁵ Tekeli, a.g.e., s. 35.

¹³⁶ Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1969, s. 19.

¹³⁷ Arseven, a.g.e., s. 72.

¹³⁸ Öncel, a.g.e., s. 15.

¹³⁹ Çelik, a.g.e., s. 39.

nüfusu ortak bir yaşama uyum sağlamak üzere katılıma özendirmesi ve bu alanda başarı göstermesi Tanzimat'ın Osmanlılık anlayışının bir yansımasıdır.

Müslüman'ı, gayrimüslimi, Levanten ve yabancı ile bu mekân Tanzimat'ın karşılaştığı tüm etnik sorunları bağrında yaşamıştır. Farklı unsurların birlikteliği, aynı mekânı ve sorunu paylaşmaları, ortak çözüm arayışı, çağdaş kent kültürünün yeşermesine yol açmıştır. Altıncı Daire Osmanlı'nın genel düzeyde karşılaştığı tüm sorunları farklı ölçekte de olsa yaşamış bir idari birimdir. Bu açıdan bakıldığında Altıncı Daire-i Belediye Tanzimat'ın bir bilançosudur denilebilir.¹⁴⁰

2.1.2.3. Galata/Pera'da Ulaşım

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'da kent içi ulaşım büyük ölçüde yaya olarak sağlanmaktaydı. Yollar araba geçişlerine uygun değildi. Fayton kullanımı önceleri sadece Padişaha mahsusken, yüzyılın ikinci yarısından sonra memurlara da serbest olmuştu. Tanzimat dönemi sonrasında ise fayton kullanımı iyice yaygınlaşmıştı.¹⁴¹

19. yüzyıldan önce tarihi yarımada ile Galata arasındaki ulaşım kayıklar vasıtasıyla sağlanmaktaydı.¹⁴² Ancak 19. yüzyılla birlikte başlayan modernleşme akımları ve Galata'nın hem ticari hem de sosyal bağlamda önem kazanması bölgede yeni ve modern ulaşım araçları ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Aynı zamanda bu yeni ve modern ulaşım araçları sayesinde bölgenin genişleme ve gelişmesi hız kazanmıştı.

Daha önce ulaşımındaki yetersizlikler yüzünden ticari ilişkilerde yaşanan kopukluklar bölgeler arasında yapılan köprüler sayesinde bütünleşmişti. İlk olarak 1837'de Azapkapı ve Unkapanı arasına yapılan ahşap bir köprü ile birbirine bağlanan şehrin eski ve yeni merkezi iş sahaları 1845'de yapılan Galata Köprüsü ile bir kez daha birleşmişlerdi.¹⁴³

¹⁴⁰ "Altıncı Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, s. 222.

¹⁴¹ İlhan Tekeli, "Yüzelli Yılda Toplu Ulaşım", *İstanbul Dergisi*, S. 2, 1992, s. 18.

¹⁴² Akın, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁴³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü,

Ulaşım alanındaki reformlar köprü inşası ile sınırlı kalmamıştı. Büyüyen İstanbul'un yeni gelişen bölgelerinin çoğunluğunun deniz kıyısında olması sebebiyle Osmanlı üst düzey yöneticilerinin öncülüğünde 1851'de Şirket-i Hayriye kurulmuştu. 1854 yılında faaliyete geçen ve bir Osmanlı girişimi olarak ilerleyen zaman içerisinde oldukça başarılı olan Şirket-i Hayriye vapurları sayesinde Boğaz köylerine ulaşım başlamış ve yerleşmeler kıyı boyunca artış göstermişti.¹⁴⁴

1869 yılında kurulan Atlı Tramvay Şirketi 1872'de ilk hatlarını açmıştı. 1873 yılında Sirkeci- Edirne ve Haydarpaşa-İzmit demiryollarının işletmeye açılmasıyla İstanbul banliyölerine kadar erişim sağlanmıştı. 1875 yılında Galata ve Pera'nın güney ucunu birleştiren dünyanın ikinci metrosu olan Tünel Hattı kullanıma açılmıştı. 1890 senesinde Sirkeci Garı, 1908'de ise Haydarpaşa Garı bitirilmiş, 1895'te Galata, 1900'lerde de Sirkeci rıhtımları tamamlanarak İstanbul limanları modernleştirilmeye başlanmıştı.¹⁴⁵ 1883 yılının Mart ayında ise Şişhane'deki Altıncı Belediye Dairesi'nin önünden Şişli'ye gidecek hattın açılışı yapılmaktaydı.¹⁴⁶ Devrin en üstün toplu ulaşım aracı olan tramvay hatlarına 1907'de Galatasaray-Tünel, ve Pangaltı-Tatavla hatları eklenmişti. 1914 yılında ilk elektrikli tramvay ile Beyoğlu-Şişli arası birbirine bağlanmıştı. 1915 yılında İstanbul, Anadolu yakası hariç gayet geniş bir tramvay ağına kavuşmuştu.¹⁴⁷

2.1.2.4.Pera'nın Nüfus Yapısı

Pera birkaç Osmanlı Hristiyan azınlıkla karışmış bir Avrupa mahallesi idi. Galata'dan kuzeye doğru uzanan bir ana arter vardı. Grand Rue de Pera veya Cadde-i Kebir olarak adlandırılan bu arterin iki tarafının binalarla dolu olmasına karşın hinterlandının hala kırlık olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁴⁸ Bu bölgelerde elçiliklerin çevresinde büyüyen ticaret fırsatları değerlendirerek iyice zenginleşen

İstanbul İl..., s. 76.

¹⁴⁴ Özer, a.g.e., s. 182.

¹⁴⁵ İBB, a.g.e., s. 73.

¹⁴⁶ Akın, a.g.e., s. 146.

¹⁴⁷ Özer, a.g.e., s. 192.

¹⁴⁸ Çelik a.g.e., s. 26.

gayrimüslim ve yabancı gruplar söz konusu zenginliklerini sergileyecekleri görkemli konutlarla Grand Rue de Pera'yı sarmaktaydılar.¹⁴⁹

Daha önceki yıllarda İstanbul'a göç konusunda oldukça katı bir tutum sergileyen devlet, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden Pera'ya gelen Rum ve Ermeni tebaaya göz yumduğu gibi, İstanbul'a çeşitli nedenlerle gelip de 15-20 yıl sonrasının Levantenleri olacak Avrupalı yabancılara da karşı çıkmıyordu. Bu tolerans Batılı devletlere ve onların tebaalarına yumuşak davranılması, reformlarla batıya açılan Osmanlının Batılıya yakınlık göstermesinin bir ifadesi sayılmasının yanı sıra asıl kapitülasyonların getirdiği zorunluluktandı.

Tanzimat'la birlikte kentsel yapıda yaşanan en önemli değişikliklerden biri kentin görünümünü büyük ölçüde etkileyen Müslüman-gayrimüslim ayırımının ortadan kalkmasıydı.¹⁵⁰ 19. yüzyılda Pera'nın gelişimi ile birlikte hemen her türden etnik grubun temsilcilerini bölgede görebilmek mümkün olmuştu.

Pek çok değişik din ve milletten insanların ikamet ettiği ve çalıştığı Galata-Pera doğal olarak pek çok dilin konuşulduğu/işitildiği bir bölgeydi. Pera'da daimi olarak bulunan Avrupalılar sayesinde Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca gibi Batı dillerinin yanı sıra Rumca ve Türkçe de kullanılmaktaydı.¹⁵¹ Giovanni Scognomillo anılarında kendinden birkaç kuşak önce yaşamış olan Levantenlerin çoğunun yabancı okullarda eğitim gördüklerinden, erkeklerin iş hayatındaki zorunluluklardan dolayı Türkçeyi çoğu zaman sonradan öğrendiklerini söyler. Gayrimüslim ev hanımları ise Türkçe öğrenmek konusunda tamamen kendi iradelerine tabiydiler.¹⁵²

2.2. Şişli Bölgesinin Yerleşim Alanı Olarak Yükselişi

İstanbul'un gelişiminin Taksim'in kuzeyindeki bölümünü oluşturan Şişli Bölgesi'nin oluşumunu inceleyebilmek için semtlerin tarihçeleri araştırılırken

¹⁴⁹ Akın, a.g.e., s. 39.

¹⁵⁰ Akın, a.g.e., s. 27.

¹⁵¹ Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris, 1855, s. 444; Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 40.

¹⁵² Giovanni Scognomillo, *Bir Levantenin Beyoğlu Anıları*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 70.

bölgenin dokusunu oluşturan mekanların bu inceleme dışında tutulması olanaklı ve uygun değildir. Zira mekânların bazıları bölgenin oluşmasında itici güç etkisi göstermiştir. Bölgenin gelişimini takiben yapılan diğer mekânların hikayeleri de kentin büyüme dinamiğine sosyolojik açıdan bakılmasına yardımcı olmaktadır.

İstanbul'un Galata ve Pera kaynaklı kuzeye doğru büyümesi üç ayrı yönde olmuştur. Birincisi sahilde Tophane'den Ortaköy'e doğru uzanan bölge, ikincisi Taksim'den Şişli'ye doğru uzanan bölge, üçüncüsü ise Dolmabahçe Sarayı'ndan yukarıya doğru uzanan Teşvikiye Nişantaşı bölgesidir.¹⁵³

Bu bölümde Taksim'den sonra tedricen gelişen Şişli'yi oluşturan semtler; Nişantaşı ve Teşvikiye; hariç* ve bu semtleri oluşturan mekânlar tarihsel bakış açısıyla değerlendirilecektir. Mekânların ortaya çıkış sebepleri ve hangi amaçlara hizmet ettikleri bölgenin karakteristiğini ortaya çıkarmaktadır. Bir zaman çizelgesi halinde incelenen mekânların icmali ise bölgeye ait tarihçeyi oluşturmaktadır.

19. yüzyıldan önce Tatavla semti hariç sadece kırılık alanlardan ibaret olan Şişli Bölgesi'nin gelişimi Galata ve Pera'nın gelişimindeki tamamlayıcı noktadır. Modernleşmenin ve nüfus artışının ihtiyaç duyduğu yeni ve çağdaş yerleşim bölgeleri Galata merkezli ve kuzey yönlü bir gelişim çizgisi takip etmiştir. Şişli bölgesi, incelemekte olduğumuz dönemde İstanbul'un Beyoğlu yakasındaki son gözde yerleşim merkezi olma özelliğini elinde bulundurmaktadır.

19. yüzyıl başlarında tarlalar arasında bir patikadan ibaret olan şimdiki Beyoğlu Caddesi Taksim meydanına kadar gelerek oradan küçük toprak yollarla Büyükdere'ye, Cihangir taraflarına ve Dolmabahçe taraflarına ayrılmaktaydı.¹⁵⁴

Taksim'den Şişli'ye uzanan hat ve çevresindeki yapılaşma 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve 20. yüzyılın başında yoğunlaşmıştır. 1858-1860 tarihli D'ostoya haritası ile 1923-1925 tarihli Pervititch haritaları karşılaştırıldığında

¹⁵³ Özer, a.g.e., s. 163.

* Nişantaşı ve Teşvikiye semtlerinin gelişiminin gayrimüslim kesimden bağımsız gelişmesi sebebiyle Şişli bölgesinde olmalarına rağmen çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹⁵⁴ Arseven, a.g.e., s. 27.

bölgenin yaşamış olduğu değişim açıkça görülmektedir.¹⁵⁵ Talimhane tarafları yavaş yavaş dönemin nitelikli konut mimarisini sergileyen apartmanlarla dolmaya başlamış, Teşvikiye Camii çevresinde Osmanlı yönetiminin ileri gelenlerinin bahçe içindeki yarı kagir konakları ortaya çıkmıştır. Şişli'ye doğru gelişim sürmektedir fakat Mecidiyeköy ve ötesi hala büyük boşluklar olarak yer almaktadır. Gelişmekte olan bu bölgelere genellikle İstanbul'un kalburüstü aileleri yerleşmektedir.¹⁵⁶

19. yüzyılın başında İstanbul'daki yerleşim bölgelerinin son durağı sayılabilecek Taksim'in ötesindeki alanlar kışın kurtların, gece hırsızların barınma yeri olacak kadar ıssızdı. Hatta 1858 tarihli *Journal de Constantinople* gazetesinde Taksim'in ötelinde ve Feriköy'de görülen kurtlarla avcılar ve çoban köpekleri yardımıyla mücadele edildiği konusunda haberlere rastlanmaktadır.¹⁵⁷ Bu geniş ve yeşillik alanda ilk görülen binalar Surp Agop Ermeni Hastanesi (1837), Artigiana Düşkünler Evi (1838), Saint Esprit Kilisesi (1846) ve birkaç basit konuttan ibaretti. Şişli tarafına uzanan yolun sağ tarafında ise Topçu Kışlası ve Surp Agop Ermeni Mezarlığı bulunmaktaydı. Bu bölgede mezarlığa yer verilmesi dönemin kent merkezine uzaklık anlayışını yansıtmaları açısından önemlidir.

1868 yılına ait "*Indicateur Constantinopolitain*", Taksim'den sonraki yerleşim yerlerini Pangaltı adı altında toplayarak sınırlarını Surp Agop Hastanesi'nden başlatarak bugünkü Şişli yolunun başlangıcındaki Artigiana Düşkünler Evi'nde sona erdirmekteydi. 1913 yılındaki "*Annuaire Oriental*"da ise bu sınır biraz daha genişleyerek Halaskargazi Caddesi boyunca devam ederek Şişli'deki La Paix Hastanesi'ne kadar uzamaktaydı. Ayrıca şimdiki Ergenekon Caddesi- o zaman Hamam veya Mezarlık Yolu Sokağı- Pangaltı semtine dahil edilmekteydi. Bugün Pangaltı semti Elmadağ, Harbiye ve Osmanbey semtleri arasında sınırları belirsiz bir şekilde uzanmaktadır. Pangaltı semtinin ana caddesi günümüzde de Ergenekon Caddesi olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Murat Güvenç, Eda Ünlü Yücesoy, *İstanbul 1910-2010*, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul, 2010.

¹⁵⁶ Özen, a.g.e., s. 124.

¹⁵⁷ Akın, a.g.e., s. 26.

¹⁵⁸ Rinaldo Marmara, *Pangaltı*, Şişli Belediyesi, İstanbul, 2001, s. 15.

Günümüzde Şişli bölgesinin gelişim süreci incelenirken tıpkı Galata ve Pera'da olduğu gibi gayrimüslimlerin ağırlıklı rolleri olduğu gözlemlenmektedir. Muhafazakâr Müslüman kesimin 19. yüzyılın ortalarında bile yerleşim yeri olarak Suriçi'nden nadiren çıkmaları şehrin bu yeni büyüyen kısımlarının nüfus bileşimini otomatik olarak belirlemiş gibidir. Üçüncü bölümde bu bölgelerdeki iktisadi faaliyet kolları bazında dağılımlarına da yer vereceğimiz gayrimüslim Osmanlılar ve yabancılar kentin bu bölgesinin oluşumunda mezarlıklar, ibadethaneler, okullar ve doğal olarak ikametgâhlar inşa ederek aktif rol oynamışlardır.

İstanbul'un bu görece geç gelişmiş yerleşim bölgesini oluşturan semtlerin ve bu semtlerdeki önemli mekânların kısa tarihçeleri bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

2.2.1. Tarihsel Süreçte Şişli Bölgesi'nin Gayrimüslim Azınlıkla Özdeşleşmiş Semtleri

2.2.1.1. Kurtuluş (Tatavla)

Amicis'in halkını tamamen Rum¹⁵⁹ olarak tanımladığı Tatavla, Taksim ile Feriköy arasındaki bir tepede konumlanmış, günümüzde Kurtuluş adıyla Şişli ve Beyoğlu ilçeleri arasında bölünmüş bir semttir. Bizans döneminde burada bulunan at ahırlarının Rumcadaki karşılığı olan Tatavla adıyla anılan bu semtte yerleşim, Şişli bölgesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmesine rağmen 600 senelik bir geçmişe sahiptir.¹⁶⁰

16. yüzyılda yapılmış olan Rum Ortodoks Kilisesi Aya Dimitri sebebiyle bu bölge Aya Dimitri Tepeleri adıyla da anılırdı. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde kurulan semte ilk olarak Barbaros Hayrettin Paşa'nın Ege Adalarından aldığı 10.000 esir yerleştirilmişti. Ayrıca Azapkapı tersanelerinde çalıştırılmak üzere

¹⁵⁹ Amicis, a.g.e., s. 66.

¹⁶⁰ İlay Romain Örs, "İstanbul Rumları, Eski İstanbullular", *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, Murat Güvenç(haz.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 121-122.

Girit ve İyonya'dan getirilen Rum gemiciler de bu semtte toplanmışlardı.¹⁶¹ İstanbul ile ticaret yapan Sakız Adalıların da semte gelmeleriyle canlanan bölge 19. yüzyılın ortalarına kadar fakir bir işçi mahallesi görünümündeydi. Zamanla, bu işçilerle evlenerek aile kuran diğer Rumların da yerleştiği Tatavla kısa sürede Pera'dan sonra İstanbul'un en yoğun Rum yerleşim bölgesi haline gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda ender rastlanır bir uygulama ile 1793 tarihli bir fermanla semte Rumlar harici diğer etnik grupların yerleşmesi yasaklanmış ve semt zamanla neredeyse özerk bir yapıya kavuşmuştu.¹⁶² İlk zamanlarda Barbaros Hayrettin Paşa'nın koruması altında olan semte 1802 yılında İngiliz hükümetinin önerisiyle ticaret ilişkilerinde bulunmak üzere bazı İngiliz ailelerin de yerleştirilmesi sağlanmıştı.¹⁶³

Spor kulüpleri, kiliseleri ve eğlence merkezleri ile tanınır hale gelen ve "*Küçük Atina*" olarak da bilinen Tatavla, Rumların yoğun olarak yaşadığı diğer bir bölge olan Pera'dan kozmopolit olmayan yapısı ile de ayrılmaktaydı. Kozmopolitliğin getirdiği nüfus yapısı ve sosyal hayatta farklılaşmalar olmadığı gibi elitizm de söz konusu değildi.¹⁶⁴

Tatavla, Osmanlı'nın son döneminde ve hatta Cumhuriyet yıllarında İstanbul eğlence hayatına yaptığı katkılarla da önem taşımaktaydı. Tatavla'ya Ege adalarından gelen Doğu ile Batı karışımı bir hayat tarzına sahip insanlar olan Rumlar, Tatavla tiplerini oluşturmuşlardı. Tatavla'nın nüfusu, genel olarak tüccarlık, bankerlik, banka memurluğu, mağazacılık ve öğretmenlik gibi işlerle meşgul oluyordu. Külhanbeyleri ile de meşhur olan Tatavla'da yaşayan ve İstanbul'un işgal yıllarında Türklere musallat olan Hrisantos adlı Rum gencinin ünü tüm İstanbul'da bilinmekteydi. Tatavla halkı bütün İstanbul Rumları içinde en çok akşamcılığa, eğlenceye, dansa ve müziğe düşkün topluluğu oluşturmaktaydı. Katıksız bir Rum Mahallesi olan Tatavla'nın diğer bir özelliği de düzenli müzik eğitimi veren derneklerin var oluşuydu. Bu derneklerde çok eskilerden beri kiliselerde ilahi

¹⁶¹ Altan Taner, *İstanbul'un Semtleri Dizisi "Semtler: Kurtuluş-Feriköy"*, İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2003, s. 5-9.

¹⁶² Örs, *a.g.m.*, s. 121-122.

¹⁶³ Taner, *a.g.e.*, s. 5-9.

¹⁶⁴ Örs, *a.g.m.*, s. 121-122.

geleneğini koruyarak Bizans müziğini yaşatan bir kesim mevcudiyetini korumuştur. Tatavla'nın karnavalları da meşhurdur.¹⁶⁵ Sermet Muhtar Alus'un da anlattığı gibi "Apokriya" adı verilen Tatavla'nın bu renkli karnavalı¹⁶⁶ Venedik ve Rio karnavalları ile aynı kökten gelmekteydi. I. Dünya Savaşı'na kadar tüm hızıyla süren bu karnaval, savaş yıllarında eski coşkusu kaybetmesine karşın 1918-1923 mübareke ve işgal yıllarında iyice çılgın bir hal almıştı. Rumların bu sokak eğlencesi Cumhuriyet İstanbul'unun -pek hoş karşılamasa da- anlayış göstermesi sonucu gün geçtikçe eski hızını kaybederek de olsa II. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştü.¹⁶⁷ En son 1941 yılında yaklaşık 30 kişilik bir toplulukla kutlanarak İstanbul sahnesine veda etmişti. İstanbul Rumları arasında yaygın olan karnaval eğlencelerine Galata ve Pera'da da rastlamakla birlikte İstanbul'da karnaval deyince akla ilk Tatavla karnavalı gelmekteydi. İstanbulluların Baklahorani de dedikleri bu günden sonra herkes evlerine kapanır, perhiz ve ibadetle vakit geçirerek Büyük Paskalya Yortusunun gelmesini beklerdi.¹⁶⁸

12 kişilik bir ihtiyar heyeti tarafından yönetilen Tatavla'da bulunan beş adet Rum Okulu İstanbul'un pek çok semtinden gelen Rum çocuklarının semtte eğitim görmesini sağlamaktaydı. Spor kulüplerinin ünü yurtdışında da yaygın olan Tatavla'da bulunan "*Kurtuluş Gençlik Kulübü*" ve "*Astir Spor Kulübü*" önemli başarılarla imza atmıştı. Tatavla'da 1857'de Sultan Abdülmecit'in saray mimarlarından Hacı Kostil'in inşa etmiş olduğu tek kubbeli ve 17 kurnalı küçük tarihi bir hamam bulunmaktadır. Bu hamamın özelliği sadece Hristiyanların kullanımı için yapılmış olmasıdır. Pervititch'in 1925 tarihli haritasında adı "*Kiryakidis Hamamı*" olarak geçmekte olan Tatavla Hamamı bugün oldukça bakımsız durumda "*Sefa Hamamı*" adıyla hizmet vermektedir.¹⁶⁹

Şişli'nin iskâna açılan ilk bölgesi olan Tatavla, iki büyük yangın geçirmiştir. 1832 yangınında 600 ev ve 30 dükkân, 1929 yangınında ise 207 bina kül olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Özer, a.g.e., s. 175-176.

¹⁶⁶ Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, İBB Kültür İşleri Yayınları, İstanbul, 1994, s. 123-126.

¹⁶⁷ Özer, a.g.e., s. 175-176.

¹⁶⁸ <http://www.norzartok.org/?p=641>

¹⁶⁹ Taner, a.g.e., s. 5-9.

¹⁷⁰ www.sislilibelediyesi.com

Cumhuriyet dönemine kadar sakinlerinin çoğunun Rumlar olduğu, az sayıda Ermeni ve Yahudinin de yaşadığı Tatavla'da, önceleri gelir düzeyi ortanın üzerinde olan doktor, avukat, ve ticaret erbabının oturduğu bilinmektedir. Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları ve 1964 Kıbrıs olaylarından sonra İstanbul'da yaşanan göçlerden Kurtuluş da payını almıştır. Rumların göçlerinden sonra semte taşınan Ermenilerin varlığı semti günümüzde de İstanbul'un en yoğun azınlık oranına sahip semtlerinden biri konumunda tutmaktadır.¹⁷¹

2.2.1.2. Harbiye

Taksim'den Harbiye'ye doğru uzanan yolun çevresinin 19. yüzyıla kadar iki yanlı Hristiyan ve Müslüman mezarlıklarıyla kaplı olduğu, şehrin yerleşim bölgesinin kuzeyde Taksim civarında sona erdiği bilinmektedir. 19. yüzyılın ortalarına doğru "*Mekteb-i Ulum-ı Harbiye*"nin, günümüzde askeri müze haline getirilen binasının eğitime açılmasından sonra, çevre canlanmaya başlamıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ardından yabancılara Osmanlı toprakları üzerinde mülk edinme hakkının da tanınmasıyla gayrimüslimler ve yabancılar buralarda arazi alarak köşkler, okullar, tesisler yapmaya başlamışlardır. Cumhuriyet Caddesi'nin halen, okul, otel, hastane, spor sergi sarayı vb. büyük tesislerin yer aldığı doğu kesiminde yani günümüzde radyoevi, orduevi ve Hilton Oteli'nin bulunduğu doğu yamaçlarında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş bahçeler içinde eğlence yerleri, gazinolar kurulmuştur.¹⁷² Taksim Belediyesi ve Taksim Gezisi'nin yerine inşa edilen Topçu Kışlası'ndan önce burada geniş bir çayırılık içinde bir Ermeni Mezarlığı ve devamında da servi ağaçlarıyla birlikte bir Müslüman Mezarlığı vardı. Boğaz ve Haliç manzaralı bu geniş çayır-mezarlıkta, padişaha ait bahçelere bakmakla görevli bir grup bostancı, üstü kiremit çatılı, etrafı açık pavyon şeklindeki ahşap kahvede isteyenlere nargile ve kahve veriyordu. 1857'de Altıncı Daire-i Belediye'nin kurulmasıyla birlikte başlatılan imar hareketlerinde Pera halkının gezinti ve eğlence ihtiyacının karşılayacak bahçeler planlanmıştı. Seçilen yerlerden biri de Fransızların "*Grand Champs des Morts*" dedikleri "*Topçu Kışlası*", Beşiktaş'a inen yollar ve

¹⁷¹ Taner a.g.e., s. 5-9.

¹⁷² "Harbiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, s. 550.

Pangaltı'daki Harp Okulu ile çevrili bu alandı. Mezarlığı tümüyle kaldırmanın güçlüğünden olsa gerek uygulanması düşünülen projelerden hiçbiri uygulanamadı.

1870'de daha sınırlı bir alana, Topçu Kışlası ile bugünkü Asker Ocağı Caddesi arasında kalan bölüme İngiliz üslubunda bir bahçe inşa edildi. Bahçenin girişi Pangaltı (Cumhuriyet) Caddesi üzerindeydi. Bahçe aynı zamanda "Bellevue" kahvesini de içine alıyordu. Bugünkü Ceylan Intercontinental Otel'in karşı köşesinde, Atatürk Kütüphanesi'nin yanındaki parka rastlayan noktada bulunan kahveye adını veren, sahip olduğu eşsiz İstanbul manzarasıydı. Daha çok İstanbul azınlıklarının ve elçilik mensuplarının yüksek bir ücret ödeyerek girebildikleri ve gazinosunda danslı baloların yapıldığı bu Avrupai bahçe, bazı küçük değişikliklerle 20. yüzyıla kadar gelebildi. Fakat I. Dünya savaşı sonrasındaki yokluk döneminden etkilenerek bahçesi kurudu, binalarsa bakımsız bir hal aldı. Bölge, 1939'da dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün isteği üzerine Prost planları çerçevesinde yeniden düzenlendi.¹⁷³

Günümüzde Harbiye, Cumhuriyet Caddesi boyunca havayolu ve turizm şirketlerinin acente ve bürolarının, şık mağazaların, restoranların, işyerlerinin, mefruşatçı ve mobilyacıların birbirini izlediği; çoğu 1950'lerde yapılmış lüks apartmanların giderek konut olmaktan çıkıp işyerlerine, şirket merkezlerine dönüştüğü İstanbul'un seçkin semtlerinden biridir.¹⁷⁴

2.2.1.3. Pangaltı

"Mezarlıktan sonra iki yanına yeni binalar sıralanmış geniş yolların geçtiği, köşkler, bahçeler, hastaneler ve büyük kışlalarla kuşatılmış başka bir Hristiyan mahallesine, Pangaltı'ya çıktık. Burası İstanbul'un denizden en uzak mahallesidir. Mahallenin son sokağında dini bir merasim seyrettik: bir Rum cenaze alayındı. Sessiz bir kalabalık yolun iki yanına sıralanmış, önde işlemeli cüppeleriyle Rum papazları yürüyor, arkalarında başında tacı, üstünde pırıl pırıl yanan sırmalı uzun

¹⁷³ "Taksim Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, s. 196.

¹⁷⁴ "Harbiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, s. 550.

elbisesiyle başpapaz, canlı renkler giymiş genç rahipler, en gösterişli kıyafetleri içindeki akrabalar, dostlar, bunların ortasında çiçeklerle süslenmiş bir tabut, tabutun üstünde atlas bir elbise ve mücevherler içinde on beş yaşında bir genç kız uzatılmış... ”¹⁷⁵

Pera yerleşiminin Şişli’ye doğru gelişme sürecinde oluşan ilk semt olan Pangaltı genel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’a akın eden yabancıların ve onların çevresine yerleşen gayrimüslim Osmanlıların etkisi ile oluşmuştur. Bunun sebepleri daha önce Galata ve Pera’nın gelişim sürecinde olduğu gibi büyük ölçüde ailevi, ticari ya da Avrupalıların ayrıcalıklarından faydalanmak ve sosyal çevrelerine katılmak gibi nedenlere dayandırılabilir.¹⁷⁶

Rinaldo Marmara Pangaltı semtinin ortaya çıkışında Osmanlı Latin cemaatinin altın devrinin yaşamasının da rolü olduğunu belirtir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ticaret fırsatlarını değerlendirmek ve daha iyi bir yaşam kurmak isteyen yabancıların uğrak yeri olan İstanbul, bu kitlelerin yeni yerleşim yerleri aramalarına sahne olmuştu. Pangaltı da genel olarak gayrimüslim ve yabancıların yerleşim için tercih ettiği bölgeler arasındaydı. Bu yabancı nüfus, bölgede kendilerine özel ibadet alanları, okullar ve mezarlıklar inşa ettiler. Hatta Pangaltı isminin de orada yaşayan Bolonya’dan gelme bir İtalyan göçmeni olan Battista Pancaldi’den kaynaklandığı yaygın söylentiler arasındadır. Pancaldi, Taksim’in ilerisindeki bu bölgede avlanmaya veya dinlenmeye gelenlerin mola verdikleri bir han ve lokanta işletiyordu. Bu lokanta zamanla o kadar ünlü olmuştu ki bu bölge onun adıyla anılmaya başlamıştı.¹⁷⁷

2.2.1.4. Osmanbey

Osmanbey semti adını “*Matbaacı Osman Bey*”den almıştır. II. Abdülhamit devrinde Çemberlitaş’ta “*Matbaa-i Osmaniye*”yi kuran Osman Bey o devirlerde tarlalar ve ahırların bulunduğu bu bölgede büyükçe bir konak yaptırarak yörenin kendi anıyla anılmasına vesile olmuştur. Daha sonra Müşir Gazi Edhem Paşa’nın da

¹⁷⁵ Amicis, a.g.e., s. 64-65.

¹⁷⁶ Rinaldo Marmara, a.g.e., Şişli Belediyesi, İstanbul, 2001, s. 17-18.

¹⁷⁷ Rinaldo Marmara, *İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 122.

bu bölgede gösterişli bir konak yaptırdığı bilinmektedir. Takip eden yıllarda pek çok varlıklı ve soylu kimsenin bu bölgede gösterişli konaklar ve köşkler yaptırmaya başlaması Osmanbey'in prestijli bir semt haline gelmesini sağlamıştır. 19. yüzyılda yapılan bu konaklar 1940-1950 döneminde yıkılarak yerlerine modern hayatın simgesi olan apartmanlar dikilmiştir. Bugün ise apartmanların büyük bir bölümü ofis olarak hizmet vermektedir.¹⁷⁸

2.2.1.5. Şişli Merkez

Bölgeye Şişli adının verilmesi ile ilgili olarak bahsi geçen birkaç rivayet arasında en yaygın olanı zamanında burada şiş imalatçısı zengin bir ailenin konağının bulunduğu ve "*Şişçilerin Konağı*"nın zamanla "*Şişlilerin Konağı*"na dönüştüğü ve "*Şişli*" olarak kaldığı senaryosudur.¹⁷⁹

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, kentsel olarak bir dönüşümün içindeydi. Sosyal sınıflar arası değişiklikler yerleşim tercihlerini de etkiler hale gelmişti. Geleneksel olarak etnik farklılaşmaya dayalı olan yerleşim düzeni artık çözülmeye başlamıştı. İstanbul tarihi boyunca Fener, Ayakapı ve Cibali Rumların; Kumkapı, Samatya ve Gedikpaşa Ermenilerin; Balat ve Hasköy de Yahudilerin geleneksel yerleşim bölgeleri olmuştu. Ancak Galata-Pera bölgesinin gelişimi ile bu etnik grupların gelir seviyesi yüksek olanları bu geleneksel yerleşim bölgelerini terk ederek şehrin bu yeni ve modern hayatın gereklerinin yerine getirilebildiği bölgelerine taşınmışlardı. Bu eğilimler Haliç'in kuzey yakasını kentin prestiji yüksek kesimleri haline getirirken, aynı zamanda İstanbul'da kentsel gelişim adına yapılan ne varsa ilk olarak bu bölgelere uygulanmasına vesile olmuştu. Söz konusu bölgelerin düzenli bir büyüme sağlaması yolundaki ilk adım, 1848 yılında Pangaltı'da yeni bir mahalle kurulmasına karar verilmesi ile atıldı. Bu fikir 19. yüzyılın ortalarında Pera'da nüfusun hızla artması yeni yerleşim alanları arayışını kuvvetlendirmişti. 1848 tarihli bir iradeyle Mekteb-i Harbiye'nin karşısındaki 272.800 metrekarelik bir alan ikamet bölgesi olarak yapılaşmaya açıldı.

¹⁷⁸ Jak Deleon, *Bir Tutam İstanbul*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993, s. 110.

¹⁷⁹ Burhan Şentürk, *İstanbul'un Semtleri Dizisi*, "*Semtler/Şişli*", İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2003, s. 5.

Plana göre, 15-20 metre genişliğinde bir ana cadde olacak, bunların iki yanında, başkentte yeni bir kavram olan, 2.30 metrelik kaldırımlar bulunacak, ortasından da 10.60 metrelik döşeli bir araba şeridi geçecekti. Tali sokaklar 6.80 metre genişliğinde ve döşenmiş olacak, yanlarında 1.15 metrelik kaldırım bulunacaktı. Su ve kanalizasyon hatları bütün sokaklardan geçecek, inşaatlarda tuğla ve çimento kullanımı zorunlu tutulacaktı. 1848 iradesinin kapsadığı alan yaklaşık 18-20 bloktu. Ancak 1870'e gelindiğinde sadece on iki blok tamamlanmıştı. Sonuçta ortaya çıkan mahalle, düzenliliğiyle dikkati çekmekteyse de iradenin öngördüğü iddialı hedefleri tutturamıyordu. Gene de Pangaltı projesi, Taksim'den Şişli'ye doğru büyümenin yönünü tayin etti. Böylece, Pera'dan elçilik sayfiyelerinin bulunduğu Büyükdere'ye uzanan bir omurga oluştu.¹⁸⁰ Bu omurga üzerinde Sultan Abdülmecit zamanında kaybedilen topraklardan imparatorluğa gelen göçmenlerin Şişli'nin arka bölgelerindeki dutluk bölgelere yerleştirilmesi sonucu "*Mecidiyeköy*" semti oluşmuştu.¹⁸¹ Taksim ve Pangaltı arasında yapılan ve Şişli'ye kadar uzayacak olan iki tarafı ağaçlıklı geniş cadde, daha sonra şehirde yapılacak pek çok projeye de örnek teşkil etmiştir.¹⁸²

Halaskargazi Caddesi'nin iki yanında yer alan Harbiye, Pangaltı, Osmanbey ve Şişli'nin bulunduğu bölgenin yeni bir kentsel gelişme ekseni halinde gelmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılılaşma sürecine ve Batılı yaşam biçimi özelemlerine bağlı olarak gerçekleşmişti. 1870 Beyoğlu yangınından sonra, Beyoğlu'ndaki sefaretler, yabancılar, Levantenler kendilerine yeni yerleşme alanları ararlarken, bir yandan Ayaspaşa, Gümüşsuyu çevrelerine öte yandan Taksim'den Şişli'ye doğru yöneldiler. Aynı dönemlerde Taksim-Harbiye-Maçka ekseninde inşa edilen büyük askeri ve resmi binalar, okullar, örneğin semte adını veren Harbiye Mektebi çevrenin önemini artırdı. Yine aynı bölgede eskiden beri yerleşmiş olan, 19. yüzyılın son çeyreğinde ise tercihen yerleşmeye başlayan gayrimüslim azınlıkların okul, dini yapı, hastane vb. binaları bulunuyordu. O zamanlara kadar çayırar, çilek tarlaları, bahçelerle kaplı olduğu bilinen Harbiye, Teşvikiye, Maçka sırtlarında 1870'lerden sonra askeri binaların yanında bahçeler içinde güzel konaklar da

¹⁸⁰ Çelik, a.g.e., s. 56.

¹⁸¹ Şentürk, a.g.e., s. 5.

¹⁸² Tekeli, *The Developement of the...*, s. 36.

kurulmaya başlandı. 1881’de atlı tramvay Şişli’ye uzandı. 1913’te Taksim’den gelen bu hat elektrikliye dönüştürüldü ve Şişli’nin ilerisine bir tramvay deposu yapıldı. Bu bölge tramvayın gelmesiyle daha da önem kazandı ve bir konut bölgesi olarak gelişti.

1918 tarihli Necip Bey haritalarında Harbiye Mektebi önünde çatallaşan ve kuzeye, Şişli’ye doğru uzanan Şehit Muhtar Bey (şimdiki Cumhuriyet ve Halaskargazi Caddeleri) Caddesi’nin batısında daha eski bir konut yerleşme bölgesi, doğusunda ise Harbiye kavşağından kuzeye doğru bahçeler içinde Rus Hastanesi, ileride sağda geniş bahçeli Ermeni Katolik Kilisesi ve Pangaltı Ermeni Lisesi binaları, boş arsalar, bahçeler ve oldukça ileride Etfal Hastanesi görülmektedir. Halaskargazi Caddesi 1940’lardan sonra bugünkü görünümünü almaya başlamıştır.¹⁸³

Şişli’de İstanbul’un ünlü zenginlerinin, Beyoğlu’ndan bu tarafa doğru kayan azınlıkların yaptırdığı evlerin konakların sıklaşması 19. yüzyılın sonlarına, bölgede ilk apartmanların belirmesi ise 1910-1920 dönemine rastlamaktadır. Aynı zamanda Şişli bölgesi İstanbul’da Beyoğlu’ndan sonra elektrik ve havagazı servisi alan ikinci bölge olmuştur.¹⁸⁴

İstanbul’da artan konutlaşma faaliyetleri Batılılaşma hareketleriyle Batı’daki örneklerden esinlenerek yapılan yeni tip konutlaşmalara yer açmıştır. Müslüman ve Hristiyan küçük tüccar, esnaf ve sanatkârlarla orta-küçük bürokratları hedefleyen konutlar, eski İstanbul ev tipinden çok farklılık göstermekteydi. Sıra evler olarak adlandırılan bu türün örnekleri Sultan Abdülaziz tarafından 1875’te saray mensupları için yaptırılan “Beşiktaş Akaretleri” ve 1890’da yapılan “Taksim Surp Agop” evleridir. Bu tarz yapılar 19. yüzyılın sonlarından itibaren yeni konut tipi olarak çıkan apartmanlara nüfusun artışı ile birlikte ilham kaynağı olmuşlardır.¹⁸⁵

Apartmanlar başlangıçta yenileşmenin bedelini ödeyebilecek güçte olanların rağbet ettiği bir konut tipiydi. Dolayısıyla, toplumsal statüsü bakımından eski zaman

¹⁸³ “Halaskargazi Caddesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, s. 497.

¹⁸⁴ Şentürk, a.g.e., s. 5.

¹⁸⁵ Özer, a.g.e., s. 144.

konağı ile rekabet ediyordu. Mekân olarak çoğunlukla Taksim ve çevresi, Nişantaşı, Şişli gibi semtlerde kendisini gösteriyordu.¹⁸⁶

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun varlığını yitirmekte olan bir Osmanlı ailesinin hikâyesini anlattığı *Kiralık Konak* adlı romanında, I. Dünya Savaşı öncesinde eşinin ailesiyle birlikte geleneksel bir Osmanlı konağında yaşayan Servet Bey bu eski tarz hayattan sürekli sıkılmakta ve "Şişli'nin yeni usul, elektrikli, banyolu apartmanlarına" doğru bir yönelim içine girmektedir. Zira aradığı modern havayı nihayet İstanbul'un bu yeni mahallesinde ve bu yeni evlerde bulabilmektedir.¹⁸⁷

II. Abdülhamit döneminde yoğun bir inşaat faaliyetine sahne olan Taksim-Şişli şeridi 20. yüzyılın ilk on yılında bir ana arter haline gelmişti.1840 İstanbul haritalarında kırılık alan olarak gösterilen bu arter 70 yıl içerisinde yoğun nüfuslu bir yerleşim bölgesine dönüşmüştür.¹⁸⁸

Şişli semtinin mutena bir konut alanı olarak gelişmesi 1960 hatta 1970'lere kadar sürmüş bu dönemden sonra ise semt çevre semtlerle birlikte daha çok zengin çarşıların, pasajların, seçkin dükkânların, butiklerin, işyerlerinin, bankaların yer aldığı; ticaret ve eğlence hayatının ağır bastığı bir yapı kazanmıştır. Tekstil endüstrisinin Şişli'den Rumeli Caddesi'ne uzanması ailelerin yaşadığı mahalleyi de ticarete açmıştı. Aile apartmanları ticari amaçlarla kullanılmaya başlayınca mahallenin arka sokaklarında ve hatta ana caddede bile eski apartmanlara yıkılmaya, müteahhitler mekâna hükmetmeye başladılar. Mahallenin nüfus arttıkça bazı eski aileler şehir merkezine uzak fakat gelişmekte olan yeni yerleşim bölgelerine taşınmaya başladılar. Eskiden sadece ailelerin yaşadığı mekânlar bir piyasa alanı haline geldi. Kafeler, lokantalar, barlar, lüks mağazalar, finans medya ve turizm şirketleri gibi hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketler semti kuşattı. Bunlara iş,

¹⁸⁶ Özer, a.g.e., s. 154.

¹⁸⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 141.

¹⁸⁸ Çelik, a.g.e., s. 36.

alışveriş ve eğlence için günübürlük olarak gelenler de eklenince 20. yüzyılın ilk yarısındaki seçkin yerleşim alanı bir Merkezi İş Alanına dönüşmeye başladı.¹⁸⁹

Şişli tarihsel değerler açısından oldukça zengindir. Eskiden nüfus içinde önemli bir payı olan gayrimüslimler ve Levantenler Şişli yöresinde birçok yapı inşa ettirmişlerdir. Bazıları günümüzde de kullanılan okullar, hastaneler ve bakımevleri bunların bir bölümüdür.

2.2.1.6. Bomonti

Bomonti semti, adını 1892 yılında burada kurulmuş olan Bomonti Bira Fabrikası'ndan almaktadır. 19. yüzyıldan itibaren şehrin içinde bir sanayi bölgesi kimliği ile tanınan Bomonti son zamanlarda sanayi bölgesi kimliğini lüks yerleşim bölgesi kimliği ile değiştirmiş durumdadır.

Bölgedeki sanayi tesislerinin hayat standartları yüksek kesime hitap eden ürün segmentinden -içki, gıda (çikolata), dokuma ve giyim eşyası vb- oluşmasından dolayı bu bölgenin tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir. Nitekim Bomonti Bira Fabrikası'nın da burada kurulmasının sebepleri arasında arazinin ucuz olması, ucuz ve bol işgücünün yakın semtlerde (Feriköy, Kasımpaşa) bulunması ve biranın ilk müşterileri olacak yabancı ve batı zevkleri edinmiş toplulukların Şişli civarında ikamet ediyor olması sayılabilir. Bomonti'de sanayi faaliyetlerinin kurulmasında rol oynayan diğer bir faktör de özellikle ilk zamanlarda bu tesislerin kurucuları olan gayrimüslimlerin (Rum, Ermeni, Yahudi) bu bölgede ikamet etmeleri ve ikametgahlarına yakın işyeri seçmeleridir.¹⁹⁰

İstanbul'un ilk sanayi bölgelerinden biri olan Bomonti bir zamanların apartman semti Feriköy Fırın Sokak ve Sıraceviler Caddesi ile kuzeyinde ve batısında uzanan Baruthane Deresi yamaçları arasında genellikle çok katlı, apartman görünüşlü binalardan ve sanayi kuruluşlarından oluşan bir alanı kapsar. Başlangıçta

¹⁸⁹ Leyla Neyzi, "Eski İstanbul'un Şehir Kültürünü Hatırlamak: Yaşanmışlıklar, Bellek ve Nostalji", **Eski İstanbullular Yeni İstanbullular**, Murat Güvenç(haz.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 82.

¹⁹⁰ Erol Tümerterkin, **İstanbul'da Bir Sanayi Bölgesi: Bomonti**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 44-48.

şehir dışı bir sanayi bölgesi olarak gelişen Bomonti Sanayi Bölgesi, İstanbul'un bu yöne doğru yayılması nedeniyle günümüzde artık tamamen şehir tarafından kuşatılmış ve şehrin içinde kalmıştır.¹⁹¹

2.2.1.7. Feriköy

Feriköy semti adını 19. yüzyılda burada yaşamış bir Fransız Levanten olan Ferry ailesinden almıştır. Daha önce Osmanlı'ya ait olan Tinos adası Yunan bağımsızlık savaşı sonucunda Osmanlının elinden çıkınca burada yaşamakta olan Ferry ailesi İstanbul Galata'ya yerleşerek "Ferry et Fils" adlı bir şirket kurarak ticarete başlamıştır. Tanzimat döneminde bugünkü Latin Katolik Mezarlığı'nın bulunduğu bölgede bir av köşkü yaptırmıştır. Rivayete göre, civarda avlanan III. Ahmet attan düşüp ayağını kırınca onun Sultan olduğunu bilmeden evinde misafir ederek ilk tedavisini yapan Ferry ailesine o civarda büyük araziler bağışlamıştır. 1923 yılında cumhuriyetin kuruluşunu malikânesinde bir hafta boyunca verdiği partilerle kutlayan Ferry ailesinin durumu, 1942 Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olaylarından sonra iyice bozulur. Ailenin son fertleri 1971 yılında İstanbul'u terk etmek zorunda kalırlar. Yakın zamana kadar gecekondular ve küçük sanayi işletmelerinin bulunduğu Feriköy özel teşebbüsün kurduğu ilk fes fabrikasına da ev sahipliği yapmıştır. II. Mahmut devrinde önem kazanan fes, o dönemlerde Avusturya'dan ithal edilmekteydi. Talebi karşılamak için devlet 1835'te bir Feshane kurmuştu. Bu işin karlı olduğunu gören üç Yahudi ortak, 1900-1901 arasında Feriköy'de bir fes fabrikası kurdular. Fakat bu fabrikanın fesleri piyasada yeterli talebi görmemiş ve fabrika kapanmıştır.¹⁹²

Reşat Ekrem Koçu ise bu bölge ile ilgili olarak Feriköy'ün kırlık kesimlerinde Oba Çingenelerinin çadır kurduklarını kaydeder.¹⁹³

¹⁹¹ "Bomonti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, s. 295.

¹⁹² Şentürk, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹³ Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1971, s. 5676-5677.

2.2.2. Şişli Bölgesi'nin Zaman Çizelgesi'ne Yansıyan Mekân Oluşumları (Kamusal Hizmet Kurumları)

*"Her nesil inşa ettiği binalara biyografisini yazar."*¹⁹⁴

Lewis Mumford

Kale, saray, cami, kilise, medrese, han, külliye, hamam, bedesten, çarşı, pazar, köprü, mahalle ve diğer sivil mimari yapılar kentsel iskânın unsurları olarak sayılırlar. Bu mekânların her biri, kentin sosyal, idari, ticari ve kültürel ihtiyaçlarına göre meydana getirilmiş olmaları yüzünden önemlidir. Kent nüfusunun zamanla "zoraki" veya "kendiliğinden" kimlik değiştirmesi durumunda, bu yapıların da form ve biçim değiştirdiği, bazen hepten yok edildiği durumlar yaşanmaktadır.¹⁹⁵ Bu bölümde Şişli bölgesinin iskânının unsurlarından olan bazı kamusal hizmet kurumları kompakt olarak incelenmektedir.

2.2.2.1. 1560- Pangaltı Surp Agop Ermeni Mezarlığı

Geleneksel düzene göre ölülerini kilise avlularına defneden İstanbul Ermenileri, nüfusun çoğalması ve 1560 yılında İstanbul'da meydana gelen ve binlerce insanın ölümüne sebep olan veba salgını sebebiyle bu duruma son vermek zorunda kalmışlardı. Ermenilere ölülerinin defni için o dönemlerde boş arazi durumunda olan Taksim bölgesinde mezarlık alanları tahsis edilmişti. Bugün Harbiye Askeri Müze'nin bulunduğu yerden Taksim Parkı'na kadar olan bölgeyi kaplayan mezarlık üç yüz yıla yakın bir süre Ermenilerin mezarlık ihtiyacını karşılamıştı.¹⁹⁶

Vanlı Margos Natanyan'ın 1929'da kalem aldığı mektuba göre mezarlığın bulunduğu topraklar, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendisini zehirlenmekten kurtaran aşçısı Manuk Karaseferyan'ı ödüllendirmek amacıyla Ermeni cemaatine mezarlık alanı olarak bağışlanmıştı. Vanlı Karaseferyan ailesinden olan ve 1808 yılında ölen Harutyun Karaseferyan da Manuk Karaseferyan gibi Pangaltı Ermeni

¹⁹⁴ Donald L. Miller, "Lewis Mumford: Urban Historian, Urban Visionary", *Journal of Urban History*, May 1992, Vol 13, S. 3, s. 281.

¹⁹⁵ Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 163.

¹⁹⁶ "Ermeni Mezarlıkları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, s. 185.

Mezarlığı'na gömülmüştü. Mezar taşında bu mezarlığın padişah fermanıyla kendi atasına verildiği yazılmıştı.¹⁹⁷

1560 yılından önce de var olduğu bilinen Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nın çevresi 1853 yılında duvarla çevrilmiş ve 1856 yılında kapısına isim levhası yerleştirilmiştir. 1865 yılında şehri tekrar saran veba hastalığı ve artık bu bölgenin de ikametgah olarak kullanılması mezarlığın bugün hala kullanılan Şişli Ermeni Mezarlığı'na taşınması gereğini doğurmuştu. Tam olarak 23 Temmuz 1865 tarihinden sonra cenaze defin işlemlerinin yapılmadığı Pangaltı Ermeni Mezarlığı'na İstefan Paşa Aslanyan'ın çabalarıyla Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi yaptırılmıştı. 1872 yılında yakınındaki kışlaya verilmek üzere Pangaltı Ermeni Mezarlığı'na Şehremaneti tarafından el konulmak istenmesi üzerine Ermeni ruhanileri Sultan Abdülaziz'e başvurarak adalet talep etmişlerdi. Sultan özel bir fermanla, mezarlığın Ermenilere ait olduğunu onaylamıştı. 1909 yılında ise Belediye yol genişletme çalışmaları için Mezarlığın yol üstündeki bölümünün terk edilmesini istedi. Cemaate toprağın bedeli olarak değil, sadece yapılacak masraflara (kemiklerin ve mezar taşlarının taşınması, duvar yapımı vb.) karşılık olmak üzere 15.000 altın verildi. 1926 yılında Belediye'nin Beyoğlu'ndaki mezarlara defin işlemini yasaklamasından sonra Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nın uygun bir yere nakledilmesine ve yerine bir park alanı yapılmasına karar verilmişti. Belediye, mezarlık alanının Sultan Beyazıt Veli adında bir vakfa kayıtlı olduğunu ve tüm metruk mezarlıklar gibi kendine devredilmesi gerektiğini öne sürerek Tapu Dairesi'ne başvurdu. Bundan sonra Ermeni cemaati ve belediye arasında uzun süren bir hukuk süreci başladı. Ermeniler bu arazinin kendilerine padişah tarafından verildiğini, metruk olmadığını sadece sağlık nedenlerinden ötürü uzun yıllardır defin işlemi yapılmadığını kanıtlamaya çalıştılar. Ancak süreç 1939 yılında mezarlık alanının istimlak edilmesiyle son buldu. Mezarlık alanında bulunan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi yıkıldı, sahipsiz mezar taşları ise şehir planlamacısı Henry Prost'un tasarladığı yeni Eminönü Meydanı'nın onarımında ve Gezi Parkı'nın merdivenlerinin yapımında kullanıldı.¹⁹⁸

¹⁹⁷ <http://bianet.org/bianet/azinliklar/132420-bir-gasp-hikayesi>, 15.09.2011.

¹⁹⁸ Armanevi Miroğlu, "Pangaltı Mezarlığı-Surp Hagop Mezarlığı", **Toplumsal Tarih**, 2009, S. 187, s. 34.

Pangaltı Surp Agop Ermeni Mezarlığının yerinde bugün Gezi Parkı, Askeri Müze'nin bir kısmı, TRT İstanbul Radyosu, Hilton ve Divan Otelleri yer almaktadır.

2.2.2.2. 1615-Grand Champs des Morts (Büyük Mezarlık)

İncicyan, *18. Asırda İstanbul* adlı eserinde Taksim'de Latin Katolik ve Protestanların, Rumların ve Ermenilerin mezarları olduğunu ve bu Hristiyan mezarları içinde en geniş olanının Ermenilere ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Taksim ve mezarlık arasındaki kısmın 1802 senesinde büyük bir kısmı Rumeli'den ve Bursa'dan İstanbul'a sığınan Ermenilerin yaptıkları evlerle dolu olduğunu ekler.¹⁹⁹

Taksim'in kuzey yönüne doğru olan kırık alanların sağında, Topçu Kışlası'nın hemen bitişiğinde bulunan Grand Champs des Morts (Büyük Mezarlık) adlı mezarlık, Taksim'den başlayarak Ayaspaşa-Gümüşsuyu bölgesini içeren ve Fındıklı sahiline kadar uzanan büyük bir bölgeyi kapsamaktaydı.²⁰⁰

Rinaldo Marmara, Beyoğlu Mezarlığı olarak da anılan bu mezarlığın 1615'den itibaren vebadan hayatını kaybeden Katolik Latinlerin defin yeri olarak kullanılmakta olduğunu belirtir. Marmara'ya göre mezarlığın hemen yanında başında bulunan ve daha çok veba hastalarını tedavi etmek için kullanılan iki hastanenin (Saint Luis Hastanesi ya da Sivil Hastane ve Latin ya da Peyrotes de denilen Saint-Jean Hastanesi) varlığı ve mezarlık alanından çıkarılan üzerinde vebadan ölen Cizvitlilere ait olan 1561 tarihli bir mezar taşı bunu doğrulamaktadır.²⁰¹

1855 yılında Galata ve Pera bölgesi için öngörülen kentsel düzenleme çalışmalarında, kamu sağlığını tehdit eden bu mezarlığın kentin uzak bir noktasına taşınmasına ve yerine bölgenin ihtiyacı olan büyük bir park yapılmasına karar verilir. Galata sur içi alanından iki kat büyük olan bu mezarlık en geç üç yıl içerisinde Feriköy'e taşındıktan sonra söz konusu alan yol genişletme, yeşil alan ve yeni

¹⁹⁹ İncicyan, a.g.e., s. 111.

²⁰⁰ "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 1214/136.

²⁰¹ Marmara, Pangaltı, s. 62.

yapılaşmalar için kullanılacaktır.²⁰² Grand Champs des Morts'un kesin ölçüleri bilinmemekle birlikte 1864 yılında gerçekleştirilen mezarlık tasfiyesinin çevresi 13.500 arşınlık bir alan içinde yapıldığı bilinmektedir. Başlangıçta bu ölçülerden oldukça büyük olan bu mezarlığın büyük bir kısmı da Topçu Kışlası'nın inşaatı sırasında ortadan kalkmıştı.

Grand Champs des Morts Taksim'den Feriköy'deki yeni yerine taşınınca yerine batıdaki örnekleri gibi beaux-art stiliyle yapılmış bir park inşa edilmişti. Kendi türünün İstanbul'daki ilk örneği olan bu park, Taksim Kışlası'na bitişikti ve o dönemin en popüler eğlence mekânlarından birine dönüşmüştü.²⁰³

2.2.2.3. 1726-Ayios Dimitrios Kilisesi

Kurtuluş Ateşböceği Sokak'ta bulunan bu Rum Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu yerde eskiden bir mezarlık, Ayios Haralambos Şapeli ve bir ayazmanın varlığı bilinmektedir. 1593'ten sonra inşa edildiği belirtilen kilisenin kitabesinde yapının temelden inşa edildiği tarih olan 1726, onarım tarihleri olarak da 1782 ve 1798 yazmaktadır. Rivayete göre İstanbul'un fethinden sonra Kasımpaşa'da bulunan Ayios Dimtrios adlı küçük bir kilise camiye çevrilince orada bulunan Ayios Dimitrios ikonasının tepedeki Ayios Athanasios kilisesine taşınması kilisenin bundan sonra bu adla anılmasına sebep olmuştur. İkona yalnızca kiliseye adını vermekle kalmamış, çevresinde oluşan köye de zamanla Ayios Dimitrios ya da Aya Dimitri Köyü denilmiştir. Daha sonra Ayios Athanasios adlı başka bir kilise de inşa edilmiştir. Kilisenin ilk inşa tarihi bilinmemekle birlikte gezginlerin notları ve şehir planlarına göre 16. yüzyıl ortalarına kadar izi sürülebilmektedir.²⁰⁴ Gerçekten de 1576 senesinde kiliseyi ziyaret eden gezgin S. Gerlach bulunduğu semtin bu azizin adıyla anıldığını kaydeder.²⁰⁵

²⁰² Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su..., s. 151.

²⁰³ Tekeli, a.g.e., s. 36.

²⁰⁴ http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/tatavla-dan-kurtulus-a_28.html

²⁰⁵ "Dimitrios Ayios", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, s. 56.

2.2.2.4. 1806-Topçu Kışlası

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Aluigi Gritti'nin köşkünün bulunduğu yerde, yani günümüzdeki Taksim Gezi Parkı'nın yerinde, III. Selim döneminde (1789-1807) Kapıkulu askerleri için yapılan Taksim Topçu Kışlası bulunmaktaydı. İstanbul'un en görkemli askeri yapılarından biri olan Taksim Topçu kışlasının cümle kapısı ve cephesinin ihtişamı, estetiği ve anıtsallığıyla mimarisi, dönemi yansıtan gösterişli ve anıt denilebilecek bir yapı olarak dikkat çekiciydi. 1807 Kabakçı isyanı sırasında tahribata uğramasına ve birkaç kere yangından zarar görmesine rağmen Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde onarım görmüştür. Ana planı muhafaza edilerek elden geçirilen kışla, orta avlusu, camii, köşe kuleleri, soğan başı kubbeli ve taç kapılı anıtsal girişi ve bezemeleri ile dikkat çekmekteydi. Avrupa'da eğitim görmüş Türk subayları ve yabancı uzmanlar tarafından orduyu modernleştirmek amacına hizmet edecek olan Kışla binasının karşısında bugün Talimhane olarak bilinen bölge ise ismi üzerinde kışlanın atış ve talim alanıydı. Kışla binası 1908'den sonra askeri amaçlar dışında kullanılmaya başlandı. İşgal yıllarından sonra kışla fonksiyonunu kaybeden mekânın günümüzde Meydan tarafında bulunan tarafını derme çatma barakalar, kahvehaneler, gazinolar ve dükkanlar kaplamıştı. Cumhuriyetten sonra İstanbul'un ilk stadı olan Taksim stadyumu da Topçu Kışlasının iç avlusuna yapılmıştı. 1939 yılında dönemin Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar tarafından başlatılan Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi çalışmasında bu kışla yıktırılıp yeri İnönü Gezisi olarak tanzim edilmiştir.²⁰⁶

2.2.2.5. 1831-Pera Yangını

24 Temmuz 1831 yılında Beyoğlu Çukur Mahallesinden başlayan yangın, Dört Yol Ağız, Taksim, Tatavla, Aynalıçeşme semtlerinde 10.000 kadar ev ve iş

²⁰⁶ <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=19490>

yerinin yanarak yok olmasına sebep olmuştu.²⁰⁷ Yangından boşalan alanlara daha düzenli, imar kurallarına uygun ve kagir yapılaşmaların inşaatına başlanmıştır.²⁰⁸

2.2.2.6. 1837-Surp Agop Ermeni Hastanesi

1831 Pera yangınından sonra Katolik Ermeniler Tophane Amir-i Müşiri Halil Paşa ve Galata Kadısı'nın izin yazılarına dayanarak padişah fermanıyla 1837 yılında Elmadağ-Taksim arasındaki Ermeni Mezarlığı'nın karşısına bugün de varlığını koruyan Surp Agop Ermeni Hastanesi'ni yaptırmaya karar vermişlerdi. Surp Agop Hastanesi'nin arsası cemaatin fakirler kolunca 1836 tarihinde tağağanlara (idare heyetine) borçlanarak satın alınmıştı. İlk olarak kolera ve veba hastalarının tedavisi amacıyla bir çadır hastanesi kurulmuştu. Yönetim kurulunun sabit bir hastane binası yapılması konusundaki kararlılıkları sayesinde halktan toplanan paralarla inşaata başlanmıştı. Surp Agop Hastanesi inşaatı ücretsiz ve tamamen gönüllü işçiler tarafından yapılarak 1837 yılında tamamlanmıştı. Daha sonraki yıllarda eczane odası, hamam, morg, otopsi odası ve laboratuvar eklenmişti. 1884-1888 yıllarında Elmadağ Sokak'ta, vakfa ait arsa üzerine dört küçük kulübe inşa edilmişti. 1896-1898 yılları arasında ise hastanenin gelirini artırmak amacıyla üç ev ve Köstebek Sokağı'na üç katlı bir okul inşa edilmişti.²⁰⁹

Bu yapı, yerleşimin Taksim'den Elmadağ'a doğru ilerlediğini gösteren ilk önemli kamu binasıdır.²¹⁰ Surp Agop Hastanesi bugün hala sağlık alanındaki faaliyetlerine devam etmektedir.

2.2.2.7. 1838-Artigiana Düşkünler Evi

1 Ocak 1838 tarihinde Giacomo Anderlich tarafından kurulan Artigiana'nın (Associazione Commerciale Artigiana di Pieta) amacı "*yoksullara yardım*" etmektir. Dönemin Sultanlarının lütfetmesiyle 1867'de yabancılara mülkiyet edinme hakkı çıkarılmasından çok önce bir yabancı kuruma verilen ilk imtiyaza sahip olmuştu.

²⁰⁷ Özen, a.g.e., s. 50.

²⁰⁸ "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, s. 212.

²⁰⁹ <http://www.surpagop.com/icerik.php?m=26>

²¹⁰ Özen, a.g.e., s. 15.

Ayrıca Osmanlı Sultanlarının Artigiana'ya pek çok kez bağışta bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır. İlk yapıldığında girişi Harbiye binasının tam karşısındayken zamanla yapılmış olan binalar neticesinde artık bina Cumhuriyet Caddesi'nden görünmemektedir. İlk kurulduğunda çocuklara ve fakir ailelere de yardım eden Artigiana, 1872'den sonra sadece en az 60 yaşında, yalnız kalmış ya da evli çiftleri kabul etmeye başladı. O tarihlerde idaresi "*Filles de la Charité*" rahibeleri tarafından yapılan Artigiana, 25 Temmuz 1970 tarihli Bakanlar kurulu kararnamesi ile kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanmıştır.²¹¹ Bugün eski yapılarının yerinde biri üç biri iki katlı, iki kanada yayılan 75 odası bulunmaktadır.²¹²

2.2.2.8. 1846-Saint Esprit Katedrali

1842 yılında Monsenyör Hillereau Taksim'in ilerisindeki kırılık bölgedeki, Ermeni Mezarlığı'nın tam karşısında, Surp Agop Hastanesi ve Artigiana Düşkünler Evi'nin tam ortasında kalan 2.000 arşınlık bir araziye, 40.000 kuruş karşılığında satın almıştı. 1845 yılında bu arazide Saint Esprit Kilisesi ve kiliseye bağlı rahip evinin inşaatını başlatan Monsenyör bu ilk arazinin ardından bugünkü Cebeltopu Sokağı'nda bir arazi daha satın alarak buraya günümüzde Vatikan Temsilciliği olarak kullanılan taş bir ev yaptırmıştı.²¹³

Ünlü mimar Gaspard Fossatti'nin eseri olan Saint Esprit Kilisesi'nin açılış töreni 5 Temmuz 1846 yılında yapılmıştı. İmkânsızlıklardan ötürü pek sağlam inşa edilmeyen kilise binası yer kaymaları ve sık sık meydana gelen depremler yüzünden tehlike altındaydı. Nitekim 8 Aralık 1864 tarihinde bir ayın sırasında kilisenin damı yıkılacakmış gibi çatırdamaya başlayınca ibadete kapatılmıştı. Hasar gören Kilisenin onarım işi mimar Pierre Vitalis'e verilmişti. Ancak kilisenin inşaatı devam ederken İstanbul'u saran kolera salgını sebebiyle Vitalis inşaatı yarım bırakarak Büyüka'da'ya yerleşince inşaatı bitirmek rahip Antonio Giorgiovitch'e kalmıştı. Onarılan Kilise 31 Aralık 1865'te tekrar ibadete açıldı.²¹⁴

²¹¹ Marmara, a.g.e., s. 88-90.

²¹² Marmara, İstanbul Latin..., s. 165.

²¹³ Marmara, Pangaltı, s. 56-57.

²¹⁴ A.e., s. 80-82.

Saint Esprit Katedrali bünyesinde 1871 yılında kurulmuş olan kız ve erkek çocuklara ayrı eğitim veren iki de okul bulunmaktaydı. Fakir çocukların eğitimine ayrılan bu okullar tamamen ücretsizdi. 1941 yılında önce Saint Esprit Erkek Okulu, 1964 yılında ise Saint Esprit Kız Okulu öğrenci azlığı nedeniyle kapılarını eğitime kapatmıştı.²¹⁵

Saint Esprit Kilisesi'nde Monsenyör Hillereau'nun rahibelerin ve Saint Esprit inananları için hazırlattığı çok etkileyici bir yer altı mezarlığı vardır. 1865'te kolera salgısıyla beraber kiliselere defin yasaklanmış olsa da içinde devrin en önemli Latin ailelerinin mezarlıklarının bulunduğu bu yer altı mezarlığına definler 1927 yılına kadar devam etmiştir.²¹⁶

Saint Esprit Katedrali'nin avlusunun sol tarafında Papa XV. Benoit'nın anıtı yükselmektedir. Doğal boyutlarda ve tunçtan yapılmış olan heykelde sağ elini kalabalıkları takdis eden Papa'nın sol elinde barışı simgeleyen bir deste kâğıt bulunmaktadır. 11 Aralık 1921'de açılışı Veliht Abdülmecit'in de bulunduğu bir törenle açılışı yapılan heykel Quattrini'nin eseri olup kaidesi ünlü heykeltıraş Medici tarafından çizilmiştir.²¹⁷

Saint Esprit Kilisesi'ni o dönem için şehir merkezine uzak sayılabilecek bir bölgede inşa ettiği için eleştirilere maruz kalan Monsenyör Hillereau kendini *"Katolik nüfusunun bir bölümünün yavaş yavaş taşındığı yeni bir semtin dinsel ihtiyaçlarına cevap vermek zorunda olduğunu"* söyleyerek savunmuştu. Kilisenin buraya yapılması ile birlikte cemaat yavaş yavaş çevreye toplanmaya başlamıştı. Monsenyör bir mektubunda bu civardaki arazilerin bedava olduğundan dolayı epeyce yoksul ailenin yerleştiğinden ve buranın yeni yeni yeşeren bir mahalle olduğundan bahsediyordu. Bu bakımdan Saint Esprit Katedrali Taksim'den ötesinin kentsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştı.²¹⁸

²¹⁵ A.e., s. 86-87.

²¹⁶ A.e., s. 83.

²¹⁷ A.e., s. 85.

²¹⁸ A.e., s. 124-126.

2.2.2.9. 1848-Mekteb-i Harbiye

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan modernleşme hareketlerinin en önemli destekleyicilerinden olan Sultan II. Mahmut, Osmanlı ordusunu daha güçlü hale getirebilmek için batılı usullerde eğitim yapan bir harbiye mektebi açmak istiyordu. Kurulması planlanan bu yeni okul için İstanbul Beşiktaş civarındaki mevcut Maçka Kışlası onarıldı. Bu onarım işlerinin 1834 yılında tamamlanmasının ardından 1835 yılında Mekteb-i Harbiye II. Mahmut tarafından resmen açıldı. Açılışından itibaren Osmanlı eğitim kurumlarının en modern olan Harbiye, gene de Batıdaki eğitim öğretim sisteminden oldukça uzaktı.²¹⁹ Sultan Abdülmecit tarafından dönemin modernleşme hareketlerine uygun olarak yenilenen Mekteb-i Harbiye 10 Ekim 1846'da "Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane" veya "Mekteb-i Ulum-i Harbiye" adıyla harp akademisi olarak eğitime başlamak üzere o zamanlar yeni bitirilmiş olan Taşkılla binasına taşındı.²²⁰

Mekteb-i Harbiye 1848 yılında Pangaltı'da Tophane-i Amire Hastanesi olarak yapılan ve inşaatı bitmek üzere olan binaya taşındı. Binaya derslane, kütüphane, okuma salonu ve ahırlar ilave edildi.²²¹ Ayrıca okulun yanındaki 27 hektarlık alan da inşaatı açıldı. Ubcini'den öğrendiğimiz kadarıyla o devirlerde Pera'da konut ihtiyacı ve arsa fiyatları hızla yükseldiği için Sultan bazı insanlara ödül olarak bu tarz yerlerde arsa bağışlayarak inşaatı izin vermektedir.²²²

Harbiye'de 1884 yılına dek Fransız sisteminde eğitim verilmekteydi. 1909 yılında Harbiye'nin tekrar ayrılmasından sonra 1959 yılında yeni eklemeler de yapılan bina bugün Askeri Müze ve Kültür Sitesi adıyla hizmet vermektedir.²²³

Cumhuriyet caddesi üzerinde bugün 54.000 m²'lik bir alan üzerinde kurulu 18.600 m²'lik binasıyla bir yapılar kompleksi olarak geniş bir alana yayılan Mekteb-i Harbiye binası, 1936' ya kadar okul, 1964'e kadar kolordu karargâhı olarak kullanılmıştır. Binanın güney bölümü orduevi inşa edilene kadar orduevi olarak

²¹⁹ Cemalettin Taşkiran, *Yüzyıllardır Harbiye*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 42-49.

²²⁰ Tekeli, a.g.e., s. 32.

²²¹ "Mekteb-i Harbiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, s. 372-373.

²²² Tekeli, a.g.e., s. 32.

²²³ Haldun Hürel, *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, Dharma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 707.

hizmet vermiştir. 1964'te asıl binanın müze olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Başlangıcından bugüne kadar yapısında işlevsel ve mekânsal değişiklikler meydana gelen bina okuldan müzeye çeviriline kadar gerek iç, gerekse dış görünümü itibariyle bir çok değişiklikler geçirmiştir. Mekteb-i Harbiye binası bir yapılar kompleksi olup Cumhuriyet Caddesi, Valikonağı Caddesi, Maçka Parkı, Darülbeyti Caddesi, Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu ve Harbiye Orduvi ile sınırlanan geniş bir alana yayılmaktadır.²²⁴

2.2.2.10. Bulgar Eksarhanesi

Osmanlı döneminde İstanbul'da oturan Bulgarlar, 19. yüzyıl ortalarına kadar Fener'deki Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı kiliselerde ibadet ediyorlardı. 18. Yüzyıl sonlarında Balkanlar'da başlayan milliyetçilik hareketleri Bulgarları da etkilemiş ve Rum Ortodoks Kilisesinden ayrı bağımsız bir Bulgar Ortodoks kilisesi kurmak üzere harekete geçmiştiler. İstanbul'daki Bulgar cemaatinin önde gelenlerinden Stefan Bogoridi, Eylül 1848'de devlete başvurarak Bulgarların Rumlarla aynı mezhepten olmakla birlikte Rumca bilmedikleri için Rum kiliselerindeki ayinleri anlayarak izleyemediklerini, kendilerinin de Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler gibi ayrı bir cemaat oluşturduklarını ve kendi dillerinde ibadet etmek istediklerini belirtti. Özellikle büyük yortularda Bulgarların da Rum kiliselerine gitmelerinin izdiham yarattığını, kalabalığa son verilmesinin sağlık açısından da gerekli olduğunu da ilave etti. Ayrıca Rusların çoğu saf olan Bulgarları kendilerine özel bir kilise inşa etmek üzere kandırabileceklerini ancak öncelikle bir papaz evi yapılmasının yeterli olduğunu ifade etti. Bu iş için kendisine ait Fener'deki bir arsayı bağışlayacağını da söyledi. Stefan Bey bir yandan Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks cemaatlerin hamisi konumunda olmaya hazır olan Rusya tehlikesine dikkat çekerken öte yandan İstanbul'un fethinden beri yeni bir kilise inşasının şer'en yasak olmasından dolayı aşırı bir istekte bulunmamak için papaz evi gibi yumuşak bir çözüm önerisinde bulunmaktaydı.

²²⁴ "Askeri Müze", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, s. 350-351.

Osmanlı yönetimi Bulgarların ayrılmasıyla Rum Patrikhanesine bir darbe vurulacağını da hesaplayarak 12 Eylül 1848’de Bulgarların “*metoh*” dedikleri papaz evinin yapımına izin verdi. Bu bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasındaki ilk adımdı. İnşasına hemen başlanan yapı, bir yılda tamamlandı. Bulgarlar 1860’ta artık Rum patriğini dinsel önder olarak tanımayacaklarını bildirdiler. 11 Mart 1870’te çıkarılan bir fermanla bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasına izin verildi. Fermana göre bundan böyle Bulgar cemaatinin başında bir “*eksarh*” bulunacaktı ki bu “*önder*” ya da “*başkan*” demektir. Eksarhane Ortodoks kilisesinin temel yasalarına uyacak, patrikhane de Bulgar kilisesini tanıyacak ve işlerine karışmayacaktı. 19. yüzyılın sonlarında Şişli’de yapılmış bulunan bina Eksarh I. Jozif tarafından satın alınarak “*eksarhane*” binası olarak kullanılmaya başlandı. 1930’lu yıllara ait Şişli bölgesini gösteren Pervititch haritalarında esas yapı ile birlikte eksarhaneye ait bir sera ve bir park alanı da görülmektedir. Günümüzde seranın yerinde esas yapıya bitişik ibadete açık bir kilise mevcuttur.²²⁵

2.2.2.11. 1852-Feriköy Latin Katolik Mezarlığı

1852 yılında Taksim’deki Grand Champs des Morts’un Feriköy’deki yeni tahsis edilecek mezarlığa taşınmasına karar verilmişti. Ancak 1854-1856 yıllarında gerçekleşen Kırım Savaşı bu kararın uygulanmasını geciktirdi. Fakat masraflarını Fransız ordusunun karşıladığı bir duvarla çevrelenen bu yeni mezarlığa ilk olarak Kırım Savaşı’nda ölen Fransız askerleri defnedildi. Feriköy Mezarlık Meclisi ailelerin mezarlığı en geç 12 Mart 1864 yılına kadar boşaltılması gerektiğini, sahipleri çıkmayan mezarların genel ve ortak tasfiyeye gireceğini ilanlarla duyurdu. 29 Şubat-12 Mart 1864 tarihleri arasında gerçekleştirilen genel tasfiye sonucunda sahipsiz mezarların taşları, topraktan çıkan tespihler, madalyalar ve diğer nesneler demir bir kutuya konuldu. Sahipsiz mezarlardan toplanan kemikler ve bu demir kutu Feriköy Latin Katolik Mezarlığı’nda yapılan toplu mezarda toplandı. Bu toplu mezar, 1697’de Ayaspaşa Mezarlığı’na taşınan Galata’daki Saint François Mezarlığının ve

²²⁵ “Bulgar Eksarhanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, s. 328-329.

1864'te Feriköy'e taşınan Büyük Mezarlık'ın tüm kalıntılarını içerdği için İstanbul'daki Latin uygarlığının bir sembolü olan bir anıt mezar sayılmaktadır.²²⁶

Feriköy Katolik Mezarlığı'nın arsası 44.000 mimar arşını büyüklüğündedir (*1 mimar arşını=0.75 metre*). Bu mezarlığın içinde Kırım Savaşı'nda ölen Fransız ve İtalyan askerleri anısına ve Kırım Savaşı anısına dikilmiş anıtlar da vardır.²²⁷

2.2.2.12. 1856-Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi

1839 yılında "*Filles de la Charité*" rahibeleri bugünkü Saint Benoit binasında "*Maison de la Providence*"ı kurmuşlardı. Bu rahibeler, 1848 yılında Taksim'e taşınarak Fransız Konsoloslugu'nun bugünkü yerinde bulunan ve "*Eski Vebalılar Hastanesi*" adıyla anılan 75 yataklı hastane ve okul kompleksin idaresini üstlendiler. Monseigneur Hillereau 1846 yılında Saint Esprit Katedrali'nin önüne de "*papaz okulu*" olarak kullanılmak üzere birtakım binalar inşa ettirmişti. Hillereau bu binaların boş kalmaması için onları Filles de Charité rahibelerine Katolik Kız Okulu olarak hizmet vermek üzere kiraladı. Filles de Charité rahibeleri 26 Kasım 1856'da okulu Fransa'da eğitim üzerine oldukça iyi bir ün yapmış olan "*Notre Dame de Sion*" rahibelerine devrettiler. 1856 yılında yeşil panjurlu taş bir bina olan bu okul, yanındaki Saint Esprit Katedrali'nden dolayı "*Maison du Saint Esprit*" olarak da anılmaktaydı.²²⁸

1892 yılında Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nin 198'i yatılı 287 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin 131'i Latin, 6'sı Katolik Ermeni, 32'si Ortodoks Bulgar, 67'si Ortodoks Rum, 24'ü Gregoryen Ermeni, 24'ü Yahudi idi. Aynı tarihte okulda 64 rahibe çalışıyordu. Okula Müslüman öğrenci kabulü 20. yüzyıl başlarında olmuştu.1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanan okul, 1926 yılında Atatürk'ün manevi kızlarının da burada eğitime başlaması ile iyice önem kazandı. Cumhuriyet döneminin aydın kesimi ve yüksek

²²⁶ Marmara, a.g.e., s. 64-65.

²²⁷ A.e., s. 69-75.

²²⁸ Özen, a.g.e., s. 18-24.

bürokratları için kızlarının bu okula gitmesi adeta bir prestij meselesi haline gelmişti.²²⁹

Notre Dame de Sion bir Katolik Okulu olmasına rağmen açıldıktan kısa bir süre sonra modern eğitim anlayışını benimsemiş Müslüman ailelerin kızları da dahil olmak üzere her dinden ve milletten kız öğrencilerin tercih ettikleri bir okul olmuştu.²³⁰

2.2.2.13. 1857-Fransız La Paix Hastanesi

Kırım Savaşı'nın (1856) zaferle sonuçlanmasına çok memnun olan II. Abdülhamit, savaş sonunda İstanbul'da görülmeye başlayan kolera ve tifüs salgınlarına da aynı derecede üzülmekteydi. Savaş sonrası "*Saint Vincent de Paul* ve *Flornce Nightingale*" kuruluşlarına bağlı 240 hemşire İstanbul'a gelerek çeşitli semtlerde kurulan barakalarda bulunan bu hastaların tedavi ve bakımını üstlenmişlerdi. Bu arada 1858 yılında Feriköy'de ayrı bir dispanser açarak ruh hastalarını kabul etmeye başladılar. La Paix Hastanesi'nin kökeni, "*Talimhane Hastanesi*" diye bilinen Taksim'deki seyyar hastaneye dayanır. Hastaneyi oluşturan barakalar 1856'da kaldırılmış, idare de o güne kadar verdikleri hizmetlere karşılık rahibelere 300 yataklı bir servis için gerekli malzemeyi bağışlamıştır. Rahibelerin herhangi bir elçiliğe bağlı olmayan hastalar için, masraflarını ve risklerini kendileri üstlenerek kurmak istedikleri bağımsız bir hastanenin temelleri böylece atılmıştır. Kırım Harbi'nden sonra Filles de la Charité rahibelerinin ordunun hastanelerinde verdiği hizmetlerin hakkını vermek isteyen Osmanlı Devleti, onlara herhangi bir madalyayı kabul ettiremediği için rahibeleri başka bir şekilde ödüllendirmeyi düşünmüştü. Sultan Abdülmecit Fransa sefaretinin talebi üzerine 19 Nisan 1857'de, şehrin neredeyse dışında, Şişli'de bulunan geniş bir araziye rahibelere tahsis etti. Rahibeler, dayandığı temellerin anısına *La Paix (Barış)* diye adlandırılan hastanelerini burada inşa edeceklerdi. On hastayla başlayan faaliyet kısa sürede büyüyecekti.²³¹

²²⁹ "Notre Dame De Sion Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, s. 94-95.

²³⁰ Özen, a.g.e., s. 45.

²³¹ Rinaldo Marmara, *Lape Hastanesi*, İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2009, s. 66-67.

Osmanlı devletinin 50.000 frank ile inşaat masraflarına katıldığı hastanede 1860 yılında bir de okul açılır. Okul 1914 yılında hükümet kararı ile kapatılır. 1919'da tekrar açılan okul, 1935'te ise bir daha açılmamak üzere kapatılır. 1875'ten önce akıl hastaları ve diğer hastaların bir arada yaşamasına rağmen kadın hastalar şehirde hiçbir hastaneye kabul edilmemekteydi. İstanbul'da yalnızca La Paix Hastanesi başvuran kadın hastaları alıyordu.²³²

Her millet ve dinden yaralı ve hastaların tedavi edildiği hastanenin adı, 1874'te "*Notre Dame de la Paix Hastanesi*" daha sonra da "*Hopital de la Paix*" olmuştu. Hastane o tarihte İstanbul'un yerleşim alanlarının tamamen dışında inşa edilmişti. Geniş bahçeleri ve arka tarafında mezarlığı vardı. Binanın güneydoğusunda çok geniş bir sebze bahçesi ile ahırlar ve hasta taşıma arabaları için garaj yer almaktaydı. Hastane önceleri akıl hastaları ve hastalar yanında öksüz, yetim, yoksul, yaşlı kişileri de barındırabilen küçük bir yapıyken zamanla yapılan eklemeler sonunda genişlemiştir. Bir süre sonra akıl hastanesi ve öksüzler yurdu kimliğini alarak bu özelliğini titizlikle korumuştur. 1900'de 150 akıl hastası ile 200'den fazla öksüz erkek çocuğu barındırmaktaydı. Bu öksüzlere belli bir eğitim verilmekte, demircilik, terzilik, ayakkabıcılık, dokumacılık, gibi çeşitli el becerileri kazandırılmakta, ayrıca bahçıvanlık, ağaç yetiştirme gibi toprak işlerinde yetiştirilmekteydiler. Günümüzde hastane eskiden olduğu gibi Saint Vincent de Paul Derneği'ne bağlı olarak aynı yerde maaş almayan sörlerin ve rahibelerin de görev yapması ile faaliyetini sürdürmektedir.²³³

2.2.2.14. 1857-Feriköy Protestan Mezarlığı

1853 yılında Grand Champs des Morts'un artık definler için kullanılmayacağı ve mevcut mezarların Pangaltı'da bulunan yeni bir mezarlık alanına taşınacağı bildirilmişti. Katolik ve Protestanlar için ayrılan yeni mezarlık alanı iki topluluk üyelerine yetersiz kalınca Sultan Abdülmecit 1857 yılında 1 hektarlık bir alan olan bugünkü mezarlık alanını Protestanlar için bağışladı. Bu bağış devrin önde gelen

²³² Jülide Kazas Demiralp, "Fransız La Paix Hastanesi", *Arredament Mimarlık*, Mart 2002, s. 116-119.

²³³ "Fransız La Paix Hastanesi", *Dünden Bugüne Ansiklopedisi*, C. III, s. 335.

Katolik olmayan ülkelerinin -İngiltere, Almanya, Prusya, Amerika, İsveç, Norveç, Hollanda, Danimarka- elçiliklerine yapılmıştı. Mezarlık alanı yabancı ülkelerin Protestan cenazeleri için ayrılmış olsa da mezarlıkta bir bölüm de Ermeni Protestanların kullanımı için bulundurulmaktaydı. Açıldığından bugüne kadar yaklaşık 5.000 kişinin defnedildiği mezarlık, mezar taşlarının anıtsallığı ile dikkat çekmektedir. Almanya, İngiltere, Amerika, Hollanda, İsveç, Macaristan ve İsviçre yetkililerinden oluşan ve iki senede bir el değiştiren bir genel kurul mezarlığın idaresini üstlenmiştir.²³⁴

2.2.2.15. 1858-Ayios Athanasios Kilisesi

Ayios Dimitrios kilisesinin 200 adım kadar batısında eski adıyla Ayatanaş, yeni adıyla Omuzdaş Sokak'ta bulunan kilisenin temeli Sultan Abdülmecit'in izni ile İstanbul Patriği Kirilios Efendi döneminde Tatavla'nın dini lideri Argiropoleos Serafim tarafından 21 Kasım 1855'te atılmıştır. 1858 yılının Mart ayında ibadete açılan kilise 1896'da yaşanan büyük İstanbul depreminden sonra kapsamlı bir onarımdan geçmiştir.²³⁵

2.2.2.16. 1861-Bomonti Gürcü Katolik Kilisesi

İstanbul'da 1950'lilere gelinceye kadar 10.000'in üzerinde Katolik Gürcünün; ki Gürcüler ekseriyetle Ortodoks inancına mensuptur; yaşaması İstanbul'un Cumhuriyet dönemi öncesindeki kozmopolit yapısı hakkındaki yorumları desteklemektedir. İstanbul'daki Katolik Gürcülerin varlığı 19. yüzyıl başlarındaki Osmanlı-Rus savaşlarına kadar uzanmaktadır. Gürcülerin bulunduğu bölge 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmış, ancak 19. yüzyıl başlarında Rusya karşısında ardı ardına alınan yenilgiler neticesinde el değiştirmişti. Özellikle Yunan ihtilali sonrasında Osmanlılar, Katolik Gürcülerin yaşadığı Ahıska ve çevresini boşaltmak zorunda kalmışlardı. Bölgede yaşayan ve Ortodoks Rus kilisesinin baskılarına maruz kalmaktan korkan Katolik halk da Müslümanlarla birlikte Osmanlı topraklarının, özellikle İstanbul'un yolunu tutmuştu. Büyük ölçüde 19. yüzyılda kurumsal bir

²³⁴ <http://www.hristiyanforum.com/forum/cenaze-mezarlik-f345/ferikö-protestan>

²³⁵ http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/tatavla-dan-kurtulus-a_28.html

cemaat yapısına kavuşan Katolik Gürcüler, kilise, manastır ve okul kurabilmek için Osmanlı'da yaşayan Katoliklerin hamiliğine soyunan Fransa'ya yanaşmışlardı. Bu devletin vasıtasıyla 1861 yılında “*Notre Dame de Lourdes*” yani “*Lekesiz Meryem*”e adanan bir kilise etrafında örgütlendiler. Cemaatin başında aslen Ahıskalı olan Petre Harışçiraşvili bulunmaktaydı. 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nden sonra İstanbul'da iyice artan Gürcü nüfus, 6-7 Eylül olaylarından sonra Fransa, Kanada, Avustralya ve Amerika gibi ülkelere göç etmiştir. Günümüzde İstanbul'daki Katolik Gürcülerin sayısı 200-250 kişi civarındadır. Bugün kiliseye devam eden cemaatin önemli bir kısmını Bomonti civarında yaşayan Katolik Ermeniler oluşturmaktadır.²³⁶

2.2.2.17. 1865-Ayios Elefterios Kilisesi

Kurtuluş Bayır Sokak'taki Rum Ortodoks Mezarlığı'nın içindeki kilise 1865'te mezarlıktaki cenaze törenleri için inşa edilmiştir.

2.2.2.18. 1865-Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı

Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'da patlak veren büyük kolera salgını sebebiyle 1865 senesinden sonra ölümlerin evlerin ve kiliselerin bahçelerine gömülmesi yasaklanmıştı. Şehrin içinde bulunan mezarlıklar da o devir için şehrin dışı sayılabilecek bölgelere yönlendirilmişti. 19. yüzyılda şehrin kırlık alanlarından sayılan Şişli'de Ermeniler, İtalyan Museviler ve Ortodoks Rumlar için mezarlık alanları tahsis edilmişti. 66.124 arşınlık büyüklüğü ile diğer cemaatlerden daha geniş bir mezarlık alanına sahip olan Rumlar da o tarihten sonra bugün üzerinde Zapyon Rum Kız Lisesi ve Aya Triada Kilisesi'nin bulunduğu alanda bulunan mezarlıklarını Şişli'deki Mezarlığa taşımışlardı. Önceleri ulaşımı zor olan bu uzak bölgedeki mezarlık fikri pek hoşlarına gitmese de kısa zaman içerisinde Galata ve Pera'nın yedi Rum kilisesinin cemaatlerine verilen bu mezarlık alanının duvarlarının çevrilmesi işine başlanmıştı. Daha sonra mezarlığın içine cenaze törenleri için bir de kilise inşa edildi. 1888 yılında tamamlanan ve “*Metamorfosis Kilisesi*” adını taşıyan bu kilise,

²³⁶ <http://www.gezgindergi.com/2011/05/12/katolik-gurcu-kilisesi/>

geleneksel Rum kilise mimarisinin aksine dönemin İtalyan ve Fransız çizgilerini taşıyan oldukça hoş bir mimari görüntüye sahiptir.

Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı, içindeki anıt mezarlar ve mezar taşlarının güzelliği ile dikkat çeker. Dönemin varlıklı ailelerinin yaptırdığı, ana malzemesi mermer olan bu anıt mezarlar Avrupa'nın romantizm ve neoklasizminin üzerine antik Yunan ve Bizans motiflerinin de eklenmesi ile daha da görkemli hale gelmiştir. Bu mezarlıklar İtalya ve Yunanistan'dan getirilen en kaliteli mermerlerin, tanınmış mimar, heykeltıraş ya da mermer ustalarının ellerinde uzun bir emek ile değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu anıtsal mezarlıkların sağ veya sol köşelerinde sanatçının ismi yazmaktadır. Rum mezarlığındaki defin alanları kişilerin maddi gücü ile orantılı olarak lüks, birinci ve ikinci sınıf olarak üç bölüme ayrılmıştır. Ölenin maddi imkânı yoksa veya kimsesizse ayrı bir bölüme gömülmektedir. Bu mezarlık Rumların dışında diğer Ortodoks Hristiyanlara ve kendilerine ait bir mezarlıkları bulunmadığı için Rus ve Türk Ortodokslarına da hizmet vermektedir. 1865 yılından 2000 yılına kadar geçen 135 yıl boyunca Şişli Rum Mezarlığı'nda yaklaşık 36.000 mezar oluşmuştur. Bu mezarlığa gömülen cenaze sayısı ise 85.000'i geçmektedir.²³⁷

2.2.2.19. 1868-Aya Apostoli Kilisesi

Feriköy'de Avukat Caddesi'nde bulunan kilise 1868'de inşa edilmiştir. On iki havariye ithaf edilmiş olan kilise 1949'da kapsamlı bir tamirat geçirmiştir.²³⁸

2.2.2.20. 1870- Büyük Pera Yangını

5 Haziran 1870 Pazar günü öğleden sonra Feridiye Sokağı'nda Macar Riçini'nin kiracı olarak oturduğu ahşap bir evde çıkan bu yangın hava o gün çok rüzgârlı olduğundan dolayı değişik yönlerde beş-altı kola ayrılarak yayılmıştı. Alevler Tarlabası'ndan Taksim'e kadar ilerlemiş, bir ucu Galatasaray Lisesi'nin karşısından Cadde-i Kebir'e çıkmış başka bir kol da Bülbül Deresine inip oradan

²³⁷ Orhan Türker, "Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı", *Tarih ve Toplum*, Eylül 2002, S. 225, s. 153-156.

²³⁸ <http://www.hristiyanforum.com/forum/sislideki-kiliseler-f549/>

Papaz Köprüsü ile Eminbey Camii civarına ve Sururi mahallesi sınırından Aynalı Çeşme'den İngiliz Elçiliği'ni de içine alarak yine Galatasaray Lisesi'ne uzanmıştı. Diğer bir kol da Kalyoncu Kulluğu tarafına ilerlemiş ve İtalyan elçiliği de dâhil 500 kadar ev ve işyerini yakmıştı. Bu yangın sonrasında Altıncı Daire-i Belediye'nin raporuna göre 8.000 bina yok olmuştur. Valide Çeşme, Feridiye, Sakız Ağacı, Kalyoncu Kulluk, Hamalbaşı gibi Beyoğlu'nun en bilinen sokakları yanmıştır. Yok olan yerler arasında Naum Tiyatrosu, Ermeni Patrikhanesi, Portekiz ve Amerikan Konsoloslukları, Britanya Elçiliği, Bon Marche Mağazası, Alman Hastanesi, Luxembourg Otel ve St. Jean Chrysostomos Kilisesi de bulunmaktaydı.²³⁹

O dönemde Beyoğlu'ndaki yapıların büyük bir çoğunluğu ahşap malzemeden yapılmış bulunmaktaydı. Ahşap yapılarda oturan şahıslar yangından korunmak için evlerini zamanında boşaltarak tedbir almışlardı. Ancak o dönemde yeni yeni görülmeye başlayan kâgir yapılarda oturanlar ise yangının kendilerine zarar vermeyeceğini düşünerek evlerini boşaltma yoluna gitmemekle birlikte bodrumlara sığınarak yangından kurtulabileceklerini düşünmüşlerdi. Bu yüzden 1870 Beyoğlu yangınında pek çok insan yanarak veya dumandan zehirlenerek can vermişti. Yangının üçüncü günü akşamına kadar 71 Rum, 8 Ermeni, 3 Frenk Katoliği, 22 Ermeni Katoliği olmak üzere 104 kişinin cesedi ile karşılaşılıyordu. Yangının hemen arkasından felaketzedeler için yardım çalışmaları başlatılmış, Taksim Kışlası'ndaki askerler başka bir yere gönderilerek kışla felaketzedelere tahsis edilmişti. Ayrıca, Talimhane ve Mezarlık bölgesine de iki binden fazla çadır kurulmuştu. 1870 Büyük Beyoğlu yangınında ölen ve zarar gören kişilerin çoğunluğunun gayrimüslim İstanbullulardan oluştuğu, yangın ertesinde gazetelerde çıkan bağış ilanlarından anlaşılmaktadır. Bu listelere göre çeşitli din ve milletlerden 28.689 kişi bu yangından zarar görmüştü.²⁴⁰ Son dönem yangınlarının, daha önceki yüzyıllara göre daha büyük tahribat yapmasının nedenlerinden biri de İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci

²³⁹ Abdurrahman Kılıç, http://www.yangin.org/dosyalar/buyuk_beyoglu_yangini.pdf

²⁴⁰ Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 432-433.

yarısındaki nüfus artışı ile beraber bitişik nizam yapılaşmanın artması ve dolayısıyla yangının daha çabuk yayılabilmesi idi.²⁴¹

Bu yangının Pera'nın yeniden yapılanmasında ve Pangaltı bölgesinin giderek gelişmesinde önemli etkisi olmuştu. Zira yangın sonrası boşalan alanlar öncelikle varlıklı Pera sakinlerince satın alınmış ve burada yapılan kâgir binalarla cadde modern bir yerleşim yerine dönüşmeye başlamıştı.²⁴²

Harik-i Kebir olarak da bilinen bu yangın sonrasında Beyoğlu'nun yeniden yapılandırılmasının yanı sıra, düzenli itfaiye taburları oluşturulmuş, yangın sigortası yaygınlaştırılmış, kâgir binaların sayısı artmıştı.²⁴³

2.2.2.21. 1896-Darülaceze

II. Abdülhamit'in maddi desteği, hayırseverlerin katkıları ve Halil Rıfat Paşa'nın öncülüğünde 1892 yılında temeli atılan Darülaceze binası, 1896 yılında törenle hizmete girmiştir. Bünyesinde ikisi erkeklere, ikisi kadınlara ait olmak üzere dört aceze pavyonu, iki pavyonlu hastane binası, muhtelif atölyeler, bir cami, iki kilise, bir sinagog ve bir çocuk yuvası bulunmaktadır. İçerisinde tüm semavi dinlerin ibadethanelerinin bulunması Osmanlı hoşgörüsünü günümüze taşıyan güzel bir örnektir.²⁴⁴

52 dönümlük bir arazi üzerine kurulmuş olan Darülaceze'nin mimari projesini saray baş mimarı olan Yanko Bey tasarlamış, uygulama ise o dönemin tanınmış müteahhitlerinden ve Tersane-i Amire kalfası Vasilaki Bey tarafından yapılmıştır.²⁴⁵

Bugün İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı olan kurum mülhak bütçe ile yönetilmektedir. Darülaceze'nin gelirleri, belediye yardımı, hayırseverlerin bağışları,

²⁴¹ Günkut Akın (küratör), 1910-1930 "Payitahtın Günbatımı", İstanbul 1910-1920.

²⁴² Nur Akın, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Notre Dame de Sion Çevresinde Kentsel Yaşam", Mimar.ist, Aralık 2006, S. 22, s. 37.

²⁴³ http://www.yangin.org/dosyalar/buyuk_beyoglu_yangini.pdf

²⁴⁴ Şentürk, a.g.e., s. 27.

²⁴⁵ "Darülaceze", Düünden Bugüne Ansiklopedisi, C. II, s. 555.

zekat, adak, kurban bağışı, gayrimenkul hibeleri ve bunlardan alınan kiralar ile belediyece tahsil edilen %10 eğlence resminden oluşmaktadır.²⁴⁶

2.2.2.22. 1899-Şişli Etfal Hastanesi

II. Abdülhamit'in kızlarından Hatice Sultan 12 Şubat 1898'de henüz sekiz aylıkken difteriden ölünce bu duruma çok üzülen Sultan sadece çocuk hastalıkları üzerine bir hastane kurmak istemişti. Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi ve modern tekniklerin uygulandığı ilk sağlık kurumu olan Etfal Hastanesinin Şişli'deki Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu arazisinde yapılması kararlaştırılmış, Berlin'deki "*Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus*" adlı çocuk hastanesinin planları esas alınarak 2 Haziran 1898'de inşaat başlanmıştır. Mimarlığını Franz Niebermann, inşaat eminliğini de Vasfi Rıza Zobu'nun babası Hasan Rıza Bey yapmış, inşaat bir yılda tamamlanmıştır. 5 Haziran 1899 günü 671 çocuğun sünnet edildiği bir düğünden sonra "*Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi*" olarak hasta kabulüne başlanmıştır. II. Abdülhamit, Karahisar Maden Suyu gelirlerini vakıf olarak hastaneye bağışlamıştır.²⁴⁷

Ülkenin ilk kaloriferli hastanesi olan Etfal, ilaç dahil ücretsizdir ve din ve ırk ayırt etmeksizin tüm Osmanlı çocuklarının hizmetindedir.. II. Meşrutiyetle birlikte kaderine terk edilen hastane Cumhuriyetin kurulmasıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanmıştır. Hastanenin bahçesinde yer alan 1907 yapımı saat kulesi ve mescidin projesi ünlü mimar R. d'Aranco'ya aittir.²⁴⁸ Hastane halen faaliyetlerine devam etmektedir.

2.2.2.23. 1901-Bulgar Hastanesi

Okmeydanı tarafında Darülaceze'ye oldukça yakın bir yerde bulunan hastane binası 1897 yılında Bulgar Evgoli Gergief'in maddi desteği ile inşa edilmeye başlamış, 1901 yılında tamamlanmıştır. 25 Nisan 1902'de 50 yataklı olarak hizmete açılmış olan hastane, önceleri Bulgar Konsoloslugu tarafından idare edilmekteydi.

²⁴⁶ www.sisliblediyesi.com

²⁴⁷ "Etfal Hastanesi", *Dünden Bugüne Ansiklopedisi*, C. III, s. 220.

²⁴⁸ Şentürk a.g.e., s. 13-14.

Hastanenin bulunduğu arsa II. Beyazıt vakıflarına ait olduğundan dolayı Bulgaristan Konsolosluğu 1988 yılında hastaneyi boşaltmak zorunda kalmıştır. Şu an Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan bina özel bir hastane olarak hizmet vermektedir.²⁴⁹

2.2.2.24. 1902-Bomonti Bira Fabrikası

Bomonti Bira Fabrikası İsviçreli Bomonti kardeşler tarafından 1890 senesinde Feriköy'de kurulmuş Türkiye'nin modern tekniklerle bira üreten ilk bira fabrikasıydı. 1902 senesinde bugünkü yerine taşınan fabrika, 1912'de rakipleri olan Nektar Şirketleri ile birleşerek Bomonti-Nektar Birleşik Bira Fabrikaları haline geldi. 40 dönümlük bir arazi üzerine kurulan tesisin bahçesinde 1950'li yıllarda açılmış olan "*Bomonti Bahçesi*" İstanbullular tarafından çok sevilen bir eğlence mekanı haline gelmişti. 1938 yılında idaresi Tekel'e bırakılan fabrika 1991 yılından beri üretim yapmamaktadır. Fabrika ve arazinin özel firmalara satışı için çalışmalar devam etmektedir.

2.2.2.25. 1908-Şişli Atatürk Müzesi

Mustafa Kemal Atatürk I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine Suriye cephesinden ayrılarak 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Bir süre Pera Palas Oteli'nde kaldıktan sonra dostu Salih Fansa'nın Beyoğlu'ndaki evinde misafir oldu. Fakat daha sonra Osep Kasapyan'ın Halaskargazi Caddesi üzerindeki 1908 yapımı üç katlı bu evini kiralamıştı. 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket edene kadar bu evde yaşayan Mustafa Kemal, evin üst katına annesi ve kız kardeşini yerleştirmiş, orta katta kendisi, alt katta da yaveri kalmıştı. Günümüzde müze olarak kullanılan binada askeri haritalar ve krokiler, Atatürk'ün milli mücadele yıllarına ait fotoğrafları sergilenmektedir.²⁵⁰

²⁴⁹ A.e., s. 26.

²⁵⁰ Şentürk a.g.e., s. 12.

2.2.2.26. 1911-Abide-i Hürriyet

II. Abdülhamit'in 1895'te yaptırdığı Darülaceze'nin ve eski Bulgar Hastanesi'nin karşısında bulunan bu anıt Türkiye'de dikilen ilk anıt olma özelliğine sahiptir. 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen ve tarihimizde "31 Mart Olayı" diye bilinen gerici ayaklanmaları bastırmak üzere Selanik'ten yola çıkarılan "*Hareket Ordusu*" askerlerinin anısına 1911 yılında dikilmiştir. 31 Mart vakası sonucunda II. Abdülhamit de tahtından indirilerek Beylerbeyi Sarayı'na sürgüne gönderilmiş ve ölene dek burada kalmıştır. Abide-i Hürriyet tepesinde, arabasında vurularak öldürülen dönemin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın türbesinin yanı sıra, Enver Paşa'nın da mezarı bulunmaktadır.²⁵¹

2.2.2.27. 1912-Saint Michel Fransız Lisesi

Şişli Feriköy'de, Abide-i Hürriyet Caddesi ile Arpa Suyu Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan Saint Michel, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, Fransızca eğitim veren özel yabancı okul statüsündedir.

Saint Michel Lisesi'nin tarihçesi üç okulun mirasçısı konumunda olmasından dolayı biraz karışıktır. Bu okullardan ilki günümüzdeki Saint Michel Lisesi'ne ismini veren, Beyoğlu Ağa Hamamı Sokağı'nda kurulmuş olan kolejdır. 19. yüzyıl boyunca Beyoğlu'nda yoğunlaşan elçiliklerde görev alan aileler ile Beyoğlu'na yerleşen azınlık ailelerinin çocukları için diğer ücretsiz ilkokul ve ruhani daire okullarından daha düzeyli bir eğitim veren bir okul istemeleri sonucunda, "*Institut des Frères des Ecoles Chretiennes*" adlı dini bir teşekkülün üyesi olan Frère Jonathan Amédée tarafından ücretli, yemekli ve yatısız bir okul açılmıştı. 1870'te kurulan bu okulun fermanı olmamakla birlikte 18 Aralık 1913 tarihli Osmanlı-Fransız uzlaşmasına bağlı listede adı bulunduğundan varlığı bu sayede tanınmıştır. Okul baş melek Saint Michel'in himayesi altına konmuş olduğundan Saint Michel Lisesi adını almış, 20 Eylül 1886'da kolej ismi eklenmiştir.

²⁵¹ Hürel, a.g.e., s. 710-711.

Açıldığı yıl 33 öğrenciyle eğitime başlayan okul, 1911-1912 arasında 27'si Müslüman, toplam 252 olan öğrenci sayısını giderek artırmış; 1914'te toplam öğrenci sayısı 350'yi bulmuştu. Kolej 1914 yılında savaş nedeniyle kapanmıştır.

19. yüzyılda Katolik azınlığın çocuklarının eğitim problemlerine cevap olarak Frère'lerin okul açma faaliyetleri kapsamında, Feriköy'de ilk ve orta kısımları bulunan "*Saint Jean Chrysostome Koleji*" kurulmuştu. 1912'de 30'u Müslüman, 180 öğrencisi olan okula müracaat oldukça yoğun olduğundan, 1912'de yeni bir bina yaptırılması düşünülmüş, fakat I. Dünya savaşının başlamasıyla bu proje ertelenmişti. 1918'de mütarekeden sonra yeniden açılan Saint Jean Chrysostome Koleji binası 1921'de yenilenmiş, daha büyük ve daha iyi donatılmış olarak inşa edilen okul, adını değiştirerek "*Sainte Jeanne d'Arc*" olmuştu. 1914'te kapanmış olan Beyoğlu St. Michel Koleji ise, 1918'de yeniden açılmış, 1926'da Türkiye ve Fransa hükümetlerinin vardıkları bir anlaşma sonucunda lise derecesinde bir okul olarak Türk hükümetince tanınmıştır. Saint Michel Lisesi Beyoğlu'ndaki binasını bırakarak 1936'da Feriköy'deki eski Sainte Jeanne d'Arc Fransız Okulu binasına nakledilmiştir.²⁵²

2.2.2.28. 1913-Şişli Karagözyan Ermeni İlköğretim Okulu

Ermeni cemaatinden eğitim ve öğrenime çok önem veren bir kişi olan Dikran Efendi Karagözyan Osmanlı Devletince mütemayiz derecesiyle onurlandırılan ve ayrıca I. Mecidiye ve III. Osmaniye nişanlarına sahip bir tüccar ve sarraftır. En büyük hayali olan okul açmayı gerçekleştirilmeden ani şekilde ölen Dikran Efendi'nin kardeşleri o öldükten sonra onun bu vasiyetini yerine getirmek üzere çalışmalara başlamışlardı. Rus Doktor Pleskof tarafından sanatoryum olarak inşa edilen fakat bu amaçla kullanılmayan binada bulunan okul 1913-1914 öğretim yılında Karagözyan Yetimhanesi olarak eğitime başlamıştır.²⁵³ Günümüzde hala Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim ve öğretim veren bir kurumdur.

²⁵² "Saint Michel Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, s. 415-416.

²⁵³ <http://www.karagozyan.k12.tr/ilkogretim/ilkogretim-tarihce-58-1.html>

2.2.2.29. 1920-Beth Israel Sinagogu

Şişli Efe Sokak'ta bulunan bu sinagog 1920'li yıllarda kısmen garaj olarak da kullanılan bir iplik atölyesinin ibadethaneye dönüştürülmesi ile kurulmuştur. 1950'li yıllarda Şişli'nin popülaritesinin artması ve bölgedeki Musevi nüfusun çoğalması nedeniyle 1951 yılında kapasitesinin genişletilmesine karar verilmiştir. Bunun için açılan yarışmayı kazanan Mimar Aram Deragobyan ve Mimar Jak Pardo projesine göre bina yenilenerek genişletilmiştir. Giriş kapısı üzerindeki kitabenin "*Kal Kados Beth Israel*" yazısını, hattat hahamların yazdığını beğenmeyip, İbranice öğrenerek Mimar Deragobyan kendisi yazmıştır.²⁵⁴ Beth Israel Sinagogu 6 Eylül 1986 ve 15 Kasım 2003 tarihlerinde teröristlerce saldırıya uğramış ve kapsamlı bir tamirat geçirmiştir.

2.3. 20. Yüzyılda Azınlıkların Yerleşim Kararlarında Etkili Olan Önemli Tarihsel Gelişmeler

Osmanlı gayrimüslimleri tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine tanıdığı ayrıcalıkları sonuna kadar kullanarak özellikle 19. yüzyılda İstanbul'da sosyal hayat açısından rahatlık, ekonomik açıdansa bolluk içinde yaşamışlardır. Rifat Bali, gerek sayısal, gerek iktisadi, siyasal ve toplumsal etkinlik olarak toplum içinde ağırlığı bulunan gayrimüslimlerin bu ayrıcalıklarını, hem Osmanlı toplumsal düzeninin gayrimüslimleri yarı bağımsız hale getiren "*Millet Sistemi*"ne, hem de Tanzimat Fermanı ile tanınan eşitlik ilkelerine bağlamaktadır.²⁵⁵ Millet sistemine göre gayrimüslimler kendi cemaatleri içinden bir cemaat lideri seçmek ve kendilerine verilen beratlarla istinaden din, dil, hukuk ve geleneklerini, eğitim sistemlerini sürdürmekte özgürdüler. Cemaat liderleri tıpkı Osmanlı Devleti'ne bağlı bir memur gibi kendi yönetimindeki cemaatin idaresinden Sultan'a karşı sorumluydu.²⁵⁶ Ortaylı millet teşkilatını bir bölgenin Dar'ül İslam'a katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin hukuk ve himaye bahşeden bir ahidname ile İslam devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir sistem olarak tanımlar. Etnik

²⁵⁴ Naim Güleriyüz, *İstanbul Sinagogları*, Ajans Class, İstanbul, 1992, s. 91-93.

²⁵⁵ Rifat Bali, "Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar", *Birikim*, S.105-106, Şubat 1998, s.171.

²⁵⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 10.

veya lisan aidiyetine değil, din ve mezhep aidiyetine göre şekillenen millet sistemi farklı dinden insanların evlilik ve akrabalık kurarak kaynaşmasına mani olmakla beraber bu grupların arasındaki yüksek kültürel etkileşime ve hayatın temel kurumlarındaki ortaklığa engel değildi. Bir sosyal teşkilatlanmayı belirten millet sisteminde cemaatler arası ilişki ve dolayısıyla çekişme azdır. İmparatorluğun son on yıllarında toplum hayatına giren ekalliyet (azınlık) sözcüğü ise didişme, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona karşı direnme gibi tutumlar içerir. İmparatorluğun son yıllarında yoğun olarak yaşanan modernleşme ve uluslaşma eğilimleri kozmopolit elit kesimin arasına katılmak isteyen grupların rekabetine sebebiyet vermişti. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile din ve mezhep ayırımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının eşit muamele ve ayrıca can ve mal güvenliğinin sağlanması hakkını kazanması ile her dinden genç, İmparatorluğun eğitim kurumlarında diğer tüm milletlerden insanlarla beraber eğitilmiş, bürokrasiye girmiş, yükselmiş ve Osmanlı seçkinleri içinde yerini almışken, bir grup da bu sürecin dışında kalmış ulusçu akımlara kapılıp çatışmalara katılmıştır.²⁵⁷

19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan dünya savaşları döneminde kitlesel göçler, iskânlar ve sürgünler sebebiyle kırk ila seksen milyon kişi yerlerinden olmuştu. Dilek Güven halkların bu şekilde yer değiştirmesinin ancak modern ulus-devletlerin gelişimiyle açıklanabileceğini öne sürmekte ve ulus devletlerin öncülleri konumunda olan farklı etnik gruplardan oluşmuş çok uluslu imparatorlukların dağılmasını etnik olarak homojen devletlerin kurulma çabalarının başlattığını belirtmektedir. Ancak Güven'e göre bu çabalar homojen ulus devletler yaratmak yerine imparatorluklar içindeki sayısal egemen topluluğa devletin taşıyıcısı, diğer etnik gruplara da azınlık statüsünün atfedildiği devletler yaratmıştır. Ancak bu devletler içinde imparatorluklarda dilsel, dinsel ve kültürel açıdan bir arada yaşayan bu topluluklar ulus devletin meşruiyet zemini önünde engel teşkil eden hatta bu zemini tehdit eden unsurlar olarak algılandılar. Sonuçta bu paradigma, tüm

²⁵⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28-32.

Avrupa’da iskan, göç, tahliye ve soykırım şeklinde işleyen “*etnik temizlik*” sürecini devreye soktu.²⁵⁸

19. yüzyılda Avrupa’da başlayan bu ulus-devlet kurma çabalarından etnik olarak oldukça çeşitliliğe sahip olan Osmanlı Devleti de nasibini almıştı. Devletin güçlü zamanlarında iyi işleyen “millet sistemi”, devlet zayıfladıkça yıkılmayı hızlandıran en önemli nedenlerden biri olmuştu. Yüzyıllarca dil, kültür ve geleneklerini muhafaza eden zımmiler, ulusçuluk duygularını bilinçsizce de olsa muhafaza etmişlerdi. Uyanmaya başlayan ulusçuluk duyguları doğal olarak ulus devlet isteklerini de gündeme getirmekteydi.²⁵⁹ 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar geçen süre Rumların, Sırpaların ve Bulgarların bağımsız devlet kurma çabalarına sahne olurken, Romenler, Arnavutlar, Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında da ayrılıkçı eğilimler görülmekteydi.²⁶⁰

Azınlıklar bağlamında bu gelişmeler yaşanırken, Tanzimat Dönemi yöneticileri Osmanlı halkları arasında Osmanlılık idealini yaratmaya çalışıyorlardı. Yeni Osmanlılar da bu ideali benimsemişlerdi. Buna göre, devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamak, dış tehlikeleri savuşturmak için cemaatler arasında din farkı gözetmeksizin eşitlik gerçekleşmeliydi. Bu vesile ile bir yandan cemaatlerin isyanı önlenirken diğer yandan birleşmiş bir Osmanlı toplumu kurulacaktı.²⁶¹ Gerçek 19. Yüzyıl reformatörü için Osmanlılık ve Osmanlı vatanı bilinci, zamanın koşulları içinde tek tutarlı ve kurtarıcı yoldu. Tanzimat reformatörü bu ideolojiyi kültürel planda temellendirmek için gayret göstermişti. Bununla birlikte Osmanlılık, dönemin kaçınılmaz olarak yükselen akımı ulusçuluk karşısında tutunamamıştı. Tanzimat yönetimi de, bilinçli olarak Müslüman unsurun devlet işlerinde yetiştirilmesi, Batı dillerini ve modern bilimi öğrenmesi için adımlar attı. Böylece bir yandan Osmanlılık bilinci ile her din ve dilden bir seçkin tabakanın yetiştirilmiş, öte yandan gelecekteki Türk ulusçuluğunun temelleri atılmıştı.²⁶²

²⁵⁸ Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 104.

²⁵⁹ Bozkurt, a.g.e., s. 10-11.

²⁶⁰ Güven, a.g.e., s. 11.

²⁶¹ Bozkurt, a.g.e., s. 108.

²⁶² İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

İlber Ortaylı, 19. yüzyılda Osmanlı millet teşkilatının yeniden düzenlenmesini dönemin çetin şartları göz önüne alındığında dahiyane bir buluş olarak nitelendirir, zira Tanzimat devri yöneticileri millet sistemini cemaatlerin içinde Osmanlıcı bir elit yetiştirmek ve bu organları kullanarak gayrimüslim cemaatleri yönetecek bir platform haline getirmeyi planlamıştır.²⁶³ Halil İnalcık'a göre Avrupai bir devlet telakkisi taşıyan Tanzimat Fermanı, bundan böyle "her sınıf tebaanın müsavattı" ilkesini bütün kanunlarda esas kabul ediyordu. Tanzimatçılara göre bu müsavat esası sayesinde bütün tebaa birbiriyle kaynaşarak İmparatorluğun bekasına hepsi müştereken hizmet edecekti.²⁶⁴ Ancak Yeni Osmanlılar bu ideallerini gerçekleştirilmeden ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Zira tüm Osmanlı vatandaşlarının temsilcilerinden oluşacak olan bir Meclis-i Mebusan kurulması ve din farkı gözetmeksizin yeni bir anayasa oluşturulmasını hedefliyorlardı. Fakat o zamanki düzen içerisinde bunu Padişah katında kabul ettirmeleri mümkün değildi.

Daha sonraki yıllarda ise Osmanlıcılık fikrinin İmparatorluğa zarar verdiğini ve ayrılıkçılık hislerini körüklediği bahanesiyle II. Abdülhamit Panislamist bir politika izledi. Fakat onun bu tutumu ise 1889 yılında Yeni Osmanlıların mirasçısı sayılabilecek Jön Türkler hareketinin doğmasına sebep oldu.²⁶⁵ Tüm tebaanın ırk ve din ayrımı gözetmeksizin yasalar karşısında eşit ve aynı Osmanlı hanedanına sadık bir anavatan fikrinin benimsenmesini öngören Osmanlıcılık akımını benimsemeyen azınlık milliyetçilerinin tavırları, İtalya ve Almanya'daki milliyetçi hareketin başarısı ve imparatorluk içindeki Türk olmayan Müslüman grupların milliyetçi emelleri bir Türk kimliğinin doğmasına yol açmış ve Türk milliyetçiliğinin neredeyse zorla yeşermesi sağlanmıştı.²⁶⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan geri kalmışlığının doğal bir sonucu olarak Müslüman bir burjuva sınıfının oluşmaması Jön Türkler tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan ulusçuluk ideolojisini kendisini destekleyecek bir sınıfsal hareketten yoksun bıraktı.²⁶⁷ Dolayısıyla Tanzimat reformları ve Jön Türkler tarafından yaratılmaya çalışılan Osmanlıcılık/Ulusçuluk

²⁶³ Ortaylı, a.g.e., 2009, s. 37.

²⁶⁴ Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", (Çevrimiçi) http://www.inalcik.com/indexTr/halil_inalcik_makaleleri.asp, Temmuz 2011.

²⁶⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 110.

²⁶⁶ Shaw, a.g.e., s. 314.

²⁶⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", I. Cemil Shick ve E. Ahmet Tonak(der.), Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları İstanbul 1992, s. 190.

bilinci, ulusal çapta hukuksal, idari ve ekonomik tedbirler alınsa da mevcut olan kültürel birikimi “eritmeye” yetmedi.²⁶⁸

Osmanlı Devleti’nin çöküş yıllarına rastlayan bu gelişmelerden sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında gayrimüslim topluluklar bireysel veya kısmen örgütlü kitleler halinde işgal kuvvetlerine ya sempatizan ya da işbirlikçi olarak eşlik ettiler. Bu hareketler R. Bali’ye göre Türk toplumsal belleğinde kolay kolay silinmeyecek ve unutulmayacak şekilde yer etti. Dolayısıyla bu davranışlar seçici olmaksızın tüm gayrimüslim cemaatlere ve her bir cemaatin de tümüne mal edildi. Sonuçta bu tarz düşüncelerin eşlik ettiği yeni bir devlet kurma çabaları, oluşacak bu modern devlette “tek dil, tek kültür, tek ülkü” idealini yerine getirebilmek için Osmanlı gayrimüslim azınlıkları olarak tanımladığımız Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukların²⁶⁹ göçleri ile sonuçlanan bir dizi önemli olay ve pratiklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir (bkz. Tablo-5).

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı toplumu içerisinde seçkin sınıfı oluşturan önemli bir kitle konumundaki gayrimüslim azınlık 20. yüzyılın ilk yirmi yılından sonra kendilerine tanınmış tüm ayrıcalıkları, dolayısıyla tüm sosyal ve mali üstünlüklerini kaybedecek ve sonrasında büyük çoğunluğu ülkeyi terk edeceklerdi.

Çalışmanın Üçüncü bölümünde, 1910-1966 döneminde toplumsal ve ekonomik hayattaki yerlerini sayısal olarak göstereceğimiz İstanbul azınlıklarının İstanbul tarihinden çekilmelerine zemin hazırlayan siyasal ve sosyal gelişmelere bu bölümde kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

²⁶⁸ Şerif Mardin, “Batıcılık”, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 12.

²⁶⁹ Bali, a.g.m., s. 171.

Tablo 5: Türkiye’de Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı

Dini Gruplar	1927	1935	1945	1955
Müslümanlar	13.269.936	15.838.763	18.497.801	23.804.048
Katolikler	39.511	21.950	21.950	21.784
Ortodokslar	109.905	125.046	103.839	86.655
Protestanlar	6.658	8.486	5.213	8.952
Gregoryenler	-	44.526	60.260	60.071
Yahudiler	81.872	78.730	76.965	45.995
Diğer Dinler	140.718	30.402	24.146	37.258
Gayrimüslimlerin	378.664	309.140	292.373	260.715
Toplamı				
Gayrimüslimlerin	2.78	1.98	1.56	1.08
Nüfusa Oranı				

Kaynak: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 207.

Bu bölümde, söz konusu göçlerdeki payı tartışılmaz olan tarihsel kırılma noktaları; 1923 Rum Mübadelesi, 1934 Trakya Yahudi Olayları, 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 Olayları ve tüm bu dönem içine yayılarak bu gruplar üzerinde tatbik edilen Türkleştirme politikaları incelenecektir. Ancak çalışma mekân olarak İstanbul ölçeğinde değerlendirildiğinden 1923 Türk- Rum Nüfus Mübadelesi ve 1934 Trakya olaylarının ayrıntılarına girilmeyip İstanbul’daki nüfusa olan etkileri üzerinde durulacaktır.

2.3.1.1923 Türk-Rum Nüfus Mübadelesi

Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçası olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki Nüfus Mübadelesi Antlaşması 30 Ocak 1923'te imzalandı. Bu antlaşmanın birinci maddesinde şu hüküm bulunuyordu: "*1 Mayıs 1923'ten itibaren, Türkiye'deki Rum-Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunanistan'daki İslam dinine mensup Yunan vatandaşları mübadele edilecektir.*"²⁷⁰ Antlaşmanın gereği olarak, 1922-1924 yılları arasında, yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1.200.000 Anadolu Rum'uyla Yunanistan'da yerleşik 400.000 civarındaki Rumeli Müslüman'ı iradeleri dışında yer değiştirdiler.²⁷¹ Bu antlaşma halkların sosyal ve kültürel farklılıklarını değerlendirmeye almadan salt bir yer değiştirme olarak düzenlendiğinden pek çok itirazlara sebep oldu. Örneğin anadili Türkçe olan ve tek kelime Yunanca bilmeyen Pontus ve Karaman'daki Rum cemaat sadece dinlerinin Ortodoks olması sebebiyle Yunanistan'a göç etmeye zorlanmışlardı.²⁷²

Ayhan Aktar, 1923 Türk-Rum Mübadelesi hakkında, Avrupa devletlerinin gayrimüslim azınlıkları bahane ederek Türkiye'nin içişlerine karışmalarından bıkan Türkiye'nin bu ihtimalin tamamen ortadan kalkması için Anadolu'nun nüfus olarak homojenleştirilmesinin adeta bir varoluş sorunu olarak algıladığını belirtir.²⁷³ Bernard Lewis ise bu olayın bir nüfus mübadelesinden çok, her iki tarafın da sürgün edilmeleri olarak algılanması gerektiğini söyler.²⁷⁴

Çalışma alanımızın içinde yer alan İstanbul Rumları ise 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi dışında tutulmuşlardı ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına geçmeden "yerleşik" statüsü uyarınca İstanbul'da oturma ve çalışma hakkı elde etmişlerdi.²⁷⁵ Ancak aradan on yıl bile geçmeden İstanbul Rumları da farklı bir şekilde durumdan etkileneceklerdi (bkz. Bölüm 2.3.2.1 Milli İktisat Politikaları).

²⁷⁰ Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities : Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, s. 787; Dilek Güven *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 107.

²⁷¹ Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17.

²⁷² Güven *a.g.e.*, s. 107.

²⁷³ Aktar, *a.g.e.*, s. 43.

²⁷⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s. 480.

²⁷⁵ Aktar, *a.g.e.*, s. 120-129.

2.3.2. Türkleştirme Politikaları

Bu bölümde Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmaya başlanan ve sonrasında giderek şiddetini artırarak neredeyse bir devlet politikası haline gelen Türkleştirme politikalarına genel olarak değinmeye çalışacağız. Zira bu politikalar, İmparatorluk ortamında da azınlık statüsünde olan, fakat ait oldukları cemaati temsil eden kültürel ve etnik değerleri hiçbir çekince olmadan ve aşıkâre bir şekilde ifade edebilen toplulukların yaşama biçimlerini ciddi şekilde tehdit eden bir boyutta tezahür ediyordu.

Aktar'a göre Türkleştirme politikaları olarak adlandırılan olgu; "sokakta konuşulan dilden, okullarda öğretilen tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koyması" olarak tanımlanabilir.²⁷⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal devleti oluşturacak olan egemen Türk topluluğu "*biz*" olarak tanımlanınca, ulusal devletin uygulayacağı Türkleştirme politikalarının hedefine de yapısal nedenlerle Türk sayılmayıp "*öteki*" kategorisine mahkûm edilen gayrimüslimler oturtulmuşlardı.²⁷⁷ Baskın Oran'a göre bunun sebebi yeni şekillenen ulusun İslam üzerinden tanımlanmasıydı. İslam kimliğinin vurgulanmasındaki amaç da Anadolu'daki etnik kimliği farklı tüm Müslüman grupların din çimentosu ile Kemalist harekete bağlanmasını sağlamaktı.²⁷⁸

Aktar, 1920'lerde uygulanmaya başlayan Türkleştirme politikalarının başta kanuni bir geçerliliği olmayan fakat genelleşmiş idari uygulamalar olduğunu, ancak sonraki yıllarda kanunlaşarak milliyetçi ideolojinin meşruiyet kazandığı hukuksal metinlere dönüştüğüne dikkat çeker. Ayrıca Aktar, Türkleştirme politikalarının Türk-

²⁷⁶ Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", **Tarih ve Toplum**, Aralık 1996 S. 156, s. 4.

²⁷⁷ Ayhan Aktar, "1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği", **Tarih ve Toplum**, S. 155, Kasım 1996, s. 45-46.

²⁷⁸ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s. 98.

Rum Nüfus Mübadelesinden başlayıp, 1942 Varlık Vergisi'ne uzanan dönemde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Aktar'a göre tüm bu çabalar kaçınılmaz olarak "azınlık karşıtı" politikalar olarak tanımlanmalıdır.²⁷⁹

Türkleştirme Politikaları başlığı altında incelenecek olan uygulamaların, Osmanlı İmparatorluğu'ndan zorunlu bir miras olarak devralınan gayrimüslim azınlıkların yeni Türkiye Cumhuriyeti içerisinde asimile edilebilmeleri için; devlet, basın ve kamuoyu desteği ile hep bir elden uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

2.3.2.1. Milli İktisat Politikaları

Geleneksel Osmanlı düzeninde Müslümanlar kendilerine ticaret ve sanayi dışı faaliyetleri uygun görmüşlerdi. Tarım, idarecilik ve askerlik Müslümanların uğraş gösterdikleri iş alanlarıydı. Ticaret, komisyonculuk ve bankacılık türevi işlerin ise Müslümanlar tarafından yapılması uygun görülmez ve bu işler adeta gayrimüslimlerin eline terk edilirdi. Bu sebeple Lewis, Osmanlı ekonomisinin Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancıların hâkimiyeti altında geliştiğini iddia etmektedir.²⁸⁰

Gayrimüslimlerin ekonomiyi ellerinde tutmak için Müslümanlarda olmayan birtakım avantajları vardı. Öncelikle yabancı dillere olan hâkimiyetleri ve Avrupa'da bulunan kontakları sayesinde bu ülkelerin ticari aracılığı konumundaydılar. Zira Avrupa ülkeleri hem Akdeniz'deki ticaret noktalarına ürün pazarlamak, hem de Osmanlı'nın zengin hammadde kaynaklarına ulaşmak için bu araçlara şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Ayrıca gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşı olarak sahip oldukları bazı imtiyazları yabancı şirketlerin ortakları olarak bu ülkelere kullandırabiliyorlardı.

Bu fırsatları değerlendirerek ekonomik durumlarını oldukça sağlamlaştıran gayrimüslim azınlık Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, savaşlardan yeni çıkmış ve dolayısıyla büyük yokluklar içindeki egemen topluluk olan Müslüman halkın kötü hayat şartlarının yanında bir anda dikkatleri üzerine çekmişti.

²⁷⁹ Aktar, *Varlık Vergisi ve...*, s. 58.

²⁸⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 50.

Jön Türkler, İmparatorluğun kurtuluşu için iktisadi kalkınmanın en önemli gereksinim olduğunun bilincindeydiler. Kırım Savaşı'ndan beri süre gelen borçlanma alışkanlığı Osmanlı'nın kalkınmasının önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu gidişattan kurtulmak için ilk önce yerli bir tüccar sınıfı oluşturmak, sanayi ve finans alanlarında yerli yapılanmaları teşvik etmek gerekiyordu.²⁸¹ Tüm bunlar "Milli İktisat Politikaları" başlığı altında toplanmaktaydı.

Çağlar Keyder, İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikaları bağlamında aldığı ilk tedbirin kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması olduğunu belirtir. Bu sayede gümrük vergisi düzenlemeleri yerli yatırımcının lehine yenilenecekti ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren yabancı şirketler de Osmanlı mahkemeleri ve mevzuatlarına tabi kılınacaktı. Ayrıca 1915'te yapılan dil reformu her türlü ticari yazışmayı ve resmi muhasebe kayıtlarını Türkçe yapma zorunluluğu getiriyordu.²⁸² Tüm bu uygulamalar ticari hayatı elinde bulunduran gayrimüslim kesimin hayatını oldukça zorlaştırmakta, pek çoğunun işsiz kalmasına yol açmaktaydı. Kemal Karpat da, milli iktisat politikalarının hedefleri arasında gayrimüslim azınlığın ülke ekonomisindeki üstünlüklerine son verilmesi ve bunların Müslüman Türklerle yer değiştirilmesini gösterir.²⁸³

Dilek Güven'in İngiliz Devlet Arşivleri kayıtlarındaki raporlardan edindiği bilgilere göre, Türk hükümetinin desteği ile kurulmuş olan ve amacı sanayi ve bürokrasinin Türkleştirilmesi olan Milli Türk Ticaret Birliği özellikle İstanbul'dan ayrılan Rumlara ait olan işletmelerin satın alınmasında önemli rol oynamıştı. Aynı arşiv belgelerine göre 1922 Kasımından 1923 Mart ayına kadar İstanbul ekonomisinde önemli yer tutan 110 Rum ve 21 Ermeni firması kapanmıştı. Bunlara kentten kaçan yüzlerce işletme sahibinin de eklendiğini söylemek gerekmektedir. İngiliz Konsoloslugu'nun raporunda belirttiğine göre, 1922-1923 arasında 188.681 Rum ve 150.076 diğer gayrimüslim azınlık İstanbul'u terk etmişti.²⁸⁴

²⁸¹Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, - C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 626.

²⁸² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 88-90.

²⁸³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 86.

²⁸⁴ Güven, a.g.e., s. 109.

Bu politikaların ilk olarak savaş yıllarında uygulanmaya konmasına rağmen uygulamalar yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi altında da devam etmekteydi. Örneğin 1923 yılında çalışanlarının neredeyse %90'ı yabancı ve/veya gayrimüslim olan yabancı sermayeli şirketlere, çalışanlarının en az %50'sini Müslüman-Türklerden seçme zorunluluğu getirildi. Şirketler bu kurallara uymazlarsa kapatılacaklarından aynı oranda gayrimüslim çalışanlarını işten çıkartmak zorunda bırakıldılar.²⁸⁵ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait 1929 yılı raporlarında belirtildiğine göre, 1926 yılına kadar İstanbul'da işten çıkartılan Rumların sayısı 5 bini buluyordu.²⁸⁶

26 Şubat 1925'te İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin Anadolu'ya seyahatleri yasaklandı. Türk vatandaşı olan gayrimüslimlerin yapacakları her seyahat ise özel izne tabi tutulmuştu. Ancak bürokratik işlemlerin yoğunluğu sebebiyle bu izinlerde gecikmeler yaşıyor bu da Anadolu'da işyeri ve mülkü olan gayrimüslimleri büyük ölçüde maddi zarara uğratiyordu.²⁸⁷

Bu bağlamda uygulamaya alınan bir diğer karar da 10 Nisan 1926 tarihinde tüm şirketlere Türkiye sınırları içinde yaptıkları tüm işlemlerde, anlaşma, haberleşme ve muhasebe defterlerinin tutulmasında Türkçe kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi idi.²⁸⁸

Ekonomik hayatın Türkleştirilmesi politikalarından son olarak değineceğimiz ise belki de İstanbul'un nüfus çeşitliliğini azaltmada en büyük etkiyi yapan iktisat politikası olan 2007 sayılı "*Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun*"dur. 1932'de Meclis'te kabul edilen bu kanuna göre bazı meslekler sadece Türk vatandaşlarına tahsis edilecek ve yabancılar tarafından yapılamayacaktı. Bu meslekler şunlardı: Aya satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise ve kundura, kasket imalciliği; borsalarda mubayaacılık; devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumi nakliye vesaiti ile su ve

²⁸⁵ Rıfat Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası", *Birikim*, S. 115, Kasım 1998, s. 81-82.

²⁸⁶ Güven, a.g.e., s. 110.

²⁸⁷ A.e., s. 111.

²⁸⁸ M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 214.

tenvir ve teshin ve muharebe işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelumum amelelik; her türlü müessese, ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik; bar oyunculuğu ve şarkıcılık; baytarlık ve kimyagerlik.

Bu kanun özellikle serbest meslek mensuplarını, küçük esnaf ve sokak satıcılarını etkilemişti. Yasanın çıkacağını anlayınca, Mayıs 1934 yılından itibaren özellikle Yunanistan, Bulgaristan, İtalya ve İspanya vatandaşı olan Yahudi aileler ülkeyi terk etmeye başladılar.²⁸⁹ Ayrıca 1923 tarihli Mübadele Anlaşması kapsamı dışında tutulan İstanbul Rumlarına Türk vatandaşlığına geçmeden “yerleşik” statü ile İstanbul’da oturma ve çalışma hakkı verildiğinden dolayı bu kanunun yürürlüğe girmesini takiben 1934 yılında yaklaşık 9 bin Rum İstanbul’u terk ederek Yunanistan’a yerleşti. Gidenleri, benzer vakalarda hep yaşandığı gibi, ailesinde Türk uyruklu Rumlar olanlar izledi.²⁹⁰

Çağlar Keyder, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’nin bugünkü sınırları içerisinde yaşayan her beş kişiden birinin (%20) gayrimüslim olduğunu fakat bu oranın savaştan sonra kırkta bire (%2.5) düştüğünü belirtir.²⁹¹ Osmanlı’dan itibaren Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin sadece küçük esnaf ve zanaatkâr olarak ticaret alanında değil aynı zamanda ithalat, ihracat ve finans alanlarında da belirleyici konumda oldukları düşünülecek olursa²⁹², bu dramatik değişimin savaş yılları sırasında Türkiye’nin ticaret sınıfının büyük bir kısmını kaybetmesine sebep olduğunu da söylemek mümkündür.²⁹³

2.3.2.2.Dil Meselesi

“Sokakta annemle ya hiç konuşmazdık ya da alçak sesle kısaca bir şeyler fısıldardık. Çünkü birinin çıkıp “vatandaş Türkçe konuş!” diye bizi

²⁸⁹ Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 229.

²⁹⁰ Aktar, a.g.e., s. 120-129.

²⁹¹ Keyder, a.g.e., s. 67.

²⁹² Aktar, a.g.e., s. 24.

²⁹³ Keyder, a.g.e., s. 67.

*azarlama tehlikesi vardı. Yalnız kendi dilimizi değil, belli bir şiveyle konuştuğumuz için Türkçeyi de sıkıla büzüle konuşurduk. Kimileri arada alay ederdi şivemizle. Kimi zaman "gâvur" küfrü çalardı kulağıma; bu memleketin ekmeği yediğimiz hatırlatılırdı. Boynu bükük, ürkek, varlığından neredeyse utanan bir azınlığın üyesi olarak büyüyordum. "yurttaş" ve Rumluk bağlamında çocukluk dünyam böyleydi."*²⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kendi dillerini konuşmakta hiçbir sıkıntı ile karşılaşmayan gayrimüslimlerin, Cumhuriyetle birlikte bu doğal haklarını kullanmalarını zorlaştıracak/sınırlandıracak uygulamalar hayata geçirilmekteydi. Azınlıkların günlük hayatta Türkçeyi kullanmamaları veya kendi ana dillerini kullanmaları Cumhuriyet idaresi tarafından pek de hoş karşılanmıyordu. Çünkü Bozkurt Güvenç'in de ifade ettiği gibi, bu idare, Türkçe konuşan, anlaşılan ve yaşayan tek bir ulusal kültüre bağlı tek bir ulus yaratmak amacındaydı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de resmi dili Türkçeydi. Bu yüzden herkesten Türkçe konuşarak vatandaşlık sorumluluğunu yerine getirmesi beklenmekteydi.²⁹⁵

Türkçe olmayan azınlık isimlerinin Türkçeleştirilmesi, Türkçenin ana dil olarak belirlenmesi ve kamusal alanda Türkçe konuşma zorunluluğu getirilmesi Cumhuriyet döneminde ulusal bir dilin oluşması için alınan önlemlerden bazılarıydı.²⁹⁶ Bu bağlamda 13 Ocak 1928 tarihinde Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti yıllık kongresinde özellikle İstanbul başta olmak üzere, azınlıkların umumi yerlerde Türkçeden başka lisan kullanmalarını yasaklamak için girişimde bulunulması yönünde karar aldı. Dahiliye vekaletinden aldıkları izinle umumi yerlerde Türkçe konuşulmasını sağlamak üzere çeşitli kampanyalar yapmaya başladılar. Rıfat Bali, bu kampanyaların başta azınlık vatandaşlarının tepkileriyle karşılaştığını ancak bu tepkilerin herhangi bir fayda sağlamadığını ve zaman içerisinde Türkçeden başka bir dili kamuya açık alanlarda konuşmanın neredeyse imkânsız hale geldiğini belirtir. Üstelik bu protestolar sırasında hakarete uğrayan

²⁹⁴ Herkül Millas, "Yurttaş ve Azınlık Olarak İstanbul Rumları", *Varlık*, C. 64, N: 1073, Şubat 1997, s. 5-7.

²⁹⁵ Bozkurt Güvenç, "Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam" Artun Ünsal(der.), *75. Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 121.

²⁹⁶ Güven, a.g.e., s. 113.

azınlıklara Türk Ceza Kanunu'nun 159. Maddesi gereği "Türklüğü tahkir" suçuyla işlem yapılarak kendilerini savunma haklarının ellerinden alındığını da ekler. Bali ayrıca, Türkçe konuşulması meselesinde en büyük tepkiyi Yahudi cemaatinin çektiğini söyler. Zira Türk kamuoyu Yahudilerin hala 1492 yılında kendilerini kovan İspanya'nın dilini konuşmalarını ve Türkçeyi öğrenmemelerini ve yeni bir dil öğrenecekleri zaman da Fransızca'yı tercih etmelerini içine sindiremiyordu. Ancak Yahudilerin dil meselesinde en büyük tepkiyi almaları Rumların ve Ermenilerin de bu kampanyadan etkilenmedikleri şeklinde anlaşılmamalıdır.²⁹⁷

Bu politikanın, Türkiye'de kalan gayrimüslim azınlık üzerinde zaman içerisinde etkisini oldukça "*başarılı*" bir şekilde gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira şu anda İstanbul'da yaşayan bir avuç gayrimüslimin içinde ana dilleri olan Rumca, Ermenice ve Ladino'yu (Yahudi İspanyolcası) konuşabilen genç nesil neredeyse yok denecek kadar azdır.

2.3.2.3. Kamu ve Askerlik Hizmetlerinde Yaşanılan Sıkıntılar

Geleneksel Osmanlı düzeninde Tanzimat öncesi dönemlerde istisnalar hariç tutulursa zımmilerin devlet yönetiminde görülmelerine pek sık rastlanmazdı. Zira bu dönemlerde devlet hizmetleri de tıpkı askeriye hizmetleri gibi hâkim topluluk olan Müslümanlara tahsis edilmişti.²⁹⁸ Ancak 1839 Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eşitlik ilkesi ve modernite akımı ile gayrimüslimlerin de devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi için uygun zemin oluşmuş oldu. Bu sayede devletin adliye, eğitim, belediye ve maliye teşkilatında Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşların görev aldığını görebilmek mümkün olmuştu.²⁹⁹

Cumhuriyet döneminde ise devlet yönetiminde görev yapan gayrimüslim vatandaşların sayısı neredeyse yok denecek kadar azalmıştı. Bu açıdan bakıldığında sanki Tanzimat öncesi döneme geri dönmüş gibiydi. Bu konuyla ilgili dönemin genel atmosferini daha iyi analiz edebilmek için Milli İnkılâp Dergisi'nin şu ifadesi

²⁹⁷ Rıfat Bali, "Türkiye Yahudileri ve Dil Meselesi", *Virgöl*, Şubat 1998, s. 60.

²⁹⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 102; M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, İstanbul, s. 139.

²⁹⁹ Bozkurt, a.g.e., s.155.

aydınlatıcı olabilir: “*Türk Devlet dairelerinde elhamdülillah hiçbir Yahudi memur yoktur!*” Aslında sadece Yahudiler değil, Rumlar ve Ermeniler için de aynı durum söz konusuydu.³⁰⁰

Gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinden uzaklaştırılmalarının yanı sıra askerlikle ilgili karşılaştıkları ayrımcı muameleler de hayatlarını zorlaştıran, ikinci sınıf vatandaş ve ülkenin güvenilmez unsurları olduklarını bir kez daha hatırlatan olaylardı.

Osmanlı döneminde 1839 yılına kadar cizye ödemek şartıyla askerlikten muaf tutulan gayrimüslimler, Tanzimat Fermanı’nın tüm yurttaşlar için getirdiği eşitlik ilkesi gereği askere alınmak durumunda kaldılar. Ancak gayrimüslimler bu uygulamalara itiraz ettiler. Zira askere alınmaları onlar için ekonomik faaliyetlerden uzaklaştırılma anlamına geliyordu. Bunun üzerine devlet, “bedel-i askeri” olarak anılan müdafaa vergisi karşılığında gayrimüslimleri askerlikten muaf tuttu. Ancak bu uygulama II. Meşrutiyetin ilanıyla tekrar hükümsüz kaldı ve din ve mezhep ayrımı gözetilmeden herkes askere çağrılmaya başlandı. Fakat Tanzimat sonrası tepkiler tekrar yükselince bu sefer de “bedel-i nakdi” sistemi uygulanarak gayrimüslimler bir kez daha askerlik yapmaktan muaf tutuldular.³⁰¹

Buraya kadar yaşanan olaylarda geleneksel olarak gayrimüslimlerin askerlik hizmetlerinde çeşitli sebeplerle görevlendirilmemiş olmasının zaman içinde her iki taraf açısından da şikâyet konusu olmayan hatta zaman zaman arzu edilen bir uygulama olduğunu gözlemliyoruz. Ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen uygulamalarda bu kazan-kazan durumunun gayrimüslimler aleyhine bozulduğunu görmekteyiz.

Henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken I. Dünya Savaşı sırasında ülkenin ihtiyacı olan savunma gücü arasında gayrimüslimlerin de değerlendirilmesi ciddi olarak düşünülmüş, ancak bu düşünceden “*güvenlik*” ve “*uyum problemleri*” olabileceği gerekçesiyle vazgeçilmiş ve gayrimüslimlerin cephe gerisinde “*amele taburları*” şeklinde kullanılmaları uygun görülmüştü. Okutan’a göre hükümetin

³⁰⁰ Okutan, a.g.e., s. 141.

³⁰¹ A.e., s. 132.

böyle bir tedirginlik duyması oldukça doğal karşılanmalıydı, zira bazı gayrimüslim grupların işgal kuvvetlerine duydukları sempati ve hatta yardımları bu güvensizliği yaratan etmenlerdi. Ancak, bu güvensizlik yeni Cumhuriyetin idarecilerinin hafızalarından uzun süre silinmeyecekti.³⁰²

1939 yılının Kasım ayında, henüz II. Dünya Savaşı başlamamışken gerçekleştirilen bir düzenleme ile Hristiyan ve Yahudi azınlıkların askerlik hizmetleri sırasında silah eğitimi almaları yasaklanmıştı. Bu gruplara yol yapımı, inşaat işleri gibi çeşitli vazifeler veya Türk subaylara yardımcı olacakları işler verilmekteydi. Gayrimüslim grupların diğerlerinden ayırt edilebilmeleri için ayrı tip formalar giydirilmeleri de yaşanan bir diğer ayrımcılıktı. 1941 Mayıs ayında İstanbul ve Trakya'daki tüm gayrimüslim erkekler tekrar silah altına alınmışlardı. “Yirmi Kur’a İhtiyatlar” adı verilen bu birlikler çok kötü şartlar altında ve daha önceki dönemlerdeki gibi ayrı tip forma ve hatta üniforma yokluğu sebep gösterilerek çöpçü kıyafetleri içinde çeşitli aşağılanmalara maruz kalarak çalıştırılıyordu.³⁰³ Terhis edilmiş azınlıkların tekrar askere alınmalarının zamanlama olarak Avrupa’da Yahudilerin soykırıma uğradıkları bir döneme rast gelmesi özellikle Yahudilerin Türk devletinin de kitlesel bir kıyım planlamış olabileceğinden korkmalarına sebep olmuştu.³⁰⁴ Ancak Türk hükümetinin asla böyle bir uygulamada bulunmamış olmasının yanında, II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa’da soykırıma uğrama tehlikesi altındaki pek çok Yahudi’yi kurtararak Türkiye’ye getireceği de görülecektir.

Yirmi Kur’a İhtiyatlar olayında, Dilek Güven’e göre, siyasi elitin ulaşmaya çalıştığı iki hedef vardı: Birincisi Türkiye’nin de savaşa girmesi durumunda gayrimüslim azınlığın “devlet karşıtı” faaliyetlerini kontrol altına almak; ikincisi ise zanaat ve ticaret alanındaki işlere milli iktisat politikaları çerçevesinde Müslüman Türklerin yerleştirilmesini sağlamak.³⁰⁵ Rıfat Bali de makalesinde dönemi yaşamış olan gazeteci Sabetay Leon’un anılarına yer vererek o dönemde yaygın olan

³⁰² Okutan, a.g.e., s. 136.

³⁰³ Rıfat Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar II: Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, *Tarih ve Toplum*, S. 179, 1998, s. 11-17.

³⁰⁴ A.e., s. 11-17.

³⁰⁵ Güven, a.g.e., s. 135.

söylentinin CHP'nin Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşları askere alarak ekonomik hayattan uzaklaştırmaya çalışması olduğunu belirtmektedir.³⁰⁶ Okutan da azınlıkların ticaretten uzaklaştırılmaları amacının değerlendirmeye değeceğini zira bu olaydan kısa bir süre sonra Varlık Vergisi'nin gündeme gelmesinin bu ihtimali kuvvetlendirdiğini düşündürmektedir.³⁰⁷

2.3.3.1934 Trakya Yahudi Olayları

1934 yılının Haziran ayı sonunda Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli ve Babaeski'deki Yahudi yerleşimleri organize saldırılarla karşılaştı. Yahudilere ait işyerleri ve konutların yıkılıp, yağmalanmasına ek olarak fiziksel saldırılar da yaşandı. Aslında bu bölgelerde bir süredir Yahudi esnaf ve tüccarlar boykot ediliyor ve Müslüman halkın bunlardan alışveriş etmemesi yönünde bir kamuoyu oluşturuluyordu.³⁰⁸ Ayrıca uzun zamandır bölgedeki Yahudiler, yakında memleketlerini terk etmek zorunda kalacakları ve mallarını satmaya fırsat bulamayacakları yönünde uyarılar alıyorlardı. Bu nedenle bir an önce sahip oldukları malları elden çıkartmaları tavsiye ediliyor karşılık olarak da çok düşük fiyatlar öneriliyordu.³⁰⁹ Tüm bunlara ek olarak Yahudi cemaatinin önde gelenleri kenti terk etmeleri aksi takdirde öldürülecekleri yolunda mektuplarla tehdit ediliyorlardı. Yaratılan bu korku ortamı ve yaşanan saldırılar neticesinde Trakya Yahudileri evlerini, işlerini ve diğer mülklerini ya karşılıksız olarak bırakarak ya da yok pahasına satarak İstanbul'a doğru kaçmaya başladılar.³¹⁰

Dilek Güven'e göre Trakya'daki Yahudilerin sürülmesinin yasal meşruiyetini 21 Haziran 1934'de Resmi Gazete'de yayımlanan İskân Kanunu hazırlamıştı. Bu kanunun 2. Maddesi uyarınca, kendilerini Türk kültürüne bağlı hissetmeyen azınlıklar, asimilasyonun sağlanabilmesi için iskâna tabi tutulabiliyordu. Aynı kanunun 11. Maddesi de İçişleri Bakanlığı'na, ana dili Türkçe olmayan azınlıkları

³⁰⁶ Bali, a.g.m., s.8-16.

³⁰⁷ Okutan, a.g.e., s. 138.

³⁰⁸ Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Aliya..., s. 251.

³⁰⁹ Güven, a.g.e., s. 123.

³¹⁰ Bali, a.g.e., s. 251.

kültürel, askeri, siyasi ya da toplumsal nedenlerle iskâna tabi tutma yetkisi veriyordu.³¹¹ Ayhan Aktar ise olayı başlatan sebepleri dünyanın içinde bulunduğu faşist ortamla ve Türk Devleti'nin bir süredir yürüttüğü Türkleştirme politikalarıyla ilişkilendirmektedir. O devirde Türkiye ve İtalya ilişkileri gergin ve sıkıntılı bir durumdaydı. Zira Faşist İtalyan Lider Mussolini, 18 Mart 1934'te yaptığı bir konuşmada, İtalyan Devleti'nin Asya ve Afrika'da genişleme arzusunda olduğunu açıklıyordu.³¹² Bali de makalesinde İtalyan tehlikesinin Türk hükümetini tedirgin ettiğinden ve böyle bir tehlike karşısında sınıra çok yakın konumda yerleşik bir azınlık cemaatinin hükümet nazarında güvenilmez bir unsur olarak görüldüğünden bahsediyordu. Dolayısıyla bu şartlar altında Yahudilerin bu bölgeden sürülmesi kaçınılmaz olmuştu. Ayrıca, Yahudilerin bölgeden ayrılması, ellerinde bulundurdıkları ekonomik üstünlüğün de devredilmesi anlamına geliyordu ki bu da o devirlerde uygulanan milli iktisat politikaları ile örtüşen bir gelişmeydi.³¹³

Dilek Güven'in Amerikan Baş Konsoloslugu Dışişleri bölümünün arşiv belgelerine dayanarak yaptığı incelemeye göre İstanbul basını ve hükümet önce bu gelişmeye kayıtsız kalmış, ancak İstanbul'a kaçanların sayısı görmezden gelinemeyecek hale gelince duruma müdahale edilmiştir. Hükümete göre bu duruma dünyada esen anti-semitist akımların Türkiye'deki yansımaları olarak bakmak gerekiyordu. Hükümetin sorumluların cezalandırılacağına ve geri dönülmemesi için hiçbir neden kalmadığına dair yaptığı açıklamalara rağmen Yahudiler geri dönmediler. Zira aslında hükümet Yahudilerin geri dönüp dönmemesiyle pek ilgilenmiyordu ve geri dönülmesine ise ancak failleri ihbar etmek kaydıyla izin veriyordu ve bu da Yahudileri tedirgin ediyordu.³¹⁴ Aktar'a göre bu olaylardan sonra Trakya'daki 13 bin Yahudi'den 7 bin ila 8 bini İstanbul'a göç etmişti. Bu arada İstanbul'daki yetimhane ve okullara 3 bin Yahudi'nin yerleştirildiği biliniyordu.³¹⁵ Tüm bunların yanı sıra Türk hükümetinin Yahudilerin Filistin'e göç etmesini teşvik

³¹¹ Güven, a.g.e., s. 123.

³¹² Aktar, a.g.e., s. 85.

³¹³ Rıfat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I", *Tarih ve Toplum*, S. 186, 1999, s. 47-55, Rıfat Bali "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-II", *Tarih ve Toplum*, S. 187 1999, s. 42-48.

³¹⁴ Güven, a.g.e., s. 124.

³¹⁵ Aktar, a.g.e., s. 74.

edecek uygulamaları arttırdığı gözlemlenmektedir. 1934 yılında 521 kişi, 1935 yılında da 764 kişinin Filistin'e göç ettiği kaydedilmiştir.³¹⁶

2.3.4.1942 Varlık Vergisi

İstanbul'un nüfus yapısındaki etnik çeşitlilik Cumhuriyet döneminde Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerin zaman içerisinde göç etmeleriyle yavaş yavaş azalmaktaydı. Bunun sebepleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren uygulanan Türkleştirme politikalarının önemine yukarıda değinilmişti. Bu bölümde incelenecek olan Varlık Vergisi de azınlıklarının İstanbul'u kitleler halinde terk etmelerine sebep olan önemli uygulamalardan biridir.

Okutan'a göre bu vergi Tek Parti Dönemi'nde adeta "*azınlıklara vurulan son darbe*"ydi.³¹⁷ Ayhan Aktar, Varlık Vergisi uygulamasının, esas olarak, kanunun hazırlanışı; TBMM'nde kabulü; o dönemin yayın organlarında desteklenmesi; kimin ne kadar vergi ödeyeceğini tespit eden komisyonların çalışma biçimleri; vergi mükelleflerinin isimlerinin ve vergi miktarlarının ilan edilmesi; en fazla bir ay ile sınırlandırılmış ödeme süresi; bu süre içinde vergi borcunu ödeyemeyenlerin mallarının haczedilerek icra yoluyla satışı ve bütün bunlara rağmen borcunu ödeyemeyen mükelleflere borçlarını; "*bedenen çalıştırarak ödetmek*" amacıyla çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi alt süreçler içerdiğini belirtir. Aktar'a göre, bu aşamalar bir bütünlük içinde ele alındığında, Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Döneminde pek çok kez karşımıza çıkan "*azınlık karşıtı*" politikalara örnek olarak gösterilebilir. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı, 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'nde görüşülerek kabul edilen Varlık Vergisi Yasası sadece ekonomik değil, siyasi ve kültürel açılardan da önemli bir uygulama olarak göze çarpar.³¹⁸

Resmi hükümet açıklamasına göre amacı, savaş koşullarından faydalanılarak elde edilen haksız kazançların vergilendirilmesi ve toplumda savaş koşullarının yarattığı

³¹⁶ Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Aliya...*, s. 262.

³¹⁷ Okutan, *a.g.e.*, s. 271.

³¹⁸ Aktar, *a.g.e.*, s. 135-136.

ekonomik dezavantajları eşit biçimde bölüştürmek olan³¹⁹ Varlık Vergisi Yasası'nı neden uygulamaya koyulduğunu anlayabilmek için önce dönemin şartlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayhan Aktar Varlık Vergisi uygulamasının hangi aşamalardan geçtiğini kronolojik olarak şu şekilde sıralamıştır:³²⁰

- 1939 yılında savaşa katılmamasına rağmen yine de bir milyon askeri silah altına alınan ülkede gittikçe artan savunma masrafları para basılarak karşılanmaya çalışılınca ülkede enflasyonist bir ortam doğmuştu. 1938'de 219,4 milyon olan para arzı, 1942'de 765 milyona ulaşmıştı. Fiyatlar neredeyse %350 oranında artış göstermişti. Bu ekonomik darboğaz ortamında bazı basın yayın organlarında yüksek enflasyon ve ithalatın azalması nedeniyle ortaya çıkan mal darlığının sebebi olarak gayrimüslim ticaret erbabı gösterilmekteydi. Bu kesimin spekülatif kazançlar elde ettiklerine vurgu yapılarak vergilendirilme çağrıları yapılmaktaydı.
- Dönemle ilgili olarak söylenebilecek diğer bir önemli konu, Avrupa'da yaşanan ırkçı söylemlerin Türkiye'de de kendine ciddi büyüklükte bir taraftar kitlesi bulması ve basının da yardımıyla kamuoyunun tepkisinin gayrimüslim azınlıkların üzerine çekilmesidir. 1942 yılı boyunca Türk basınında hatırı sayılır sayıda azınlık karşıtı haber ve karikatürün yayımlanması sayesinde adeta uygulanacak olan Varlık Vergisi'nin haklılığını gösterecek zemin hazırlanmış olmuştur.
- Daha sonra anılarını yazarak Varlık Vergisi uygulamasındaki haksızlıkları kitap halinde getiren dönemin Defterdarı Faik Ökte, İstanbul'un çeşitli vergi dairelerinden gelen bilgiler doğrultusunda fevkalade kazanç temin ettikleri düşünülen mükellefleri dini ve etnik kökenlerine ayırarak en geç bir hafta içinde listeler halinde raporlamakla görevlendirilir. Ökte, kendisine gelen listeleri G (Gayrimüslim), M (Müslüman), D (Dönme) ve E (Ecnebi) olarak

³¹⁹ Faik Ökte, *The Tragedy of The Turkish Capital Tax*, Croom Helm, 1987, New Hampshire; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 135.

³²⁰ Aktar, *a.g.e.*, s. 141-153.

gruplara ayırdıklarını belirtmişti.³²¹ Dönmeler Müslümanlardan iki kat, gayrimüslimler ise Müslümanlardan on kat fazla vergi ödeyeceklerdi. Ankara'dan gelen talimatlar uyarınca yabancılar Müslümanlarla aynı oranda ödeme yapacaklardı.³²²

- Azınlıkları hedefleyen bir verginin uygulanacağı İstanbul'da duyulunca gayrimüslim cemaatlerinin temsilcileri dönemin Başbakanı Saraçoğlu'na toplanması düşünülen vergi rakamını aralarında toplayarak hükümete bizzat teslim etme teklifinde bulunurlar. Fakat Başbakan böyle bir uygulamanın Osmanlı millet sistemi tarzında bir işleyişi anımsatması nedeniyle kesin bir dille reddeder. Aynı zamanda Saraçoğlu'nun böyle bir teklifi kabul etmesi Varlık Vergisi'nin tamamen azınlıklara dönük bir uygulama olduğunu kabul etmesi anlamına da geliyordu.
- Neticede 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi TBMM'nde kabul edildikten sonra ertesi gün resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yürürlüğe girmesinden hemen sonra kimin ne kadar vergi vereceğini belirlemek üzere İstanbul dâhilinde üç ayrı komisyon kuruldu. Faaliyetlerini bir ay içerisinde tamamlayan komisyonların hazırladığı listeler Kurban Bayramı arifesinde asıldı. Bu komisyonların verdikleri karar kesin hükmündeydi, itiraz edilemiyordu. Dikkati çeken bir başka nokta ise bu komisyonları oluşturan kişilerin büyük bir çoğunluğunun Jön Türk devriminden bu yana ekonomik hayatın Türkleştirilmesi süreçlerinde aktif olarak yer almalarıydı.
- Varlık Vergisi Kanunu'nun 15. Maddesine göre mükellefler belirlenen miktarları on beş gün içerisinde ödemekle yükümlüydüler. Aynı maddeye göre ödenmeyen vergiler ilk hafta için %1, ikinci hafta için %2 gecikme faizi tahakkuk ettirilecekti.
- Bayram tatili nedeniyle biraz daha uzatılan süreler dolduktan sonra kendilerine tahakkuk ettirilen vergileri ödeyemeyen mükelleflerin evleri ve işyerleri haczedilmeye başlandı. Daha sonra bu mükelleflerin vergi borçlarını

³²¹ Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 62-63.

³²² Lewis, *a.g.e.*, s. 399.

fiziksel olarak çalışıp ödemeleri için çalışma kamplarına gönderilmeleri süreci başladı. 27 Ocak 1943 tarihinde otuz iki kişilik ilk kafiye Aşkale'ye doğru yola çıktı. Defterdar Faik Ökte'ye göre tüm ülke çapında çalışma kamplarına gönderilenlerin sayısı 2.057 idi. Bu kamplarda yirmi bir kişi beslenme ve hijyen koşullarının kötü olması ve gerekli tıbbi malzeme ve ilaç bulunmayışı sebebiyle "borçlu" olarak öldü. Fiziksel olarak çalışma mükellefiyeti sadece gayrimüslimlere uygulanmış olduğundan ölenlerin tamamı gayrimüslimdi ve hepsi Aşkale'ye İstanbul'dan yollanmışlardı.³²³

- 1943 yılının yaz aylarında Türkiye'de bulunan New York Times gazetesinin sahip ve yazarlarından Cyrus L. Sulzberger, Varlık Vergisi hakkında gazetesinde 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında seri yazılar yazdı. Yazıların genel hattı Varlık Vergisi'nin Türkiye'nin ticaret hayatını elinde tutan gayrimüslimlerin ekonomik hayattan silinmesini hedeflediği yönündeydi. Aktar, bu yazıların Ankara yönetimi üzerinde büyük etkisi olduğunu düşünmektedir. Zira bu yazıların çıkmasından sadece 4 gün sonra 17 Eylül 1943 tarihinde toplanan TBMM, Varlık Vergisi mükelleflerinden "*vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla, gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş borçlarının silinmesine*" karar vermişti. Sadece İstanbul'da bu kategoriye dâhil Varlık Vergisi mükelleflerinin toplamı 26.404 kişiyi buluyordu.
- Bu gelişmelerden sonra Varlık Vergisi'nin tasfiye sürecine girdiği söylenebilir. Yasal olarak tasfiyede son adım 15 Mart 1944 tarihinde çıkan bir kanunla atılmıştır. Devlet, bu tarihten sonra Varlık Vergisi ile ilgili tahsil edilmemiş tüm alacaklarından vazgeçmiştir.

Varlık Vergisi uygulaması en ciddi etkilerini İstanbul'da göstermiştir. Maliye Bakanlığı İstanbul'dan toplanacak vergi miktarını 334.000.000 TL olarak belirlerken, İzmir için 27.000.000 TL, Ankara için 16.000.000 TL olarak belirlemişti. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi İstanbul tahakkuk edilen vergi miktarı açısından %68 ile tahsil edilen miktar açısından %70 ile birinci sıradadır.

³²³ Bali, a.g.e., s. 455.

Tablo 6: Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilât

	İSTANBUL	TÜRKİYE
Toplam Mükellef Sayısı	62.575	114.368
Tahakkuk eden	317.275.642	465.384.820
Varlık Vergisi (TL)	%68	%100
Tahsil edilen	221.307.508	314.920.940
Varlık Vergisi (TL)	%70	%74.3
Tahsilatın Tahakkuka Oranı	%69.7	%74.3

Kaynak: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 140.

Varlık Vergisi'nin en büyük etkisini İstanbul'da göstermiş olması Türkiye'nin ekonomisinin neredeyse tamamının buradan idare ediliyor olması ve ticari işletmelerin çoğunun burada bulunması sebebiyle olağandır. Ancak Ayhan Aktar'a göre Varlık Vergisi'nin İstanbul'da daha fazla etki göstermesi sadece ekonomik sebeplerle açıklanamaz. Bunun sebepleri arasında belki de en önemlisi toplumsal farklılaşmanın en net olarak hissedildiği, gösterişçi tüketim ve israfın sergilenmesine son derece uygun ve farklı yaşam tarzlarına sahip azınlıkların yoğun olarak bulunduğu bir kent olmasıdır. Osmanlı'dan miras kalan etnik ve dini yapıdaki çeşitlilik ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren ülkenin diğer yörelerinden İstanbul'a göç etmeye zorlanan gayrimüslimlerin fazlalığı İstanbul'u azınlık karşıtı politikaları uygulamak için elverişli bir konuma getirmişti. Yani Aktar'a göre, İstanbul'un bu özel konumunun nedeni ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel ve demografik etmenlerle de açıklanmalıdır.³²⁴

Varlık Vergisi'ni ödeyebilmek için gayrimenkullerini satan kişilerin etnik yapısına bakıldığında Müslümanların oranının sadece binde 8 olduğu görülür. Ancak durum, satılan bu gayrimenkullerin yeniden satın alınması sürecine geldiğinde Müslümanların %67.7 ile birinci sırada geldiğini görürüz. Ayrıca, Kamu İktisadi

³²⁴ Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında...", s. 139.

Teşekkülleri (Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları vb.), Milli Bankalar (İş Bankası), Milli Sigorta Şirketleri (Umum Sigorta, Milli Reasürans), İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi resmi ve yarı-resmi kuruluşların Varlık Vergisi dolayısıyla elden çıkarılan gayrimenkullerin en kıymetli olanlarını satın almış olmaları da dikkat çekicidir. Aktar'a göre değer açısından bakıldığında toplamın %30'unu teşkil eden gayrimenkullerin devlet kontrolü altındaki kuruluşlar tarafından satın alınması, Varlık Vergisi ile gerçekleştirilen servet transferinin önemli bir boyutudur. Satılan gayrimenkullerin çok ufak bir bölümü (değer açısından %2.3'ü) ise azınlık grupları tarafından satın alınmıştır. Bunlar genellikle pahalı bir gayrimenkulü elden çıkartıp vergileri ödedikten sonra, ellerinde para kalmış ise, yeniden gayrimenkul alanlardır.³²⁵

Rıdvan Akar, Varlık Vergisi uygulaması sonucunda gayrimenkullerin gayrimüslim azınlıklardan Müslüman/Türklere transferinin basında memnuniyetle karşılandığını belirtir.³²⁶ Bernard Lewis Varlık Vergisi uygulamasında asıl cezalandırılanların devlete sadık olmayanlardan ziyade sadık olanlar olduğunu belirtir. Zira mütareke zamanında ve İtilaf devletlerinin işgali sırasında yabancıların himayesine girmiş olan azınlıkların vergi borçları Müslümanlarınkine indirilmişti. Lewis'in ifadesiyle "yeni cumhuriyete itimat edip kaderini ona bağlayanlar ise kurban oldular ve cezalandırıldılar."³²⁷

³²⁵ A.e., s. 203-205.

³²⁶ A.e., s. 147.

³²⁷ Lewis, a.g.e., s. 400.

Tablo 7: Varlık Vergisini Ödemek İçin Gayrimenkul Satanlar

Gayrimenkul Satanlar	Satılan Gayrimenkullerin Toplam Değeri (TL)	Toplam Satışlara Oranı	Satılan Gayrimenkul Sayısı	Gayrimenkul Ortalama Değeri (TL)
Yahudiler	4.404.820	%39	151	29.170
Ermeniler	3.275.747	%29	211	15.523
Rumlar	1.370.440	%12	124	11.051
Azınlık Şirketleri	1.110.375	%10	4	-
Yabancılar	605.700	%5	27	22.433
G ve M Ortaklıkları	189.500	%2	2	94.750
Diğer				
Azınlıklar	37.700	%0.3	7	5.385
Müslümanlar	92.642	%0.8	10	9.264
Ortakları				
Müslüman olan Şirketler	1.025	%0.1	1	1.025
Toplam	11.077.949	%100	543	20.401

Kaynak: Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 203.

Tablo 8: Gayrimenkulleri Satın Alan Gruplar

Gayrimenkul Satın Alanlar	Satın Alınan Gayrimenkullerin Toplam Değeri (TL)	Toplam Alımlara Oranı	Satın Alınan Gayrimenkul Sayısı	Gayrimenkul Ortalama Değeri (TL)
Müslüman				
Türkler	7.434.593	%67.1	450	16.521
Müslüman Türklerin Şirketleri	65.500	%0.6	2	32.750
Ara Toplam		%67.7		
KİT'ler Milli Bankalar ve Milli Sigorta Şirketleri	1.693.584	%15.3	23	73.634
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1.624.530	%14.7	11	147.684
Ara Toplam		%30		
Ermeniler	109.867	%1	24	4.577
Rumlar	82.900	%0.7	20	4.145
Yahudiler ve diğer Gayrimüslimler	66.975	%0.6	13	5.151
Toplam	11.077.949	%100	543	20.401

Kaynak: Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 204.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren azınlıkları etkileyen diğer uygulamaların yanında Varlık Vergisi'nin özel bir yeri vardır. Zira bu uygulama Türkiye Cumhuriyeti devletinden eşit muamele umutları olan gayrimüslimlerin güvenini büyük ölçüde sarsmıştı. Özellikle bu meseleye İstanbul açısından bakıldığı zaman, Varlık Vergisi uygulaması, şehrin “çok dinli ve çok kültürlü” dokusunun ortadan kalkmasında en ciddi etkiyi yapmıştır.³²⁸

Varlık vergisi, azınlıkların büyük kitleler halinde göçlerine sebep olan bir uygulama olarak tarihe geçmiştir. “Yarım vatandaşlık, misafirlik ve medeni kanun Türklüğü” konularına razı olmayan gayrimüslim vatandaşlar zamanla başka ülkelere göç etmeye başladılar.³²⁹ Özellikle 1948’de İsrail Devleti’nin kurulmasını takiben yaklaşık 30.000 Yahudi Türkiye’yi terk etti.³³⁰ Ancak bu göçler Yahudilerle sınırlı kalmadı. Tablo-5 incelendiğinde 1927 ile 1955 yılları arasında tüm gayrimüslim vatandaşların sayısındaki azalma izlenebilir. Örneğin 1935 sayımında 125.046 kişi olan Rumlardan geriye 1955 yılında 86.655 kişi kalmıştı. Aşağıda bahsedilecek olan 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra bu rakam daha da azalacaktır.

2.3.5.6-7 Eylül 1955 Olayları

1945 yılında kurulan Demokrat Parti ile uzun yıllardır süren Tek Parti dönemi kapanmış ve çok partili sisteme geçilmiştir. Bu yeni dönemde ülkenin demokratikleşmesi, azınlık politikalarının da liberalleşeceği beklentisini beraberinde getirdi. Gerçekten de bu dönemde azınlık karşıtı uygulamaların hafiflediğini, hatta yapılan bazı ayrımcılıklardan geri dönüldüğünü söylemek mümkündür. Örneğin 1946’dan itibaren üniversite mezunu olan gayrimüslimlere de askerliklerini yedek subay olarak yapabilme hakkı tanınmış, Hahambaşılık resmi bir kurum olarak İçişleri Bakanlığı tarafından tanınmıştır.³³¹ Azınlık okullarındaki bazı sınırlayıcı düzenlemelere de son verilmiştir. 1937’den beri süregelen, azınlık okullarının İçişleri Bakanlığı tarafından atanan bir memur tarafından denetlenmesini şart koşan

³²⁸ Aktar, a.g.e., s. 208.

³²⁹ A.e., s. 207.

³³⁰ Rıfat Bali, a.g.e., s. 528.

³³¹ Güven, a.g.e., s. 147.

düzenlemeye de 1949 yılında son verilmişti.³³² Çok partili sistem her açıdan azınlıklar için umut dolu olarak başlamıştı. Hatta CHP bile bu yeni dönemde azınlıklara karşı demokratik tavırlarıyla dikkat çekiyordu. Dilek Güven'e göre bu mutluluk tablosunu yaratan en önemli sebep özellikle İstanbul'da gayrimüslimlerin sahip olduğu ciddi oy potansiyelinin cazibesiydi. Zira gayrimüslimler İstanbul'daki toplam seçmen kitlesinin üçte birini oluşturuyorlardı.³³³ Gerçekten de hem CHP, hem de DP İstanbul'dan gayrimüslim vekil adayları gösterdiler. Ancak 1950 seçiminde gayrimüslim oylarının hemen hemen tamamı DP'ye gitti.³³⁴ Adnan Menderes hükümeti ile gayrimüslim cemaatlerin ilişkilerindeki pozitif hava 1954 seçiminde de gayrimüslimlerin DP'ye oy vermesi ile devam etti. Ancak çok geçmeden DP'nin gayrimüslim kitleler için düşündüklerinin CHP'den pek de farklı olmadığı, bu gruplara sadece sempatisinin kazanılması gereken oy potansiyelleri olarak baktığı anlaşılabaktı. Aynı zamanda bu tutum parti taktikleri ile oluşturulmuş göstermelik bir dış politika çizgisiydi.³³⁵

Menderes hükümetinin içinde bulunduğu ekonomik ve politik zorluklar da kamuoyunun tepkisini çekmekteydi. Hükümet kuşkulu yöntemler kullanarak basını ve muhalefet edenleri susturmaya çalışıyordu. Üstüne üstlük 1954 yılında Kıbrıs ile ilgili tartışmaların alevlenmesi DP hükümetinin azınlıklara karşı göstermiş olduğu liberal tutumun değişmesinde en önemli etken olmuştu.³³⁶

İşte böylesine gergin bir ortamda, 6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de yaşayan gayrimüslimlerin mülkleri çeşitli saldırılara uğradı. Bu olayların başlamasına sebebiyet veren gelişme ise saat 13.00'de devlet radyosunda Selanik'teki Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberinin verilmesiydi. Bu haber *İstanbul Ekspres* gazetesinin öğleden sonra çıkardığı iki ayrı baskıyla da iyice duyuruldu. Akşamüzeri çeşitli öğrenci birlikleri ve "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"nin (KTC) de çağrısıyla Taksim meydanında protestolar düzenlenmeye başladı. Bu protestolar çok geçmeden İstiklal Caddesi'ndeki gayrimüslimlere ait dükkânlara

³³² Bali, "Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Bir Türkleştirme...", s. 51.

³³³ Güven, a.g.e., s. 148.

³³⁴ Bali, a.g.e., s. 149.

³³⁵ Güven, a.g.e., s. 158-159.

³³⁶ A.e., s. 210.

saldırılarına dönüştü. Saldırıları, 20-30 kişilik organize gruplar önderliğinde kısa sürede gayrimüslimlerin ev, işyeri, okul, mabed ve mezarlıkların yoğun olarak bulunduğu Beyoğlu, Şişli, Kurtuluş ve Nişantaşı bölgelerine sıçradı. Göstericilerin bölge halkını Kıbrıs sorunu ve gayrimüslim antipatisini körükleyerek kışkırtmaya çalışmasına rağmen Müslüman halkın çoğunluğunun gayrimüslim komşularını korumaya çalıştıkları olayları yaşayanların anılarında sıkça yer almaktadır. Ancak daha sonra yapılan araştırmalarda olayların başlamasından bir hafta öncesinde muhtarlıklardan üzerinde gayrimüslimlere ait ev ve işyerlerinin işaretlendiği listelerin edinildiği ve hatta bazı mekânların haç veya çeşitli simgelerle işaretlendiği tespit edilmiştir. Özel arabalar, kamyonlar ve otobüslerden oluşan bir ulaşım ağı ve kürek, balta, testere ve taş gibi nesnelerle önceden belirlenmiş hedefler tahrip ediliyor, evlere giriliyor, işyerleri yağmalanıyor, hatta gayrimüslimlere ait mezarlıklar paramparça edilerek cesetlere zarar veriliyordu. Şişli ve Balıklı'daki Ortodoks mezarlıkları en çok zarar gören mezarlıklardı.³³⁷

İbadethaneler de bu saldırılardan payını alıyordu. Pek çok Rum Ortodoks kilisesi yağmalanıyor, içlerindeki kutsal resimler, haçlar, ikonalar ve diğer kutsal eşyalar tahrip ediliyordu. Kiliselerin çoğu da ateşe verilmişti. Örneğin Kurtuluş'taki Aya Dimitri Kilisesi neredeyse tamamen yanmıştı. Bomonti'deki Gürcü Notre Dame de Lourdes Kilisesi de aynı akıbete uğramıştı. İçerideki tablolar parçalanmış, heykeller kırılmış, tüm eşyalar tahrip edilmişti. Din adamları fiziksel saldırılardan nasiplerini almamak için alt kattaki odalara saklanmak zorunda kalmışlardı. Göstericilerin saldırılarından etkilenen bir başka kilise ise Harbiye'deki Saint Esprit Katedraliydi. Saldırıların genel olarak Rumlara ait binalara yöneldiğinin anlaşılması üzerine çevre sakinleri bu binaların Fransız binaları olduğunu söyleyerek daha fazla zarar verilmesini önlediler.³³⁸

Olayların ardından İstanbul'da 5.104 kişi tutuklandı. Olaylarda resmi Türk kaynaklarına göre, 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar vb yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır.

³³⁷ A.e., s. 25-32.

³³⁸ V. Del Giorno, *Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint Esprit*, C. II, s. 1298; Rinaldo Marmara, *Bizans İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 196-198.

Amerikan Dışışleri arşivlerinde ise tahrip edilen yerlerin kendi içinde ve etnik gruplara göre sınıflandırılması yapılmıştır.³³⁹

Tablo 9: Tahrip Edilen İşyeri ve Evlerin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı

	İşyerleri %	İşyerleri (Sayı)	Evler %	Evler (Sayı)
Rumlar	59	2.500	80	670
Ermeniler	17	1.000	9	150
Museviler	12	500	3	25
Müslümanlar	10	400	5	40

Kaynak: Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006. s. 49.

Alman Başkonsolosluğu'nun verilerine göre toplam bildirilen hasar 150 milyon TL'yi buluyordu ki, bu rakam o zamanın 54 milyon ABD Doları'na eş değerd. Bunun 28 milyon TL'si Rumların, 35 milyon TL'si kiliselerin, 18 milyon TL'si yabancıların ve diğer azınlıkların (Ermeniler, Museviler) zararlarıydı.³⁴⁰

Dilek Güven'e göre "6-7 Eylül 1955 tarihindeki olaylar, devletle iç içe geçmiş sivil kurumların Jön Türklerce başlatılan Küçük Asya'nın etnik ve demografik homojenleştirilme projesini tamamlamak üzere aldıkları tedbirlerden biridir". Zira Güven'e göre bu olayların sadece Yunanistan'la Türkiye arasında yaşanan Kıbrıs gerginliğine bağlanması yanıltıcıdır. Bu kriz olsa olsa 1920'lerden itibaren sürdürülen azınlıkların göç ettirilmesi sürecine katkıda bulunan "olumlu" bir gelişme olabilirdi. Olaylarda tahrip edilen işletmelerin çoğunun Rumlara ait olması, sadece İstanbul'da kalan en kalabalık azınlık cemaati olmalarından ve CHP'nin hazırladığı azınlık raporunda belirttiği üzere Ermeniler ve Yahudilerden daha büyük tehlike arz etmeleriyle açıklanabilirdi. Amerikan Konsolosluğu'nun bir raporuna göre ise 6-7 Eylül olaylarının başlıca hedefleri gayrimüslim azınlıkların ekonomik

³³⁹ Güven, a.g.e., s. 45-48.

³⁴⁰ Güven, a.g.e., s. 51.

temellerinin ve dini cemaat yaşamlarının yok edilmesinin yanı sıra, bu grupların psikolojik olarak tahrip edilmesi idi.³⁴¹ Dönemin hükümet yetkilileri çıkan bu olayların sorumluluğunu önce “komünistlere” yüklemeye çalıştılar. Emniyette dosyası bulunan pek çok solcu, herhangi bir delil olmaksızın olay ertesinde hemen tutuklandılar; sorgusuz sualsiz aylarca hapis yattılar. Demokrat Parti’nin bu tezini doğrulatmak için ABD’den davet ettikleri uzmanlar olaylar üzerinde yaptıkları incelemeler sonucunda böyle bir şeyin olamayacağını raporladılar. Daha sonra Başbakan Menderes, Kıbrıs sorununun vicdanlarda bir “cihat” gibi gösterilmiş olması nedeniyle kolluk kuvvetlerinin olaylara zamanında ve yerinde müdahale etmediğini kabul etmişti. Ancak 6-7 Eylül olaylarında Türkiye’nin kaybı asıl manevi yönden ağırdı. Vatandaşın el sürülmez hakları, kanun himayesi, hukuk devleti gibi kavramlar ağır bir darbe yemişti.³⁴²

Sebepleri ne olursa olsun 6-7 Eylül olayları İstanbul’un demografik yapısının etnik çeşitliliğini azaltan bir etkiye sahipti. Bu olaylardan sonra Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler dalgalar halinde İstanbul’u terk etmeye devam ettiler. Göç etmeyenlerin önünde en önemli engel sahip olunan mülklerdi. Ancak bu olaylar ilerleyen yıllarda gayrimüslimlerin hafızalarından kolay kolay silinmeyecek ve yeni mülk edinirken bir kez daha düşünmelerine sebep olacaktı.

Neticede Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasını takip eden süre içinde başlayan yeni bir ulus yaratma çabaları ve bu bağlamda uygulanan Türkleştirme politikalarına ek olarak tümü Cumhuriyet Döneminde yaşanan Nüfus Mübadelesi, 1934 Trakya Olayları, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 olayları sonrasında İstanbul, en önemli renklerinden biri olan gayrimüslim yerleşiklerinin tedricen göçlerine şahit olmuştur.

İstanbul’un pek çok bölgesinde olduğu gibi Pera-Galata ve Şişli bölgelerinin oluşum ve gelişim süreçlerinde yoğun katılım ve etkileri bulunan gayrimüslimlerin nüfus hareketleri Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan nüfus sayımlarından da rahatlıkla gözlenmektedir. Aşağıda Cumhuriyet Dönemi içerisinde gerçekleştirilmiş ve ana dil

³⁴¹ A.e., s. 168-172.

³⁴² “6-7 Eylül Olayları”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1995, İstanbul, s. 215.

ve din sorgularının yapıldığı nüfus sayımlarının sonuçları incelendiğinde İstanbul'dan göç eden gayrimüslim nüfusun net bilgilerine ulaşılabilmektedir.

Tablo 10: İstanbul'da Ana Dillerin Toplam Nüfus İçindeki Oranları (%)

Diller	1935	1945	1950	1955	1960
Türkçe	78,37	83,35	85,87	89,06	92,69
Ermenice	4,51	3,96	3,66	3,04	1,98
Rumca	9,04	6,49	5,79	4,24	2,61
İbranice	2,99	2,67	2,42	1,75	0,89
Bulgarca	0,49	0,15	0,18	0,09	0,06
Diğer					

Kaynak: Ahmet Kal'a, Sedat Murat, *İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1927-1990)*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s. 135.

Tablo 11: İstanbul'da Dinlerin Toplam Nüfus İçindeki Oranları (%)

Dinler	1935	1945	1955	1960	1965
İslam	75,25	81,62	88,22	89,98	93
Hristiyan	19,18	13,74	9,29	8,04	5,55
Musevi	5,37	4,59	2,41	1,89	1,34
Diğer					

Kaynak: Ahmet Kal'a, Sedat Murat, *İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1927-1990)*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s. 138.

Tablo 12: İstanbul'da Dinlerin Artış Oranları (%)

Dinler	1945	1955	1960	1965
İslam	32,37	53,73	25,15	25,96
Hristiyan	-12,57	-3,89	6,28	-15,86
Musevi	4,25	-25,35	-3,87	-13,12

Kaynak: Ahmet Kal'a, Sedat Murat, **İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1927-1990)**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s. 138.

3. BÖLÜM: Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma, İktisadi Faaliyet Kollarının Kompozisyonu ve Ticari Coğrafyaya Dair Göstergeler

Bu bölümde 1910, 1922 Şark Ticaret Yıllıkları ve 1942, 1955 ve 1966 İstanbul Telefon Rehberleri;

1. Tarama (scanning)
2. Optik karakter tanıma (OCR)
3. Çeşitli yordamlar yoluyla metin düzeltme
4. Ayırıcı karakterler (tab delimiters)

kullanılarak veri tabanına dönüştürülmüştür. Oluşturulan veri tabanı, etnik aidiyet, meslek kolu, iktisadi faaliyet alanı, faaliyet gösterilen semtler gibi temel değişkenler itibariyle kodlanmıştır. Bu temel değişkenler çapraz olarak tablo haline getirildiğinde etnik işbölümü, hangi etnik grupların hangi iş kollarında yoğunlaştıklarını gösteren manidar yığılma ve seyreklikler ve semtlerin ticari coğrafyaları tespit edilmiştir.³⁴³

3.1. 1910 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası

Bu bölümde 1, 2 ve 3 basamaklı olarak sınıflandırılan iktisadi faaliyet alanları ile işyeri sahiplerinin ait oldukları etnik gruplar çapraz tablolar halinde çıkartılarak 1910 yılında İstanbul'daki etnik iş bölümü hakkında anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. İktisadi faaliyet kollarının etnik kompozisyonunun incelendiği tabloların son sütunu ve farklı etnik toplulukların sektörler bazında dağılımının incelendiği tabloların son satırı ilgili etnik grubun veya iktisadi faaliyet kolunun hangi yüzde (%) oranlarıyla temsil edildiğini gösteren referans grubunu oluşturur. Anlamlı olan temsillerle arızı olan temsillerin ayırt edilmesini sağlar.

³⁴³ Bu bölümde kullanılan metodoloji hakkında Prof. Dr. Murat Güvenç'in kaleminden çıkmış olan kısa anlatıma Ek-15'te yer verilmiştir.

Bu bölümdeki ilk tabloda (Tablo-13) 1910 yılında İstanbul’da tek basamaklı olarak sınıflandırılmış iktisadi faaliyet alanlarındaki etnik uzmanlaşma yön belirtir khi kare değerleri halinde verilmektedir. Tabloda yer alan artı değerler sektördeki temsilin anlamlı yığılmalar gösterdiğini, eksi değerler ise temsilin anlamlı yığılmalara işaret etmediğini belirtmektedir. İki ve üç basamaklı sınıflandırmada da manidar yığılma ve seyreklikler yön belirtir khi kare tablolarından elde edilmiştir.

3.1.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 13: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu						
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)						
	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi
	c7	c49	c5	c8	c26	c3
Kurum/Şirket	1240,9	810,4	-1,1	-4,4	-264,7	-28,6
Yabancılar	7,7	0,0	46,6	32,0	-7,9	-0,6
Ermeniler	-31,4	-14,5	-0,7	7,9	10,7	-7,0
Yahudiler	-4,2	-53,8	0,3	6,3	15,1	-3,2
Rumlar	-33,0	-39,1	-0,5	0,8	2,7	16,0
Müslüman/Türkler	-34,0	-0,2	-9,5	-74,7	12,7	4,0
Tanımsız	-1,0	280,1	-0,2	-4,1	-30,9	-8,7
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi						

Tablo 14’de ise 1910 yılında İstanbul’da tek basamaklı olarak sınıflandırılmış iktisadi faaliyet alanlarının etnik kompozisyonu mutlak değerler halinde yer almaktadır.

Tablo 14: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)							
	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Toplam
	7	49	5	8	26	3	
Kurum/Şirket	146	395	1	44	104	66	756
Yabancılar	44	219	22	188	843	249	1565
Ara Toplam	197	663	28	240	973	318	2321
Ermeniler	10	294	7	253	1708	388	2660
Rumlar	41	558	16	438	3217	997	5267
Yahudiler	11	60	5	110	743	157	1086
Ara Toplam	62	912	28	801	5668	1542	9013
Müslüman /Türkler	8	354	0	84	1695	479	2620
Tanımsız	0	52	0	0	0	0	52
Ara Toplam	8	406	0	84	1695	479	2672
Toplam	260	1932	51	1117	8310	2336	14006
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

Tablo-14’de görüldüğü üzere 1910 tarihli Şark Ticaret Yıllığı’ndan (Annuaire Oriental) İstanbul’da faaliyet gösteren 14,006 kişilik bir veri tabanına ulaşılmıştır. Bu veri tabanının ait oldukları etnik gruplara ve çalıştıkları sektörlerle göre

sınıflandırılması ile her etnik grubun ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği alanlar belirlenmiştir. Genel kamuoyu kanaatinde hemen hemen her etnik topluluğun özdeşleştiği faaliyet kollarının varlığı bir gerçektir. (Yahudiler komisyonculuk, Ermeniler kuyumculuk, Rumlar lokantacılık, Müslümanlar kamu hizmetleri işlerinde çalışırlar, vb.) Ancak Tablo 14 incelendiğinde neredeyse tüm iktisadi faaliyet alanlarında tüm etnik gruplardan temsilcilerin olduğu görülür. Dolayısıyla iktisadi ve toplumsal açıdan önemli olan bu alanlardaki manidar yığılma (over representation) ve seyrekliklerin (under representation) teşhisidir. Söz konusu anlamlı temsiller ise iktisadi faaliyet kollarının etnik gruplara göre dağılımı ve/veya etnik grupların sektörler itibariyle dağılımı tablolarından görülebilir.

Tek basamaklı sektör kodları ile hazırlanan tablolar seçilen dönemle ilgili makro bakış açısı sunmaktadır. 6 ana faaliyet kolu halinde hazırlanan 1910 etnik iş bölümü kalıbı hangi sektörlerde hangi etnik grupların baskın görüldüğüne dair kaba bir figür oluşturmaktadır. Bu yüzden tek basamaklı sektör kodları itibariyle bulunan etnik gruplara ait iş bölümü kompozisyonu tarih yazıcılarını memnun edecek keskinlikte değildir. Oldukça geniş bir alanı kapsayan gruplara ayrılmıştır.

Örneğin **Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su** kategorisi; Kamu idare, savunma ve güvenlik hizmetleri, çevre sağlığı ve benzeri hizmetler, eğitim hizmetleri, araştırma ve bilim kurumları, tıbbi hizmetler, dişçiler, veteriner hizmetleri ve diğer sağlık hizmetleri, sosyal yardım kuruluşları, ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar, diğer sosyal ve ilgili kamu hizmetleri, elektrik, gaz ve buhar, suyun temini, temizlenmesi ve dağıtım şebekesi iş kollarından oluşmaktadır.³⁴⁴

³⁴⁴ (İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-1, Ek-2, Ek-3)

Tablo 15: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)							
	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	
	7	49	5	8	26	3	
Kurum/Şirket	56,2	20,4	2,0	3,9	1,3	2,8	5,4
Yabancılar	16,9	11,3	43,1	16,8	10,1	10,7	11,2
Ara Toplam	73.10	31.70	45.10	20.70	11.40	13.50	16.60
Ermeniler	3,8	15,2	13,7	22,6	20,6	16,6	19,0
Yahudiler	4,2	3,1	9,8	9,8	8,9	6,7	7,8
Rumlar	15,8	28,9	31,4	39,2	38,7	42,7	37,6
Ara Toplam	23.80	47.20	54.90	71.60	68.20	66.00	64.40
Müslüman /Türkler	3,1	18,3	0,0	7,5	20,4	20,5	18,7
Tanımsız	0,0	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
Ara Toplam	3.10	21.00	0.0	7.50	20.40	20.50	19.10
Toplam	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

Yukarıdaki tabloya göre 1910 yılında İstanbul'daki iktisadi faaliyet alanlarının etnik kompozisyonunun tek basamaklı sektör sınıflaması bazında değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama

Tablo-15'e göre bu sektörlerin hâkim gruplarının kurumlar/şirketler ve yabancılar olduğu görülmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren kurumlar genel olarak yabancı devletlere ait telekomünikasyon, gemicilik ve demiryolu şirketlerinden oluşmaktadır. Söz konusu iki grup totalde bu faaliyet alanlarının %73'ünü temsil etmektedir. İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları olarak adlandırdığımız Ermeniler,

Yahudiler ve Rumların anlamlı temsil değerlerine sahip olmadığı görülür. Yani söz konusu faaliyet alanlarındaki yapılanmanın etnik dağılımdan bağımsız hareket ettiği söylenebilir. Müslüman/Türkler de bu sektörde etkin değildiler.

Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su:

Bu kategori altında toplanan iş kollarının etnik dağılımına bakıldığında kurum/şirketlerin en fazla temsil yüzdesine sahip grup olduğu görülür. Bunun sebebi de bu başlık altında kamu ve savunma hizmetleri gibi iş kollarının da bulunmasıdır. Elektrik, gaz ve buhar işletmelerinin kurumlara ait olması da bu sonucu desteklemektedir. 1910 yılında İstanbul'da yerleşik yabancıların da bu sektörlerde anlamlı temsil yığılması gösterdiği görülmektedir. Bu kategoride anlamlı temsil oranına sahip diğer grup olarak etnik aidiyetleri belirlenemeyen kişiler için oluşturulan "Tanımsızlar"ın yer alması genel olarak kişisel hizmetlerde çalışan kişilerin isimlerinin yerine unvanlarının (kapıcı, hancı, odabaşı vb.) kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

İnşaat ve Bayındırlık İşleri:

İnşaat ve bayındırlık hizmetleri kategorisinin en önemli temsil grubu olarak yabancılar gözükmektedir. Ancak, Yahudilerin de bu grupta % 9.8'lik oranla anlamlı bir temsil payına sahip olduğu söylenebilir. Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar beraberce sektörün yarısından fazlasını oluşturmalarına rağmen ayrı ayrı gruplar halinde etkin değildiler. Müslüman/Türklerin bu kategori altında birleşen sektörlerde hiç temsilcilerinin bulunmayışı dikkat çekicidir.

Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri:

Bu kategorinin etnik iş bölümü değerlendirildiğinde İstanbul'un tüm gayrimüslim azınlık gruplarının anlamlı temsil oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu üç etnik topluluk toplamda bu sektörlerin %71.6'sını temsil etmektedirler. Bu da geleneksel olarak zaten bildiğimiz gayrimüslim ve yabancıların

finansal işlerle Müslümanlardan daha çok ilgilendikleri gerçeğini somut bir şekilde göz önüne sermektedir. Bu kategori Yahudi, Ermeni ve Rumların yanı sıra yabancıların da yoğun olarak faaliyet gösterdikleri alanları içermektedir. 1910 yılında bu kategoride Müslüman/Türkler anlamlı temsil oranlarına ulaşamamışlardır.

Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Otelcilik ve Lokantacılık:

Beşinci iktisadi faaliyet alanı olan bu kategoride hem tüm İstanbul gayrimüslimlerinin hem de Müslüman Türklerin yüksek temsillerine rastlanılır. Tablo 15'ten çıkan verilere göre 1910 yılında İstanbul'da ticaret, otelcilik ve lokantacılık alanlarında Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve Müslümanların yoğun olarak çalıştığı tespit edilmektedir.

İmalat Sanayi:

Son tek basamaklı iktisadi faaliyet alanı olan imalat sanayinin etnik dağılımında Müslümanların ve Rumların belirleyici oranlarda temsili ile karşılaşılır. Özellikle Rumlar %42.7 ile neredeyse sektöre hakim bir konumdaydılar. Ermeniler ve Yahudilerle birlikte değerlendirildiğinde bu üç gayrimüslim topluluğun sektörde %66'lık bir hâkimiyetleri söz konusudur.

1910 yılında İstanbul'un iktisadi yapısındaki etnik dağılım tek basamaklı sektör kodlaması ile değerlendirildiğinde Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler genel olarak mali işler, gayrimenkul ve kurumlara yardımcı iş hizmetleri, toptan ve perakende ticaret ve lokantacılık/konaklama sektörlerinde beraberce yoğun şekilde çalışmaktaydılar. Bu üç grubun beraber çalışmadığı inşaat sektöründe Yahudiler, imalat sanayi sektöründe ise Rumlar faaliyet göstermekteydiler.

3.1.2 İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 16: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu											
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)											
	Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kurumları	Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence	Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	İnşaat ve Sigorta	Üretici Hizmetleri	Mali Kurumlar	Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik	Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi	Diğer İmalat Sanayi	Metal Ana Sanayi
	c11	c9	c7	c3	c10	c2	c5	c1	c4	c8	c6
Kurum/Şirket	2232,1	1927,4	60,6	12,7	-0,1	100,7	1,5	-47,2	-201,7	-12,4	-3,0
Yabancılar	-9,2	32,8	-1,0	-0,4	199,2	57,2	-4,0	2,6	-68,8	-13,5	2,4
Rumlar	-11,2	-15,0	10,8	-14,0	0,4	3,9	17,2	-13,9	4,1	-0,8	-4,3
Yahudiler	-52,5	-51,0	-14,8	10,5	-10,4	20,6	12,1	149,2	-35,9	-32,8	-0,1
Ermeniler	-27,5	-27,7	11,2	-31,5	-2,9	-4,0	7,0	-90,9	72,3	22,8	12,8
Müslüman Türkler/ Tanımsız	-27,1	-96,6	-11,0	4,7	-22,2	-32,3	84,4	-6,0	140,3	76,3	-3,8
	-0,5	-3,3	-0,8	-0,8	-0,5	-10,7	-2,0	-8,7	33,8	-0,9	-0,2
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Müttekabilyet Analizi											

Tablo 18: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu												
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)												
Tablo 17: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu												
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)												
	Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kuruluşları	Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence	Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	İnşaat ve Sigorta	Üretici Hizmetleri	Mali Kurumlar	Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik	Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi	Diğer İmalat Sanayi	Metal Ana Sanayi	Toplam
	11	9	7	3	10	2	5	1	4	8	6	
Kurum/Şirket	140	353	38	23	6	30	36	49	81	0	0	756
Yabancılar	4	157	19	20	68	456	45	287	492	7	10	1565
Ara Toplam	144	510	57	43	74	486	81	336	573	7	10	2321
Rumlar	1	205	46	106	26	1228	254	1241	2108	33	19	5267
Yahudiler	0	37	30	1	12	252	69	131	540	14	0	1086
Ermeniler	0	101	62	4	16	498	130	243	1509	75	22	2660
Ara Toplam	1	343	138	111	54	1978	453	1615	4157	122	41	9013
Müslüman Türkler/	0	40	19	52	1	405	9	386	1604	100	4	2620
Tanımsız	0	0	0	0	0	0	0	0	52	0	0	52
Ara Toplam	0	40	19	52	1	405	9	386	1656	100	4	2672
Toplam	145	893	214	206	129	2869	543	2337	6386	229	55	14006
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

	Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kuruluşları	Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence	Kâğıt Ürünleri ve Basın Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	İnşaat ve Sigorta	Üretici Hizmetleri	Mali Kurumlar	Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik	Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi	Diğer İmalat Sanayi	Metal Ana Sanayi	
	11	9	7	3	10	2	5	1	4	8	6	
Kurum/Şirket	96,6	39,5	17,8	11,2	4,7	1,0	6,6	2,1	1,3	0,0	0,0	5,4
Yabancılar	2,8	17,6	8,9	9,7	52,7	15,9	8,3	12,3	7,7	3,1	18,2	11,2
Ara Toplam	99,4	57,1	26,7	20,9	57,4	16,9	14,9	13,4	9,0	3,1	18,2	16,6
Rumlar	0,7	23,0	21,5	51,5	20,2	42,8	46,8	53,1	33,0	14,4	34,5	37,6
Yahudiler	0,0	4,1	14,0	0,5	9,3	8,8	12,7	5,6	8,5	6,1	0,0	7,8
Ermeniler	0,0	11,3	29,0	1,9	12,4	17,4	23,9	10,4	23,6	32,8	40,0	19,0
Ara Toplam	0,7	38,4	64,5	53,9	41,9	69,0	83,4	69,1	65,1	53,3	74,5	64,4
Müslüman /Türkler	0,0	4,5	8,9	25,2	0,8	14,1	1,7	16,5	25,1	43,7	7,3	18,7
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,4
Ara Toplam	0	4,5	8,9	25,2	0,8	14,1	1,7	16,5	25,9	43,7	7,3	19,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Müttekabiliyet Analizi												

Tablo-18'de iki basamaklı kodlar itibariyle sınıflandırılan ekonomik faaliyet alanlarının etnik dağılımında on bir adet kategori oluşturulmuştur.³⁴⁵

Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kuruluşları

Tablo-18'de bu kategoride yer alan iktisadi faaliyet alanlarının %96,6 ile Kurum/Şirketlerin egemenliği altında olduğu görülmektedir. Yabancılarla birlikte bu alanlardaki payları %99,4'ü bulmaktadır. Diğer etnik grupların bu sektörlerde etkin olmadığı görülmektedir.

Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence

³⁴⁵ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-2.

Bu kategori yine kurumlar/şirketler ve yabancıların yoğun olarak çalıştıkları işlerden oluşmaktadır. Zira ulaştırma, eğitim, sağlık hizmetleri ile sosyal yardım kuruluşları genel olarak şirketlerin veya kamu kurumlarının faaliyet gösterdiği alanlardır. Bu kategoride kodlanmış faaliyet alanlarında İstanbul'un gayrimüslim azınlıklarının tek tek anlamlı temsillerine rastlanmasa da toplamda %38.4'lük bir pay ile bu faaliyet alanlarının üçte birinden fazlasını oluşturdıkları ifade edilebilir.

Kâğıt Ürünleri ve Basın Sanayi

Kâğıt, kâğıt ürünleri ve basın sanayi iş kollarında en yoğun temsil edilen etnik grubun %29 ile Ermeniler olduğu tespit edilmiştir. Sektördeki ikinci belirgin grup olan Kurumların ardından Yahudilerin de belirgin olarak temsil edildikleri görülmektedir. Neticede bu sektörlerde İstanbul azınlıklarının toplamda sektörün üçte ikisine yakın bir bölümünü temsil ettiklerini belirtmek mümkündür.

Gıda, İçki ve Tütün Sanayi

Tüm sektörlerdeki payları %37.6 olan Rumların gıda, içki ve tütün sanayi iş kollarında %51.5 gibi yüksek bir oranda temsili söz konusudur. Tek başlarına sektörün yarısını oluşturan bu gruptan sonra bu faaliyet kollarında ikinci yoğun etnik grubun Müslüman/Türklere, üçüncü sıranın ise Kurumlara ait olduğu görülür.

İnşaat ve Sigorta

Sigorta, inşaat ve bayındırlık hizmetleri iktisadi faaliyet kollarını içeren 10 numaralı kategoride %51.5 ile yabancılar sektörün yarısına hâkimdirler. Geleneksel olarak sigortacılık işleri ile yoğun şekilde ilgilenen Yahudiler, genel toplamda piyasanın %7.8'ini oluşturmalarına rağmen bu kategoride % 9.3 ile anlamlı temsil oranlarını yakalamışlardır.

Üretici Hizmetleri

Bu kategorinin kapsadığı hizmetlerin temsilinde Rumların oldukça belirgin yeri vardır. Rumlardan sonra yabancılar ve Yahudiler de bu sektörlerde anlamlı temsil yüzdelere sahip etnik grupları oluşturmaktalar. Ek-2'de kategorinin kapsadığı iş kollarından özellikle toptan ticaret, gayrimenkul ve kurumlara yardımcı iş hizmetlerinde bu grupların yoğun şekilde çalıştıkları bilinmektedir.

Mali Kurumlar

Para kurumları, kredi kurumları ve borsaların yer aldığı bu iktisadi faaliyet kolundaki anlamlı temsiller büyüklük sırasıyla Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Kurumlardan oluşmaktadır. Bu kategorideki dikkat çekici nokta üç gayrimüslim azınlık grubunun toplamda bu faaliyet alanlarının %83.4'ünü oluşturmalarıdır. Müslüman/Türklerin en az temsil edildikleri sektörlerden biri de bu sektördür.

Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik

Bu sektörlerin yarısından fazlası (%53.1) Rumların yüksek temsili ile gösterilmektedir. Diğer etnik grupların ayrı ayrı bu faaliyet alanlarında anlamlı temsilleri görünmezken, üç gayrimüslim grup bir arada bu sektörlerin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Rumlardan sonra sektörün ikinci önemli temsilcileri ise yabancılardan oluşan gruptur.

Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi

Bu kategorinin kapsadığı faaliyet alanlarında en yoğun olarak çalışan etnik grup %25.1 ile Müslüman/Türklerden oluşmaktadır. İstanbul'un gayrimüslim azınlıklarından Ermenilerin ve Yahudilerin de anlamlı temsillerinin söz konusu olduğu bu grup Rumların da katılmasıyla toplamda %65.1'lik bir pay ile azınlıkların hakimiyetinde gibi görünmektedir.

Diğer İmalat Sanayi

Diğer imalat sanayi faaliyet kolunda ise Müslümanlar ile Ermeniler yaklaşık %77 ile sektöre hâkim grupları oluştururlar. Bu grubu oluşturan kompozisyonun içinde kuyumculuk gibi el emeği yoğun işlerin bulunması Ermenilerin temsil oranını artırmaktadır. Müslümanların neredeyse yarısına hâkim oldukları sektörün diğer yarısını da gayrimüslim gruplar beraberce oluşturmaktaydılar.

Metal Ana Sanayi

İki basamaklı son grup olan metal ana sanayinde %40 oranla Ermenilerin yüksek şekilde temsil edildiği görülür. Yahudilerden hiç temsilcinin olmadığı bu

grupta Rumlarla Ermeniler beraberce sektörde %75'e yakın bir pay elde etmişlerdir.

Bu gruptaki diğer anlamlı temsil %18.2 ile yabancılara aittir.

3.1.2 Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 19: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu										
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)										
	Tütün, İçki, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Ulaşım ve Eğitim	Basım Sanayi ve Emlak	Sigorta ve İnşaat	Komisyonculuk, Mali Kurumlar, Yardımcı Hizmetler	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi	Gıda Sanayi, Kıyafetçisi Küçük İmalat, Lokanta	Gıda Maddeleri Toptan Ticareti	Kereste ve İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti	Dokuma Sanayi, Seyrek Perakende
	c10	c9	c5	c8	c7	c6	c1	c3	c2	c4
Kurum/Şirket	5360,16	722,24	57,52	-0,14	-3,72	-0,07	-118,43	-25,71	-6,67	257,10
Yabancılar	-21,47	63,39	-0,01	197,46	170,99	-2,69	-9,51	-18,21	-0,57	-97,73
Yahudiler	-30,00	-3,93	0,46	0,41	39,39	45,04	-89,16	-16,41	-9,51	23,03
Rumlar	-122,82	-28,01	16,35	-10,42	0,73	-0,45	368,89	194,92	4,09	192,81
Ermeniler	-71,56	-19,42	18,56	-2,92	1,01	0,04	204,74	-72,43	1,91	222,73
Müslüman /Türkler	-62,84	-52,89	-8,48	-22,14	-220,27	-4,48	3,90	-5,69	-0,04	285,55
Tanımsız	-1,43	-1,31	-0,77	-0,47	-13,89	-0,08	-11,23	-1,88	-0,45	48,74
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi										

Tablo 20: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Mutlak Değerler)**

	Tütün, İçki, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Ulaşım ve Eğitim	Basım Sanayi ve Emlak	Sigorta ve İnşaat	Komisyonculuk, Mali Kurumlar, Yardımcı Hizmetler	Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi	Gıda Sanayi, Kapalıçarşı Küçük İmalat, Lokanta	Gıda Maddeleri Toptan Ticareti	Kereste ve İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti	Dokuma Sanayi, Seyrek Perakende	
	10	9	5	8	7	6	1	3	2	4	Toplam
Kurum/Şirket	357	137	37	6	176	1	25	1	0	22	762
Yabancılar	13	90	23	68	690	0	284	25	11	374	1578
Ara Toplam	370	227	60	74	866	1	309	26	11	396	2340
Yahudiler	0	17	19	12	397	11	90	14	0	526	1086
Rumlar	12	72	43	26	1442	7	1789	385	60	1442	5278
Ermeniler	1	31	67	16	738	5	232	13	30	1529	2662
Ara Toplam	13	120	129	54	2577	23	2111	412	90	3497	6364
Müslüman /Türkler	5	7	21	1	308	0	614	72	22	1574	2624
Tanımsız	0	0	0	0	0	0	0	0	0	52	52
Ara Toplam	5	7	21	1	308	0	614	72	22	1626	2676
Toplam	388	354	210	129	3751	24	3034	510	123	5519	14042
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Müttekabilyet Analizi											

Tablo 21: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Sütun %'leri)**

	Tütün, İçki, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Ulaşım ve Eğitim	Basım Sanayi ve Emlak	Sigorta ve İnşaat	Komisyonculuk, Mali Kurumlar, Yardımcı Hizmetler	Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi	Gıda Sanayi, Kapahçarşı Küçük İmalat, Lokanta	Gıda Maddeleri Toptan Ticareti	Keresite ve İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti	Dokuma Sanayi, Seyrek Perakende	
	10	9	5	8	7	6	1	3	2	4	
Kurum/Şirket	92,0	38,7	17,62	4,65	4,69	4,17	0,82	0,20	0,00	0,40	5,4
Yabancılar	3,35	25,42	10,95	52,71	18,40	0,00	9,36	4,90	8,94	6,78	11,2
Ara Toplam	95.35	64.12	28.57	57.36	23.09	4.17	10.18	5.10	8.94	7.18	16.6
Rumlar	0,00	4,80	9,05	9,30	10,58	45,83	2,97	2,75	0,00	9,53	7,7
Yahudiler	3,09	20,34	20,48	20,16	38,44	29,17	58,97	75,49	48,78	26,13	37,6
Ermeniler	0,26	8,76	31,90	12,40	19,67	20,83	7,65	2,55	24,39	27,70	19,0
Ara Toplam	3.35	33.9	61.43	41.86	68.69	95.83	69.59	80.79	73.17	63.36	64.3
Müslüman /Türkler	1,29	1,98	10,00	0,78	8,21	0,00	20,24	14,12	17,89	28,52	18,7
Tanımsız	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,94	0,4
Ara Toplam	1.29	1.98	10.0	0.78	8.21	0.00	20.24	14.12	17.89	29.46	19.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi											

Üç basamaklı iktisadi faaliyet kollarının etnik gruplara göre dağılımı incelediğinde grupları oluşturan faaliyet alanlarının detaylandırıldığı görülmektedir.³⁴⁶

10-MİA (Merkezi İş Alanı) Faaliyetleri, Kamu ve Uluslararası Hizmetler (Kişi, Toplum ve Kurum Hizmetleri)

Bu kategoride toplanan iktisadi faaliyet alanlarının %92'si Kurum/Şirketlerce temsil edilmektedir. Yabancıların payı ile birlikte bu iki grup söz konusu sektörlerin %95'ine hâkim olmaktadır. Bu kategorilerdeki iş bölümü etnik yapılanmadan bağımsız hareket etmektedir.

9- Ulaşım ve Eğitim Hizmetleri

Bu kategoride toplanan iş sahalarında yine kurumların ve yabancıların ağırlıklı olduğu görülür. İstanbul azınlıklarının toplamda %34'e yakın bir paylarının olmasına karşın tek tek anlamlı temsil oranlarına ulaşamamışlardır.

5- Basım Sanayi ve Gayrimenkul İşleri

Bu kategorinin en yoğun temsil edilen etnik grubunu Ermeniler oluşturmaktadır. Ermenilerin ardından ikinci büyük temsil yüzdesinin kurumlara, üçüncü anlamlı temsil oranının da Rumlara ait olduğu görülmektedir.

8- İnşaat ve Sigortacılık

Tablo-21'e göre 1910 yılında inşaat ve sigortacılık sektörlerinin yarısından fazlası İstanbul'da yaşayan yabancılar tarafından temsil edilmekteydi. Diğer bir anlamlı temsil oranı ise %9.3 ile Rumlara aitti.

7- Metal Sanayi, Mali Kurumlar, Komisyonculuk ve Yardımcı Hizmetler

Bu kategoride yer alan iktisadi faaliyet kolları 1910 yılı İstanbul'unda gayrimüslim azınlık kesimi tarafından temsil edilmekteydi. Üç etnik grup birlikte bu kategorideki işlerin yaklaşık %70'ini gerçekleştiriyorlardı. Yabancıların da bu

³⁴⁶ Kategorilerin iktisadi faaliyet alanları kompozisyonları için bkz. Ek 3.

sektörlerde manidar temsil oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu faaliyet alanlarında anlamlı yığılma gösteremeyen tek grup Müslüman/Türklerdir.

6- Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi

Bu kategoride Rumların en yoğun olarak çalışan etnik grup olduğu görülmektedir. Bu alanda yoğun olarak çalıştığı ifade edilecek ikinci gayrimüslim azınlık grubu ise Ermenilerdir. Bu iktisadi faaliyet alanlarında Yahudilerin tek başlarına anlamlı oranlarla temsil edilmemelerine rağmen üç etnik grubun birleşmesiyle sektörde yaklaşık %96'lık bir temsil gücü oluşmaktadır.

1- Gıda Sanayi, Kapalıçarşı Küçük İmalat ve Lokantacılık

Bu kategori altında toplanan faaliyet kollarında Yahudilerin %59'luk bir temsil oranına sahip olduğu görülür. Yahudilerden sonra anlamlı oranlarla temsil edilen diğer etnik grup Müslümanlardır.

3- Gıda Toptancılığı

Gıda maddelerinin toptan ticaretinde ise Yahudilerin sektörün %75.49'una sahip oldukları görülür. Bu faaliyet sahasında Yahudilerin nerdeyse tek başına bir hâkimiyeti söz konusudur. Diğer etnik grupların bu kategoride herhangi bir anlamlı temsil oranlarının bulunmamasına karşın tüm gayrimüslim cemaatlerin toplamı sektörün %85'ini oluşturmaktadır. Müslümanlar bu sektörde %14.2 ile temsil edilmelerine rağmen anlamlı bir oran olarak değerlendirilmezler.

2- İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti

Rumların hiç temsilci bulundurmadığı bu sektörde Ermeniler ve Yahudilerin toplam temsil oranı %73'dür. Her iki grup da anlamlı yüzdelerle temsil edilmektedirler.

4- Dokuma Sanayi, Kapalıçarşı Seyrek Perakende Faaliyetleri (Küçük İmalat)

Bu kategoride toplanan iş sahalarının hakim etnik grubunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Etnik grubu tanımlanamayan kişilerle beraber bu sektörlerin yaklaşık üçte biri bu iki gruba aittir. Bu alanlarda anlamlı temsil yüzdelerine sahip diğer gruplar sırasıyla, Ermeniler ve Rumlardır.

3.1.3. Tek Basamaklı Sınıflama 1910 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 22: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)							
	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Toplam
	7	49	5	8	26	3	
Kurum/Şirket	19,3	52,2	0,1	5,8	13,8	8,7	100
Yabancılar	2,8	14,0	1,4	12,0	53,9	15,9	100
Ermeniler	0,4	11,1	0,3	9,5	64,2	14,6	100
Yahudiler	1,0	5,5	0,5	10,1	68,4	14,5	100
Rumlar	0,8	10,6	0,3	8,3	61,1	18,9	100
Müslüman /Türkler	0,3	13,5	0,0	3,2	64,7	18,3	100
Tanımsız	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
	1,9	13,8	0,4	8,0	59,3	16,7	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Müttekabilyet Analizi							

Tablo-22 1910 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik grupların sektörler itibariyle dağılımını göstermektedir. Tablo etnik gruplar bazında değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır;

Ermeniler;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Otelcilik ve Lokantacılık (çok yoğun)
- Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri

Yahudiler;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Otelcilik ve Lokantacılık (çok yoğun)
- İnşaat ve Bayındırlık İşleri
- Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri

Rumlar;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Otelcilik ve Lokantacılık (çok yoğun)
- Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri
- İmalat Sanayi

Müslüman/Türkler;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Otelcilik ve Lokantacılık (çok yoğun)
- İmalat Sanayi

sektörlerinde uzmanlaşmışlardı.

3.1.4. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1910 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 23: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma												
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)												
	Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kuruluşları	Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence	Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	İnşaat ve Sigorta	Üretici Hizmetleri	Mali Kurumlar	Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller	Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi	Diğer İmalat Sanayi	Metal Ana Sanayi	
	11	9	7	3	10	2	5	1	4	8	6	Toplam
Kurum /Şirket	18,5	46,7	5,0	3,0	0,8	4,0	4,8	6,5	10,7	0,0	0,0	100
Yabancılar	0,3	10,0	1,2	1,3	4,3	29,1	2,9	18,3	31,4	0,4	0,6	100
Rumlar	0,0	3,9	0,9	2,0	0,5	23,3	4,8	23,6	40,0	0,6	0,4	100
Yahudiler	0,0	3,4	2,8	0,1	1,1	23,2	6,4	12,1	49,7	1,3	0,0	100
Ermeniler	0,0	3,8	2,3	0,2	0,6	18,7	4,9	9,1	56,7	2,8	0,8	100
Müslüman /Türkler	0,0	1,5	0,7	2,0	0,0	15,5	0,3	14,7	61,2	3,8	0,2	100
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100
	1,0	6,4	1,5	1,5	0,9	20,5	3,9	16,7	45,6	1,6	0,4	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

1910 yılında İstanbul'daki farklı etnik grupların iki basamaklı sektör kodları itibariyle iktisadi faaliyet alanlarındaki dağılımı aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir.

Rumlar

1910 yılında İstanbul'da yaşayan Rumların en yoğun olarak çalıştıkları iktisadi faaliyet alanlarının;

- Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi (çok yoğun)

- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi,
- Üretici Hizmetleri (yoğun)
- Mali Kurumlar,
- Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik, (yoğun)

sektörleri olduğu görülür. Bu faaliyet alanlarının içinde Rumların en büyük oranda temsil edildikleri sektörler, perakende ticaret, kişisel hizmetler ve hassas aletler sanayidir.³⁴⁷

Yahudiler

Yahudiler de Rumlar gibi

- Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi, (çok yoğun)
- Üretici Hizmetleri, (yoğun)
- Mali Kurumlar,

kategorilerinde anlamlı temsil oranlarına sahiptirler. Fakat Yahudiler ayrıca Rumların anlamlı yığılmalar göstermediği

- Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi
- İnşaat ve Sigorta

kategorilerinde de yoğun olarak temsil edildikleri görülür. Tıpkı Rumlar gibi Yahudilerin de en yüksek oranlarda temsil edildikleri sektörler, perakende ticaret, kişisel hizmetler ve hassas aletler sanayidir.

Ermeniler

Ermeniler, Yahudiler ve Rumlarla birlikte

- Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi, (çok yoğun)
- Mali Kurumlar,

³⁴⁷ İktisadi faaliyet alanlarının kompozisyonları için bkz. Ek 2.

sektörlerinde oldukça yoğun olarak temsil edilmektedirler. Ermeniler ayrıca,

- Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi
- Diğer İmalat Sanayi
- Metal Ana Sanayi

faaliyet alanlarında da anlamlı temsil oranlarına sahiptirler.

Müslüman/Türkler

- Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi (çok yoğun)
- Diğer İmalat Sanayi
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi

İktisadi faaliyet alanlarında anlamlı yığılmalar göstermekteydiler. Perakende ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler sanayi sektörlerinde Müslüman/Türklerin %60'ın üzerinde bir oranla temsil edildikleri görülmektedir.

1910 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik gruplara mensup tüccarların hepsinin en çok çalıştığı faaliyet alanının perakende ticaret, kişisel hizmetler ve hassas aletler sanayi olması dikkat çekicidir.

3.1.4 Üç Basamaklı Sınıflama 1910 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 24: 1910 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma											
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)											
	MİA Faaliyetleri Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Ulaşım ve Eğitim	Basım Sanayi ve Emlak	Sigorta ve İnşaat	Metal, Komisyonculuk, Mali Kurumlar, Yardımcı Hizmetler	Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi	Gıda Sanayi, Seyrek perakende, Lokanta	Gıda Maddeleri Toptan Ticareti	Kereste ve İnşaat Malzemesi Toptan	Kapalıçarşı Seyrek Perakende (küçük imalat)	
	10	9	5	8	7	6	1	3	2	4	Toplam
Kurum /Şirket	46,85	17,98	4,86	0,79	23,10	0,13	3,28	0,13	0,00	2,89	100
Yabancılar	0,82	5,70	1,46	4,31	43,73	0,00	18,00	1,58	0,70	23,70	100
Rumlar	0,00	1,57	1,75	1,10	36,56	1,01	8,29	1,29	0,00	48,43	100
Yahudiler	0,23	1,36	0,81	0,49	54	0,13	33,90	7,29	1,14	27,32	100
Ermeniler	0,04	1,16	2,52	0,60	27,72	0,19	8,72	0,49	1,13	57,44	100
Müslüman /Türkler	0,19	0,27	0,80	0,04	11,74	0,00	23,40	2,74	0,84	59,98	100
Tanımsız	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	100
	2,8	2,5	1,5	0,9	26,7	0,2	21,6	3,6	0,9	39,3	100
Kaynak: 1910 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi											

Rumlar

1910 yılında İstanbul'daki Rumların en fazla temsil edildiği sektörler sırasıyla;

- Kapalıçarşı Seyrek Perakende Faaliyetleri (Küçük İmalat) (çok yoğun)
- Metal Sanayi, Mali Kurumlar, Komisyonculuk ve Yardımcı Hizmetler (çok yoğun)

- Basım ve Gayrimenkul İşleri
- İnşaat ve Sigortacılık
- Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi

olarak ortaya çıkmaktadır. Rum tüccarların yarıya yakını Kapalıçarşı seyrek perakende adı verilen küçük imalat işleri ile ilgilenmekteydi. %36'lık bir kısmı da komisyonculuk ve mali hizmetler başlığı altında toplanan işlerde yoğun şekilde faaliyette bulunmaktaydı.³⁴⁸

Yahudiler

1910 yılında İstanbul Yahudilerinin yoğun olarak temsil edildiği sektörler Rumlarınkinden farklıydı. Yahudilerin yoğun olarak çalıştıkları iş sahaları şu şekilde sıralanıyordu;

- Gıda Sanayi ve Seyrek Perakendecilik (çok yoğun)
- Gıda Toptancılığı
- İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti

Üç basamaklı kodlama ile yapılan analizlere göre 1910 yılında Yahudi tüccarların %34'ü gıda toptancılığı ve seyrek perakende işleri ile meşgul olmaktadır.

Ermeniler

1910 yılında İstanbul'da yaşayan Ermenilerin yoğun olarak çalıştıkları iktisadi faaliyet alanlarının üç basamaklı kategoriler halinde sınıflanışı aşağıdaki gibiydi;

- Kapalıçarşı Seyrek Perakende Faaliyetleri (Küçük İmalat) (çok yoğun)
- Metal Sanayi, Mali Kurumlar, Komisyonculuk ve Yardımcı Hizmetler (yoğun)
- Basım ve Gayrimenkul İşleri
- İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti

³⁴⁸ İktisadi faaliyet alanları kompozisyonu için bkz. Ek-3.

Tablo-24'e göre 1910 yılında Ermeni tüccarların yaklaşık %60'ı Kapalıçarşı seyrekerakende işleri yani küçük imalat alanında çalışmaktaydı.

Müslüman/Türkler

- Gıda Sanayi ve Seyrek Perakendecilik (yoğun)
- Kapalıçarşı Seyrek Perakende Faaliyetleri (Küçük İmalat) alanlarında anlamlı temsil oranlarına sahiptiler. Kapalıçarşı seyrekerakende faaliyetleri alanlarında Müslüman/Türkler sektörün üçte ikisine yakınını temsil etmekteydiler.³⁴⁹

³⁴⁹ Kategorilerin iktisadi faaliyet alanları kompozisyonları için bkz. Ek 3

elde edilmiştir. Söz konusu yıllara ait İstanbul'un ve Galata-Pera-Şişli bölgelerinin ticari coğrafyasının farklı etnik gruplar bazında dağılım kalıplarının incelenmesi hedeflenmiştir. Ne var ki 2004 yılında gerçekleştirilen kaynak araştırmanın iş yeri adresleri sınıflanmasında sokak dökümleri referans alındığından semtler bazında altlık haritaları temin edilememiştir. Ancak yazarının onayı alınarak 2004 yılında SBB 8006 Başlıklı TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilim Araştırma Projesi³⁵⁰ olarak geliştirilen yayımlanmamış çalışmada yer alan İstanbul iktisadi coğrafyasını sokak düzeyinde gösteren mekansal haritalar tez kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Goad (1904-1906) ve Pervititch (1921-1946) haritalarının ilgili paftalarının uydu görüntüleri üzerinden kenarlaştırılması ile üretilmiş altlık haritalar kullanılmıştır. Haritalar değerlendirilirken 1910 ve 1922 yıllarına ait Şark Ticaret Yıllıklarında çalışmanın konusu oluşturan Şişli/Pera bölgesinin de sınırları içinde olan bazı semtlerin (Hasköy, Balat, Fener, Kumkapı, Samatya, Beşiktaş, Ortaköy, Tatavla, Dolapdere vb.) tümüyle değerlendirme dışı tutulduğunu göz önünde bulundurmak gerektiği hatırd tutulmalıdır.

1910 Yılında İstanbul'da gerçekleştirilen faaliyetlerin sokaklar bazında değerlendirilmesi ile elde edilen Harita-1 incelendiğinde o yıllarda İstanbul'un ticaret hayatının en canlı olduğu bölgeler ve bu bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetler görülebilmektedir. Buna göre söz konusu tarihte ticaretin en yoğun olarak gerçekleştiği bölgeler Suriçi ve Galata bölgesi olarak göze çarpmaktadır. Bu bölgelere ilave olarak 19. yüzyılda gelişen Pera ve onun uzantısı olan Harbiye/Şişli hattı da haritada ticaret hayatının devam ettiği bölgeler olarak yer almışlardır.

Haritaya göre, Eminönü ve civarının yoğun ticaret faaliyetleri arasında Balıkpazarı faaliyetleri olarak tanımlanan yaş gıda ticaretinin yanı sıra kağıt, kereste ve mensucat ile ilgili iş kollarının da yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Bu bölgede ayrıca sektörel kompozisyonları Ek-4'te verilen Merkezi İş Alanı Faaliyetleri (MİA) ve Destek hizmetleri I ve II'nin de bulunduğu belirtilmelidir.

³⁵⁰ Murat Güvenç, "İkinci Meşrutiyetten İşgal Dönemine İstanbul'da Toplumsal, Ekonomik ve Mekansal Dönüşüm:1910-1922, Doğu Yıllıkları Üzerinde İlişkisel Çözümler" (SBB 8006) başlıklı TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilim Araştırma Projesi, İstanbul, 2004.

Kapalıçarşı bölgesi ise ismi ile özdeşleşen Kapalıçarşı faaliyetleri (dokuma, ayakkabı, mobilya, mefruşat vb.) gibi seyrek perakendecilik alanlarında ve kuyumculuk ve diğer küçük imalat faaliyetlerinde oldukça yoğun bir ticaret hayatına sahipti.

Haliç'in karşı yakasında geçildiğinde ise Galata bölgesinde gerçekleşen ticaretin MİA faaliyetleri kategorisinde değerlendirilen, mali kurumlar, ticaret ajanlığı, sigorta kurumları, hukuk büroları, mimarlık/mühendislik ofisleri, her türlü toptan ve perakende ticaret kollarının bulunduğu görülür. Bu bölgenin yerleşiklerinin çoğunun gayrimüslimlerden oluşması ve bunların da yukarıda sayılan sektörlerdeki yoğun faaliyetleri Tablo-23, Tablo-24 ve Tablo-25'de daha önce gösterilmişti. Genellikle Pera olarak adlandırılan bu yakada Balıkpazarı Faaliyetleri olarak adlandırılan yaş gıda ve inşaat malzemesi ve mensucat toptancılığı gibi faaliyet kolları pek fazla icra edilmemekteydi.

Pera/Beyoğlu bölgesinin ticari haritası incelendiğinde ise daha çok seyrek perakendecilik faaliyetleri (mobilya, giyim, mücevher, ayakkabı) üzerine yoğunlaştığı görülür. Bu da Beyoğlu'nun o dönemdeki lüks tüketim malları ile özdeşleşen imajını destekler bir tespittir.

O dönemlerde yeni yeni gelişen Harbiye/Şişli bölgesi ise açılımı Ek-4'te verilen MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II kategorilerinde toplanmış faaliyetlerin gerçekleştiği mekânlardandı. Bu faaliyetleri genel olarak tüketici hizmetlerini içeren sektörlerden oluşmaktaydı.³⁵¹

³⁵¹ Kategorilerin iktisadi faaliyet alanları kompozisyonları için bkz. Ek-4

3.2. 1922 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası

3.2.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Bu bölümdeki ilk tabloda (Tablo-25) 1922 yılında İstanbul'da tek basamaklı olarak sınıflandırılmış iktisadi faaliyet alanlarının etnik uzmanlaşması yön belirtir khi kare değerleri halinde verilmiştir. Tabloda yer alan artı değerler sektördeki temsilin anlamlı yığılmalar gösterdiğini, eksi değerler ise temsilin anlamlı yığılmalara işaret etmediğini belirtmektedir. İki ve üç basamaklı sınıflandırmalarda da manidar yığılma ve seyreklikler yön belirtir khi kare tablolarından elde edilmiştir.

Tablo 25: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu						
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)						
	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama
	c26	c3	c8	c5	c49	c7
Kurum/Şirket	-135,6	-47,8	0,0	-0,1	536,8	551,5
Yabancılar	-23,6	-0,2	34,1	14,9	14,6	9,2
Ermeniler	11,5	0,4	-3,7	-2,4	-13,5	-31,7
Rumlar	0,9	26,7	-1,8	0,0	-29,2	-5,8
Yahudiler	7,5	-0,8	6,4	1,0	-40,3	-8,4
Müslüman /Türkler	36,2	-1,7	-4,6	-4,0	-48,1	-37,2
Tanımsız	-61,2	-14,4	-10,0	-0,8	626,0	-2,2
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Müttekabiliyet Analizi						

Tablo-26'da 1922 yılında İstanbul'da tek basamaklı olarak kodlanmış iktisadi faaliyet alanlarının etnik uzmanlaşması mutlak değerler halinde yer almaktadır. Yine Tablo-26'dan görülebileceği gibi 1922 yılında İstanbul'da Şark Ticaret Yıllıkları'na kayıtlı 13.412 iş yeri bulunmaktadır. Mutlak değer tablosu, kullanılan veri tabanının tek basamaklı olarak kodlanmış olan sektörlerdeki dağılım kalıplarını göstermektedir.

Tablo 26: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)							
	Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplam
	26	3	8	5	49	7	
Kurum-Şirket	338	64	105	7	392	135	1041
Yabancılar	657	180	196	22	211	45	1311
Ara Toplam	995	244	301	29	603	180	2352
Ermeniler	1640	366	216	12	244	13	2491
Rumlar	2780	773	417	35	431	75	4511
Yahudiler	1095	223	197	16	115	19	1665
Ara Toplam	5515	1362	830	63	790	107	8667
Müslüman /Türkler	1612	303	194	9	167	7	2292
Tanımsız	0	0	0	0	101	0	101
Ara Toplam	1612	303	194	9	268	7	2392
Toplam	8122	1909	1325	101	1661	294	13412
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

1922 yılı Şark Ticaret Yıllıklarından edinilen verilerle İstanbul'da bulunan iş yerlerinin faaliyet alanları tek basamaklı 6 farklı kategoride toplandı.³⁵² Bu kategorilerin etnik gruplar bazında dağılımı ise aşağıdaki tabloyu ortaya çıkardı.

1922 yılında İstanbul'daki iktisadi faaliyet alanlarının etnik

Tablo 27: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması							
(Sütun %'leri)							
	Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	
	26	3	8	5	49	7	
Kurum/Şirket	4,2	3,4	7,9	6,9	23,6	45,9	7,8
Yabancılar	8,1	9,4	14,8	21,8	12,7	15,3	9,8
<i>Ara Toplam</i>	<i>12.3</i>	<i>12.8</i>	<i>22.7</i>	<i>28.7</i>	<i>36.3</i>	<i>61.2</i>	<i>17,6</i>
Ermeniler	20,2	19,2	16,3	11,9	14,7	4,4	18,6
Yahudiler	13,5	11,7	14,9	15,8	6,9	6,5	12,4
Rumlar	34,2	40,5	31,5	34,7	25,9	25,5	33,6
<i>Ara Toplam</i>	<i>67.9</i>	<i>71.4</i>	<i>62.7</i>	<i>62.4</i>	<i>47.5</i>	<i>36.4</i>	<i>64,6</i>
Müslüman /Türkler	19,8	15,9	14,6	8,9	10,1	2,4	17,1
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	6,1	0,0	0,8
<i>Ara Toplam</i>	<i>19.8</i>	<i>15.9</i>	<i>14.6</i>	<i>8.9</i>	<i>16.2</i>	<i>2.4</i>	<i>17,9</i>
Toplam	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

³⁵² Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-5

kompozisyonunun tek basamaklı sektör sınıflaması bazında değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller

Bu kategoride toplanan iş alanlarında tüm İstanbul gayrimüslim azınlıklarının anlamlı şekilde temsil edilmelerine rağmen en yüksek oranda temsil edilen etnik grubun Rumlar olduğu görülmektedir. Söz konusu üç etnik grup toplam sektörün üçte ikisinden fazlasına hakim görünmektedirler. Bu sektörde Müslüman/Türklerin de %20 oranında temsil edildiği görülmektedir.

İmalat Sanayi

1922 yılında İstanbul'da imalat sektöründe faaliyet gösteren tüccarların etnik yapısına bakıldığında Rumların bu faaliyet alanında %40.5 ile ilk sırada temsil edildikleri görülür. Rumlardan sonra sektördeki anlamlı temsil oranına sahip olan diğer etnik grup ise Ermenilerdir. Yahudilerin bu sektörde anlamlı temsil oranlarına sahip olmamalarına karşın Ermeniler ve Rumlarla birlikte imalat sanayi sektöründe toplam %71.4'lük bir paya ulaşırlar. Müslüman ve yabancı tüccarların bu sektörde anlamlı yığılmalarına rastlanmamıştır.

Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri

1910 yılında bu iktisadi faaliyet kollarında en yüksek temsile sahip etnik grup olan Rumların 1922 yılında bu alanlarda artık anlamlı temsil oranlarına sahip olmadıkları görülmektedir. Yahudiler, yabancılar ve Kurumlar/Şirketler bu sektörlerde anlamlı temsil oranlarına sahip gruplar olarak yer almaktadırlar. Ermeniler ve Rumların bu sektörde manidar temsil oranları olmamasına karşın Yahudilerle birlikte sektörün yaklaşık üçte ikisinde etkindiler.

İnşaat ve Bayındırlık İşleri

1910 yılında bu iş sahalarında anlamlı ve yüksek temsil seviyelerine sahip olan yabancıların 1922 yılında da sektördeki anlamlı temsilleri devam etmektedir. Ayrıca 1910 yılında bu sektörde anlamlı temsilleri olmayan Rumların da Yahudilerle

birlikte bu sektörde önemli temsil oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Bir önceki kategorideki gibi bu kategoride de üç gayrimüslim azınlık grubun birleşmesi sektörün yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı.

Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su

Bu kategori altında toplanmış faaliyet kollarında Kurumlar/Şirketler ve yabancıların etkin temsil oranlarına sahip oldukları görülür. İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları toplamda sektörde %47'lik bir paya sahip olmalarına karşın tek tek anlamlı şekilde temsil edilmemektedirler. Zira bu sektörü oluşturan kategori kamu, idare ve savunma ve benzeri hizmetleri içermektedir.

Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama

Genellikle kurumların faaliyet gösterdiği bilinen bu faaliyet alanları Tablo-27'de de görüldüğü gibi Kurumlar/Şirketler ve yabancıların hakimiyeti altındadır. Bu iki grup sektörün %60'ından fazla bir oranına sahiptirler. Diğer etnik toplulukların temsilcileri bu sektörde anlamlı yığılmalar göstermemişlerdir.

3.2.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 28: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu											
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)											
	Diğer İmalat Sanayi	Perakende Ticaret	Metal Ana Sanayi	Toptan Ticaret ve Madencilik	Kişisel Hizmetler	Gıda ve Mobilya Sanayi	Gayrimenkul ve Hassas Aletler	Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri	Kağıt, Sigorta ve Sosyal Hizmetler	Ulaştırma, Kamu, Eğlence	Uluslararası Kuruluşlar
	c9	c2	c6	c3	c4	c5	c1	c7	c8	c10	c11
Kurum/Şirket	-5,9	-193,7	-2,7	-88,0	-5,4	-10,4	-35,8	99,5	431,4	907,8	513,6
Yabancılar	-5,3	-66,1	9,1	1,4	-0,6	-1,0	29,8	2,5	41,2	17,0	-4,8
Ermeniler	14,8	105,7	1,9	-4,9	-3,4	-40,7	1,0	-60,6	-1,9	-48,3	-9,1
Yahudiler	-0,3	0,5	-4,3	34,9	-22,7	-8,6	-1,2	0,0	-6,5	-14,2	-6,1
Rumlar	-23,5	-9,6	0,9	23,2	-0,1	44,2	-3,0	36,3	-32,4	-16,1	-16,5
Müslüman /Türkler	46,5	96,1	-4,1	-8,7	-4,0	9,7	7,9	-55,4	-43,7	-48,5	-8,4
Tanımsız	-0,9	-35,1	-0,3	-28,5	2491,8	-2,9	-7,5	-8,9	-9,5	-3,3	1,1
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi											

Tablo 29: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**İki Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Mutlak Değerler)**

	DİĞER İMALAT SANAYİ	PERAKENDE TİCARET	METAL ANA SANAYİ	TOPTAN TİCARET VE MADENCİLİK	KİŞİSEL HİZMETLER	GIDA VE MOBİLYA SANAYİ	GAYRİMENKUL VE HASSAS ALETLER	BANKACILIK, İNŞAAT VE TÜKETİCİ HİZMETLERİ	KAĞIT, SİGORTA VE SOSYAL HİZMETLER	ULAŞTIRMA, KAMU, EĞİTİM	ULUSLARARASI KURULUŞLAR	
	9	2	6	3	4	5	1	7	8	10	11	Toplam
Kurum/Şirket	2	97	0	133	24	12	25	188	304	208	48	1041
Yabancılar	4	282	9	393	43	31	152	133	195	69	0	1311
Ara Toplam	6	379	9	526	67	43	177	321	499	277	48	2352
Ermeniler	41	1168	10	644	74	17	200	105	214	18	0	2491
Yahudiler	13	595	0	598	24	27	112	145	125	26	0	1665
Rumlar	10	1445	15	1445	163	203	305	520	308	97	0	4511
Ara Toplam	64	3208	25	2687	261	247	617	770	647	141	0	8667
Müslüman /Türkler	52	1073	1	572	66	90	208	97	119	14	0	2292
Tanımsız	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	1	101
Ara Toplam	52	1073	1	572	166	90	208	97	119	14	1	2393
Toplam	122	4660	35	3785	494	380	1002	1188	1265	432	49	13412

Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi

Tablo 30: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**İki Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Sütun %'leri)**

	Diğer İmalat Sanayi	Perakende Ticaret	Metal Ana Sanayi	Toptan Ticaret ve Madencilik	Kişisel Hizmetler	Gıda ve Mobilya Sanayi	Gayrimenkul ve Hassas Aletler	Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri	Kağıt, Sigorta ve Sosyal Hizmetler	Ulaştırma, Kamu, Eğlence	Uluslararası Kuruluşlar	
	9	2	6	3	4	5	1	7	8	10	11	
Kurum/Şirket	1,6	2,1	0,0	3,5	4,9	3,2	2,5	15,8	24,0	48,1	98,0	7,8
Yabancılar	3,3	6,1	25,7	10,4	8,7	8,2	15,2	11,2	15,4	16,0	0,0	9,8
Ara Toplam	4.9	8.2	25.7	13.9	13.6	11.4	17.7	27	39.4	64.1	98	17.6
Rumlar	8,2	31,0	42,9	38,2	33,0	53,4	30,4	43,8	24,3	22,5	0,0	33,6
Yahudiler	10,7	12,8	0,0	15,8	4,9	7,1	11,2	12,2	9,9	6,0	0,0	12,4
Ermeniler	33,6	25,1	28,6	17,0	15,0	4,5	20,0	8,8	16,9	4,2	0,0	18,6
Ara Toplam	52.5	68.9	71.5	71	52.9	65	61.6	64.8	51.1	32.7	0.0	64.6
Müslümanlar	42,6	23,0	2,9	15,1	13,4	23,7	20,8	8,2	9,4	3,2	0,0	17,1
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	20,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,8
Ara Toplam	42.6	23.0	2.9	15.1	33.6	23.7	20.8	8.2	9.4	3.2	2.0	17.9
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi

1922 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren iş yerleri iki basamaklı kodlar itibariyle sınıflandırıldığında on bir kategori ortaya çıkmaktadır.³⁵³ Bu kategorileri oluşturan sektörlerdeki etnik dağılım ise aşağıdaki gibi şekillenmiştir.

9-Diğer İmalat Sanayi

Diğer imalat sanayi alanında 1922 yılında İstanbul'da Müslümanların ve Ermenilerin anlamlı oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Bu sektör kuyumculuk gibi el sanatlarını içermektedir. Müslüman/Türklerin %42'sini

³⁵³ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-6.

oluşturdukları sektörde Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar birlikte %52'sini temsil etmekteydiler.

2-Perakende Ticaret

Perakende ticaret alanında 1922 yılında en yüksek oranla temsil edilen etnik grup Ermenilerdir. Bu alanda anlamlı temsil oranlarına sahip olan diğer etnik gruplar sırasıyla Müslümanlar ve Yahudilerdir. Yahudilerin, Rumların ve Ermenilerin temsil oranları toplamda sektörün %70'ine yaklaşmaktadır. Rumlar bu sektörde üçte bire yakın payları olmasına rağmen anlamlı temsil oranını yakalayamamışlardır.

6-Metal Ana Sanayi

Bu iktisadi faaliyet alanında Rumların oldukça yoğun şekilde temsil edildikleri gözlemlenmektedir. Ermenilerin ve yabancıların da anlamlı temsil paylarına sahip oldukları sektörde dikkat çekici olan nokta Yahudilerden hiç temsilci bulunmamasıdır. Ermenilerin ve Rumların toplamda sahip oldukları temsil yüzdesi sektör toplamının %70'inin üzerindedir.

3-Toptan Ticaret Ve Madencilik

Rumların, Yahudilerin ve yabancıların önemli paya sahip oldukları bu sektörlerde Ermeniler anlamlı temsil yüzdesine sahip değildir. Fakat Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler beraberce sektörün üçte ikisinden fazlasına hakimdirler.

4-Kişisel Hizmetler

Kişisel hizmetler iş alanında gayrimüslim etnik grupların yüzde toplamalarının %50'yi geçmesine rağmen hiçbir etnik grup tek tek anlamlı temsil yüzdelere sahip değildir. Bu sektörde anlamlı şekilde temsil edilen tek grup etnik aidiyeti belirlenemeyenlerdir. Bunun da sebebi bu tarz işlerle uğraşanların genellikle kendi isimleriyle değil, unvanlarıyla anılıyor olmalarıdır. (hancı, kapıcı, odacı gibi)

5-Gıda ve Mobilya Sanayi

Bu sektörlerde en yoğun faaliyet gösteren etnik grup Rumlardır. Rumlar tek başına sektörün %53'üne sahiptirler. Müslümanların da anlamlı temsil oranlarına sahip oldukları sektörün %77'si bu iki etnik grubun temsilcilerinden oluşmaktadır.

1-Gayrimenkul ve Hassas Aletler Sanayi

Bu kategori altında toplanan faaliyet alanlarında Ermenilerin ve Müslümanların neredeyse eşit oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Ayrıca yabancılar da bu sektörde manidar temsil oranına sahiptirler. Rumlar ve Yahudilerin bu sektörde anlamlı temsilleri bulunmasa da Ermenilerle birlikte sektörün %60'ını oluşturmaktadırlar.

7-Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri

Bu kategori altında toplanan iş alanlarında en yoğun olarak Rumların (%43) temsil edildikleri görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Kurumlar/Şirketler ve yabancılar sektörde yüksek temsil oranlarına sahiptirler. İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları olarak adlandırılan Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerin sektördeki toplam paylarının %60'ın üzerinde olmasına rağmen bir tek Rumların bu sektörde anlamlı temsil yığılmasına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

8-Kâğıt, Sigorta ve Sosyal Hizmetler

Bu sektörlerde yabancılar hariç hiçbir etnik grubun manidar temsil oranlarına rastlanmamaktadır. Sektörün hâkimi Kurumlar/Şirketler ve yabancılar olarak gözükmemektedir. Ancak Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler birlikte sektörün yarısında etkinlik göstermekteydiler.

10-Ulaştırma, Kamu ve Eğlence Hizmetleri

Bu iktisadi faaliyet alanlarının %64'ü Kurumlar/Şirketler ve yabancılar tarafından temsil edilmektedir. İstanbul azınlıklarının bu sektörlerde anlamlı temsilleri bulunmamaktadır.

11-Uluslararası Kuruluşlar

Bu faaliyet alanında doğal olarak en önemli ve tek anlamlı temsil oranı Kurumlara aittir. Bu faaliyet alanı da etnik dağılımdan bağımsız hareket etmektedir.

3.2.3. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 31: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu												
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)												
	Deri, Kuyum ve Çeyizcilik	Gayrimenkul, İnşaat malz. Perakendeciliği	Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik	Gıda, Mobilya, Lokantacılık	Kişisel Hiz., İnşaat Malz. Topt.	İş Hizmetleri, Metal San., Sağlık	Taş, Toprak, Cam Sanayi	Demir, Çelik Sanayi	MİA Faaliyetleri	MİA Üretici Hizmetleri	MİA Tüketici Hizmetleri	Ulaştırma, Uluslar arası Kuruluşlar,
	c7	c2	c1	c3	c5	c12	c4	c6	c8	c9	c10	c11
Kurum /Şirket	-28,6	-52,6	-168,3	-93,3	-27,7	-83,8	-1,0	-2,9	70,7	302,6	978,9	2893,3
Yabancılar	-12,0	-6,8	-3,5	-22,9	-0,5	31,2	7,7	9,2	0,0	120,4	6,1	-15,4
Ermeniler	-1,4	431,4	28,2	233,1	1,2	7,0	-4,1	1,9	0,0	-39,3	-34,6	-54,7
Yahudiler	-19,6	-7,7	138,9	-73,7	-0,6	-3,6	0,0	-4,3	36,9	-2,4	-16,5	-39,1
Rumlar	-25,0	-59,3	-100,5	494,2	77,6	0,0	0,5	0,9	-2,4	-10,9	-29,1	-99,2
Müslüman /Türkler	42,8	-0,8	101,7	10,5	-63,7	2,5	0,0	-4,1	-67,3	-55,5	-37,1	-51,4
Tanımsız	3175,8	-7,4	-31,5	-16,9	-10,5	-15,1	-0,2	-0,3	-6,3	-4,4	-2,7	-1,0
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütetekabilyet Analizi												

Tablo 32: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu

Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)													
	Deri, Kuyum ve Çeyizcilik	Gayrimenkul, inşaat malz.	Komisyonculuk, Dokuma ve	Gıda, Mobilya, Lokantacılık	Kişisel Hiz., inşaat Malz.	İş Hizmetleri, Metal San., Sağlık	Taş, Toprak, Cam Sanayi	Demir, Çelik Sanayi	MİA Faaliyetleri	MİA Üretici Hizmetleri	MİA Tüketici Hizmetleri	Ulaştırma, Uluslar arası Kuruluşlar, Sosyal Hizmetler	
	7	2	1	3	5	12	4	6	8	9	10	11	Toplam
Kurum/Şirket	2	16	104	54	59	48	1	0	139	170	198	316	1107
Yabancılar	17	71	371	149	129	275	8	9	82	141	49	11	1312
Ara Toplam	19	87	475	203	188	323	9	9	221	311	247	327	2419
Ermeniler	63	465	925	106	278	425	1	10	154	44	18	5	2494
Yahudiler	18	92	788	136	164	220	4	0	166	60	17	2	1667
Rumlar	75	192	1031	1369	663	681	13	15	256	152	60	9	4516
Ara Toplam	156	749	2744	1611	1105	1326	18	25	576	256	95	16	8677
Müslüman /Türkler	121	157	984	448	116	373	5	1	45	26	13	4	2293
Tanımsız	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	101
Ara Toplam	221	157	984	448	116	373	5	1	45	26	13	5	2394
Toplam	396	993	4203	2262	1409	2022	32	35	842	593	355	348	13490
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi													

Tablo 33: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu

**Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Sütun %'leri)**

	Deri, Kuyum ve Çeyizcilik	Gayrimenkul, İnşaat malz. Perakendeciliği	Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik	Gıda, Mobilya, Lokantacılık	Kıyisel Hiz., İnşaat Malz. Topt., Ayakkabıcılık	İş Hizmetleri, Metal San., Sağlık	Taş, Toprak, Cam Sanayi	Demir, Çelik Sanayi	MİA Faaliyetleri	MİA Üretici Hizmetleri	MİA Tüketici Hizmetleri	Ulaştırma, Uluslar arası Kuruluşlar, Sosyal Hizmetler	
	7	2	1	3	5	12	4	6	8	9	10	11	
Kurum/Şirket	0,5	1,6	2,5	2,4	4,2	2,4	3,1	0,0	16,5	28,7	55,8	90,8	8,2
Yabancılar	4,3	7,2	8,8	6,6	9,2	13,6	25,0	25,7	9,7	23,8	13,8	3,2	9,7
Ara Toplam	4.8	8.8	11.3	9	13.4	16	28.1	25.7	26.2	52.5	69.6	94	17.9
Rumlar	18,9	19,3	24,5	60,5	47,1	33,7	40,6	42,9	30,4	25,6	16,9	2,6	33,5
Yahudiler	4,5	9,3	18,7	6,0	11,6	10,9	12,5	0,0	19,7	10,1	4,8	0,6	12,4
Ermeniler	15,9	46,8	22,0	4,7	19,7	21,0	3,1	28,6	18,3	7,4	5,1	1,4	18,5
Ara Toplam	39.3	75.4	65.2	71.2	78.4	65.6	56.2	71.5	68.4	43.1	26.8	4.6	64.4
Müslüman /Türkler	30,6	15,8	23,4	19,8	8,2	18,4	15,6	2,9	5,3	4,4	3,7	1,1	17,0
Tanımsız	25,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,7
Ara Toplam	55.9	15.8	23.4	19.8	8.2	18.4	15.6	2.9	5.3	4.4	3.7	1.4	17.7
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi³⁵⁴

7-Deri, Kuyum ve Çeyizcilik

Kapalıçarşı faaliyetleri olarak da adlandırılabilir bu sektörler bakıldığında en yoğun temsil edilen etnik grubun Müslüman/Türkler ve etnik aidiyeti belirlenememiş Tanımsızlar grubunun olduğu görülür. Diğer etnik grupların bu sektörde anlamlı temsil yığılmaları tespit edilememiştir.

³⁵⁴ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-7.

2-Gayrimenkul ve İnşaat Malzemesi Perakendeciliği

Bu iktisadi faaliyet alanlarında anlamlı temsil oranına sahip tek etnik grup Ermenilerdir. Diğer gayrimüslim azınlıklarla birlikte sektörün %75'ini oluşturmalarına karşın diğer etnik grup mensupları anlamlı temsil yüzdelerine sahip değildirler.

1-Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik

Müslümanlar, Ermeniler ve Yahudiler bu kategori altında toplanan iş alanlarında anlamlı temsil oranlarına sahiptir. Gayrimüslim azınlıktan bir tek Rumlar bu kategoride manidar temsil oranlarına sahip değildir. Gayrimüslim azınlıkların toplam oranı bu sektörün %65'ini oluşturmaktadır.

3-Gıda, Mobilya ve Lokantacılık

Rumların bu faaliyet kollarında %60.5'lik bir yüzde ile temsil edildiği görülmektedir. Sektöre hâkim görünen Rumlardan sonra anlamlı yüzdeye sahip ikinci etnik grup Müslüman/Türklerdir. Bu iki grubun toplamı sektörün %80'ini oluşturmaktadır.

5-Kişisel Hizmetler, İnşaat Malzemesi Toptancılığı ve Ayakkabıcılık

Bu kategori altında toplanan faaliyet alanlarında İstanbul gayrimüslimlerinin toplamda %78'lik bir temsil payına sahip olmasına rağmen sadece Rumlar ve Ermeniler anlamlı temsil paylarına sahiptirler. Müslüman/Türklerin bu sektörde etkinlikleri bulunmamaktadırlar.

12-İş Hizmetleri, Metal Sanayi ve Sağlık

Bu sektörlerde Yahudiler hariç yabancılar dahil olmak üzere tüm İstanbul azınlıklarının ve Müslümanların anlamlı temsil oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Sektörü en önemli oranlarda temsil eden etnik grup ise Rumlardır.

4-Taş, Toprak ve Cam Sanayi

Bu kategoride toplanan iktisadi faaliyet alanlarında en büyük yüzde ile temsil yine Rumlara aittir. Yabancılar ve Yahudiler Rumları takip etmektedir.

6-Demir-Çelik sanayi

Demir, çelik sanayi alanında en önemli temsil oranına Rumlar sahiptir. Yabancılar ve Ermeniler de bu sektörde yoğun olarak temsil edilmektedirler. Yahudi tüccarların bu sektörde hiç temsilcilerinin olmaması dikkat çekicidir.

8-Merkezi İş Alanı (MİA) Faaliyetleri

Sekiz numaralı başlık altında toplanan sektörlerde ise Yahudilerin ardından en büyük temsil payının Kurumlar/Şirketlere ait olduğu görülmektedir. MİA faaliyetleri alanlarında gayrimüslim azınlıklar toplamda %68'lik oranla sektörün üçte ikisinden fazlasına hâkimdirler. Bu kategori mali kurumları da içermektedir.

9- MİA Üretici Hizmetleri

Bu hizmetlerin gerçekleştirildiği sektörlerde Kurumlar/Şirketlerin ve yabancıların hâkimiyeti gözlenmektedir. İstanbul'un gayrimüslim azınlıklarından hiçbiri bu sektörlerde anlamlı yığılmalar gösterememişlerdir. Zira bu kategorideki sektörlerde eğitim, sigorta, su ulaşımı ve yol inşaatı gibi kurumlara özel işler bulunmaktadır.

10-MİA Tüketici Hizmetleri

MİA tüketici hizmetlerinin toplandığı bu kategorinin %50'sinden fazlası Kurumlar/Şirketlere aittir. Yabancılar da bu faaliyet alanlarında anlamlı temsil oranına sahiptirler.

11-Ulaştırma, Uluslararası Kuruluşlar ve Sosyal Hizmet Kuruluşları

Kurum/Şirketlerin %90'ına sahip olduğu bu sektörler etnik dağılımdan bağımsız hareket etmektedir.³⁵⁵

3.2.4 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma³⁵⁶

Tablo 34: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)							
	Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	İmalat Sanayi	Mali kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	İnşaat ve Bayındırılık İşleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Toplam
	26	3	8	5	49	7	
Kurum/Şirket	32,5	6,1	10,1	0,7	37,7	13,0	100
Yabancılar	50,1	13,7	15,0	1,7	16,1	3,4	100
Ermeniler	65,8	14,7	8,7	0,5	9,8	0,5	100
Yahudiler	65,8	13,4	11,8	1,0	6,9	1,1	100
Rumlar	61,6	17,1	9,2	0,8	9,6	1,7	100
Müslüman /Türkler	70,3	13,2	8,5	0,4	7,3	0,3	100
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100
	60,6	14,2	9,9	0,8	12,4	2,2	100
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

³⁵⁵ Kategorilerin iktisadi faaliyet alanları kompozisyonları için bkz. Ek-7.

³⁵⁶ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-5.

Ermeniler

1922 yılında İstanbul'da Ermeniler;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller (çok yoğun)
- İmalat Sanayi

kategorileri altında toplanmış olan sektörlerde ağırlıklı olarak temsil edilmekteydiler. Ermeniler diğer dört kategoride toplanan sektörlerde etkin değildiler.

Yahudiler

Yahudilerin ise 1922 yılında anlamlı temsil oranlarına sahip oldukları tek basamaklı faaliyet kolları aşağıdaki gibiydi;

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller (çok yoğun)
- Mali kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri
- İnşaat ve Bayındırlık İşleri

Rumlar

1922 yılında İstanbul'da Rumların yoğun olarak faaliyet gösterdikleri iktisadi faaliyet alanları tek basamaklı kodlar itibariyle Ermenilerin aynısı idi.

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller (çok yoğun)
- İmalat Sanayi (yoğun)

Müslüman/Türkler

1922 yılında Müslüman/Türkler de Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ile birlikte

- Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller (çok yoğun)

faaliyet alanlarında yoğun temsil yığılmalarına sahiptiler. Müslüman/Türkler diğer beş kategoride etkinlik göstermemişlerdir.

Tablo-34, 1922 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik gruplara mensup tüccarların tek basamaklı iktisadi alan kodlaması itibariyle en yoğun olarak temsil edildikleri sektörlerin madencilik, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otelcilik olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.5. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 35: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma												
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)												
	Diger İmalat Sanayi	Perakende Ticaret	Metal Ana Sanayi	Toptan Ticaret ve Madencilik	Kişisel Hizmetler	Gıda ve Mobilya Sanayi	Gayrimenkul ve Hassas Aletler	Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri	Kağıt, Sigorta ve Sosyal Hizmetler	Ulaştırma, Kamu, Eğlence	Uluslararası Kuruluşlar	
	9	2	6	3	4	5	1	7	8	10	11	Toplam
Kurum/Şirket	0,2	9,3	0,0	12,8	2,3	1,2	2,4	18,1	29,2	20,0	4,6	100
Yabancılar	0,3	21,5	0,7	30,0	3,3	2,4	11,6	10,1	14,9	5,3	0,0	100
Rumlar	0,2	32,0	0,3	32,0	3,6	4,5	6,8	11,5	6,8	2,2	0,0	100
Yahudiler	0,8	35,7	0,0	35,9	1,4	1,6	6,7	8,7	7,5	1,6	0,0	100
Ermeniler	1,6	46,9	0,4	25,9	3,0	0,7	8,0	4,2	8,6	0,7	0,0	100
Müslüman /Türkler	2,3	46,8	0,0	25,0	2,9	3,9	9,1	4,2	5,2	0,6	0,0	100
Tanımsız	0,0	0,0	0,0	0,0	99,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	100
	0,9	34,7	0,3	28,2	3,7	2,8	7,5	8,9	9,4	3,2	0,4	100
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

1922 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik gruplara mensup tüccarların iki basamaklı kodlama itibariyle hangi iş kollarında anlamlı temsil yığılmaları gösterdikleri Tablo-35'ten çıkarılabilir.³⁵⁷

Rumlar

1922 yılında İstanbul Rumlarının yoğun olarak çalıştıkları sektörler aşağıdaki gibiydi;

- Toptan Ticaret ve Madencilik (çok yoğun)
- Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri (yoğun)
- Gıda ve Mobilya Sanayi

Yahudiler

Yahudi tüccarların 1922 yılında İstanbul'da yoğun olarak çalıştıkları sektörler iki basamaklı faaliyet kolları itibariyle belirlendiğinde aşağıdaki kategoriler ortaya çıkmaktadır.

- Perakende Ticaret (yoğun)
- Toptan Ticaret ve Madencilik (çok yoğun)

Ermeniler

- Perakende Ticaret (çok yoğun)
- Gayrimenkul ve Hassas Aletler Sanayi
- Metal Ana Sanayi
- Diğer İmalat Sanayi

kategorileri altında toplanan iş sahalarında yoğun şekilde çalışmaktaydılar.

Müslüman/Türkler

- Perakende Ticaret (çok yoğun)

³⁵⁷ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-6.

- Diğer İmalat Sanayi
- Gıda ve Mobilya Sanayi
- Gayrimenkul ve Hassas Aletler Sanayi

faaliyet alanlarında uzmanlaşmışlardı.

3.2.6. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1922 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 36: 1922 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma													
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)													
	Deri, Kuyum ve Çeyizcilik	Gayrimenkul, İnşaat malz. Perakendeciliği	Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik	Gıda, Mobilya, Lokantacılık	Kişisel Hiz., İnşaat Malz. Topt., Ayakkabıcılık	İş Hizmetleri, Metal San., Sağlık	Taş, Toprak, Cam Sanayi	Demir, Çelik Sanayi	MİA Faaliyetleri	MİA Üretici Hizmetleri	MİA Tüketici Hizmetleri	Ulaştırma, Uluslararası Kuruluşlar, Sosyal Hizmetler	Toplam
Kurum/Şirket	0,2	1,4	9,4	4,9	5,3	4,3	0,1	0,0	12,6	15,4	17,9	28,5	100
Yabancılar	1,3	5,4	28,3	11,4	9,8	21,0	0,6	0,7	6,3	10,7	3,7	0,8	100
Rumlar	1,7	4,3	22,8	30,3	14,7	15,1	0,3	0,3	5,7	3,4	1,3	0,2	100
Yahudiler	1,1	5,5	47,3	8,2	9,8	13,2	0,2	0,0	10,0	3,6	1,0	0,1	100
Ermeniler	2,5	18,6	37,1	4,3	11,1	17,0	0,0	0,4	6,2	1,8	0,7	0,2	100
Müslüman /Türkler	5,3	6,8	42,9	19,5	5,1	16,3	0,2	0,0	2,0	1,1	0,6	0,2	100
Tanımsız	99,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	100
	2,9	7,4	31,2	16,8	10,4	15,0	0,2	0,3	6,2	4,4	2,6	2,6	100
Kaynak: 1922 Yılı Şark Ticaret Yıllığı Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi													

1922 yılında İstanbul'da yaşayan etnik grupların yoğun olarak çalıştıkları iktisadi faaliyet alanları üç basamaklı sektör kodları itibarıyla sınıflandırıldığında

farklı etnik gruplara mensup tüccarların yoğunlaştıkları iktisadi faaliyet kolları aşağıdaki gibi şekillenmektedir.³⁵⁸

Rumlar

- Gıda, Mobilya ve Lokantacılık (çok yoğun)
- İş Hizmetleri, Metal Sanayi ve Sağlık
- Kişisel Hizmetler, İnşaat Malzemesi Toptancılığı ve Ayakkabıcılık (yoğun)
- Taş, Toprak ve Cam Sanayi

Yahudiler

- Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik (çok yoğun)
- Merkezi İş Alanı (MİA) Faaliyetleri (yoğun)

Ermeniler

- Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik (çok yoğun)
- Gayrimenkul ve İnşaat Malzemesi Perakendeciliği (çok yoğun)
- İş Hizmetleri, Metal Sanayi ve Sağlık (yoğun)
- Demir-Çelik sanayi
- Kişisel Hizmetler, İnşaat Malzemesi Toptancılığı ve Ayakkabıcılık

Müslüman/Türkler

- Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik (çok yoğun)
- Gıda, Mobilya ve Lokantacılık (yoğun)
- İş Hizmetleri, Metal Sanayi ve Sağlık
- Deri, Kuyum ve Çeyizcilik

3.2.7 1922 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası, İktisadi Faaliyet Alanlarının Semtler Arası Dağılım Kalıpları

³⁵⁸ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-7

İSTANBUL-1922

SOKAKLARIN EKONOMİK ETKİNLİK PROFİLLERİ

Bb1d1

Düzey 1

GÖSTERİM

- Seyrek Perakendecilik (Kapalıçarşı Profili) e8
- MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri (I) e5+e7+{e4+e6}
- MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri (II) e1+e2+e3+e6+{e5}
- Balıkpazarı+ MİA Hizmetleri+İmalat e4+{e5+e7}
- Perşembe Pazarı+ Balıkpazarı e4

KAYNAKLAR:
 "Koca Minarelerden İğyal Döşemeye İstanbul'da Topraklı, Ekonomik ve Mekansal Dönüşüm: 1910-1922 Çoğu Yıkılan (Anımsak Çizim) Üzerinde Etkileri Gösterimler" (2000-2005) İstanbul Tıbbi Sosyal ve Sağlık Bilim Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilen verilerle
 Çoşkun (1924-1925) ve Perişin (1921-1946) haritaların ışığında yapılan in situ gözlemlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
 İstanbul'da 1922-1923 yılları arasında yapılan araştırmalarla hazırlanmıştır.

1922 yılı Şark Ticaret yıllıklarından edinilen verilerle işlenmiş olan Harita-2 incelendiğinde İstanbul'un ticaret hayatının tıpkı 1910 yılında olduğu gibi tarihi yarımada ve Galata/Pera bölgesinde yoğunlaştığı görülür.

İki harita arasındaki en belirgin fark Beyoğlu'nun batısı ve kuzeyindeki bölgelerde gelişim gösteren MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II kategorisi altında toplanan faaliyetlerdir. Geçen on iki sene boyunca bu bölgelerde artan yerleşim doğal olarak ticaret hayatını da canlandırmıştır.

Tarihi yarımada'nın sahil bölgelerinde Balıkpazarı faaliyetleri icra edilmeye devam ederken aynı zamanda Perşembe Pazarı faaliyetleri olarak adlandırılan her türlü toptan ticaretin de gerçekleştiği görülmektedir. Kapalıçarşı etkinlikleri yüzyıllardır olduğu gibi seyrek perakende, küçük imalat ve zanaat alanlarında devam ettiği Ek-8'deki iktisadi faaliyet alanlarının kompozisyonundan çıkartılabilir. Tarihi yarımada'nın bu bölgesinde ayrıca yaş gıda, kereste, kağıt toptancılığı, küçük imalat, kişisel hizmetler ve deniz ulaşımı gibi faaliyetlerin de devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. MİA faaliyetlerinin de icra edildiği bölge, Galata bölgesinin gelişimine rağmen İstanbul'un en hareketli ticaret alanı görünümünü korumaktaydı.

Haliç'in kuzey tarafında bulunan Galata ve Perşembe pazarı bölgesi ise Merkezi İş Alanı etkinlikleri ve Destek Hizmetleri I ve II kategorileri altında toplanan işlere ev sahipliği yapmaktaydı. Haliç'in batı kesimleri ise Perşembe Pazarı ve Balıkpazarı faaliyetlerinin gerçekleştiği bölgelerdi.³⁵⁹

Pera bölgesinde seyrek perakendecilik olarak tanımlanan Kapalıçarşı profili ticaret etkinliklerine (ayakkabı, mobilya, mefruşat, mücevher vb.) rastlanmaktaydı. Ayrıca bölgenin batı ve kuzey kesimlerinde MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II kategorisinde toplanan iktisadi faaliyet kolları yer almaktaydı.

Harbiye/Şişli arası 1910 yılında da olduğu gibi Merkezi İş Alanı Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II kategorisi altında toplanan sahalarda faaliyet gösteren tüccarların bulunduğu bölgelerdendi.³⁶⁰

³⁵⁹ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-8.

³⁶⁰ Kategorilerin iktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-4.

3.3 1942 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası

3.3.1. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul’da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 37: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu						
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)						
	Kamu/Toplum Hizmetleri	Ulaştırma/Haberleşme	Banka/ Sigorta Kurum Hizmetleri	Toptan /Perakende Ticaret / Restoran/ Konaklama	İmalat Sanayi	İnşaat
Kurum/Şirket	364,48	141,59	-15,49	-193,39	-13,52	-0,53
Yabancılar	-5,15	-0,37	1,26	3,36	-0,50	-2,23
Yahudiler	-47,46	-13,33	-0,23	27,42	6,14	-0,17
Ermeniler	-19,35	-9,65	-9,38	21,09	4,81	1,52
Rumlar	-74,96	-16,62	-10,56	50,35	15,08	1,42
Müslüman /Türkler	-32,48	-22,25	40,55	8,81	-0,80	0,01
Kaynak: 1942 yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Müttekabiliyet Analizi						

Tablo 38: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Mutlak Değerler)**

	Kamu/Toplum Hizmetleri	Ulaştırma/Haberleşme	Banka/ Sigorta Kurum Hizmetleri	Toplan /Perakende Ticaret / Restoran/ Konaklama	İmalat Sanayi	İnşaat	TOPLAM
Kurum/Şirket	665	258	144	320	159	13	1559
Yabancılar	30	15	34	114	26	0	219
Ara Toplam	695	273	178	434	185	13	1778
Yahudiler	31	16	58	288	86	4	483
Ermeniler	36	12	25	214	64	6	357
Rumlar	37	24	56	417	129	10	673
Ara Toplam	104	52	139	919	279	20	1513
Müslüman /Türkler	315	107	373	1010	271	22	2098
Toplam	1114	432	690	2363	735	55	5389

Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi

Tablo 39: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması							
(Sütun %'leri)							
	Kamu/Toplum Hizmetleri	Ulaştırma/ Haberleşme	Banka/ Sigorta Kurum Hizmetleri	Toptan /Perakende Ticaret / Restoran/ Konaklama	İmalat Sanayi	İnşaat	TOPLAM
Kurum/Şirket	59,69	59,72	20,87	13,54	21,63	23,64	28,9
Yabancılar	2,69	3,47	4,93	4,82	3,54	0,00	4,1
Ara Toplam	62,38	63,19	25,8	18,36	25,17	23,64	33
Yahudiler	2,78	3,70	8,41	12,19	11,70	7,27	9,0
Ermeniler	3,23	2,78	3,62	9,06	8,71	10,91	6,6
Rumlar	3,32	5,56	8,12	17,65	17,55	18,18	12,5
Ara Toplam	9,33	12,04	20,15	38,9	37,96	36,36	28,1
Müslüman /Türkler	28,28	24,77	54,06	42,74	36,87	40,00	38,9
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

(*Not: Belediye Hizmetleri Kamu Hizmetleri kategorisine aktarılmış Madencilik sektörü Toptan ve Perakende Ticaret altında ele alınmıştır. Tarım sektörüyle ilişkili işyerleri değerlendirmeye alınmamıştır.*)

Tablo-38'den görülebildiği üzere 1942 yılında İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı 5.389 işyeri mevcuttu. Bu işyerlerinin faaliyet gösterdikleri sektörlerin etnik kompozisyonu aşağıdaki gibi şekillenmekteydi.

Kamu/Toplum Hizmetleri ve Ulaştırma/ Haberleşme

Tablo-39'a göre bu sektörlerin hakim gruplarının Kurum/Şirketler olduğu görülmektedir. Bu iktisadi faaliyet alanlarında hiçbir etnik grubun anlamlı temsil oranlarına rastlanmamaktadır.

Banka/ Sigorta/ Kurum Hizmetleri

Bankacılık, Sigortacılık ve Kurum Hizmetleri sektörlerinden oluşan grubun yarısından fazlasına hâkim olan Müslüman/Türkler grupta en fazla yığılma gösteren gruptur. Müslüman/Türklerin ardından yabancılar da bu grupta anlamlı temsil oranlarına sahiptirler. Bu sektörlerde gayrimüslim azınlık gruplarının tek basamaklı kodlama itibariyle anlamlı yığılmalar göstermediğini belirtmek gerekmektedir.

Toptan /Perakende Ticaret / Restoran/ Konaklama

Toptan ve perakende ticaret ve restoran ve otelcilik alanlarında İstanbul'da faaliyet gösteren tüm grupların manidar temsil yığılmaları mevcuttur. Bu alanda Kurumların ve Şirketlerin herhangi bir ağırlığı bulunmamaktadır. Tablo-39'dan da görülebileceği gibi Müslüman/Türkler bu sektörlerin %42'sine sahip konumdadırlar.

İmalat Sanayi

Sektör açılımları Ek-1'de görülebilen imalat sanayi alanında yabancılar hariç İstanbul'un gayrimüslim azınlıklarının tümü anlamlı şekilde temsil edilmektedirler. Bu üç etnik grup beraberce sektörün yaklaşık %40'ına hakimdirler. Müslüman/Türkler bu sahada yaklaşık %40'lık bir paya sahip olmalarına rağmen anlamlı temsil oranına ulaşamamışlardır.

İnşaat Sanayi

İnşaat sanayi alanında Ermenilerin ve Rumların manidar temsil oranları ile karşılaşılır. Müslüman/Türkler inşaat sanayi sektöründe %40'lık bir oranla anlamlı temsil oranına ulaşmışlardır. Yabancıların bu sektörde hiç temsilcileri bulunmamaktadır.

3.3.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 40: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu															
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)															
	Perakende Ticaret	Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Gıda Sanayi, Konaklama/Restoranlar	Mobilya Sanayi	Tekstil Giyim Ayakkabı Deri	Toptan Ticaret	Metal Eşya Makine	Kuyumculuk Mücevher vb İmalat	Matbaa Kağıt Sanayi	Sigortacılık	Taşınmazlara Ait İşler Kurum Hizmetleri	Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri	Ulaştırma /Haberleşme	Milletlerarası Kuruluşlar/Şirketler	Kamu Hizmetleri
	13	1	3	4	8	9	6	7	2	5	14	11	12	10	15
Kurum/Şirket	-180,9	-0,6	2,1	-4,0	-10,7	-54,2	-12,0	-4,8	0,5	6,5	-87,7	82,1	141,6	142,8	306,9
Yabancılar	-0,9	-3,5	-0,8	1,7	-4,0	15,3	5,5	0,0	0,9	5,2	1,6	-1,0	-0,4	0,0	-11,8
Rumlar	96,0	4,0	4,3	12,1	9,6	-0,1	0,8	-0,2	0,1	-0,3	-10,4	36,1	-16,6	-7,7	-38,3
Ermeniler	34,5	0,8	-7,0	-0,1	3,6	2,7	3,0	13,5	0,1	-0,2	-7,8	-2,3	-9,7	-7,0	-22,4
Yahudiler	3,8	-0,7	13,2	0,0	13,0	53,9	0,6	1,0	3,5	2,4	-0,1	17,4	-13,3	-9,1	-24,6
Müslüman /Türkler	9,0	0,0	0,5	-0,4	-0,6	1,2	0,4	0,0	3,1	10,1	116,1	-2,1	-22,3	-39,0	-37,9
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Müttekabiliyet Analizi															

Tablo 41: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**İki Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Mutlak Değerler)**

	Perakende Ticaret	Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Gıda Sanayi, Konaklama/ Restoranlar	Mobilya Sanayi	Tekstil Giyim Ayakkabı Deri	Toptan Ticaret	Metal Eşya Makine	Kuyumculuk Mücevher vb İmalat	Matbaa Kağıt Sanayi	Sigortacılık	Taşınmazlara Ait İşler Kurum Hizmetleri	Sosyal ve ilgili Kamu Hizmetleri	Ulaştırma /Haberleşme	Milletlerarası Kuruluşlar/ Şirketler	Kamu Hizmetleri	T O P L A M
	13	1	3	4	8	9	6	7	2	5	14	11	12	10	15	
Kurum/Şirket	101	54	100	1	38	153	8	13	39	28	32	298	258	165	271	1559
Yabancılar	43	3	9	2	3	63	8	3	7	6	26	20	15	10	1	219
Ara Toplam	144	57	109	3	41	216	16	16	46	34	58	318	273	175	272	1778
Rumlar	274	36	50	8	44	115	14	9	16	6	37	24	24	14	2	673
Ermeniler	134	17	8	1	22	76	10	14	7	3	17	31	12	5	0	357
Yahudiler	130	15	8	2	36	153	10	10	17	9	43	24	16	7	3	483
Ara Toplam	538	68	66	11	102	344	34	33	40	18	97	79	52	26	5	1513
Müslüman /Türkler	542	82	124	6	79	391	38	33	35	8	345	216	107	31	61	2098
Toplam	1224	207	299	20	222	951	88	82	121	60	500	613	432	232	338	5389
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi																

Tablo 42: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu

İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)																
	Perakende Ticaret	Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Gıda Sanayi, Konaklama/ Restoranlar	Mobilya Sanayi	Tekstil Giyim Ayakkabı Deri	Toptan Ticaret	Metal Eşya Makine	Kuyumculuk Mücevher vb. İmalat	Matbaa Kâğıt Sanayi	Sigortacılık	Taşınmazlara Ait İşler Kurum Hizmetleri	Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri	Ulaştırma /Haberleşme	Milletlerarası Kuruluşlar/ Şirketler	Kamu Hizmetleri	Toplam
	13	1	3	4	8	9	6	7	2	5	14	11	12	10	15	
Kurum/Şirket	8,3	26,1	33,4	5,0	17,1	16,1	9,1	15,9	32,2	46,7	6,4	48,6	59,7	71,1	80,2	28,9
Yabancılar	3,5	1,4	3,0	10,0	1,4	6,6	9,1	3,7	5,8	10,0	5,2	3,3	3,5	4,3	0,3	4,1
Ara Toplam	11,8	27,5	36,4	15	18,5	22,7	18,2	19,6	38	56,7	11,6	51,9	63,2	75,4	80,5	33
Rumlar	22,4	17,4	16,7	40,0	19,8	12,1	15,9	11,0	13,2	10,0	7,4	3,9	5,6	6,0	0,6	12,5
Ermeniler	10,9	8,2	2,7	5,0	9,9	8,0	11,4	17,1	5,8	5,0	3,4	5,1	2,8	2,2	0,0	6,6
Yahudiler	10,6	7,2	2,7	10,0	16,2	16,1	11,4	12,2	14,0	15,0	8,6	3,9	3,7	3,0	0,9	9,0
Ara Toplam	43,9	32,8	22,1	55	45,9	36,2	38,7	40,3	33	30	19,4	12,9	12,1	11,2	1,5	28,1
Müslüman /Türkler	44,3	39,6	41,5	30,0	35,6	41,1	43,2	40,2	28,9	13,3	69,0	35,2	24,8	13,4	18,0	38,9
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi

1942 yılında İstanbul'da farklı iktisadi sektörlerin etnik kompozisyonu iki basamaklı kodlama itibariyle incelendiğinde aşağıdaki çıkarımlar yapılabilmektedir.

Perakende Ticaret

Perakende ticaret alanında kurumlar ve yabancılar hariç tüm etnik grupların anlamlı temsil oranlarına rastlanmaktadır. Bu sektör gayrimüslim azınlık ve Müslüman/Türkler arasında paylaşılmış gibidir. Üç gayrimüslim azınlık grubun toplamı olan %44, Müslüman/Türklerin toplam temsil oranına eşittir.

Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa Toprağa Dayalı Sanayi

Bu başlık altında toplanan sektörlerde Müslüman/Türklerin en yüksek oranda temsil edilen grup olduğu görülmektedir. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler de bu sektörlerde yoğun olarak faaliyet gösteren etnik gruplar arasındaydılar.

Gıda Sanayi, Konaklama/ Restoranlar

Geleneksel olarak gıda sanayi ve lokantacılık sektörlerinde yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bilinen Rumların bu başlık altında anlamlı temsil oranlarına rastlanmaktadır. Ancak Müslüman/Türkler bu gruptaki manidar temsil oranı en yüksek olan gruptur. Ayrıca otelcilik, içki ve tütün sanayilerini de içermesi sebebiyle kurum ve şirketlerin de anlamlı temsil oranlarına ulaştıkları gözlemlenmektedir. Ermeniler ve Yahudiler bu alanda etkin değildiler.

Mobilya Sanayi

Orman ürünleri ve mobilyacılık sektörlerinde 1942 yılında en yüksek yığılma oranına Rum tüccarların sahip olduğu görülmektedir. sektörün %40'ına sahip olan Rumların ardından %10'luk pay ile yabancılar da anlamlı temsil oranına ulaşmaktadırlar.

Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Sanayi

Bu sektörlerde Ermeniler, Yahudiler ve Rumların hepsi anlamlı oranlarda temsil edilmektedirler. Üç etnik grup %46 ile sektörün neredeyse yarısına hakim durumdadırlar.

Toptan Ticaret

Toptan ticaret iktisadi faaliyet alanında Müslüman/Türkler %41'lik bir pay ile hakim etnik grup konumundadırlar. Yahudiler, Ermeniler ve yabancı tüccarlar da bu alanda yoğun şekilde faaliyet gösteren etnik gruplardır.

Metal Eşya Makine

Bu sektörlerde kurum ve şirketler hariç tüm etnik gruplar anlamlı temsil oranlarına sahiptir. Ancak Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin yüzde oranları toplamı Müslüman/Türklerin yüzde oranını yakalayamamaktadır.

Kuyumculuk, Mücevher vb. İmalat Sanayi

Diğer imalat başlığı altında toplanan el emeği yoğun işlerde en yüksek oranda temsil oranı Müslüman/Türlere aittir. Ermeni ve Yahudi zanaatkarların toplam yüzde oranı da %40 ile Müslüman/Türklerinkine eşittir.

Matbaa, Kâğıt Sanayi

Matbaa, kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayine ek olarak metal ana sanayi sektörünü de kapsayan bu grup kurum ve şirketlerin egemenliğine görünmektedir. Sektörde etnik gruplardan Yahudiler ve yabancılar anlamlı temsil oranlarına sahip gruplar olarak yer almaktadırlar.

Sigortacılık

Sigortacılık sektöründe doğal olarak kurumların yoğun faaliyetlerine rastlanmaktadır. Sektörün ikinci yoğun çalışan grubu da Yahudilerdir. Yahudilerden sonra yabancılar da anlamlı temsil oranlarına sahip grubu oluşturmaktadır.

Taşınmazlara Ait İşler ve Kurum Hizmetleri

Bu başlıkta toplanmış olan iş sahalarında sektörün üçte ikisinden fazlasına Müslüman/Türklerin sahip olduğu görülmektedir. Bu grupta Müslüman/Türklerden sonra anlamlı temsil yığılması gösteren tek etnik grup yabancılarıdır.

Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri

Eğitim, sağlık, dini kuruluşlar ve sendikal kuruluşlar gibi alanları bir araya getiren bu kategoride en yoğun temsil doğal olarak kurum ve şirketlere aittir. Diğer etnik grupların hiçbirinin anlamlı temsil oranlarına sahip olamaması bu kategorinin etnik dağılımdan bağımsız hareket etmesine sebep olmaktadır.

Ulaştırma / Haberleşme, Milletlerarası Kuruluşlar ve Kamu Hizmetleri

Bu üç ana başlık altında toplanan sektörlerin ortak yanı hepsinde en yoğun temsilin beklenildiği gibi kurumlar/şirketlere ait olmasıdır. Milletler arası kuruluşlar kategorisi hariç diğer kategoriler etnik dağılımdan bağımsız hareket etmektedirler. Bu kategoride yabancılar anlamlı temsili oranlarına sahiptirler.

3.3.3. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 43: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)							
	Kamu/Toplum Hizmetleri	Ulaştırma/ Haberleşme	Banka/ Sigorta Kurum Hizmetleri	Toptan /Perakende Ticaret / Restoran/ Konaklama	İmalat Sanayi	İnşaat	TOPLAM
Kurum/Şirket	42,66	16,55	9,24	20,53	10,20	0,83	100,0
Yabancılar	13,70	6,85	15,53	52,05	11,87	0,00	100,0
Yahudiler	6,42	3,31	12,01	59,63	17,81	0,83	100,0
Ermeniler	10,08	3,36	7,00	59,94	17,93	1,68	100,0
Rumlar	5,50	3,57	8,32	61,96	19,17	1,49	100,0
Müslüman /Türkler	15,01	5,10	17,78	48,14	12,92	1,05	100,0
	20,7	8,0	12,8	43,8	13,6	1,0	100,0
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

(Not: Belediye Hizmetleri Kamu Hizmetleri kategorisine aktarılmış Madencilik sektörü Toptan ve Perakende Ticaret altında ele alınmıştır. Tarım sektörüyle ilişkili işyerleri değerlendirmeye alınmamıştır)

1942 yılında tek basamaklı analiz sonuçlarına göre farklı etnik gruplara mensup tüccarların uzmanlaştıkları sektörler aşağıdaki gibi şekillenmekteydi.

Kurum/Şirketler

1942 yılında kamu ve toplum hizmetleri ile ulaştırma ve haberleşme sektörleri kurum ve şirketlerin egemenliğinde olan sektörlerdi.

Yabancılar

1942 yılında İstanbul'da yerleşik yabancı tüccarlar toptan ve perakende ticaret, lokantacılık ve konaklama sektörlerinde uzmanlaşmışlardı. Hatta Tablo-43'e göre 1942 yılında İstanbul'da yaşayan yabancıların yarısı bu sektörlerde faaliyet göstermekteydi. Yabancılar ayrıca bankacılık, sigortacılık ve kurum hizmetleri sektörlerinde de oldukça yoğun şekilde faaliyet göstermekteydiler.

Yahudiler

1942 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren Yahudi tüccarların %60'ı toptan ve perakende ticaret, lokantacılık ve konaklama hizmetleri alanlarında çalışmaktaydılar. Yahudilerin anlamlı yığılmalar gösterdikleri diğer sektör imalat sanayi idi.

Ermeniler

Tıpkı Yahudiler gibi Ermenilerin de %60'ı toptan ve perakende ticaret, lokantacılık ve konaklama sektörlerinde faaliyet göstermekteydiler. Yine Yahudilerle aynı oranlara sahip bir grup Ermeni de imalat sanayi sektöründe çalışmaktaydı. Ayrıca Ermeniler inşaat sektöründe de anlamlı temsil oranına sahip etnik gruplardandı.

Rumlar

Rum tüccarların %60'ından fazlası 1942 yılında toptan ve perakende ticaret, lokantacılık ve konaklama sektörlerinde faaliyet göstermekteydi. Yahudiler ve Ermenilerle aynı oranda Rum tüccar da imalat sanayinde faaliyet göstermekteydi. Ayrıca inşaat sektöründe de anlamlı yığılmalara sahiptiler.

Müslüman/Türkler

Diğer etnik gruplar gibi Müslüman/Türklerin de en yoğun yığılma gösterdikleri sektörler toptan ve perakende ticaret, lokantacılık ve konaklamaydı. Müslüman/Türklerin yarıya yakını bu alanlarda faaliyet göstermekteydi. Bu grubun uzmanlaştığı diğer iktisadi faaliyet kolları ise bankacılık, sigortacılık ve kurum hizmetleriydi.

3.3.4. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1942 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo-44'de 1942 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren etnik grupların uzmanlaştıkları iktisadi faaliyet kolları iki basamaklı analizle daha detaylı şekilde incelenmiştir.

Tablo 44: 1942 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma																
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması																
(Sıra %'leri)																
	Perakende Ticaret	Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa Toprağa Dayalı Sanayi	Gıda Sanayi, Konaklama/Restoranlar	Mobilya Sanayi	Tekstil Giyim Ayakkabı Deri	Toptan Ticaret	Metal Eşya Makine	Kuyumculuk Mücevher Ahşap İmalat	Matbaa Kağıt Sanayi	Sigortacılık	Taahhütlere Ait İşler Kurum Hizmetleri	Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri	Ulaştırma /Haberleşme	Milletlerarası Kuruluşlar/ Şirketler	Kamu Hizmetleri	Toplam
	13	1	3	4	8	9	6	7	2	5	14	11	12	10	15	
Kurum/Şirket	6,5	3,5	6,4	0,1	2,4	9,8	0,5	0,8	2,5	1,8	2,1	19,1	16,5	10,6	17,4	100
Yabancılar	19,6	1,4	4,1	0,9	1,4	28,8	3,7	1,4	3,2	2,7	11,9	9,1	6,8	4,6	0,5	100
Rumlar	40,7	5,3	7,4	1,2	6,5	17,1	2,1	1,3	2,4	0,9	5,5	3,6	3,6	2,1	0,3	100
Ermeniler	37,5	4,8	2,2	0,3	6,2	21,3	2,8	3,9	2,0	0,8	4,8	8,7	3,4	1,4	0,0	100
Yahudiler	26,9	3,1	1,7	0,4	7,5	31,7	2,1	2,1	3,5	1,9	8,9	5,0	3,3	1,4	0,6	100
Müslüman /Türkler	25,8	3,9	5,9	0,3	3,8	18,6	1,8	1,6	1,7	0,4	16,4	10,3	5,1	1,5	2,9	100
	22,7	3,8	5,5	0,4	4,1	17,6	1,6	1,5	2,2	1,1	9,3	11,4	8,0	4,3	6,3	100
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi																

Kurum/Sirketler

- Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri
- Ulaştırma/Haberleşme
- Kamu Hizmetleri
- Milletlerarası Kuruluşlar
- Matbaa ve Kağıt Sanayi
- Gıda Sanayi, Konaklama ve Restoranlar
- Sigortacılık

alanlarındaki faaliyetlerde yoğun şekilde yer almaktaydılar.

Yabancılar

- Toptan ticaret (çok yoğun)
- Taşınmazlara ait İşler ve Kurum Hizmetleri (yoğun)
- Metal Eşya ve Makine Sanayi
- Matbaa ve Kağıt Sanayi
- Sigortacılık
- Mobilya Sanayi sektörlerinde

faaliyet göstermekteydiler.

Rumlar

- Perakende Ticaret (çok yoğun)
- Gıda Sanayi, Konaklama ve Restoranlar
- Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Sanayi
- Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi
- Metal Eşya ve Makine Sanayi
- Mobilya Sanayi sektörlerinde

uzmanlaşmışlardı.

Ermeniler

- Perakende Ticaret (çok yoğun)
- Toptan ticaret (yoğun)
- Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Sanayi
- Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi
- Kuyumculuk, Mücevher vb. imalat
- Metal Eşya ve Makine Sanayi

iktisadi faaliyet alanlarında yoğun şekilde çalışmaktaydılar.

Yahudiler

- Toptan ticaret (çok yoğun)
- Perakende Ticaret (yoğun)
- Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Sanayi
- Metal Eşya ve Makine Sanayi
- Kuyumculuk, Mücevher vb. imalat

sektörlerinde anlamlı temsil yığılmaları göstermekteydiler.

Müslüman/Türkler

- Perakende Ticaret (çok yoğun)
- Toptan ticaret (yoğun)
- Taşınmazlara ait İşler ve Kurum Hizmetleri (yoğun)
- Kişisel Hizmetler, Kimya, Taşa ve Toprağa Dayalı Sanayi
- Gıda Sanayi, Konaklama ve Restoranlar
- Metal Eşya ve Makine Sanayi
- Kuyumculuk, Mücevher vb. imalat

sektörlerinde yoğun şekilde faaliyet göstermekteydiler.

Genel olarak 1942 yılında tüm etnik grupların toptan ve perakende ticaret alanlarında çok yoğun şekilde faaliyet gösterdikleri göze çarpmaktadır.

3.3.5. 1942 Yılı İstanbul'un Ticari Coğrafyası, Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları

Tablo 45: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası						
Farklı Etnik Grupları Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)						
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Ermeniler	Müslüman/Türkler	Yabancılar	Rumlar	Kurum/Şirketler	Yahudiler
(12) Ermeniler çok yoğun	148,03	-0,15	0,12	-0,15	-30,93	0,25
(9) Ermeniler yoğun	46,71	-1,04	-1,24	0,43	-6,08	0,30
(3) Türkler, Ermeniler birlikte yoğun	12,93	3,61	-0,46	-2,78	-9,32	0,90
(1) Türkler Yoğun, Ermeniler	1,64	19,44	-4,56	-7,25	-1,30	-11,58
(6) Tüm Topluluklar, Kurum Hariç	4,06	8,33	2,81	1,84	-36,51	0,29
(2) Türkler, Rumlar, Yabancılar	-0,03	2,85	1,05	0,92	-4,32	-1,80
(5) Farklılaşmış, Yabancılar az yoğun	-7,14	1,30	27,32	-4,57	-0,47	0,10
(10) Rumlar, Yabancılar	-9,87	-10,98	1,56	92,24	-0,70	-1,52
(8) Kurum/Şirketler, Rumlar, Yabancılar	-6,03	-7,75	1,62	8,66	6,61	-1,37
(7) Kurum/Şirketler Yoğun	-5,04	0,01	-7,08	-1,34	27,70	-21,55
(11) Kurum/Şirketler Yoğun	-9,32	-1,40	-18,92	-32,31	126,92	-31,42
(12) Yahudiler Yoğun	0,00	0,41	0,01	-0,60	-5,43	14,41
(13) Yahudiler Yoğun, Yabancılar	0,04	-1,02	5,87	-11,12	-40,28	243,86
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi						

Tablo 46: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları (Mutlak Sayılar)							
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Ermeniler	Müslüman/Türkler	Yabancılar	Rumlar	Kurum/Şirketler	Yahudiler	T O P L A M
(12) Ermeniler çok yoğun	50	55	7	18	8	16	154
(9) Ermeniler yoğun	31	46	3	21	26	15	142
(3) Türkler, Ermeniler birlikte yoğun	14	41	2	5	9	10	81
(1) Türkler Yoğun, Ermeniler	60	354	18	69	203	40	744
(6) Tüm Topluluklar, Kurum Hariç	25	120	15	39	21	25	245
(2) Türkler, Rumlar, Yabancılar	9	65	8	22	28	8	140
(5) Farklılaşmış, Yabancılar az yoğun	12	154	35	33	103	36	373
(10) Rumlar, Yabancılar	53	378	56	271	336	96	1190
(8) Kurum/Şirketler, Rumlar, Yabancılar	5	54	12	42	82	14	209
(7) Kurum/ Şirketler Yoğun	17	162	6	46	185	10	426
(11) Kurum/Şirketler Yoğun	38	320	10	55	453	32	908
(12) Yahudiler Yoğun	3	20	2	4	5	12	46
(13) Yahudiler Yoğun, Yabancı	40	198	34	44	85	164	565
T O P L A M	357	1967	208	669	154 4	478	5223
Kaynak:1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

Tablo 47: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları							
(Sütun Yüzdeleri)							
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Ermeniler	Müslüman/Türkler	Yabancılar	Rumlar	Kurum/Şirketler	Yahudiler	
(12) Ermeniler çok yoğun	14,01	2,80	3,37	2,69	0,52	3,35	2,9
(9) Ermeniler yoğun	8,68	2,34	1,44	3,14	1,68	3,14	2,7
(3) Türkler Ermeniler birlikte yoğun	3,92	2,08	0,96	0,75	0,58	2,09	1,6
(1) Türkler Yoğun, Ermeniler	16,81	18,00	8,65	10,31	13,15	8,37	14,2
(6) Tüm Topluluklar, Kurum Hariç	7,00	6,10	7,21	5,83	1,36	5,23	4,7
(2) Türkler, Rumlar, Yabancılar	2,52	3,30	3,85	3,29	1,81	1,67	2,7
(5) Farklılaşmış, Yabancılar az yoğun	3,36	7,83	16,83	4,93	6,67	7,53	7,1
(10) Rumlar, Yabancılar	14,85	19,22	26,92	40,51	21,76	20,08	22,8
(8) Kurum/Şirketler, Rumlar, Yabancılar	1,40	2,75	5,77	6,28	5,31	2,93	4,0
(7) Kurum/Şirketler Yoğun	4,76	8,24	2,88	6,88	11,98	2,09	8,2
(11) Kurumlar/Şirketler Yoğun	10,64	16,27	4,81	8,22	29,34	6,69	17,4
(12) Yahudiler Yoğun	0,84	1,02	0,96	0,60	0,32	2,51	0,9
(13) Yahudiler Yoğun, Yabancılar	11,20	10,07	16,35	6,58	5,51	34,31	10,8
T O P L A M	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

1942 yılında İstanbul'un ticari coğrafyasının incelendiği Tablo-47'de İstanbul'un çeşitli bölgelerindeki semtlerde hangi etnik grup mensuplarının yoğunluk/seyreklilik gösterdikleri incelenmektedir. Buna göre Kapalıçarşı'nın Ermeni tüccarların çok yoğun şekilde faaliyet gösterdiği bir bölge olduğu görülebilir. Kapalıçarşı bilindiği gibi el emeği yoğun üretimin gerçekleştiği bir bölgedir. Aynı

şekilde İstanbul'da ticaretin gerçekleştiği en önemli bölgelerden olan Galata'da da Ermenilere yoğun şekilde rastlanmaktaydı. Çalışmanın incelediği bölgelerden olan Kurtuluş, Pangaltı ve Feriköy de Ermeni tüccarların faaliyetlerine ev sahipliği etmektedir. Tabloda dikkat çeken diğer bir özellik Türklerle Ermenilerin pek çok semtte beraberce çalışmakta olduklarıdır. Yabancılar ve Rumlar hariç diğer etnik gruplar arasında bu derece yoğun olarak aynı semtlerde bulunma durumuna rastlanmamaktadır.

Özellikle Yahudiler diğer etnik gruplara mensup tüccarlarla bir arada değil daha çok kendi dindaşları ile aynı semtlerde bulunmayı tercih eder görünmekteydiler. Türklerle Ermenilerin bir arada yoğun şekilde çalıştıkları bölgeler toptan ve perakende ticaretin yoğun olduğu Mahmutpaşa, Marmara sahilleri (Kumkapı, Yenikapı vb.), Taksim ve Şişli civarı olarak sayılabilir. Tablodan ayrıca Eminönü civarındaki semtlerde ve Haliç'in karşı yakasındaki Perşembepazarı'nda kurumlar hariç tüm etnik gruplardan tüccarın faaliyetlerini icra ettikleri görülebilmektedir. Perşembepazarı bölgesinin daha çok ithal malların ticaretinin yapıldığı bir bölge olduğu bilinmektedir.

Haliç'in önemli Rum yerleşimlerinden olan Fener ve Balat semtleri tabloda görüldüğü gibi 19. yüzyıl sonrasında bir başka önemli Rum nüfusa sahip olan Cihangir ile birlikte Rumların, Müslümanların ve yabancı tüccarların faaliyet gösterdiği bölgelerdendi. Galata bölgesi de bu etnik grupların yoğun şekilde faaliyet gösterdikleri semtleri barındırıyordu. Galata bölgesinin günümüzde Bankalar Caddesi olarak bilinen o zamanki adıyla Voyvoda Caddesi ve bir zamanlar borsa binasının bulunduğu Mertebani Sokak yabancı tüccarların yoğun faaliyet gösterdiği bölgelerdi.

Eminönü sahil bölümü ile Beyoğlu ve Galata bölgeleri Rum tüccarların çalışmalarına yoğun olarak ev sahipliği yapmaktaydı. Öyle ki İstanbul'da faaliyet gösteren ve İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı tüccarların %40'ı bu bölgelerde faaliyet göstermekteydi. Yerleşik yabancı tüccarların da yaklaşık %30'u bu bölgelerde iş yapmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinden beri devlet daireleri ve diğer kurumlara ev sahipliği yapan tarihi yarımada civarı 1942 yılında da kurum/şirket yoğun bir yapıya sahipti. Aynı şekilde Kabataş-Ortaköy arası ve Üsküdar da kurum/şirket yoğun semtlerdendi.

Toptan ve perakende ticaretin yoğun olarak gerçekleştiği Tahtakale, Çiçekpazarı ve Galata'nın bir bölümü Yahudi tüccarların yoğun faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktaydı. Yahudiler ayrıca Kapalıçarşı bölgesinde de yoğun olarak çalışmaktaydılar.

Tablo geneline bakıldığında Ermeniler, yabancılar ve Müslüman/Türklerin dağınık bir ticari coğrafya kalıbı çizdikleri görülmektedir. buna karşılık Rumların ve Yahudi tüccarların belli başlı semtlerde yoğunluk göstererek İstanbul'un her bölgesinde ticari faaliyet göstermekte diğer gruplar kadar açıklık göstermedikleri tespit edilmektedir.³⁶¹

³⁶¹ 1942 yılı semt kümelerinin bileşimi için bkz. Ek-10.

Tablo 48: 1942 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümelerinin Etnik Profilleri							
(Sıra Yüzdeleri)							
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Ermeniler	Müslüman/Türkler	Yabancılar	Rumlar	Kurum/Şirketler	Yahudiler	TOPLAM
(12) Ermeniler çok yoğun	32,47	35,71	4,55	11,69	5,19	10,39	100,0
(9) Ermeniler yoğun	21,83	32,39	2,11	14,79	18,31	10,56	100,0
(3) Türkler, Ermeniler birlikte yoğun	17,28	50,62	2,47	6,17	11,11	12,35	100,0
(1) Türkler Yoğun, Ermeniler	8,06	47,58	2,42	9,27	27,28	5,38	100,0
(6) Tüm Topluluklar, Kurum Hariç	10,20	48,98	6,12	15,92	8,57	10,20	100,0
(2) Türkler, Rumlar, Yabancılar	6,43	46,43	5,71	15,71	20,00	5,71	100,0
(5) Farklaşmış, Yabancılar az yoğun	3,22	41,29	9,38	8,85	27,61	9,65	100,0
(10) Rumlar, Yabancılar	4,45	31,76	4,71	22,77	28,24	8,07	100,0
(8) Kurum/Şirketler, Rumlar, Yabancılar	2,39	25,84	5,74	20,10	39,23	6,70	100,0
(7) Kurum/Şirketler Yoğun	3,99	38,03	1,41	10,80	43,43	2,35	100,0
(11) Kurum/Şirketler Yoğun	4,19	35,24	1,10	6,06	49,89	3,52	100,0
(12) Yahudiler, Türkler Yoğun	6,52	43,48	4,35	8,70	10,87	26,09	100,0
(13) Yahudiler Yoğun, Yabancılar	7,08	35,04	6,02	7,79	15,04	29,03	100,0
Genel Profil	6,8	37,7	4,0	12,8	29,6	9,2	100,0
Kaynak: 1942 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

Çalışmanın konusunu oluşturan Galata/Pera/Şişli bölgelerinin ticari coğrafyasının etnik dağılımı incelendiğinde Şişli, Osmanbey, Taksim ve Talimhane'yi içeren 1 numaralı semt kümesinde Müslüman/Türkler ve Ermenilerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği görülebilir. Kurtuluş, Pangaltı ve Feriköy'ü kapsayan 9 numaralı semt kümesinde en yoğun şekilde faaliyet gösteren etnik grubun Ermeniler olduğu görülmektedir. Cihangir semti Müslüman/Türkler ve Rumların yoğunluk gösterdiği semtlere dendi. Aynı şekilde Beyoğlu tamamı ve Bomonti de Rumların yoğun faaliyet gösterdiği semt kümelerinin içinde bulunmaktaydı. Tarihi

boyunca özellikle gayrimüslimlerin ve yabancıların ticari faaliyetlerine ev sahipliği yapan Galata bölgesi 1942 yılında tüm etnik grupların ve kurumların ticari faaliyetlerinin gerçekleştiği farklılaşmış bir profile sahipti.³⁶²

3.4. 1955 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası

3.4.1. Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Bu bölümdeki ilk tabloda (Tablo-49) 1955 yılında İstanbul'da tek basamaklı kodlar itibariyle sınıflandırılmış iktisadi faaliyet alanlarının etnik uzmanlaşması yön belirtir khi kare değerleri halinde verilmiştir. Tabloda yer alan artı değerler sektördeki temsilin anlamlı yığılmalar gösterdiğini, eksi değerler ise temsilin anlamlı yığılmalara işaret etmediğini belirtmektedir. İki ve üç basamaklı sınıflandırmalarda da manidar yığılma ve seyreklikler yön belirtir khi kare tablolarından elde edilmiştir.

Tablo 49: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)							
	Belirtilmemiş	İnşaat	Bankacılık	Toptan /Perakende Ticaret	Ulaştırma	Kamu Hizmetleri	İmalat
Kurum/Şirket	-52,9	-11,2	0,2	-15,6	31,7	124,3	0,1
Yabancılar	2,9	-0,4	-1,3	3,4	14,6	-12,2	-4,0
Yahudiler	-0,9	-3,9	-11,6	55,8	-6,2	-21,9	-2,2
Rumlar	1,9	-0,6	-36,6	1,8	-0,5	-0,3	10,3
Ermeniler	-1,2	-0,8	-18,0	0,4	-3,6	-1,5	35,2
Müslüman /Türkler	16,7	13,0	33,5	-4,2	-4,2	-9,3	-8,4
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

³⁶² 1942 yılı semt kümelerinin bileşimi için bkz. Ek-10.

Tablo 50: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu								
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)								
	Belirtilmemiş	İnşaat	Bankacılık	Toptan /Perakende Ticaret	Ulaştırma	Kamu Hizmetleri	İmalat	Toplam
Kurum/Şirket	72	11	187	449	113	320	247	1399
Yabancılar	33	3	21	97	22	8	24	208
Ara Toplam	105	14	208	546	135	328	271	1607
Yahudiler	74	7	58	393	19	43	105	699
Rumlar	111	14	44	342	35	96	181	823
Ermeniler	66	10	44	257	20	68	173	638
Ara Toplam	251	31	146	992	74	207	459	2160
Müslüman /Türkler	574	118	662	1499	167	438	632	4090
Toplam	930	163	1016	3037	376	973	1362	7857
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

Tablo-50'den görüldüğü üzere 1955 yılında İstanbul'da İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı 7.857 tüccar faaliyet göstermekteydi. Tablo-50, bu tüccarların tek basamaklı sınıflama itibari ile yedi ana iktisadi faaliyet grubuna ayrılan sektörlerdeki dağılımını mutlak sayılar halinde göstermektedir.

Tablo 51: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Sütun %'leri)**

	Belirtilmemiş	İnşaat	Bankacılık	Toptan /Perakende Ticaret	Ulaştırma	Kamu Hizmetleri	İmalat	%'si
Kurum/Şirket	7,7	6,7	18,4	14,8	30,1	32,9	18,1	17,8
Yabancılar	3,5	1,8	2,1	3,2	5,9	0,8	1,8	2,6
Ara Toplam	11,2	8,5	20,5	18	36	33,7	19,9	20,4
Yahudiler	8,0	4,3	5,7	12,9	5,1	4,4	7,7	8,9
Rumlar	11,9	8,6	4,3	11,3	9,3	9,9	13,3	10,5
Ermeniler	7,1	6,1	4,3	8,5	5,3	7,0	12,7	8,1
Ara Toplam	27	19	14,3	32,7	19,7	21,3	33,7	27,5
Müslüman /Türkler	61,7	72,4	65,2	49,4	44,4	45,0	46,4	52,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

1955 yılında İstanbul'da gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin etnik kompozisyonunun incelendiği Tablo-51'de Tek Basamaklı sektör sınıflaması sonucunda yedi ana sektör belirlenerek bu sektörlerdeki faaliyetleri anlamlı yığılmalar gösteren etnik toplulukların dağılımı ortaya çıkarılmıştır.

İnşaat ve Bankacılık

Tablo-51 incelendiğinde 1955 yılında İstanbul'da gerçekleşen inşaat faaliyetlerinin %70'inden fazlasının Müslüman/Türk yerleşiklerin hâkimiyeti altında olduğu gözlemlenir. Diğer etnik gruplara mensup yerleşiklerin hiçbirinin bu sektörde anlamlı temsil oranlarına rastlanmaz. Müslüman/Türk grubun %60'ın üzerinde bir

etkinlik gösterdiği bankacılık sektöründe ayrıca kurum ve şirketlerin de anlamlı temsil yığılmalarına rastlanmaktadır.

Toptan ve Perakende Ticaret

Toptan ve Perakende Ticaret sektörlerine gelindiğinde ise Müslüman/Türk grubun yaklaşık %50'lik bir kısmının bu alanlarda faaliyet göstermesine rağmen anlamlı bir yığılma yapamadığı tespit edilmiştir. Verilerin yaklaşık %9'unu oluşturan Yahudi yerleşiklerin %13'ünün toptan ve perakende ticaret sektörlerinde faaliyet göstererek en manidar yığılmayı oluşturdukları görülür. Aynı sektörde anlamlı temsil oranlarına sahip olan diğer dini topluluklar Ermeniler, Rumlar ve yabancı tüccarlardan oluşmaktadır.

Ulaştırma

Ulaştırma sektörü ise bilindiği gibi Kurum ve Şirketlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bir alandır. Burada Kurumların yanında yabancılar da anlamlı oranlarda temsil edilmektedirler. Tıpkı Toptan ve Perakende Ticaret sektörlerinde olduğu gibi ulaştırmada da oldukça yüksek oranlarda çalışan Müslüman/Türk grubun bu sektördeki temsili anlamlı yığılma gösterememiştir.

Kamu Hizmetleri

Kamu Hizmetleri sektörü de tıpkı ulaştırma sektörü gibi yoğun olarak Kurum ve Şirketlerin egemenliği altındadır. Bu alanlarda %45'lik bir oranla temsil edilen Türk/Müslüman grup manidar bir yığılma göstermemiştir.

İmalat Sanayi

İmalat Sanayi sektöründe faaliyet gösteren yerleşiklerin etnik kompozisyonunda ise Rumların ve Ermenilerin neredeyse eşit yüzdelerle anlamlı şekilde temsil edildikleri görülmektedir. Bu sektörde kurum ve şirketler de manidar yığılma gerçekleştirmişlerdir.

Belirtilmeyen Faaliyet Alanları

Kaynak olarak kullanılan verilerde meşgul oldukları faaliyet alanlarını belirtmeyen tüccarların içerisinde en yüksek oran Müslüman/Türk gruba aittir. Onları Rumlar ve yabancılar izlemektedir.

3.4.2. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 52: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu											
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)											
	Toptan Tic. İthalat	Metal Ana San. Kuyumculuk	Perakende, Tekstil Kişi Hiz. Metal Makine	Mobilya Kereste	Gıda /Tütün	İnşaat İş Hizmetleri Emlak	Taşa ve Toprağa Dayalı Tanımsız	Konaklama Ulaştırma Sosyal Hz	Mali kurum Matbaa Kimya	Sigorta/kurum hizmetleri Eğitim	Kamu/Uluslararası Kuruluşlar
	c6	c4	c5	c3	c8	c1	c2	c7	c11	c10	c9
Kurum/Şirket	-1,6	-17,1	-45,6	-14,4	6,4	-52,8	-55,0	95,7	159,3	109,8	242,6
Yabancılar	25,9	-1,7	-5,2	-1,1	-2,0	-1,0	2,1	-0,5	-2,1	0,0	-1,0
Yahudiler	74,2	0,8	1,4	-4,1	-8,9	-12,2	-1,4	-22,8	0,2	-2,0	-8,6
Ermeniler	-1,5	73,9	40,2	0,9	-9,6	-8,0	-0,7	-8,1	-10,6	-5,0	-6,0
Rumlar	-2,1	-0,9	22,2	14,2	13,4	-28,4	1,8	-2,0	-0,3	-5,8	-3,7
Müslüman /Türkler	-8,0	-0,4	-0,4	1,5	-0,1	88,9	17,9	-3,4	-32,7	-13,0	-34,1
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi											

Tablo-52 ve Tablo-53'de sırasıyla 1955 yılında İstanbul'un iktisadi yapısı yön belirtir khi kare değerleri ve İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı olan tüccarların sektörel dağılım kalıplarının mutlak değerleri iki basamaklı sektör sınıflaması

itibariyle verilmektedir. İki basamaklı analizde 11 ana iktisadi faaliyet kategorisi oluşturulmuştur.³⁶³

Tablo 53: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)												
	Toplan Tic. İthalat	Metal Ana San, Kuyumculuk	Perakende, Tekstil Kişi Hiz. Metal Makine	Mobilya Kereste	Gıda Meşrubat Tütün	İnşaat İş Hizmetleri Emlak	Taşa ve Toprağa Dayalı Tanımsız	Konaklama Ulaştırma Sosyal Hz	Mali kurum Matbaa Kimya	Sigorta/kurum hizmetleri Eğitim	Kamu/Uluslararası Kuruluşlar	Toplam
	6	4	5	3	8	1	2	7	11	10	9	
Kurum/Şirket	252	9	240	2	38	74	75	369	194	64	82	1399
Yabancılar	73	2	38	1	1	20	33	29	7	3	1	208
Ara Toplam	325	11	278	3	39	94	108	398	201	67	83	1607
Yahudiler	237	20	201	3	2	52	75	61	43	5	0	699
Ermeniler	111	48	251	11	1	52	71	73	17	2	1	638
Rumlar	142	15	287	23	29	46	115	115	44	3	4	823
Ara Toplam	490	83	739	37	32	150	261	249	104	10	5	2160
Müslüman /Türkler	718	89	1060	62	71	701	599	605	148	28	9	4090
Toplam	1533	183	2077	102	142	945	968	1252	453	105	97	7857
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

³⁶³ İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-11.

Tablo 54: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu

İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)												
	Toplan Tic. İthalat	Metal Ana San., Kuyumculuk	Perakende, Tekstil Kişi Hiz Metal Makine	Mobilya, Kereste	Gıda /Tütün	İnşaat İş Hizmetleri Emlak	Taşa ve Toprağa Dayalı Tanımsız	Konaklama Ulaştırma Sosyal Hz	Mali kurum Matbaa Kimya	Sigorta/kurum hizmetleri Eğitim	Kamu/Uluslararası Kuruluşlar	
	6	4	5	3	8	1	2	7	11	10	9	
Kurum /Şirket	16,4	4,9	11,6	2,0	26,8	7,8	7,7	29,5	42,8	61,0	84,5	17,8
Yabancılar	4,8	1,1	1,8	1,0	0,7	2,1	3,4	2,3	1,5	2,9	1,0	2,6
Ara Toplam	21,2	6	13,4	3	27,5	9,9	11,1	31,8	44,3	63,9	85,5	20,4
Yahudiler	15,5	10,9	9,7	2,9	1,4	5,5	7,7	4,9	9,5	4,8	0,0	8,9
Ermeniler	7,2	26,2	12,1	10,8	0,7	5,5	7,3	5,8	3,8	1,9	1,0	8,1
Rumlar	9,3	8,2	13,8	22,5	20,4	4,9	11,9	9,2	9,7	2,9	4,1	10,5
Ara Toplam	32	45,3	35,6	36,2	22,5	15,9	26,9	19,9	23	9,6	5,1	27,5
Müslüman /Türkler	46,8	48,6	51,0	60,8	50,0	74,2	61,9	48,3	32,7	26,7	9,3	52,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

1955 yılında İstanbul'da gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin etnik kompozisyonunun incelendiği Tablo-54'de iki basamaklı sektör sınıflaması sonucunda toplam on bir ana kategori belirlenerek bu kategoriler altında toplanan sektörlerdeki faaliyetleri anlamlı yığılmalar gösteren etnik toplulukların dağılımı ortaya çıkarılmıştır. Tek basamaklı analizlerle makro açıdan incelenen İstanbul'un iktisadi faaliyet alanlarının etnik gruplar arasındaki dağılımı iki basamaklı analizle daha detaylı hale getirilmiştir.

Toptan Ticaret, İthalat

İstanbul'da 1955 yılında toptan ticaret ve ithalat alanlarında faaliyet gösteren tüccarların etnik topluluklar bazında dağılımı incelendiğinde bu sektörde en yüksek oranla temsil edilen Türk/Müslüman grubun değil Yahudilerin ve yabancıların anlamlı şekilde temsil edildikleri gözlemlenir.

Metal Ana Sanayi, Kuyumculuk

Metal Ana Sanayi ve kuyumculuk sektörlerinde ise geleneksel olarak kuyumculuk gibi el emeği yoğun işlerle ilgilendikleri bilinen Ermenilerin en anlamlı yüzde ile temsil edilen grup olduğu görülür. Bu sektörlerde Ermenileri Yahudiler izlemişlerdir. Yaklaşık %50'lik bir oranla bu sektörde yer alan Müslüman/Türkler ise anlamlı bir yığılma gösterememişlerdir.

Perakende Ticaret, Tekstil, Kişisel Hizmetler ve Makine Teçhizat

Perakende Ticaret, Tekstil, Kişisel Hizmetler ve Makine Teçhizat iktisadi faaliyet kollarında yabancılar hariç tüm gayrimüslim toplulukların faal olarak çalıştıkları görülmektedir. Sırasıyla Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler bu sektörlerde anlamlı temsil oranlarına sahip gruplar olarak yer almışlardır. Sektörün yarısına hâkim olan Müslüman/Türklerin ise temsili anlamlı oranlara ulaşamamıştır.

Mobilya Kereste

Mobilya ve kereste tüccarlığının bulunduğu kategoride ise Müslüman/Türk grubun sektörün %60'ına sahip olmasının yanı sıra Rumların ve Ermenilerin de manidar temsil oranlarına sahip oldukları görülmektedir.

Gıda, İçki, Tütün

Gıda, İçki ve Tütün sektörlerinde Rumların ve Kurumsal şirketlerin ön planda olduğu görülmektedir. Zihinlerde yerleşik olarak gıda işleri ile özdeşleşmiş olan Rum imgesi bu tablodaki verilerle de desteklenmiş görünmektedir. Her ne kadar Müslüman/Türklerin anlamlı bir yığılma gösteremedikleri görünse de %50'lik bir oranla bu sektörde temsil edildiklerini belirtmek yerinde olacaktır.

İnşaat, İş Hizmetleri, Emlak İşleri

İnşaat sektöründe tıpkı tek basamaklı analizde olduğu gibi iki basamaklı sektörel kodlamada da Müslüman/Türk yerleşiklerin %75'e yaklaşan bir oranla neredeyse sektöre tek başına hâkim konumda bulunduğu gözlemlenir.

Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi ve Tanımsız Grup

Tıpkı inşaat sektöründe olduğu gibi taş ve toprağa dayalı işlerde de Müslüman/Türk grubun sektöre hâkimiyeti söz konusudur. Burada ayrıca Rumların ve yabancıların da anlamlı şekilde temsil edildikleri görülmektedir.

Mali Kurumlar, Matbaacılık, Kimya

Mali kurumlar, matbaacılık ve kimya sektörlerinin bir arada olduğu kategoride Kurumsal Şirketlerin haricinde tek anlamlı temsil sahibi grup Yahudilerdir. Geleneksel olarak bankacılık, borsacılık ve simsarlık işlerinde çalıştıkları algısı yerleşmiş olan grubun 1955 yılında da bu sektörlerde önemli yığılmalar gösterdiği verilerle desteklenmiştir.

Konaklama, Ulaştırma, Sosyal Hizmetler, Sigorta, Kurum Hizmetleri, Eğitim ve Kamu Hizmetleri ve Uluslararası Kuruluşlar

Konaklama, ulaştırma, sosyal hizmetler, sigorta, kurum hizmetleri, eğitim, kamu hizmetleri ve uluslararası kuruluşlar faaliyet alanlarında ise Kurumsal şirketler haricinde anlamlı temsil oranına sahip etnik gruba rastlanmamaktadır. Bu sektör etnik dağılımdan bağımsız hareket etmektedir.³⁶⁴

³⁶⁴ İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-11.

3.4.3. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 55: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu												
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)												
	Hava Ulaşımı, Güvenlik, Sosyal Yardım ve Sendikalar Kuruluşları, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Kamu İdaresi, Eğitim Hizmetleri ve Eğlence	Sigortacılık	Kimyasal Ürünler, Basım Sanayi, Otelcilik, Mali Kurumlar, Sinema	Doküman, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptancılığı, Komisyonculuk, Nakil Vastaları	Gıda Maddeleri, İrityat, Kara ve Su Ulaşımı	Plastik Mamulleri Sanayi	Lastik Ürünleri Sanayi	Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk	Çanak, Çömlek, Porselen Sanayi	Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği	İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Enlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri
	c1	c3	c2	c7	c6	c5	c12	c8	c11	c4	c10	c9
Kurum/Şirket	448,86	330,26	60,51	282,00	17,83	14,85	-0,04	-0,09	-92,43	-0,01	0,04	-188,09
Yabancılar	-1,74	-3,80	1,13	-4,48	42,66	1,42	1,25	-0,68	-11,07	-0,31	0,42	-2,64
Yahudiler	-11,62	-12,78	-0,04	-10,07	24,90	22,21	20,35	14,04	54,12	-1,06	-1,77	-23,99
Rumlar	-13,68	-5,43	-3,09	-5,23	-1,95	2,70	-0,09	-1,08	3,18	-1,25	-2,08	3,87
Ermeniler	-10,64	-8,04	-3,23	-16,73	-1,56	13,58	0,84	0,00	122,19	16,61	-1,62	-6,01
Müslüman /Türkler	-60,37	-43,23	10,32	-29,35	-23,90	0,01	-4,91	-0,47	-3,31	-0,24	2,03	110,65
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

Tablo 56: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu**Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Mutlak Değerler)**

	Hava Ulaştırma, Güvenlik, Sosyal Yardım ve Sendikalar Kuruluşları, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Kamu İdaresi, Eğitim Hizmetleri ve Eğlence	Sigortacılık	Kimyasal Ürünler, Basım Sanayi, Otelcilik, Mali Kurumlar, Sinema	Doküman, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toplantıları, Komisyonculuk, Nakil Vastatları	Gıda Maddeleri, İriliyat, Kara ve Su Ulaştırma	Plastik Mamulleri Sanayi	Lastik Ürünleri Sanayi	Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk	Çanak, Çömlek, Porselen Sanayi	Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği	İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Toplam
	1	3	2	7	6	5	12	8	11	4	10	9	
Kurum/Şirket	126	118	37	257	400	94	2	4	113	2	4	252	1409
Yabancılar	1	0	3	6	93	13	1	0	19	0	1	71	208
Ara Toplam	126	118	40	263	493	107	3	4	122	2	5	323	1617
Yahudiler	0	0	5	25	224	5	6	8	220	0	0	206	699
Rumlar	0	6	2	38	170	47	1	1	181	0	0	377	823
Ermeniler	0	2	1	16	132	9	2	2	246	5	0	225	640
Ara Toplam	0	8	8	79	526	61	9	11	647	5	0	808	2162
Müslüman /Türkler	4	18	14	184	792	186	1	11	738	5	15	2129	4097
Toplam	131	144	62	526	1811	354	13	26	1517	12	20	3260	7876
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi													

Tablo-55 ve Tablo-56'da sırasıyla 1955 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı tüccarların iktisadi faaliyet alanlarındaki etnik dağılımları üç basamaklı kod sınıflaması itibariyle yön belirtir khi kare ve mutlak

değerler halinde verilmektedir. Üç basamaklı kodlar itibariyle yapılan sınıflamada 12 ana iktisadi faaliyet kategorisi oluşturulmuştur.³⁶⁵

Tablo 57: İstanbul İktisadi Yapısı 1955 Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu

**Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması
(Sütun %'leri)**

	Hava Ulaştırma, Güvenlik, Sosyal Yardım ve Sendikal Kuruluşlar, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Kamu İdaresi, Eğitim Hizmetleri ve Eğlence	Sigortacılık	Kimyasal Ürünler, Basım Sanayi, Otelcilik, Mali Kurumlar, Sinema	Dokuma, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptanlığı, Komisyonculuk, Nakit Vasıtaları	Gıda Maddeleri, İtiryat, Kara ve Su Ulaştırma	Plastik Mamulleri Sanayi	Lastik Ürünleri Sanayi	Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk	Çanak, Çömlek, Porselen Sanayi	Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği	İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Toplam içindeki %'si
	c1	c3	c2	c7	c6	c5	c12	c8	c11	c4	c10	c9	
Kurum/Şirket	96,2	81,9	59,7	48,9	22,1	26,6	15,4	15,4	7,4	16,7	20,0	7,7	17,9
Yabancılar	0,8	0,0	4,8	1,1	5,1	3,7	7,7	0,0	1,3	0,0	5,0	2,2	2,6
Ara Toplam	97	81,9	64,5	50	27,2	30,3	23,1	15,4	8,7	16,7	25	9,9	20,5
Yahudiler	0,0	0,0	8,1	4,8	12,4	1,4	46,2	30,8	14,5	0,0	0,0	6,3	8,9
Rumlar	0,0	4,2	3,2	7,2	9,4	13,3	7,7	3,8	11,9	0,0	0,0	11,6	10,4
Ermeniler	0,0	1,4	1,6	3,0	7,3	2,5	15,4	7,7	16,2	41,7	0,0	6,9	8,1
Ara Toplam	0	5,6	12,9	15	29,1	17,2	69,3	42,3	42,6	41,7	0	24,8	27,4
Müslüman/Türkler	3,1	12,5	22,6	35,0	43,7	52,5	7,7	42,3	48,6	41,7	75,0	65,3	52,0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: 1955Yılı İstanbul Telefon Rehberi Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi

³⁶⁵ İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-12.

Hava Ulaşımı, Güvenlik, Sosyal Yardım ve Sendikal Kuruluşlar, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar

Bu kategori altında toplanan iktisadi faaliyet alanları etnik dağılımdan bağımsız hareket etmektedir. Zira sektörün %96'sı Kurum ve şirketlerin egemenliğindedir.

Kamu İdaresi, Eğitim Hizmetleri ve Eğlence

Bu sektörlerde de kurum ve şirketlerin yoğun temsil yığılmalarına rastlanmaktadır.

Sigortacılık

1955 yılında sigortacılık sektörü büyük ölçüde kurum ve şirketlerin hâkimiyeti altındaydı. İstanbul'da yerleşik yabancılar da sigortacılık alanında anlamlı oranlarda temsil edilmekteydiler.

Kimyasal Ürünler, Basım Sanayi, Otelcilik, Mali Kurumlar, Sinema

Sektörleri 1955 yılında kurum ve şirketlerin yoğun temsili edildiği faaliyet kollarından oluşmaktaydı. %35'lik temsil oranlarına rağmen Müslüman/Türklerin bu sektörlerde anlamlı temsil yığılmalarına sahip olmadıkları görülmektedir.

Dokuma, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptancılığı, Komisyonculuk, Nakil Vasıtaları

Bu sektörlerde kurum ve şirketlerin yanı sıra Yahudilerin ve yabancıların da manidar yığılma oranlarına sahip oldukları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Yahudilerin komisyonculuk ve toptan ticaret alanlarında yoğun olarak çalıştıkları algısı Tablo-57 ile desteklenmektedir.

Gıda Maddeleri Sanayi, İtiryat, Kara ve Su Ulaşımı

Bu kategori altında toplanan sektörlerde en fazla etkin olan grup %52 ile Müslüman/Türkler olmuştur. Kurum ve şirketlerin yine önemli oranlarda temsil edildiği bu kategorinin içerdiği gıda maddeleri sanayi sektörü Rumların bu

sektördeki bilinen yerlerini somut olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu sektörlerde kurum/şirket ve Rumların yanı sıra yabancılar da manidar oranlarla temsil edilmekteydiler.

Plastik Mamulleri Sanayi

Plastik mamulleri sanayi sektöründe Yahudilerin önemli oranlarda temsilleri söz konusudur. Onları Ermeniler ve İstanbul'da yerleşik yabancılar takip etmekteydi. Yahudiler, Ermeniler ve sektörde anlamlı oranlarda temsil edilmeyen Rumların toplam sektör payı yaklaşık %70'dir.

Lastik Ürünleri Sanayi

Bu sektörde anlamlı temsil yığılması gösteren tek etnik grup Yahudilerdir. Bu veriyi 1955 yılında İstanbul'daki Yahudiler lastik ürünleri sanayinde uzmanlaşmışlardı diye yorumlamak mümkündür. %40'ın üzerinde temsil edilmelerine karşın Müslüman/Türklerin oranı manidar oranlara ulaşamamıştır.

Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk

Bu kategoride toplanan sektörlerde yabancılar hariç İstanbul'un tüm gayrimüslim azınlıklarının anlamlı temsil yığılmalarına rastlanmaktadır. Bu üç grubun toplam temsil oranından fazla bir yüzdeyle temsil edilen Müslüman/Türkler anlamlı temsil oranlara ulaşamamışlardır.

Çanak, Çömlek, Porselen Sanayi

El emeği yoğun zanaatlarda uzmanlaştıkları bilinen Ermeniler bu sektörde manidar temsil oranlarına sahip tek etnik grup olarak yer almaktadır. Yahudi ve Rum tüccarların bu sektörlerde hiç temsilci bulundurmadıklarını belirtmek gerekmektedir.

Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği

Müslüman/Türklerin bu sektörlerin üçte ikisinden fazlasına hakim olmasına rağmen kurum/şirketler ve yabancılar da önemli temsil oranlarına sahiptiler. Yahudilerin, Ermenilerin ve Rumların bu sektörlerde hiç temsilcilerinin bulunmaması dikkat çekicidir.

İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri

Yaklaşık üçte ikisine yine Müslüman/Türklerin hâkim olduğu bu sektörlerde anlamlı temsil oranlarına sahip diğer etnik grup Rumlardır.

3.4.4. Tek Basamaklı Sınıflamaya 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 58: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma								
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)								
	Belirtilmemiş	İnşaat	Bankacılık	Toptan /Perakende Ticaret	Ulaştırma	Kamu Hizmetleri	İmalat	Toplam
Kurum /Şirket	5,1	0,8	13,4	32,1	8,1	22,9	17,7	100
Yabancılar	15,9	1,4	10,1	46,6	10,6	3,8	11,5	100
Yahudiler	10,6	1,0	8,3	56,2	2,7	6,2	15,0	100
Rumlar	13,5	1,7	5,3	41,6	4,3	11,7	22,0	100
Ermeniler	10,3	1,6	6,9	40,3	3,1	10,7	27,1	100
Müslüman /Türkler	14,0	2,9	16,2	36,7	4,1	10,7	15,5	100
	11,8	2,1	12,9	38,7	4,8	12,4	17,3	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

Müslüman/Türkler ve Kurum ve Şirketler

Müslüman/Türk grubun inşaat ve bankacılık sektörlerinde diğer gruplardan daha önemli temsil oranlarına rastlanırken, Kurum ve Şirketlerin ulaştırma ve kamu kurumlarındaki temsili ön plana çıkmıştır. Kurum ve şirketler ayrıca bankacılık ve imalat sanayi sektörlerinde de uzmanlaşmışlardır. Ayrıca %14 oranında bir grup Müslüman/Türk de sektörü belirlenememiş alanlarda çalışmaktaydı.

Yahudiler

İstanbul Yahudilerinin %56'sının toptan ve perakende ticaret ile uğraştıkları tespit edilirken diğer sektörlerin hiç birinde önemli yığılmalar göstermedikleri görülmüştür.

Yabancılar

1955 yılında İstanbul'da yerleşik yabancıların diğer gayrimüslim gruplar gibi toptan ve perakende ticarete faaliyet göstermelerinin yanı sıra ulaştırma işlerinde de yoğun olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yabancıların %16'sının faaliyet gösterdikleri sektörler belirlenememiştir.

Rumlar

Tıpkı Yahudiler gibi Rumlar da toptan ve perakende ticaret işlerinde %40'ın üzerinde bir oranla temsil edilmekteydiler. Rumların anlamlı temsil oranlarına sahip olduğu diğer bir sektör de imalat sektörüydü. Rumların da %13'ünün faaliyet gösterdikleri sektörler belirlenememiştir.

Ermeniler

Ermeniler de tıpkı Rumlar ve Yahudiler gibi %40 oranında temsil edildikleri toptan ve perakende sektörlerinde ve %27'lik bir oranla temsil edildikleri imalat sektöründe anlamlı yığılmalar oluşturmuşlardı.

3.4.5. İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 59: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma												
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)												
	Toptan Tic. İthalat	Metal Ana San, Kuyumculuk	Perakende, Tekstil Kişi Hiz Metal Makine	Mobilya Kereste	Gıda /Tütün	İnşaat İş Hizmetleri Emlak	Taşa ve Toprağa Dayalı Tanımsız	Konaklama Ulaştırma Sosyal Hz	Mali kurum Matbaa Kimya	Sigorta/kurum hizmetleri Eğitim	Kamu/Uluslararası Kuruluşlar	Toplam
	6	4	5	3	8	1	2	7	11	10	9	
Kurum/Şirket	18,0	0,6	17,2	0,1	2,7	5,3	5,4	26,4	13,9	4,6	5,9	100
Yabancılar	35,1	1,0	18,3	0,5	0,5	9,6	15,9	13,9	3,4	1,4	0,5	100
Yahudiler	33,9	2,9	28,8	0,4	0,3	7,4	10,7	8,7	6,2	0,7	0,0	100
Ermeniler	17,4	7,5	39,3	1,7	0,2	8,2	11,1	11,4	2,7	0,3	0,2	100
Rumlar	17,3	1,8	34,9	2,8	3,5	5,6	14,0	14,0	5,3	0,4	0,5	100
Müslüman /Türkler	17,6	2,2	25,9	1,5	1,7	17,1	14,6	14,8	3,6	0,7	0,2	100
	19,5	2,3	26,4	1,3	1,8	12,0	12,3	15,9	5,8	1,3	1,2	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi												

Yabancılar

1955 yılında İstanbul'da yerleşik bulunan farklı etnik toplulukların sektörel uzmanlaşmasının incelendiği Tablo-59'da yabancıların toptan ticaret ve ithalat, taş ve toprağa dayalı işler faaliyet alanlarında uzmanlaştıkları görülmektedir.

Yahudiler

Yahudiler de yabancılar gibi toptan ticaret ve ithalat işlerinde yoğun olmakla beraber metal ana sanayi, kuyumculuk, perakende ticaret, tekstil, kişisel hizmetler, makine teçhizat, mali kurumlar, matbaacılık ve kimya sanayi iş kollarında da anlamlı şekilde temsil edilmektedirler.

Ermeniler

Ermenilerin en yoğun olarak temsil edildikleri sektörler perakende ticaret, tekstil, kişisel hizmetler, makine teçhizat sektörleri olmasının yanında metal ana sanayi, kuyumculuk, mobilya ve kereste tüccarlığı alanlarında da önemli şekilde temsil edilmekteydiler.

Rumlar

Yahudiler ve Ermeniler gibi Rumlar da perakende ticaret, tekstil, kişisel hizmetler ve metal makine sektörlerinde yoğun olarak çalışmaktaydılar. Bunlara ek olarak taşa ve toprağa dayalı sanayi, mobilyacılık, kereste tüccarlığı ve gıda ve tütün ile ilgili işlerde de Rumların faaliyet gösterdikleri Tablo-59'dan anlaşılmaktadır.

Müslüman/Türk

Müslüman/Türk grubun en fazla inşaat, iş hizmetleri ve emlak sektörlerinde faaliyet göstermesinin yanı sıra taşa ve toprağa dayalı işler, mobilyacılık ve kereste tüccarlığı alanlarında da uzmanlaştıkları görülmektedir.

Kurum ve Şirketler

Kurum ve şirketler ise konaklama, ulaşım ve sosyal hizmetler, mali kurumlar, matbaacılık, kimya, sigortacılık, kurum hizmetleri, eğitim ve kamu hizmetleri ve uluslararası kuruluşların yer aldığı sektörlerde yoğun olarak faaliyet göstermekteydiler.³⁶⁶

³⁶⁶ İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-11.

3.4.6. Üç Basamaklı Sınıflamaya Göre 1955 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 60: 1955 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma													
Üç Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)													
	Hava Ulaştırması, Güvenlik, Sosyal Yardım ve Sendikalar Kuruluşları, Kamu ve Uluslararası Kuruluşlar	Kamu İdaresi, Eğitim Hizmetleri ve Eğlence	Sigortacılık	Kimyasal Ürünler, Basım Sanayi, Otelcilik, Mali Kurumlar, Sinema	Dokuma, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptancılığı, Komisyonculuk, Nakil Vasıtaları	Gıda Maddeleri, İrityat, Kara ve Su Ulaştırması	Plastik Mamulleri Sanayi	Lastik Ürünleri Sanayi	Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk	Çanak, Çömlek, Porselen Sanayi	Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği	İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Toplam
	c1	c3	c2	c7	c6	c5	c12	c8	c11	c4	c10	c9	
Kurum/Şirket	8,9	8,4	2,6	18,2	28,4	6,7	0,1	0,3	8,0	0,1	0,3	17,9	100
Yabancılar	0,5	0,0	1,4	2,9	44,7	6,3	0,5	0,0	9,1	0,0	0,5	34,1	100
Yahudiler	0,0	0,0	0,7	3,6	32,0	0,7	0,9	1,1	31,5	0,0	0,0	29,5	100
Rumlar	0,0	0,7	0,2	4,6	20,7	5,7	0,1	0,1	22,0	0,0	0,0	45,8	100
Ermeniler	0,0	0,3	0,2	2,5	20,6	1,4	0,3	0,3	38,4	0,8	0,0	35,2	100
Müslüman /Türkler	0,1	0,4	0,3	4,5	19,3	4,5	0,0	0,3	18,0	0,1	0,4	52,0	100
Toplam içindeki %'si	1,7	1,8	0,8	6,7	23,0	4,5	0,2	0,3	19,3	0,2	0,3	41,4	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Üç Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi													

1955 yılında İstanbul'da farklı etnik topluluklara mensup tüccarların üç basamaklı sınıflandırma itibarıyla sektörler arası dağılımları aşağıdaki şekildedir.

Yabancılar

- Dokuma, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptancılığı, Komisyonculuk, Nakil Vasıtaları (çok yoğun)

- Gıda Maddeleri Sanayi, İtiryat, Kara ve Su Ulaşımı
- Sigortacılık
- Plastik Mamulleri Sanayi

Yahudiler

- Dokuma, Makine Sanayi, Gıda ve Maden Toptancılığı, Komisyonculuk, Nakil Vasıtaları (çok yoğun)
- Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk (çok yoğun)
- Lastik Ürünleri Sanayi
- Plastik Mamulleri Sanayi

Rumlar

- İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (çok yoğun)
- Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk (yoğun)
- Gıda Maddeleri Sanayi, İtiryat, Kara ve Su Ulaşımı

Ermeniler

- Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk (çok yoğun)
- Plastik Mamulleri Sanayi

Müslüman/Türkler³⁶⁷

- İmalat Sanayi, Toptan Ticaret, Emlak, Sağlık Hizmetleri, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (çok yoğun)
- Ayakkabı ve Giyim Sanayi, Demir Çelik ve Kuyumculuk (yoğun)
- Mesleki ve Ölçme Aletleri ve Yakacak Madde Perakendeciliği

³⁶⁷ İktisadi faaliyet grubu kompozisyonları için bkz. Ek-12.

3.4.7. 1955 Yılı İstanbul'un Ticari Coğrafyası, Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları

Tablo 61: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası							
Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları (Mutlak Sayılar)							
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Kurum/Şirketler	Ermeniler	Rumlar	Yabancı Tüccarlar	Yahudiler	Müslüman/Türkler	Toplam
(106) Kurum/Şirket yoğun kesim	242	17	17	3	13	161	453
(21) Kurum/Şirketler+Ermeniler	79	28	15	6	11	117	256
(102) Ermeniler, Türkler, Yahudiler	17	120	78	14	87	535	851
(103) Ermeniler, Rumlar, Yabancılar	12	88	93	19	44	205	461
(105) Rumlar, Ermeniler, Şirketler, Yabancılar	199	93	168	29	63	245	797
(20) Yahudiler, Yabancılar, Rumlar	545	227	360	123	417	1459	3131
(107) Farklılaşmış Profil (1)	8	0	4	0	5	3	20
(22) Türkler ve Kurumlar	175	47	56	5	45	473	801
(101) Türk Tüccar Yoğun (1)	90	14	18	1	4	342	469
(100) Türk Tüccar Çok Yoğun (2)	40	5	14	8	10	555	632
Toplam	1407	639	823	208	699	4095	7871
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

Tablo 62:: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalkıları (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)						
Semtlerin Ayırt Edici Etnik/Ticari Kimlikleri	Kurum/Şirketler	Ermeniler	Rumlar	Yabancı Tüccarlar	Yahudiler	Müslüman/Türkler
(106) Kurum/Şirket yoğun kesim	320,2	-10,6	-19,5	-6,7	-18,4	-23,7
(21) Kurum/Şirket +Ermeniler	24,1	2,5	-5,2	-0,1	-6,1	-2,0
(102) (Ermeniler, Türkler, Yahudiler)	-120,0	37,5	-1,4	-3,2	1,7	19,2
(103) Ermeniler, Rumlar, Yabancılar	-60,2	68,3	41,6	3,8	0,2	-5,1
(105) Rumlar, Ermeniler, Şirket, Yabancı	22,4	12,4	86,0	3,0	-0,9	-69,4
(20) Yahudiler, Yabancılar, Rumlar	-0,4	-2,9	3,3	19,6	69,4	-17,7
(107) Farklaşmış Profil (1)	5,5	-1,6	1,7	-0,5	5,9	-5,3
(22) Türkler ve Kurumlar	7,1	-5,0	-9,2	-12,3	-9,6	7,6
(101) Türk Tüccar Yoğun (1)	0,5	-15,2	-19,6	-10,5	-34,0	39,4
(100) Türk Tüccar Çok Yoğun (2)	-47,1	-41,8	-41,0	-4,5	-37,9	155,6
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi						

1955 yılına ait ticari coğrafyanın mutlak değerler halinde incelendiği Tablo-61'de İstanbul çapında 1955 İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı 7871 tüccarın faaliyet gösterdiği semtlerin dağılımı izlenebilir.

Tablo 63: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası Farklı Etnik Gruplara Mensup Tüccarların Semtler Arası Dağılım Kalıpları (Sütun Yüzdeleri)							
Semtlerin Ayırt Edici Dini/Ticari Kimlikleri	Kurum/Şirket Yapıları	Ermeniler	Rumlar	Yabancı Tüccarlar	Yahudiler	Müslüman/Türkler	
(106) Kurum/Şirket yoğun kesim	17,20	2,66	2,07	1,44	1,86	3,93	5,8
21 Kurum/Şirketler + Ermeniler	5,61	4,38	1,82	2,88	1,57	2,86	3,3
(102) Ermeniler, Türkler, Yahudiler	1,21	18,78	9,48	6,73	12,45	13,06	10,8
(103) Ermeniler, Rumlar, Yabancılar	0,85	13,77	11,30	9,13	6,29	5,01	5,9
(105) Rumlar, Ermeniler, Şirket, Yabancılar	14,14	14,55	20,41	13,94	9,01	5,98	10,1
(20) Yahudiler, Yabancılar, Rumlar	38,73	35,52	43,74	59,13	59,66	35,63	39,8
(107) Farklılaşmış Profil (1)	0,57	0,00	0,49	0,00	0,72	0,07	0,3
(22) Türkler ve Kurumlar	12,44	7,36	6,80	2,40	6,44	11,55	10,2
(101) Türk Tüccar Yoğun (1)	6,40	2,19	2,19	0,48	0,57	8,35	6,0
(100) Türk Tüccar Çok Yoğun (2)	2,84	0,78	1,70	3,85	1,43	13,55	8,0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

1955 yılında İstanbul'un ticari coğrafyasına ait analizler yapmak üzere semtler ve İstanbul halkını oluşturan etnik cemaatler ve kurumlar gruplanmıştır. Bu analizlerde farklı etnik gruplara mensup tüccarların hangi semtlerde dikkat çekici yoğunluk ve seyreklikler gösterdikleri veya semtlerin etnik karakterinin takip edilmesi mümkün olabilmektedir. Kategorize edilmiş etnik gruplar ve kurumların semtler bazında dağılımı aşağıdaki gibidir.

Kamu ve Özel Kurum ve Kuruluşlar

Tablo-63'de 1955 yılında İstanbul'da farklı dinlere mensup tüccarların semtler bazında dağılımları incelenmiştir. Bu tabloda ayrıca Kurumsal Şirketler ve Kamu şirketlerinin de 1955 yılındaki semt bazlı dağılımlarını görebilmek mümkündür. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri devlet işlerinin gerçekleştirildiği bir bölge olan Topkapı ve civarı, Sirkeci, Süleymaniye, Suriçi ve Babıali'nin bu yıllarda hala kamu ve özel kuruluşların en yoğun olarak görüldüğü semtler olduğu görülebilir. Aksaray, Divanyolu, Beşiktaş, Marmara Denizi'nin Gedikpaşa, Yedikule kıyıları, Beyoğlu, Bomonti, Büyükdere Galata ve Fener de kurumların yoğun olarak görüldüğü diğer bölgelerdir.

Ermeniler

Geleneksel olarak kuyumculuk, bakırcılık ve işlemecilik gibi el emeği gerektiren işlerde yoğun olarak çalıştıkları bilinen Ermeniler bu mesleklerin sıkça icra edildiği Eminönü bölgesinde yoğunluk göstermişlerdir. Ayrıca 1955 yılında oldukça popüler bir bölge olan Şişli ve civarındaki semtlerde de Ermeni tüccarlara çokça rastlanmaktadır. Ermenilerin İstanbul'daki önemli yerleşim bölgelerinden olan Marmara kıyıları (Bakırköy, Yeşilköy, Kumkapı, Yedikule) ve Beyoğlu bölgesindeki semtler (Taksim, Gümüşsuyu, Elmadağ, Cihangir) de Ermeni tüccarların faaliyet gösterdikleri alanlardı. Ermeniler ayrıca İstanbul kent tarihinde Rumlarla özdeşleşmiş olmakla birlikte diğer gayrimüslim cemaatlerin yerleşimine de konu olmuş Kurtuluş, Pangaltı, Harbiye ve Tarlabası gibi semtlerde de yoğun olarak çalışmaktaydılar.

1955 yılında İstanbul'da yerleşik Ermeni tüccarlarla ilgili dikkate değer bir nokta diğer gayrimüslim cemaat gruplarının aksine bir bölgede yoğunluk göstermeyip neredeyse üç ayrı bölgeye eşit yüzdelerle dağılmış olmalarıdır. Oysa aşağıda görüleceği gibi Rumlar, Museviler ve yabancı tüccarlar bazı bölgelerde anlamlı olarak temsil edildikleri diğer bölgelere nazaran daha yoğun şekilde bulunmaktadır.

Rumlar

Tablo-63 incelendiğinde 1955 yılında Rum tüccarların İstanbul'da en yoğun olarak Eminönü, Tahtakale civarı ve Galata'da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Rumlar ayrıca Marmara kıyıları ve Beyoğlu civarında da ticari faaliyetlerini devam ettirmekteydiler. 16. yüzyıldan beri Rum yerleşimine konu olmuş Kurtuluş ve esas gelişimini 19. yüzyılda göstermiş Pangaltı, Harbiye, Gümüşsuyu ve Cihangir gibi semtler de 1955 yılında Rum tüccarların yoğun olarak faaliyet gösterdiği bölgelerdendi.

Yahudiler

Musevi tüccarlar 1955 yılında daha önceki yıllarda olduğu gibi ticaretin her kolunun yoğun olarak görüldüğü Eminönü ve Galata civarında yoğun olarak faaliyet göstermekteydiler. Öyle ki o yıllarda İstanbul'da faaliyet gösteren Musevi tüccarların %60'ı bu bölgelerde çalışmaktaydılar. Ayrıca Beyoğlu (Taksim, Gümüşsuyu, Elmadağ, Cihangir ve Şişli civarı (Pangaltı, Harbiye, Osmanbey, Kurtuluş) Musevi tüccarların yoğunluk gösterdikleri diğer bölgelerdendi.

Yabancı Tüccarlar

Tıpkı Musevi tüccarlar gibi İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı tüccarların da %60'a yakını Eminönü ve Galata civarını mesken tutmuşlardı. O yıllarda bu bölgeler haricinde yabancı tüccarlara rastlanılabilecek semtler Marmara kıyıları ve Beyoğlu olarak sayılabilmekteydi.

Müslüman /Türkler

Müslüman Türk tüccarların 1955 yılında %36'sına yakınının Eminönü ve Galata civarında faaliyet göstermelerine rağmen Tablo-63'e göre ayırt edici çoğunlukta bulunmadıkları tespit edilmektedir. Zira bu bölgede faaliyet gösteren gayrimüslimlerin yoğunluğu Müslüman / Türk tüccarların önüne geçmektedir. Müslüman/Türk tüccarların ayırt edici yoğunluk gösterdikleri semtler ise Fatih ve civarı, Haliç'te Müslüman yoğun kimliğe sahip Kasımpaşa ve civarı ve Nişantaşı

olarak sıralanmaktaydı. Kapalıçarşı ve Şişli civarında da Müslüman/Türk kimliğe sahip tüccarlar faaliyet göstermekteydiler.³⁶⁸

Tablo 64: 1955 Yılı İstanbul Ticari Coğrafyası							
Semt kümelerinin Etnik Profilleri (Sıra Yüzdeleri)							
Semtlarin Ayırt Edici Dini/Ticari Kimlikleri	Kurum/ Şirketler	Ermeniler	Rumlar	Yabancı Tüccarlar	Yahudiler	Müslüman/Türkler	Toplam
(106) Kurum/Şirketler yoğun kesim	53,42	3,75	3,75	0,66	2,87	35,54	100
(21) Kurum/Şirketler + Ermeniler	30,86	10,94	5,86	2,34	4,30	45,70	100
(102) Ermeniler, Türkler, Yahudiler	2,00	14,10	9,17	1,65	10,22	62,87	100
(103) (Ermeniler, Rumlar, Yabancılar	2,60	19,09	20,17	4,12	9,54	44,47	100
(105) Rumlar, Ermeniler, Şirket, Yabancılar	24,97	11,67	21,08	3,64	7,90	30,74	100
(20) Yahudiler, Yabancılar, Rumlar	17,41	7,25	11,50	3,93	13,32	46,60	100
(107) Farklılaşmış Profil (1)	40,00	0,00	20,00	0,00	25,00	15,00	100
(22) Türkler ve Kurumlar	21,85	5,87	6,99	0,62	5,62	59,05	100
(101) Türk Tüccar Yoğun (1)	19,19	2,99	3,84	0,21	0,85	72,92	100
(100) Türk Tüccar Çok Yoğun (2)	6,33	0,79	2,22	1,27	1,58	87,82	100
İstanbul Genel Profili	17,9	8,1	10,5	2,6	8,9	52,0	100
Kaynak: 1955 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İşyeri Kayıtları Mütakabiliyet Analizi							

³⁶⁸ Semt kümelerinin bileşimi için bkz. Ek-13.

Çalışmanın konusunu oluşturan Şişli ve Pera bölgelerinin ticari profilinin de açıkça görüldüğü Tablo 64 incelendiğinde bu bölgelerin kapsadığı semtlerdeki iş sahiplerinin etnik profillerinin aşağıdaki gibi şekillendiği görülür.

O dönemlerde irili ufaklı tesisleriyle bir sanayi bölgesi karakteristiği taşıyan Feriköy ve Bomonti semtlerinde Kurum ve kuruluşların yoğun şekilde faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Ayrıca Beyoğlu, Elmadağ semtleri de Kurum ve Kuruluşların yoğun olarak bulunduğu bölgeler olarak belirlenmektedir.

Bomonti, Osmanbey, Şişli, Taksim, Yüksekaldırım, Asmalımescit, Cihangir, Gümüşsuyu, Harbiye, Elmadağ, Kurtuluş, Pangaltı, Tarlabası, Tepebaşı ve Beyoğlu gibi semtlerde yabancı, Ermeni, Musevi ve Rum tüccarların yoğun olarak çalıştıkları tespit edilmektedir.

Musevi tüccarlar ibadethane ve okullarının da yer aldığı Galata ve Yüksekaldırım bölgelerinin yanında dönemin en popüler semtleri olan Osmanbey, Şişli, Taksim civarında da faaliyet göstermekteydiler.

Bizans dönemlerinden beri yoğun bir ticaret hayatı olan Galata bölgesi Musevi tüccarların yanı sıra Rum ve yabancı tüccarların da oldukça yoğun şekilde çalıştıkları alanlardı.

Müslüman/Türk tüccarların da Şişli, Osmanbey ve Taksim civarında faaliyet gösterdikleri tablodaki değerlerden tespit edilebilmektedir. Neticede Şişli ve bölgesinin gelişiminde önemli etki ve payları olduğu bilinen gayrimüslim cemaatlerin bu bölgedeki varlıkları somut verilerle kanıtlanmaktadır.

Tablo-64'deki İstanbul genel profilinde ise 1955 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren tüccarların etnik dağılımını görebilmekteyiz. Buna göre iş yeri sahiplerinin %52'si Müslüman/Türk, %10,5 Rum, %10 Musevi, %8 Ermeni ve %2,5'i de yabancılardan oluşmaktaydı.³⁶⁹

³⁶⁹ Semt kümelerinin bileşimi için bkz. Ek-13.

3.5. 1966 Yılı İstanbul İktisadi Coğrafyası

3.5.1 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 65: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu								
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)								
	Mali, Kurum Hizmetleri	İnşaat	Madencilik	Kamu, Toplum Hizmetleri	Ulaştırma, İletişim	İmalat Sanayi	Tarım	Toplan, Perakende Ticaret
Kurum /Şirket	-110,2	-8,9	0,6	27,9	220,4	4,7	-3,8	-4,2
Yabancı /Belirlenemedi	-5,2	-1,2	-1,0	-10,9	0,9	1,3	5,5	4,6
Ermeniler	-87,5	-10,3	-0,6	-4,5	-37,4	144,0	8,8	-0,5
Yahudiler	-89,6	-24,9	-5,8	-89,8	-26,5	31,1	-0,5	80,9
Rumlar	-72,4	-2,4	-2,7	-4,1	-16,6	28,1	10,1	9,1
Müslüman /Türkler	280,5	30,5	1,3	1,3	-36,8	-81,4	-0,3	-6,7
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

Tablo 66: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu									
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)									
	Mali, Kurum Hizmetleri	İnşaat	Madencilik	Kamu, Toplum Hizmetleri	Ulaştırma, İletişim	İmalat Sanayi	Tarım	Toptan, Perakende Ticaret	TOPLAM
Kurum /Şirket	971	144	30	1750	552	2707	24	4449	10627
Yabancı /Belirlenemedi	34	4	0	32	14	107	4	197	392
Ara Toplam	1005	148	30	1782	566	2814	28	4646	11019
Ermeniler	100	15	3	245	9	733	14	814	1933
Yahudiler	137	9	0	167	24	710	6	1305	2358
Rumlar	104	23	1	233	22	560	14	876	1833
Ara Toplam	341	47	4	645	55	2003	34	2995	6124
Müslüman /Türkler	3386	448	57	2949	412	4231	62	8348	19893
Toplam	4732	643	91	5376	1033	9048	124	15989	37036
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi									

1966 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik gruplara mensup tüccarların sektörel dağılımlarının tek basamaklı kodlar itibariyle incelendiği bu bölümde yer alan Tablo-65'te İstanbul Telefon Rehberi'nden edinilen veri tabanının mütakabiliyet analiziyle yön belirtir khi kare değerlerine ulaşılmıştır.

Tablo-66'da ise 1966 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren ve İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı bulunan 37.036 tüccarın mensup oldukları etnik topluluklar ve sektörel dağılımları mutlak değerler halinde görülebilmektedir.

Tablo 67: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu									
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)									
	Mali, Kurum Hizmetleri	İnşaat	Madencilik	Kamu Toplum Hizmetleri	Ulaştırma, İletişim	İmalat Sanayi	Tarım	Toptan, Perakende Ticaret	
Kurum/Şirket	20,5	22,4	33,0	32,6	53,4	29,9	19,4	27,8	28,7
Yabancı /Belirlenemedi	0,7	0,6	0,0	0,6	1,4	1,2	3,2	1,2	1,1
Ara Toplam	21,2	23	33	33,2	54,8	31,1	22,6	29	29,8
Ermeniler	2,1	2,3	3,3	4,6	0,9	8,1	11,3	5,1	5,2
Yahudiler	2,9	1,4	0,0	3,1	2,3	7,8	4,8	8,2	6,4
Rumlar	2,2	3,6	1,1	4,3	2,1	6,2	11,3	5,5	4,9
Ara Toplam	7,2	7,3	4,4	12	5,3	22,1	27,4	18,8	16,5
Müslüman /Türkler	71,6	69,7	62,6	54,9	39,9	46,8	50,0	52,2	53,7
T o p l a m	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi									

1966 yılında İstanbul'da iktisadi faaliyet kollarının etnik yapılarının incelendiği Tablo-67'de sektörler tek basamaklı kodlar itibariyle tanımlanarak makro bir bakış açısı ortaya konulması hedeflenmiştir.

Mali İşler, Kurum Hizmetleri, İnşaat, Madencilik ve Kamu Toplum Hizmetleri

Bu tabloda 1966 yılında İstanbul'da mali kurum hizmetleri, inşaat, madencilik ve kamu toplum hizmetleri alanında Müslüman/Türk grubun tek başına yoğun temsili ile karşılaşılır. Müslüman/Türk grup bir tek kamu toplum hizmetleri sektöründe uzmanlaşmayı kurumsal şirketler ile paylaşmaktadır.

Ulaşım ve İletişim Hizmetleri

Kurumsal şirketlerin egemenliğinde olan diğer bir kategori ise ulaşım ve iletişim sektörlerinin içinde bulunduğu kategoridir. Bu sektörde az da olsa yabancıların anlamlı bir temsil yüzdesine sahip oldukları söylenebilir. Sektörde yaklaşık %40'lık bir payı olan Müslüman/Türkler anlamlı bir yığılma gösterememişlerdir.

İmalat Sanayi

İmalat sanayi faaliyet dalı, sektörde %47'ye yakın bir oranda temsil edilmesine rağmen anlamlı bir yığılma sağlayamayan Müslüman/Türk grubun haricindeki tüm grupların (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, yabancılar ve kurum/şirketler) uzmanlaştıkları bir sektördür. Sektörün %30'u kurumların hâkimiyetindedir.

Tarım

Tarım sektöründe de Müslüman/Türk grubun sektörün %50'sine sahip olmasına rağmen anlamlı temsil edilen gruplar içinde olmaması dikkat çekicidir. Zira bu topluluk toplam verinin %53'ünü oluşturmaktadır. Geleneksel olarak ticaret ve mali işlerle ilgilendikleri algısı yerleşmiş bulunan Yahudilerin de tarım sektöründe uzmanlaşmadıkları görülür. Fakat Rumların, Ermenilerin ve yabancıların bu sektörlerdeki temsili anlamlı oranlara karşılık gelmektedir.

Toptan ve Perakende Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinden beri ticaret alanında yoğun faaliyet gösterdikleri bilinen Yahudilerin, Rumların ve yabancıların 1966 yılında İstanbul'da yerleşik olan kesiminin de toptan ve perakende ticaret işlerinde yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Müslüman/Türkler ise sektörde %50'nin üzerinde pay almalarına rağmen manidar bir yığılma gösterememişlerdir. Daha önce incelenen dönemlerde toptan ve perakende ticaret sektörlerinde hep anlamlı temsil oranlarına ulaşan Ermenilerin 1966 yılında bu sektörlerde etkin olmamaları dikkat çekicidir.

3.5.2 İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı İktisadi Faaliyet Kollarının Etnik Kompozisyonu

Tablo 68: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu							
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Yön Belirtir Khi Kare Gösterge Değerleri)							
	Emlak, Kurum Hizmetleri, Madencilik	Arzi Perakende, Kuyumculuk	Perakende ticaret, İnşaat, Dokuma, Toplum Hizmetleri	Toptan Ticaret, Lokanta Oteller, Kişi Hizmetleri	Merkezi İş Alanı Etkinlikleri, Finans Ulaştırma	Kamu İdaresi, Savunma	Uluslararası Kuruluşlar
	c4	c2	c1	c3	c6	c5	c7
Kurum/Şirket	-408,20	-125,13	-125,49	71,44	844,93	44,61	175,81
Yabancılar	-1,71	1,13	-0,44	2,79	-1,05	-0,80	0,00
Ermeniler	-52,12	184,20	30,64	-0,12	-100,77	-0,97	-5,32
Rumlar	-52,53	26,81	9,45	5,78	-32,58	-0,82	-5,04
Yahudiler	-80,25	2,47	-1,57	85,88	-40,11	-4,83	-6,49
Müslüman /Türkler	505,62	2,82	36,66	-104,53	-197,64	-11,66	-54,78
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi							

1966 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren farklı etnik gruplara mensup tüccarların sektörel dağılımlarının iki basamaklı kodlar itibariyle incelendiği bu bölümde yer alan Tablo-68'de İstanbul Telefon Rehberi'nden edinilen veri tabanının mütakabiliyet analiziyle yön belirtir khi kare değerlerine ulaşılmıştır.

Tablo-69'da ise 1966 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren ve İstanbul Telefon Rehberi'ne kayıtlı bulunan 37.036 tüccarın mensup oldukları etnik gruplar ve sektörel dağılımları iki basamaklı kodlama ile mutlak değerler halinde görülebilmektedir.

Tablo 69: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu								
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Mutlak Değerler)								
	Emlak, Kurum Hizmetleri, Madencilik	Arzı Perakende Kuyumculuk	Perakende Ticaret, İnşaat, Dokuma, Toplum Hizmetleri	Toptan Ticaret, Lokanta Oteller, Kişi Hizmetleri	Merkezi İş Alanı Etkinlikleri, Finans Ulaştırma	Kamu İdaresi, Savunma	Uluslar arası Kuruluşlar	Toplam
	4	2	1	3	6	5	7	
Kurum/Şirket	425	145	3383	4457	2063	53	101	10627
Yabancılar	32	17	143	165	34	0	1	392
Ara Toplam	457	162	3526	4622	2097	53	102	11019
Ermeniler	97	174	897	705	58	2	0	1933
Rumlar	89	102	789	740	111	2	0	1833
Yahudiler	103	93	872	1145	145	0	0	2358
Ara Toplam	289	369	2558	2590	314	4	0	6124
Müslüman /Türkler	3063	710	8206	6475	1420	19	0	19893
Toplam	3809	1241	14290	13687	3831	76	102	37036
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

Tablo 70: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Sektörlerin Etnik Kompozisyonu								
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sütun %'leri)								
	Emlak, Kurum Hizmetleri, Madencilik	Arzı Perakende, Kuyumculuk	Perakende Ticaret, İnşaat, Dokuma, Toplum Hizmetleri	Toplan Ticaret, Lokanta Otel, K işi Hizmetleri	Merkezi İş Alanı Etkinlikleri, Finans Ulaştırma	Kamu İdaresi, Savunma	Uluslararası Kuruluşlar	
	4	2	1	3	6	5	7	
Kurum/Şirket	11,2	11,7	23,7	32,6	53,9	69,7	99,0	28,7
Yabancılar	0,8	1,4	1,0	1,2	0,9	0,0	1,0	1,1
Ara Toplam	12	13,1	24,7	33,8	54,8	69,7	100	29,8
Ermeniler	2,5	14,0	6,3	5,2	1,5	2,6	0,0	5,2
Rumlar	2,3	8,2	5,5	5,4	2,9	2,6	0,0	4,9
Yahudiler	2,7	7,5	6,1	8,4	3,8	0,0	0,0	6,4
Ara Toplam	7,5	29,7	17,9	19	8,2	5,2	0,0	16,5
Müslüman /Türkler	80,4	57,2	57,4	47,3	37,1	25,0	0,0	53,7
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

1966 yılında İstanbul'da iktisadi faaliyet kollarının etnik yapılarının incelendiği Tablo-70'de sektörler iki basamaklı kodlar itibarıyla tanımlanarak daha detaylı bir bakış açısı ortaya konulması hedeflenmiştir.

Emlak, Kurum Hizmetleri ve Madencilik

1966 yılında İstanbul'daki etnik ve kurumsal iş bölümü incelendiğinde emlak, kurum hizmetleri ve madencilik sektörlerinde en anlamlı temsil oranına sahip grubun

Müslüman/Türkler olduğu gözlemlenir. Bu grup sektörün %80'ine hakim durumdadır.

Arızı Perakende ve Kuyumculuk

Arızı perakende ve kuyumculuk başlığı altında toplanan sektörlerde ise Müslüman/Türklerin %57'lik payının yanında Yahudilerin, Ermenilerin, Rumların ve yabancıların da anlamlı temsil oranlarına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Perakende Ticaret, İnşaat, Dokuma ve Toplum Hizmetleri

Perakende ticaret, inşaat, dokuma ve toplum hizmetleri grubunda yine Müslüman/Türklerin %57'lik payı bulunmaktadır. Bu faaliyet alanları aynı zamanda Rumların ve Ermenilerin de uzmanlaştıkları sahalardır. Yahudilerin 1966 yılında bu sektörlerde anlamlı bir temsili söz konusu değildir.

Toptan Ticaret, Lokantacılık, Otelcilik ve Kişi Hizmetleri

Toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişi hizmetleri iş kollarında en manidar yığılmayı kurumsal şirketlerin yaptığı görülmekle beraber bu alanda Rumların, yabancıların ve Yahudilerin de manidar oranlarda temsilleri görülür. Bu faaliyet alanlarında %50'ye yakın bir temsili bulunan Müslüman/Türkler ise anlamlı bir yığılma oranına ulaşamamışlardır. Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların toplamı sektörün %20'sini temsil etmektedir.

Merkezi İş Alanı (MİA) Etkinlikleri, Finans ve Ulaştırma, Kamu İdaresi, Savunma ve Uluslararası Kuruluşlar

Merkezi İş Alanı (MİA) Etkinlikleri, Finans ve Ulaştırma, Kamu İdaresi, Savunma ve Uluslararası Kuruluşlar kategorilerini oluşturan faaliyet dallarında kurum/şirketler haricinde diğer etnik grupların anlamlı herhangi bir temsilleri bulunmamaktadır. Yaklaşık %40 ile sektörde temsil edilen Müslüman/Türkler anlamlı bir yığılma yüzdesine sahip değildir. Bu sektörler etnik/dini dağılımdan bağımsız hareket etmektedir.³⁷⁰

³⁷⁰ Kategorilerin sektör açılımları için bkz. Ek-14.

3.5.3 Tek Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 71: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma									
Tek Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)									
	Mali, Kurum Hizmetleri	İnşaat	Madencilik	Kamu, Toplum Hizmetleri	Ulaştırma, İletişim	İmalat Sanayi	Tarım	Toptan, Perakende Ticaret	T O P L A M
Kurum/Şirket	9,1	1,4	0,3	16,5	5,2	25,5	0,2	41,9	100
Yabancı /Belirlenemedi	8,7	1,0	0,0	8,2	3,6	27,3	1,0	50,3	100
Ermeniler	5,2	0,8	0,2	12,7	0,5	37,9	0,7	42,1	100
Yahudiler	5,8	0,4	0,0	7,1	1,0	30,1	0,3	55,3	100
Rumlar	5,7	1,3	0,1	12,7	1,2	30,6	0,8	47,8	100
Müslüman /Türkler	17,0	2,3	0,3	14,8	2,1	21,3	0,3	42,0	100
	12,8	1,7	0,2	14,5	2,8	24,4	0,3	43,2	100
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi Tek Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi									

Müslüman/Türkler

1966 yılında İstanbul'da farklı milletlerin iktisadi faaliyetlere sektörel katılım kalıplarındaki farklılıkların incelendiği Tablo-71'de Müslüman/Türk grubun mali kurum hizmetleri, inşaat, madencilik ve kamu toplum hizmetleri sektörlerinde uzmanlaştıkları görülmektedir.

Ermeniler

Bu tabloya göre 1966 yılında İstanbul'da yaşayan Ermeni tüccarların yaklaşık %42'sinin meşgul oldukları toptan ve perakende ticaret sektörlerindeki payının anlamlı temsile karşılık gelmediği görülür. Zira toptan ve perakende ticaret alanlarında faaliyet gösteren diğer grupların temsil oranları Ermenilerden daha yüksek oranlara karşılık gelmektedir. Ermeni tüccarların 1966 yılında anlamlı oranlarda temsil edildikleri sektörler ise imalat sanayi ve tarım faaliyetleridir. İmalat sanayi kategorisinin kuyumculuk, bakırcılık gibi el emeği yoğun işleri içerdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yahudiler

Ticaret faaliyetlerindeki etkinlikleri bilinen Yahudilerin 1966 yılında da %55'lik kesiminin toptan ve perakende ticaret alanında faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Yahudiler ayrıca imalat sanayinde de anlamlı temsil oranlarına sahiptirler.

Rumlar

1966 yılında İstanbul'da bulunan Rum tüccarlar da tıpkı Yahudiler gibi toptan ve perakende ticarete oldukça yoğun şekilde çalışmaktaydılar. Buna ek olarak imalat sanayi ve tarım sektörleri de Rumları uzmanlaştığı iktisadi faaliyet alanlarıydı.

Yabancılar

1966 yılında İstanbul'da yerleşik yabancılar da tıpkı İstanbul'un gayrimüslim grupları gibi toptan ve perakende ticaret, imalat sanayi ve tarım sektörlerinde anlamlı temsil yüzdelerine sahipti. Yabancılar ayrıca ulaştırma ve iletişim hizmetlerinde de uzmanlaşmışlardı.

1966 yılında İstanbul'da yerleşik bulunan farklı milletlerin iktisadi faaliyetlere sektörel katılım kalıplarının genel panoraması incelendiğinde Müslüman/Türk grupla gayrimüslim azınlık gruplarının faaliyet gösterdikleri alanların tamamen farklı sektörlerde dağılım gösterdiği görülür. Buna karşılık 1966 yılında İstanbul'da yerleşik bulunan gayrimüslim azınlıkların anlamlı yığılmalar

gösterdikleri faaliyetler hemen hemen aynıdır. Diğer dönemlerde hemen hemen tüm sektörlerde yayılma gösteren gayrimüslimlerin 1966 yılına gelindiğinde neredeyse sadece toptan/perakende ticaret ve imalat sanayi sektörlerine sıkışmış oldukları gözlenebilmektedir.

3.5.4 İki Basamaklı Sınıflamaya Göre 1966 Yılında İstanbul'da Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma

Tablo 72: 1966 Yılı İstanbul İktisadi Yapısı, Farklı Etnik Topluluklarda Sektörel Uzmanlaşma								
İki Basamaklı Sektör Sınıflaması (Sıra %'leri)								
	Emlak, Kurum Hizmetleri, Madencilik	Arzı Perakende, Kuyumculuk	Perakende Ticaret, İnşaat, Dokuma, Toplum Hizmetleri	Toptan Ticaret, Lokanta, Oteller, Kişi Hizmetleri	Merkezi İş Alanı Etkinlikleri, Finans, Ulaştırma	Kamu İdaresi, Savunma	Uluslararası Kuruluşlar	Toplam
	4	2	1	3	6	5	7	
Kurum/Şirket	4,0	1,4	31,8	41,9	19,4	0,5	1,0	100
Yabancılar	8,2	4,3	36,5	42,1	8,7	0,0	0,3	100
Ermeniler	5,0	9,0	46,4	36,5	3,0	0,1	0,0	100
Rumlar	4,9	5,6	43,0	40,4	6,1	0,1	0,0	100
Yahudiler	4,4	3,9	37,0	48,6	6,1	0,0	0,0	100
Müslüman /Türkler	15,4	3,6	41,3	32,5	7,1	0,1	0,0	100
	10,3	3,4	38,6	37,0	10,3	0,2	0,3	100
Kaynak: 1966 Yılı İstanbul Telefon Rehberi İki Basamaklı Kodlar Mütakabiliyet Analizi								

1966 yılında İstanbul'daki etnik grupların sektörel uzmanlaşması aşağıdaki şekilde dağılım göstermekteydi.

Müslüman/Türkler

Müslüman/Türklerin büyük çoğunluğu perakende ticaret, inşaat, dokumacılık ve toplum hizmetleri sektörlerinde çalışmaktaydı. Bunlara ek olarak emlak işleri, kurum hizmetleri, madencilik, arızı perakende faaliyet alanlarında da anlamlı yığılmalar göstermekteydiler. Müslüman/Türklerin %30'un üzerinde çalışma yüzdelerinin bulunduğu toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişisel hizmetler faaliyet alanlarında ise anlamlı temsil yığılmasına rastlanmamıştır.

Ermeniler

1966 yılında İstanbul'da yerleşik Ermeni tüccarlar en yoğun olarak perakende ticaret, inşaat, dokumacılık ve toplum hizmetleri alanlarında çalışmaktaydılar. Ermeniler ayrıca arızı perakende ve diğer imalat başlığı altında bulunan kuyumculukta da önemli temsil oranlarına sahiptiler. Ermeniler %36.5'lik bir çalışma yüzdesine sahip oldukları toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişisel hizmetler faaliyet alanlarında %0.5'lik bir oranla anlamlı temsil edilme oranını yakalayamamışlardır.

Rumlar

Rumların en yoğun olarak temsil edildikleri sektörler de Ermeniler gibi perakende ticaret, inşaat, dokumacılık ve toplum hizmetleridir. Rumlar ayrıca toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişi hizmetlerinde ve arızı perakende ve diğer imalat işlerinde de anlamlı oranlarda temsil edilmekteydiler.

Yahudiler

Yahudiler ise en yoğun olarak toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişi hizmetleri alanlarında faaliyet göstermekteydiler. Ayrıca arızı perakende ve diğer imalat başlıkları altında toplanan sektörler de Yahudilerin uzmanlaştıkları işler arasındaydı. Yahudi tüccarların %37'lik bir kısmının faaliyet gösterdiği perakende ticaret, inşaat, dokumacılık ve toplum hizmetleri alanları bu grubun anlamlı yığılma gösterdikleri sektörler arasında değildi.

Yabancılar

1966 yılında İstanbul'da yerleşik yabancılar en fazla toptan ticaret, lokantacılık, otelcilik ve kişi hizmetleri ile ilgilenmekteydiler. Ayrıca arazi perakende ve diğer imalat sanayi kategorisinde toplanan sektörler de yabancıların anlamlı oranlarda temsil edildikleri iş kollarıydı. Tıpkı Yahudiler gibi yabancı tüccarların da yaklaşık %37'lik bir kısmının faaliyet gösterdiği perakende ticaret, inşaat, dokumacılık ve toplum hizmetleri alanları bu grubun anlamlı yığılma gösterdikleri sektörler arasında değildi.³⁷¹

³⁷¹ Kategorilerin sektör açılımları için bkz. Ek-14.

SONUÇ

Kent araştırmaları tarih, sosyoloji, coğrafya, ekonomi ve siyaset gibi çeşitli disiplinlerin konusu olabilecek zenginliğe sahip kaynakları barındırmaktadır. Kent hakkında yapılacak araştırmalarda kentin kendi tarihinden gelen toplumsal, siyasal ve ekonomik birikimlerin yanı sıra global etkenleri de aynı potada eritmenin gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumların uğraş ve etkileri sayesinde ortaya çıkan yeni yerleşim alanlarının oluşum süreçleri incelenirken bu mekânların varoluşunun altındaki siyasi, toplumsal ve ekonomik nedenler de değerlendirmelidir. Kullanılan kaynaklar ne derece özgün olursa olsun bu hususlar değerlendirilmeden yapılacak olan çalışmaların eksik kalacağı düşünölmektedir.

Bu alışmada Galata-Pera-şişli ekseninin gelişim süreci incelenirken, 130 yıllık bir dönemi (1838-1966) kapsayan tarihi, sosyolojik, siyasi ve ekonomik alanlardaki gelişmeler ve değişimler değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirme gayrimüslim azınlıkların bu bölgelerin oluşum ve gelişimindeki rolleri üzerine odaklanarak şekillendirilmiş, böylece çalışmaya bir arka plan hikâyesi eklenmiştir.

Galata, Pera ve şişli bölgeleri, gösterdikleri özellikler itibariyle, İstanbul'un nevi şahsına münhasır yerleşim bölgeleri olarak tarih boyunca dikkat çekmiştir. Bu yerleşim bölgelerinin tarihsel gelişim süreçleri, kentin iktisadi hayatında oynadıkları roller, demografik yapılarının gösterdiği çeşitlilik ve farklı yaşam tarzları sunma özellikleriyle de ilgi çekici olmuşlardır.

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in bir mahallesi olmasına rağmen Cenevizlilerin hâkimiyetinde olan Galata; İstanbul'un fethinden sonra Cenevizlilerin egemenliğinden çıkmış olmasına karşın, kente hâkim olan İslami kültürün izlerinin pek görünmediği bir bölge olarak varlığını sürdürmüştü. Önemli bir ticaret limanı olmasının yanı sıra bolca gayri ahlaki ve gayri sıhhi mekâna da ev sahipliği yaptığı bilinen Galata, Osmanlı tarihi boyunca çoğunlukla gayrimüslim tebaanın yoğun yerleşimlerine sahne olmuştu. Tarih boyunca Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve yabancı tüccarların faaliyetleri ile merkezi bir iş alanı olma özelliği gösteren Galata, 19. yüzyılın ikinci yarısında değişen yerleşim

tercihleri, modernleşmenin çeşitlendirdiği ulaşım araçlarının sağladığı kolaylıklar ve yaşanan nüfus artışları nedeniyle önce Pera, ardından da Şişli bölgelerine doğru büyümeye başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim-II. Mahmut dönemlerinde başlayarak 19. yüzyılda etkisini iyice artıran modernleşme hareketleri Tanzimat Fermanı ile hukuki bir temelde kurumsallaşma imkânı bularak hayatın pek çok alanında değişikliklere sebep olmuştu. Bu reformlar neticesinde, daha evvel zîmmi statüsünde bulunan gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olmaları bu grupların ekonomik ve toplumsal hayatlarında büyük değişikliklere yol açacak gelişmelerin başlangıcını oluşturmaktaydı. Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari hayata hakim olan ecnebi tüccarın mümessilliğini üstlenen gayrimüslim grupların sosyal statüleri de değişmekteydi.

Geleneksel olarak cemaat bazlı mahalle tipi örgütlenmenin şekillendirdiği kent içi yerleşim, toplumun her dinden varlıklı kesiminin kendilerini sınıfsal olarak eşit olan gruplarla aynı mekânlarda konumlandırmak istemesi ve ulaşım araçlarının çeşitlenmesinin de yardımı ile kentin kuzey yönüne doğru kaymaya başladı. Dönemin siyasi ve ekonomik konjonktürünün kendilerine sağladığı bu avantajları, kısa zamanda ekonomik üstünlüğe çeviren İstanbul'un gayrimüslim azınlıkları ve yabancı yerleşikler, kentin bu yeni gelişen kesimlerinin 'saygın' ve 'modern' aktörleriydi. Gayrimüslim ve yabancılara ek olarak Müslüman kesimin elit tabakası da artık Fatih konaklarından Harbiye'deki modern apartmanlara geçerek bu yeni hayatın içine dâhil olmaya çalışıyorlardı. Daha önceki dönemlerde kırsal olarak tanımlanan kentin bu bölgelerin gelişimleri; gayrimüslim nüfusun bu bölgelerde okul, mabet, hastane gibi kamu kurumları inşa etmesiyle daha da hızlandı. Bu kamu binalarının civarı zamanla konut ve işyerleri ile dolmaya başladı.

20. yüzyılın başlarında Şişli ve civarı artık şehrin varlıklı kesiminin ikamet ettiği en saygın yaşam alanlarından biri haline gelmişti. Bu bölgelerde ikamet eden insanların büyük kısmını oluşturan gayrimüslimler, aynı zamanda kent ekonomisinin de önemli aktörleri idiler. Çalışmamızın 3. Bölümünde; 1910, 1922, 1942, 1955 ve 1966 yılları itibarıyla, farklı etnik gruplara mensup yerleşiklerin İstanbul'un iktisadi

ve ticari hayatında oynadıkları roller ve İstanbul'un bu bölgelerindeki ticari coğrafyanın etnik dağılım kalıpları incelenmiştir. İstanbul genelinde gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin hemen hepsinde, farklı cemaatlere mensup tüccara rastlanabilmekte veya farklı etnik gruplara mensup tüccarın hemen hepsi değişik iktisadi sektörlerde faaliyet gösterebilmekteydi. Bu bağlamda çalışmamızın getirdiği farklılık; hangi etnik grupların, hangi sektörlerde uzmanlaştığını ve hangi iktisadi faaliyet kollarında hangi etnik grubun daha yoğun yığılmalara/seyrekliliklere sahip olduğunu ortaya koymasındır. Ayrıca, birincil kaynaklardan mütakabiliyet analizleri kullanmak suretiyle oluşturulan tablolarla, etnik grupların hangi yerleşim bölgelerinde daha yoğun bir biçimde faaliyet gösterdikleri açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmamızda baz aldığımız 1910, 1922, 1942, 1955 ve 1966 gibi belli tarihleri neden tercih ettiğimiz gerekçelerini sunmak, büyük resmi görmek açısından faydalı olacaktır. İkinci meşrutiyetin ilanından Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1923'e uzanan on beş yıl, İstanbul için her bakımdan çalkantılı bir dönemdir. Dönem, iktisadi, siyasi ve toplumsal olarak çok önemli dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde İstanbul; öncesinde yoksun olduğu telefon, elektrik ve elektrikli tramvaya sahip bir kent haline gelmiş ve gerek kent formatında, gerekse gündelik yaşamın temposunda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Modernitenin üç atlısı elektrik, telefon ve elektrikli tramvay kent içi etkileşimin ritmini hızlandırmış ve modern metropolün toplumsal yaşamına yepyeni boyutlar katmış olmalıdır. Elektrikle aydınlatma gün ışığının üretim ve yeniden üretim üzerindeki belirleyiciliğini azaltırken, telefonun yaygınlaşmasının merkezi yerlere (ve simsarlara) bağımlılığı azalttığı söylenebilir. Elektrikli tramvayın -en azından işlediği güzergâh boyunca- mesafenin caydırıcı etkisini düşürdüğü ve banliyöleşme sürecini başlattığı bilinmektedir. İstanbul'da da Şişli-Harbiye kesiminin gelişimi de elektrikli tramvayla birlikte hızlanmıştır. 1910 yılında kentte 350 civarında olan apartman sayısı 1922'de yaklaşık üç kat artarak 1.000'i aşmıştır. Apartman inşaatı bu güzergâh boyunca istatistiksel açıdan manidar yığılma göstermektedir. Diğer taraftan İttihat ve Terakki Partisi'nin Milli İktisat politikasının, harbin getirdiği sıkıntılarla birleşerek, İstanbul'un toplumsal topografyası üzerinde önemli etkileri olduğu da bilinmektedir.

Kentin bu dönemde yapısal ve demografik bir dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır.³⁷² Bu nedenle, konumuz açısından önemli gördüğümüz 1910 ve 1922 tarihli Şark Ticaret yıllıkları kullanılmıştır.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nda düşman kuvvetlerinin tahrikleri sonucu Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayan bir kısım gayrimüslim azınlık, Osmanlı coğrafyası ile ilgisini kesmiştir; fakat daha da önemlisi, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin güvenilmez unsurlar olarak etiketlenmelerine sebep olmuştur. Cumhuriyet idarecileri de, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından başlatılan süreci devralarak, "Türk" kimliğini merkeze alan ulusal bir devlet kurmak amacını gütmüştür. Bu yönde uygulanan Türkleştirme politikaları, -başkalarının yanı sıra- Cumhuriyet Türkiye'sinde hayatlarını idame ettirmek isteyen gayrimüslim azınlığın hayatını da oldukça zorlaştırmıştır.

Cumhuriyet döneminde incelenen yıllardan biri olan 1942 yılı, çalışmanın odaklandığı gayrimüslim gruplar üzerinde önemli etkileri olan olaylara sahne olmuştur. Hem II. Dünya Savaşı içinde Hitler Almanya'sının savaşı kazanmaya yakın olduğu, hem de -muhtemelen bu durumun da etkisiyle- Türkiye'de Türkleştirme politikalarının yoğun şekilde uygulandığı 1942; devletin takip ettiği milli iktisat politikalarıyla gayrimüslim unsurların ticari hayattan, eğitimin ve dilin standartlaştırılması siyasetiyle cemaat ayrıcalıklarından, bürokrasideki yeni yapılanmalarla da devlet hizmetlerinden uzaklaştırılmalarına tanıklık olunduğu bir yıl olması nedeniyle önemlidir.

1955; II. Dünya Savaşı'nın, savaş sonrasında dünya genelinde gerçekleşen siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin ve gayrimüslim nüfusun ekonomik anlamda ciddi bir çöküntüye uğramasına sebebiyet veren 1942 tarihli Varlık Vergisi uygulamalarının yansımalarını görebileceğimiz bir tarih olması sebebiyle önemsenmiş ve çalışmamızda konu edilmiştir. Aynı şekilde 1966 yılı da, İstanbul'da gayrimüslim nüfusun ev ve işyerlerinde ciddi tahribatların yaşandığı, gayrimüslim

³⁷² Murat Güvenç, "İkinci Meşrutiyet'ten İşgal Dönemi'ne İstanbul'da Toplumsal, Ekonomik ve Mekânsal Dönüşüm: 1910-1922 Doğu Yıllıkları üzerinde İlişkisel Çözümlemeler", TÜBİTAK ARAŞTIRMA PROJESİ SBB – 8006, İstanbul, 2004.

nüfus üzerinde sonraki yıllarda da kendisini hissettirecek travmaların yaşandığı 6-7 Eylül 1955 olaylarının etkilerinin izlerinin sürülmesine izin veren bir tarih olması nedeniyle dikkate alınmış ve çalışmaya dahil edilmiştir.

Tüm bu yıllara ait Şark Ticaret Yıllıkları ve İstanbul Telefon Rehberleri'nden derlenen verilerle oluşturulmuş tablolar ardılları ile karşılaştırıldığında, İstanbul'un demografik yapısında ve çeşitli etnik unsurun iktisadi faaliyet alanlarında oynadıkları rollerde yaşanan değişimler takip edilebilmektedir. Ayrıca, Galata, Pera ve Şişli bölgelerinde yerleşik unsurlara ilişkin veriler de, söz konusu grupların mekansal hareketliliklerini gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölümde incelenen söz konusu veriler değerlendirildiğinde, İmparatorluk ve Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'da yaşayan bütün etnik ve dini unsurların hemen her iktisadi faaliyet alanında temsilcilerinin bulunduğu fakat bazı sektörlerde bazı etnik grupların anlamlı temsil yığılmaları/seyreklilikleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Mekânsal açıdan bakıldığında gayrimüslim azınlıkların ticari faaliyetleri ile özdeşleşmiş semtlerde yaşanan değişim kalıpları da bu bölümde bulunan tablolardan açıkça takip edilebilmektedir.

Nihai olarak bu çalışma; 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreç içinde gayrimüslimlerin İstanbul'un iktisadi ve toplumsal hayatında önemli roller oynadıklarını ve mekânsal anlamda da, kentin kuzey yönünde gelişmesinde ve bu gelişme sonucunda da Galata, Pera ve Şişli bölgelerinin oluşumunda büyük paylarının bulunduğunu iddia etmektedir. Söz konusu bölgelerde bulunan, tamamına yakını günümüzde de kullanılan ve hemen hepsi gayrimüslim gruplar tarafından inşa edilmiş okul, hastane ve mabetler sayesinde bu izler hala takip edilebilmektedir. Bu grupların bölgedeki ayak izleri sayılabilecek söz konusu kamu kurumları, bir zamanlar bu bölgelerdeki etnik çeşitliliğin sessiz tanıklarıdır.

Bu tezde, Galata-Pera-Şişli bölgesinin tarihsel gelişiminin büyük toplumsal tarihle nasıl iç içe geçtiği, bölgelerin kuruluşu ve gelişimi sırasında belirleyici rol oynayan gayrimüslimlerin İstanbul'daki iktisadi faaliyetleri ile sentezlenerek anlatılmaya çalışıldı. Ayrıca Şişli bölgesinin gayrimüslim azınlıkla bütünleşmiş

kronolojisi tutularak bölgenin tarihi, sosyal ve iktisadi envanterinin çıkarılmasına küçük de olsa bir katkıda bulunabilmek de hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Ağaoğulları, Mehmet Ali; “Aşırı Milliyetçi Sağ”, I. Cemil Shick ve E. Ahmet Tonak(der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları İstanbul 1992, s.189-236.
- Akar, Rıdvan; **Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Akın, Günkut (küratör) ; 1910-1930 “Payitahtın Günbatımı”, **İstanbul 1910-2010**, İstanbul, 2010.
- Akın, Nur; **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akın, Nur; “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Notre Dame de Sion Çevresinde Kentsel Yaşam”, **Mimar.ist**, Aralık 2006, ss. 34-38.
- Aktar, Ayhan; “1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:155, Kasım 1996, ss. 45-56.
- Aktar, Ayhan; “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları”, **Tarih ve Toplum**, Aralık 1996 Sayı:156, ss. 324-338.
- Aktar, Ayhan; **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Alus, Sermet Muhtar; **İstanbul Yazıları**, İBB Kültür İşleri Yayınları, İstanbul, 1994.
- Arseven, Celal Esad; **Eski Galata ve Binaları**, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul, 1989.

- Bali, Rıfat; "Türkiye Yahudileri ve Dil Meselesi", **Virgöl**, Şubat 1998, ss. 60-61.
- Bali, Rıfat; "Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar", **Birikim**, Sayı: 105-106, ss. 170-176, Şubat 1998.
- Bali, Rıfat; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar II: Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", **Tarih ve Toplum**, Sayı:179, 1998, ss. 4-18.
- Bali, Rıfat; "Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası", **Birikim**, Sayı:115, Kasım 1998, ss. 80-90.
- Bali, Rıfat; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar II: Balat Fırınları Söylentisi", **Tarih ve Toplum**, Sayı:180, 1998, ss. 11-17.
- Bali, Rıfat; **Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni, 1923-1945**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Bali, Rıfat; "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I", **Tarih ve Toplum**, Sayı:186, 1999, sa. 47-55.
- Bali, Rıfat; "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-II", **Tarih ve Toplum**, Sayı:187, 1999, ss. 42-48.
- Bali, Rıfat; **Cumhuriyet Yıllarında Türk Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü, 1946-1949**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,
- Behar, Cem (haz.); **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Belge, Murat; **İstanbul Gezi Rehberi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

- Bozkurt, Gülnihal; **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- Cezar, Mustafa; **XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su**, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1991.
- Cezar, Mustafa; "Ondokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti?", **XI. Tarih Kongresi Bildiri Kitabı**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.2673-2690.
- Cezar, Mustafa; **Osmanlı Başkenti İstanbul**, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Crawford, Francis Marion; **1890'larda İstanbul**, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çelik, Zeynep; **On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- De Amicis, Edmondo; **İstanbul 1874**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Deleon, Jak; **Bir Tutam İstanbul**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993.
- Deleon, Jak; **Pera Hatıratı**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1993.
- Demiralp, Jülide Kazas; "Fransız La Paix Hastanesi", **Arredament Mimarlık**, Mart 2002, ss. 116-119.
- Du Parquet, René; **İstanbul'da Bir Yıl**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

- Eldem, Edhem; "Nostajiden Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", **İstanbul Dergisi**, Sayı:1, 1992, ss. 58-63.
- Eldem, Edhem; **Bankalar Caddesi, Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi**, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi, İstanbul, 2000.
- Engin, Vahdettin; **Sultan II. Abdülhamit ve İstanbul'u**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ergin, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, III. Cilt, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Eryılmaz, Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- Esatlı, Mustafa Ragıp; **Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Eyice, Semavi; **Galata ve Kulesi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1969.
- Eyice, Semavi; **Eski İstanbul'dan Notlar**, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gencer, Ali İhsan; "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması", (çevrimiçi) <http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf>
- Giorno, V. Del; **Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint Esprit**, Cilt II, (daktilo edilmiş eser), İstanbul, 1983.
- Goodsell, Fred Field; "Tarihsel Görünüm", **İstanbul 1920**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 23-81.
- Güleryüz, Naim; **İstanbul Sinagogları**, Ajans Class, İstanbul, 1992.

- Güven, Dilek; **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Güvenç, Bozkurt; “Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam” Artun Ünsal(der.), **75. Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss.117,126.
- Güvenç, Murat, Eda Ünlü Yücesoy; **İstanbul 1910-2010**, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Hürel, Haldun; **İstanbul’u Geziyorum Gözlerim Açık**, Dharma Yayınları, İstanbul, 2005.
- İncicyan, P.Ğ.; **XVIII. Asırda İstanbul**, Hırand Andreasyan(çev.), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976.
- Issawi, Charles; **The Economic History of the Middle East, 1800-1919**, Chicago & Londra, 1966.
- Kal’a, Ahmet, Sedat Murat; **İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri, Nüfus ve Demografi (1927-1990)**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Kıralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karpat, Kemal; **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Keyder, Çağlar; “Osmanlı Devleti ve Ekonomik Sistemi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, III. Cilt, İstanbul.

- Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.**
- Keyder, Çağlar; **İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.**
- Koç, Yunus; “Osmanlı’da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, 2005, ss. 161-210.
- Koçu, Reşat Ekrem; **İstanbul Ansiklopedisi, X. Cilt, İstanbul, 1971.**
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi; **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, Hrand Andreasyan(çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952.**
- Ladas, Stephen; **The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey, New York, 1932.**
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.**
- Mantran, Robert; **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.**
- Mardin, Şerif; “Batıcılık”, **Türk Modernleşmesi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss. 9-19.**
- Marmara, Rinaldo; **Pangaltı, Şişli Belediyesi, İstanbul, 2001.**
- İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.**
- Lape Hastanesi, İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2009.**
- Millas, Herkül; “Yurttaş ve Azınlık Olarak İstanbul Rumları”, **Varlık**, Cilt 64, no:1073, Şubat 1997, ss.5-7.
- Miller, Donald L.; “Lewis Mumford: Urban Historian, Urban Visionary”, **Journal of Urban History**, May 1992, Vol: 18, Sayı: 3, ss. 280-307.

- Miroğlu, Armaveni; “Pangaltı Mezarlığı-Surp Hagop Mezarlığı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:187, 2009, ss.34-39.
- Müller, Georgina Adelaide; **On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanat’lı Günleri**, Dergâh Yayınevi, İstanbul 2010.
- Neyzi, Leyla; “Eski İstanbul’un Şehir Kültürünü Hatırlamak: Yaşanmışlıklar, Bellek ve Nostalji”, **Eski İstanbullular Yeni İstanbullular**, haz. Murat Güvenç, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, ss.78-83.
- Okutan, M. Çağatay; **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Oran, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- Ortaylı, İlber; **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1974.
- Ortaylı, İlber; **İstanbul’dan Sayfalar**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber; **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ortaylı, İlber; **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ortaylı, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ökte, Faik; **The Tragedy of The Turkish Capital Tax**, Croom Helm, Australia, 1987.
- Öncel, A. Derin; **Apartman, Galata’da Yeni Bir Konut Tipi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

- Örs, İlay Romain; “İstanbullu Rumlar, Eski İstanbullular”, **Eski İstanbullular Yeni İstanbullular**, Murat Güvenç(haz.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, ss.115-123.
- Özen, Saadet; **Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Özer, İlbeyi; **Avrupa Yolunda Batılaşma Ya Da Batılılaşma, İstanbul’da Sosyal Değişimler**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- Pamuk, Şevket; **Osmanlı’dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri II**, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Patrick, Mary Mills; **Son Sultanların İstanbul’unda**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- Safa, Peyami; **Fatih-Harbiye**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2008.
- Scognomillo, Giovanni; **Bir Levantenin Beyoğlu Anıları**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.
- Shaw, Stanford J., Ezel K. Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt II, e-Yayınları, İstanbul, 2010.
- Stathis, Penelopi; **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Şeni, Nora; **Seni Unutursam İstanbul**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Şeni, Nora; **Camondolar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Şentürk, Burhan; **İstanbul’un Semtleri Dizisi, “Semtler/Şişli”**, İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2003.

- Tahir, Kemal; **Esir Şehrin İnsanları**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taner, Altan; **İstanbul'un Semtleri Dizisi, "Semtler: Kurtuluş-Feriköy"**, İBB Kültür İşleri, İstanbul, 2003.
- Taşkıran, Cemalettin; **Yüzyıllardır Harbiye**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- Tekeli, İlhan; "Yüzelli Yılda Toplu Ulaşım", **İstanbul Dergisi**, Sayı:2, 1992, ss.18-27.
- Tekeli, İlhan; **The Development of the İstanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning**, International Union of Local Authorities Section for the Eastern and Mediteranean and Middle East Region, İstanbul, 1994.
- Tekeli, İlhan; "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, ed. Paul Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss.19-30.
- Tekeli, İlhan; "Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", **Eski İstanbullular Yeni İstanbullular**, haz. Murat Güvenç, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009, ss. 11-34.
- Tümertekin, Erol; **İstanbul'da Bir Sanayi Bölgesi: Bomonti**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Türker, Orhan; "Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı", **Tarih ve Toplum**, Eylül 2002, ss.153-156.

- Türker, Orhan; **Galata'dan Karaköy'e**, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Türker, Orhan; **Osmanlı İstanbul'undan Bir Köşe, Tatavla**, Sel Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Ubicini, Jean Henri A.; **La Turquie Actuelle**, Paris, 1855, s.444 aktaran Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Ülken, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I**, Selçuk Yayınları, Konya, 1967.
- Yerasimos, Stefanos; "Konaktan Apartmana Geçiş Üzerine Bazı Gözlemler", (Çevrimiçi) <http://www.obamuze.com/volvotop12.asp>
- Ziyaoğlu, Rakım; **21. Yüzyıl Yaklaşırken Beyoğlu**, Beyoğlu Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1989.

Ansiklopediler

- MEB İslam Ansiklopedisi**, V. Cilt, İstanbul, 1950.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995.

Raporlar

- İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, "1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu",
- III. Bölüm, İstanbul İl Bütünü Araştırma Bulguları.**
- http://www.planlama.org/new/images/stories/Dokuman/istanbul_cdp/3a_il_butunu_aras_bulgulari.pdf

Yayımlanmamış Araştırmalar

Güvenç, Murat: “İkinci Meşrutiyetten İşgal Dönemine İstanbul’da Toplumsal, Ekonomik ve Mekânsal Dönüşüm:1910-1922 Doğu Yıllıkları (Annuaire Oriental) Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler” SBB 8006 Başlıklı TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilim Araştırma Projesi, İstanbul, 2004.

3. Bölümde Mütakabiliyet Analizleri Sonucunda Oluşturulan Tablolarda

Kullanılan Veri Tabanının Elde Edildiği Kaynaklar

Annuaire oriental. commerce, industrie, administration, magistrature de l’Empire ottoman, İstanbul, 1910.

Annuaire oriental. Oriental Directory. Commerce, industrie, administration, magistrature, İstanbul, 1922.

İstanbul Telefon Rehberi, 1942.

İstanbul Telefon Rehberi, 1955.

İstanbul Telefon Rehberi, 1966.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Meslek ve İktisadi Faaliyet Klasifikasyonu, 1990

Internet

- (Çevrimiçi) http://www.inalcik.com/indexTr/halil_inalcik_makaleleri.asp,
- (Çevrimiçi) <http://www.norzartonk.org/?p=641>
- (Çevrimiçi) www.sislibelediyesi.com
- (Çevrimiçi) <http://bianet.org/bianet/azinliklar/132420-bir-gasp-hikayesi>
- (Çevrimiçi) http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/tatavla-dan-kurtulus-a_28.html
- (Çevrimiçi) <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=19490>
- (Çevrimiçi) <http://www.surpagop.com/icerik.php?m=26>
- (Çevrimiçi) <http://www.hristiyanforum.com/forum/cenaze-mezarlik-f345/ferikö-protestan>
- (Çevrimiçi) <http://www.gezgindergi.com/2011/05/12/katolik-gurcu-kilisesi/>
- (Çevrimiçi) <http://www.karagozyan.k12.tr/ilkogretim/ilkogretim-tarihce-58-1.html>
- (Çevrimiçi) http://www.yangin.org/dosyalar/buyuk_beyoglu_yangini.pdf

EKLER

Ek-1

1910 Yılı Tek Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Kategori	
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Kara Ulaşımı, su ulaşımı, hava ulaşımı, ulaşım ile ilgili diğer hizmetler, haberleşme
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Kamu idare, savunma ve güvenlik hizmetleri, çevre sağlığı ve benzeri hizmetler, eğitim hizmetleri, araştırma ve bilim kurumları, tıbbi hizmetler, dişçiler, veteriner hizmetleri ve diğer sağlık hizmetleri, sosyal yardım kuruluşları, ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar, diğer sosyal ve ilgili kamu hizmetleri, elektrik, gaz ve buhar, suyun temini, temizlenmesi ve dağıtım şebekesi
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Bina inşaatı, yol, köprü ve hava meydanı inşaatı bakım ve tamirâtı, baraj ve bent inşaatı bakım ve tamirâtı, diğer inşaat bakım ve tamirâtı
Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Gayrimenkul işleri, hukuk hizmetleri, muhasebe, hesap ve kontrol işleri, mühendislik, mimarlık ve teknik hizmetler, reklam hizmetleri, diğer yardımcı iş hizmetleri, makine ve teçhizat kiralaması
İmalat Sanayi	Gıda, içki ve tütün sanayi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi, orman ürünleri ve mobilya, kağıt ve kağıt ürünleri ve basın sanayi, kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik mamulleri sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal ana sanayi, metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi, diğer imalat sanayi

1910 Yılı Tek Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
Kategori	
Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	Kömür istihsali, ham petrol ve doğal gaz istihracı, metalik cevher istihsali ve zenginleştirme, metalik olmayan ve madencilik konusuna giren maddeler istihsali, gıda maddeleri toptan ticareti, zirai ana maddeler toptan ticareti, mensucat ve giyim eşyası, kereste ve inşaat malzemesi toptan ticareti, madenler ve sınai kimyevi maddeler toptan ticareti, makine ve teçhizat, motorlu araçlar, elektrik cihazları ve yedek parçaları toptan ticareti, cam, züccaciye ve çini, ticaret komisyonculuğu, kabzımallık ve ticaret ajanlığı, diğer toptan ticaret, gıda maddeleri perakende ticareti, giyim eşyası perakende ticareti, mobilya, mefruşat ve ev eşyası ticareti, eczane, ıtriyaatçılar ve parfümeri perakende ticareti, nakil vasıtaları, ziraat makine ve aletleri, diğer makine ve motor perakende ticareti, kereste ve inşaat malzemeleri perakende ticareti, yakacak maddeler perakende ticareti, büyük mağazalar, diğer perakende ticareti, lokanta ve kahvehaneler, diğer yeme içme yerleri, oteller, moteller, pansiyon ve konaklama yerleri

Ek-2

1910 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Kategori	
11- Haberleşme, Yerli ve Yabancı Kamu Kuruluşları	Haberleşme Kamu İdaresi ve Savunma, Elektrik Gaz ve Buhar, Suyun Temini Temizlenmesi ve Dağıtım Şebekesi Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar
9- Ulaştırma, Sosyal Hizmetler ve Eğlence	Ulaştırma Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (Eğitim Hizmetleri, Tıbbi Hizmetler, Araştırma ve Bilim Kurumları, Sosyal Yardım Kuruluşları, Ticari Meslek ve Sendikal Kuruluşlar, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri) Eğlence ve Kültür Hizmetleri (Sinema ve Diğer Eğlence Hizmetleri, Kütüphaneler, Müzeler vs.)
7- Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi	Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi
3- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi
10- İnşaat ve Sigorta	İnşaat ve Bayındırlık İşleri Sigorta
2- Üretici Hizmetleri	Toptan Ticaret, Kömür İstihali, Metalik Olmayan ve Madencilik Konusuna Giren Maddeler İstihali Taşınmaz Mallara ait İşler (Gayrimenkul alım, satım, kiralama) ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (hukuk, muhasebe, mühendislik, mimarlık, reklam vb. hizmetler)
5- Mali Kurumlar	Mali Kurumlar
1-Tekstil, Mobilya, Kimyevi Mamuller, Lokanta ve Otelcilik	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Orman Ürünleri ve Mobilya Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, Kimya, Petrol, Kömür Kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi Lokanta ve Oteller

1910 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
Kategori	
4- Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler ve Hassas Aletler Sanayi	Metal Eşya, Makine ve Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi
	Perakende Ticaret (Gıda maddeleri, giyim eşyası, mobilya, mefruşat, eczane, itiriyat, nakil vasıtaları, ziraat makine ve aletleri, kereste ve inşaat malzemeleri, yakacak madde, büyük mağazalar, vd.) Kişisel Hizmetler
8- Diğer İmalat Sanayi	Diğer İmalat Sanayi (kuyumculuk, müzik aletleri, spor malzemesi, vd.)
6- Metal Ana Sanayi	Metal Ana Sanayi

Ek-3

1910 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Kategori	
10- MİA (Merkezi İş Alanı) Faaliyetleri, Kamu ve Uluslararası Hizmetler	Tütün ve içki sanayi Büyük mağazalar Kara ulaşımı Haberleşme Kamu idare hizmetleri, Güvenlik hizmetleri, Elektrik, gaz ve buhar, Suyum temini, temizlenmesi, ve dağıtım şebekesi Sosyal yardım kuruluşları Ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar Diğer sosyal ve ilgili kamu hizmetleri Milletlerarası ve diğer yabancı kuruluşlar ve mesleki kuruluşlar
9- Diğer Ulaşım ve Eğitim Hizmetleri	Su ulaşımı Ulaşım ile ilgili diğer hizmetler Eğitim hizmetleri
5- Basım ve Gayrimenkul İşleri	Basım ve ilgili sanayi Taşınmaz mallara ait işler
8- İnşaat ve Sigortacılık	Bina inşaatı, Yol, köprü ve hava meydanı inşaatı bakım ve tamirâtı Sigorta kurumları
6- Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi	Kağıt ve kağıt ürünleri imali sanayi
1-Gıda Sanayi, Kapalıçarşı Küçük İmalat ve Lokantacılık	Gıda maddeleri sanayi Ayakkabı sanayi, Deri işleme sanayi, deri endüstrileri ve kürk, deri yerine kullanılan maddelerden eşyalar imali Ağaç mobilya ve mefruşat sanayi Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi, Çanak, çömlek, çini porselen vb. maddeleri sanayi, Cam ve camdan mamul eşya imali sanayi, Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi Zirai ana maddeler toptan ticareti Mensucat ve giyim eşyası Makine ve teçhizat, motorlu araçlar, elektrik cihazları ve yedek parçaları toptan ticareti Gıda maddeleri perakende ticareti Lokanta ve kahvehaneler ve diğer yeme, içme yerleri

1910 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
Kategori	
3- Gıda Toptancılığı	Gıda maddeleri toptan ticareti
2- İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti	Kereste ve inşaat malzemesi toptan ticareti
4- Dokuma Sanayi, Kapalıçarşı Seyrek Perakende Faaliyetleri	Dokuma sanayi Ağaç ve mantar ürünleri sanayi Metal eşya sanayi, Elektrik makineleri, cihazları alet sanayi, Taşıt araçları sanayi Diğer imalat sanayi Giyim eşyası perakende ticareti Mobilya, mefruşat ve ev eşyası ticareti Eczane, itriyatçılar ve parfümeri perakende ticareti Kereste ve inşaat malzemesi perakende ticareti, Nakil vasıtaları, ziraat makine ve aletleri, diğer makine ve motor perakende ticareti Yakacak maddeleri perakende ticareti Diğer perakende ticareti Yukarıda zikredilmemiş tamir hizmetleri Ev hizmetleri
7-Metal Sanayi, Mali Kurumlar, Komisyonculuk ve Yardımcı Hizmetler	Ayakkabı dışında giyim eşyası imali sanayi Demir ve çelik metal ana sanayi Madenler ve sınai kimyevi maddeler toptan ticareti, Kömür istihali, Metalik olmayan ve madencilik konusuna giren maddeler istihali Ticaret komisyonculuğu, kabzımallık ve ticaret ajanlığı Diğer toptan ticaret, Cam, zücade ve çini Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplar ve diğer konaklama yerleri Mali kurumlar Kurumlara yardımcı iş hizmetleri Tıbbi hizmetler, dişçiler, veteriner hizmetleri ve diğer sağlık hizmetleri Sinema ve diğer eğlence hizmetleri, Kütüphaneler, müzeler, hayvanat ve nebat bahçeleri ve yukarıda zikredilmemiş kültür ve eğlence hizmetleri Çamaşırhaneler, boya ve temizleyiciler Diğer kişisel hizmetler İyi tanımlanmamış faaliyetler ve bilinmeyen

Ek-4

1910 Yılı Ticari Coğrafyası Sektör Kompozisyonları	
Kategori	Balıkpazarı (Yaş Gıda+Kereste+Kağıt+Mensucat)Top. Tic.
e11	Ağaç Ürünleri sanayi, Kağıt ve Ürünleri Sanayi, Mensucat ve Giyim Eşyası, Gıda Toptan Ticareti
	MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri I
e1	Gıda Sanayi, Giyim Eşyası İmali, Gıda Maddeleri Perakende Ticareti, Eczane, Parfümeri vb. perakende Ticaret, Lokanta, Tıbbi Hizmetler, Diğer Kişisel Hizmetler,
e3	Zirai Ana Madde Toptan Ticareti, Maden/Kimyevi Madde Toptan Ticareti, Diğer Toptan Ticaret
e4	Ticaret Komisyonculuğu, Kabzımallık, Ajanlık, Mali Kurumlar, Ev Hizmetleri, Sigorta Kurumları, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri
e8	Su Ulaşımı, Ulaşım Hizmetleri, Makine ve elektrik Cihazları Toptan Ticareti, Metalik Olmayan Maddeler, İçki Sanayi, Diğer Kimya Ürünleri Sanayi
e10	Taş ve Toprak Sanayi, Kereste/İnşaat Malzemeleri Toptan Ticareti, Yakacak Maddeler Perakende Ticareti
e11	Ağaç Ürünleri Sanayi, Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi, Mensucat ve Giyim Eşyası, Gıda Toptan Ticareti
e12	Çanak, Çömlek, Porselen vb. Sanayi, camdan Mamul Eşya Sanayi, Taşınmaz Mallara Ait İşler, Sosyal Yardım Kuruluşları, Diğer Eğlence ve Kültür Hizmetleri
	MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II
e2	Haberleşme, Kamu Hizmetleri, Basım Sanayi, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (Dini Kuruluşlar vb.), çamaşırhaneler, boya ve temizleyiciler, Oteller
e4	Ticaret Komisyonculuğu, Kabzımallık, Ajanlık, Mali Kurumlar, Ev Hizmetleri, Sigorta Kurumları, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri
e7	Bina İnşaatı, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar, Elektrik-Gaz-Su Temini, Eğlence Hizmetleri (Sinema vb.), Deri İşleme
e1	Gıda Sanayi, Giyim Eşyası İmali, Gıda Maddeleri Perakende Ticareti, Eczane, Parfümeri vb. perakende Ticaret, Lokanta, Tıbbi Hizmetler, Diğer Kişisel Hizmetler,
e3	Zirai Ana Madde Toptan Ticareti, Maden/Kimyevi Madde Toptan Ticareti, Diğer Toptan Ticaret
e7	Bina İnşaatı, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar, Elektrik-Gaz-Su Temini, Eğlence Hizmetleri (Sinema vb.), Deri İşleme
e6	Büyük Mağazalar, Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar, Tütün Sanayi, Kara Ulaşımı, Eğitim Hizmetleri

1910 Yılı Ticari Coğrafyası Sektör Kompozisyonları (Devamı)	
e8	Su Ulaşımı, Ulaşım Hizmetleri, Makine ve elektrik Cihazları Toptan Ticareti, Metalik Olmayan Maddeler, İçki Sanayi, Diğer Kimya Ürünleri Sanayi
e10	Taş ve Toprak Sanayi, Kereste/İnşaat Malzemeleri Toptan Ticareti, Yakacak Maddeler Perakende Ticareti
	Kapalıçarşı, Seyrek Perakendecilik (Mobilya+Giyim+Mücevher+Ayakkabı)
e5	Dokuma Sanayi, Ayakkabı Sanayi, Mobilya/Mefruşat, Metal Eşya Sanayi, Tamir Hizmetleri, Diğer İmalat Sanayi, Diğer Perakende Ticaret, Giyim Eşyası Perakende Ticareti, Mobilya/Mefruşat ve ev eşyası Ticareti, Kereste ve İnşaat Malzemesi Perakende Ticareti
	Seyrek Perakendecilik (Kapalıçarşı Profili II)
e9	Demir ve Çelik Metal Ana sanayi, taşıt Araçları Sanayi

Ek-5

1922 Yılı Tek Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Kara Ulaşımı, su ulaşımı, hava ulaşımı, ulaşım ile ilgili diğer hizmetler, haberleşme
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler, Elektrik, Gaz ve Su	Kamu idare, savunma ve güvenlik hizmetleri, çevre sağlığı ve benzeri hizmetler, eğitim hizmetleri, araştırma ve bilim kurumları, tıbbi hizmetler, dişçiler, veteriner hizmetleri ve diğer sağlık hizmetleri, sosyal yardım kuruluşları, ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar, diğer sosyal ve ilgili kamu hizmetleri, elektrik, gaz ve buhar, suyun temini, temizlenmesi ve dağıtım şebekesi
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Bina inşaatı, yol, köprü ve hava meydanı inşaatı bakım ve tamirâtı, baraj ve bent inşaatı bakım ve tamirâtı, diğer inşaat bakım ve tamirâtı
Mali Kurumlar, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri	Gayrimenkul işleri, hukuk hizmetleri, muhasebe, hesap ve kontrol işleri, mühendislik, mimarlık ve teknik hizmetler, reklam hizmetleri, diğer yardımcı iş hizmetleri, makine ve teçhizat kiralaması
İmalat Sanayi	Gıda, içki ve tütün sanayi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi, orman ürünleri ve mobilya, kağıt ve kağıt ürünleri ve basın sanayi, kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik mamulleri sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal ana sanayi, metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi, diğer imalat sanayi

1922 Yılı Tek Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu (Devam)		
Madencilik, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller		Kömür istihsali, ham petrol ve doğal gaz istihracı, metalik cevher istihsali ve zenginleştirme, metalik olmayan ve madencilik konusuna giren maddeler istihsali, gıda maddeleri toptan ticareti, zirai ana maddeler toptan ticareti, mensucat ve giyim eşyası, kereste ve inşaat malzemesi toptan ticareti, madenler ve sınai kimyevi maddeler toptan ticareti, makine ve teçhizat, motorlu araçlar, elektrik cihazları ve yedek parçaları toptan ticareti, cam, züccaciye ve çini, ticaret komisyonculuğu, kabzımallık ve ticaret ajanlığı, diğer toptan ticaret, gıda maddeleri perakende ticareti, giyim eşyası perakende ticareti, mobilya, mefruşat ve ev eşyası ticareti, eczane, ıtriyaçılar ve parfümeri perakende ticareti, nakil vasıtaları, ziraat makine ve aletleri, diğer makine ve motor perakende ticareti, kereste ve inşaat malzemeleri perakende ticareti, yakacak maddeler perakende ticareti, büyük mağazalar, diğer perakende ticareti, lokanta ve kahvehaneler, diğer yeme içme yerleri, oteller, moteller, pansiyon ve konaklama yerleri

Ek-6

1922 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Kategori	
1-Gayrimenkul ve Hassas Aletler Sanayi	Metal Eşya, Makine ve Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi Taşınmaz Mallara ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri(hukuk, muhasebe, mühendislik, mimarlık, reklam hizmetleri)
2-Perakende Ticaret	Perakende Ticaret (Gıda, Giyim, Mobilya, Mefruşat, eczane, İtriya, nakil vasıtaları, kereste ve inşaat malzemeleri, yakacak maddeler perakende ticaretleri ve büyük mağazalar)
3-Toptan Ticaret ve Madencilik	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Toptan Ticaret (Gıda, Zirai Maddeler, Mensucat ve Giyim, kereste ve inşaat malz., Madenler, makine, cam, ticaret komisyonculuğu), Kömür İstihali, Metalik Olmayan ve Madencilik Konusuna Giren Maddeler İstihali
4-Kişisel Hizmetler	Kişisel Hizmetler (Tamircilik, çamaşırhane ve temizleyiciler, ev hizmetleri, kuaförler)
5-Gıda ve Mobilya Sanayi	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi Orman Ürünleri ve Mobilya
6-Metal Ana Sanayi	Metal Ana Sanayi (Demir-Çelik)
7-Bankacılık, İnşaat ve Tüketici Hizmetleri	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, Kimya, Petrol, Kömür Kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi İnşaat ve Bayındırlık İşleri Lokanta ve Oteller Mali Kurumlar
8-Kağıt, Sigorta ve Sosyal Hizmetler	Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi Sigorta Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (eğitim, araştırma ve bilim kurumları, tıbbi hizmetler, sosyal yardım kuruluşları, sendikal ve ticari kuruluşlar, dini kuruluşlar, dernek ve cemiyetler)
9-Diğer İmalat Sanayi	Diğer İmalat Sanayi (kuyumculuk , müzik aletleri, spor malzemeleri vb imalat)
10-Ulaştırma, Kamu ve Eğlence Hizmetleri	Ulaştırma, Haberleşme Kamu İdaresi ve Savunma , Elektrik Gaz ve Buhar, Suyun Temini Temizlenmesi ve Dağıtım Şebekesi Eğlence ve Kültür Hizmetleri
11-Uluslararası Kuruluşlar	Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar

Ek-7

1922 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
Kategori	
1-Komisyonculuk, Dokuma ve Seyrek Perakendecilik	Dokuma sanayi Mensucat ve giyim eşyası Ticaret komisyonculuğu, kabzımallık ve ticaret ajanlığı Giyim eşyası perakende ticareti Mobilya, mefruşat ve ev eşyası ticareti Eczane, itriyatçılar ve parfümeri perakende ticareti
2-Gayrimenkul ve İnşaat Malzemesi Perakendeciliği	Kereste ve inşaat malzemesi perakende ticareti Diğer perakende ticareti Taşınmaz mallara ait işler
3-Gıda, Mobilya ve Lokantacılık	Gıda maddeleri sanayi Ağaç mobilya ve mefruşat sanayi Gıda maddeleri toptan ticareti Gıda maddeleri perakende ticareti Lokanta ve kahvehaneler ve diğer yeme, içme yerleri
4-Taş, Toprak ve Cam Sanayi	Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi, Cam ve camdan mamul eşya imali sanayi
5-Kişisel Hizmetler, İnşaat Malzemesi Toptancılığı ve Ayakkabıcılık	Ayakkabı dışında giyim eşyası imali sanayi Ayakkabı sanayi Diğer inşaat bakım ve tamirâtı Kereste ve inşaat malzemesi toptan ticareti Madenler ve sınai kimyevi maddeler toptan ticareti, Metalik olmayan ve madencilik konusuna giren maddeler istihsali Çamaşırhaneler, boya ve temizleyiciler Diğer kişisel hizmetler
6-Demir-Çelik sanayi	Demir ve çelik metal ana sanayi, Demir ve çelik dışında metal ana sanayi

1922 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
Kategori	
7-Deri, Kuyum ve Çeyizcilik	Deri işleme sanayi, deri endüstrileri ve kürk, deri yerine kullanılan maddelerden eşyalar imali Ağaç ve mantar ürünleri sanayi Diğer imalat sanayi (kuyum, müzik aletleri, spor malzemeleri) Ev hizmetleri
8-Merkezi İş Alanı (MİA) Faaliyetleri	Tütün ve içki sanayi Kağıt ve kağıt ürünleri imali sanayi Basım ve ilgili sanayi Makine ve teçhizat, motorlu araçlar, elektrik cihazları ve yedek parçaları toptan ticareti Diğer toptan ticaret, Cam, züccaciye ve çini Nakil vasıtaları, ziraat makine ve aletleri, diğer makine ve motor perakende ticareti Mali kurumlar
9- MİA Üretici Hizmetleri	Taşıt araçları sanayi Bina inşaatı, Yol, köprü ve hava meydanı inşaatı bakım ve tamirâtı Su ulaşımı Sigorta kurumları Eğitim hizmetleri
10-MİA tüketici Hizmetleri	Büyük mağazalar Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplar ve diğer konaklama yerleri Ulaşım ile ilgili diğer hizmetler Kamu idare hizmetleri, Güvenlik hizmetleri, Elektrik, gaz ve buhar, Suyun temini, temizlenmesi, ve dağıtım şebekesi Sinema ve diğer eğlence hizmetleri, Kütüphaneler, müzeler, hayvanat ve nebat bahçeleri ve yukarıda zikredilmemiş kültür ve eğlence hizmetleri

1922 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
Kategori	
11-Ulaştırma, Uluslararası Kuruluşlar ve Sosyal Hizmet Kuruluşları	Kara ulaşımı Haberleşme Sosyal yardım kuruluşları Ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar Diğer sosyal ve ilgili kamu hizmetleri Milletlerarası ve diğer yabancı kuruluşlar ve mesleki kuruluşlar İyi tanımlanmamış faaliyetler ve bilinmeyen
12-İş Hizmetleri, Metal Sanayi ve Sağlık	Metal eşya sanayi, Makine sanayi Zirai ana maddeler toptan ticareti Yakacak maddeleri perakende ticareti Kurumlara yardımcı iş hizmetleri Tıbbi hizmetler, dişçiler, veteriner hizmetleri ve diğer sağlık hizmetleri Yukarıda zikredilmemiş tamir hizmetleri

Ek-8

1922 Yılı Ticari Coğrafyası Sektör Kompozisyonları	
Kategori	Seyrek Perakendecilik Kapalıçarşı (seyrek Perakende+Küçük İmalat, Zanaat)
e8	Ayakkabı Sanayi, Tamir Hizmetleri, Mobilya/Mefruşat, Metal Eşya Sanayi, Basım Sanayi, Kuyumculuk, Diğer İmalat, Diğer Perakende Ticaret, Mensucat ve Giyim Eşyası, Giyim Eşyası Perakende Ticareti, Mobilya/Mefruşat ve ev eşyası Ticareti, Dokuma Sanayi
	MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri I (Kişi+Kamu+Kurum Hizmetleri+Toptancılık)
e5	Gıda Sanayi, Gıda Maddeleri Perakende Ticareti, Lokanta, Tıbbi Hizmetler, Diğer Kişisel Hizmetler, Kamu Hizmetleri, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (dini kuruluşlar vb)
e7	Taşıt Araçları Sanayi, Taşınmaz Mallara Ait İşler, Makine ve elektrik cihazları Toptan Ticareti, Zırai Ana Madde Toptan Ticareti, Maden/Kimyevi Madde Toptan Ticareti, Su Ulaşımı, Ulaşım Hizmetleri
e4	Deri İşleme, Demir ve Çelik Metal Ana Sanayi, Cam Toptancılığı, Kereste ve İnşaat Malzemesi Perakende Ticareti, Diğer Kimya Ürünleri Sanayi, Ağaç Ürünleri Sanayi, Kağıt ve Ürünleri Sanayi, Gıda Toptan Ticareti, Taş ve Toprak Sanayi, Kereste/İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti, Metalik Olmayan Maddeler, Bina İnşaatı, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar
e6	Giyim Eşyası İmali, Diğer Toptan Ticaret, Eczane, Parfümeri vb. Perakende Ticaret, Ticaret Komisyonculuğu, Kabzımallık, Ajanlık, Sigorta Kurumları, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri, Mali Kurumlar

1922 Yılı Ticari Coğrafyası Sektör Kompozisyonları(Devam)	
Kategori	MİA Etkinlikleri ve Destek Hizmetleri II (Kişi+Kamu+Kurum Hizmetleri+Toptancılık+İletişim+ Uluslararası Kuruluşlar+STK)
e1	Odabaşılar, Ev Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri, Büyük Mağazalar, Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar, Haberleşme, Eğlence Hizmetleri (sinema vb.)
e2	Tütün Sanayi, Kara Ulaşımı, yakacak Madde Perakende Ticareti, Diğer İnşaat, Taşıt Araçları Perakende Ticareti, Ana Kimya, Çamaşırhaneler, Boya ve Temizleyiciler
e3	İçki Sanayi, Elektrik, Oteller, Sosyal Yardım Kuruluşları, Diğer Eğlence ve Kültür Hizmetleri, rentier,
e6	Giyim Eşyası İmalı, Diğer Toptan Ticaret, Eczane, Parfümeri vb. Perakende Ticaret, Ticaret Komisyonculuğu, Kabzımallık, Ajanlık, Sigorta Kurumları, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri, Mali Kurumlar
e5	Gıda Sanayi, Gıda Maddeleri Perakende Ticareti, Lokanta, Tıbbi Hizmetler, Diğer Kişisel Hizmetler, Kamu Hizmetleri, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (dini kuruluşlar vb)
	Balıkpazarı+MİA Hizmetleri+İmalat (Yaş Gıda+Kereste+Kağıt Toptancılığı+Küçük İmalat+Kişisel Hizmetler+Deniz Ulaşımı)
e4	Deri İşleme, Demir ve Çelik Metal Ana Sanayi, Cam Toptancılığı, Kereste ve İnşaat Malzemesi Perakende Ticareti, Diğer Kimya Ürünleri Sanayi, Ağaç Ürünleri Sanayi, Kağıt ve Ürünleri Sanayi, Gıda Toptan Ticareti, Taş ve Toprak Sanayi, Kereste/İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti, Metalik Olmayan Maddeler, Bina İnşaatı, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar

1922 Yılı Ticari Coğrafyası Sektör Kompozisyonları(Devam)	
Kategori	
e5	Gıda Sanayi, Gıda Maddeleri Perakende Ticareti, Lokanta, Tıbbi Hizmetler, Diğer Kişisel Hizmetler, Kamu Hizmetleri, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (dini kuruluşlar vb)
e7	Taşıt Araçları Sanayi, Taşınmaz Mallara Ait İşler, Makine ve elektrik cihazları Toptan Ticareti, Zırai Ana Madde Toptan Ticareti, Maden/Kimyevi Madde Toptan Ticareti, Su Ulaşımı, Ulaşım Hizmetleri
	Perşembe Pazarı +Balıkpazarı (Yaş Gıda+Kereste+Kağıt +İnşaat Malzemesi Toptancılığı+Küçük İmalat)
e4	Deri İşleme, Demir ve Çelik Metal Ana Sanayi, Cam Toptancılığı, Kereste ve İnşaat Malzemesi Perakende Ticareti, Diğer Kimya Ürünleri Sanayi, Ağaç Ürünleri Sanayi, Kağıt ve Ürünleri Sanayi, Gıda Toptan Ticareti, Taş ve Toprak Sanayi, Kereste/İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti, Metalik Olmayan Maddeler, Bina İnşaatı, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar

Ek-9

1942 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
1. Grup	Kimya, petrol, Kömür, kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, İnşaat ve Bayındırlık İşleri, Kişisel Hizmetler (Tamir İşleri, Çamaşırhaneler, Temizleyiciler, Ev Hizmetleri, Berberler, Fotoğrafhaneler, Boyacılar)
2. Grup	Kağıt, Kağıt Ürünleri Sanayi, Metal Ana Sanayi
3. Grup	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi, Lokanta ve Oteller
4. Grup	Orman Ürünleri ve Mobilya
5. Grup	Sigorta
6. Grup	Metal Eşya, Makine ve Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri sanayi
7. Grup	Diğer İmalat Sanayi (Kuyumculuk, Müzik Aletleri İmalı, Spor Malzemesi İmalı vb.)
8. Grup	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi
9. Grup	Toptan Ticaret
10. Grup	Mali Kurumlar, Eğlence ve Kültür Hizmetleri, Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar
11. Grup	Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (Eğitim, Araştırma ve Bilim Kurumları, Tıbbi Hizmetler, Sosyal Yardım Kuruluşları, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar, Dini Kuruluşlar)
12. Grup	Ulaştırma
13. Grup	Perakende Ticaret
14. Grup	Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (Hukuk Hizmetleri, Muhasebe, Mühendislik, Mimarlık, Reklam Hizmetleri, Fotokopi İşleri)
15. Grup	Kamu İdaresi ve Savunma

Ek-10

1942 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümeleri Bileşimleri	
1	Ayvansaray, Ayazmakapı Bahçekapı Çemberlitaş Gedikpaşa Keresteciler, Odun İskelesi Kumkapı, Yenikapı, Laleli Merkez Hal Şişli, Osmanbey Taksim, Talimhane, Tarlabası Unkapanı Kadıköy
2	Yemiş İskelesi Fener, Balat Kantarcılar Galata-Azapkapı Galata-Mumhane Galata-Yemişçi Cihangir-Firuzaga Galatasaray Bostancı-Caddebostan Erenköy
3	Çarşıkapı Mahmutpaşa Meydancık Rızapaşa Yeşildirek
4	Asmaaltı Ketenciler Galata-Billur
5	Galata-Voyvoda Galata-Mertebani Maçka
6	Galata-Perşembepazarı Çakmakçılar, Tarakçılar Tahmis, Küçükpazar Yağ İskelesi

1942 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümeleri Bileşimleri(Devam)	
7	Alemdar Cağaloğlu, Nuruosmaniye Eminönü Şehremini Sultanahmet, Binbirdirek Yeni Postahane Topkapı, Edirnekapi Zeytinburnu, Kazlıçeşme Galata-Tophane Beşiktaş Teşvikiye, Nişantaşı, Harbiye Boğaz (Anadolu) Feneryolu, Kızıltoprak Göztepe Heybeliada, Adalar Mühürdar Paşabahçe
8	Galata Galata-Yüksekkaldırım Tepebaşı, Tünel Bomonti Yedikule Büyükkada
9	Mercan Galata-Şişhane Galata-Tünel Galata-Yenicami Kurtuluş, Pangaltı, Feriköy
10	Balıkpazarı Hasıriskelesi Taşçılar Tütüğümrük Zindankapı Galata-Fermeneciler Galata-Karaköy Galata-Necatibey Beyoğlu

1942 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümeleri Bileşimleri(Devam)	
11	Aksaray, Cerrahpaşa Babıali, Ankara Bakırköy Beyazıt Divanyolu Sirkeci Defterdar, Silahtarağa Fatih Yeşilköy Ayazpaşa Boğaz (Avrupa) Büyükdere, Sarıyer Dolmabahçe, Kabataş, Fındıklı Kasımpaşa Ortaköy, Kuruçeşme Üsküdar Haydarpaşa
12	Kapalıçarşı Fincancılar Galata-Mahmudiye
13	Aşirefendi İstanbul Marpuççular Sultanhamam Tahtakale Çiçekpazarı Galata-Kürekçiler

Ek-11

1955 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
1. Grup	İnşaat ve Bayındırlık İşleri, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (Hukuk hizmetleri, muhasebe, mühendislik, mimarlık, reklam hizmetleri, ajanslar)
2. Grup	Belirtilmemiş, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi,
3. Grup	Orman Ürünleri ve Mobilya
4. Grup	Metal Ana Sanayi, Diğer İmalat Sanayi (kuyumculuk vb.)
5. Grup	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi, Metal Eşya, Makine Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi, Perakende Ticaret, Kişisel Hizmetler (Boyacılar, temizlikçiler, tamirciler, ev hizmetleri, berberler, fotoğrafçılar)
6. Grup	Toptan Ticaret
7. Grup	Lokanta ve Oteller, Ulaştırma, Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (Eğitim, araştırma ve bilim kurumları, tıbbi hizmetler, sosyal yardım kuruluşları, ticari, mesleki ve sendikal kuruluşlar, dini kuruluşlar)
8. Grup	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi
9. Grup	Kamu İdaresi ve Savunma, Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar
10. Grup	Sigorta, Eğlence ve Kültür Hizmetleri
11. Grup	Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi, Kimya, petrol, kömür, Kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi, Mali Kurumlar

1955 Yılı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
1. Grup	Hava Ulaştırımı, Güvenlik Hizmetleri, Sosyal Yardım Kuruluşları, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar, Diğer Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri, Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar
2. Grup	Sigorta Kurumları
3. Grup	Kamu İdare Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri, Diğer Eğlence ve Kültür Hizmetleri
4. Grup	Çanak, Çömlek, Çini, Porselen vb. Maddeler sanayi
5. Grup	Gıda Maddeleri Sanayi, Müteferrik Gıda Maddeleri sanayi, Müteferrik Kimya Sanayi, Eczane, İtiryatçılar ve Parfümeri perakende Ticareti, Kara Ulaştırımı, Su Ulaştırımı
6. Grup	Dokuma Sanayi, Makine Sanayi (elektrikli makineler hariç), Elektrik Makineleri, Cihazları Sanayi, Gıda Maddeleri Toptan Ticareti, Madenler ve Sınai, Kimyevi Maddeler Toptan Ticareti, Ticaret Komisyonculuğu, Kabzımallık ve Ticaret Ajanlığı, Diğer Toptan Ticaret, Nakil Vasıtaları, Ziraat Makine ve Aletleri, Diğer Makine ve Motor Perakende Ticareti, Diğer Perakende Ticareti, Ulaşım İlgili Diğer Hizmetler, Tamir Hizmetleri
7. Grup	Müteferrik Madencilik, Diğer Kimyasal Ürünler Sanayi, Basım ve İlgili Sanayi, Oteller, Mali Kurumlar, Sinema ve Diğer Eğlence Hizmetleri
8. Grup	Lastik Ürünleri Sanayi
9. Grup	Deri İşleme Sanayi, Ağaç ve Mantar Ürünleri Sanayi, Taş ve Toprağa Dayalı Diğer Sanayi, Taşıt Araçları Sanayi, Bina İnşaatı, Diğer İnşaat, Bakım ve Tamirâtı, Zırai Ana Maddeler Toptan Ticareti, Kereste ve İnşaat Malzemesi Toptan Ticareti, Gıda Maddeleri Toptan Ticareti, Lokantalar, Taşınmaz Mallara Ait İşler, Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri, Tıbbi Hizmetler, kişisel Hizmetler (berber, fotoğrafçı, lostra)

1955ı Üç Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu(Devam)	
10. Grup	Mesleki ve İlmi Aletler, Ölçme ve Kontrol Aletleri, Yakacak Maddeleri Perakende Ticareti
11. Grup	Giyim Eşyası imali Sanayi, Ayakkabı Sanayi, Ağaç, Mobilya ve Mefruşat Sanayi, Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayi, Demir-Çelik Metal Ana Sanayi, Diğer İmalat (kuyumculuk vb), Mensucat Sanayi, Makine ve Teçhizat Toptan Ticareti, Giyim Eşyası Perakende Ticareti, Kereste ve İnşaat Malzemesi Perakende Ticareti
12. Grup	Plastik Mamuller Sanayi

Ek-13

1955 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt kümeleri Bileşimleri	
106	Zeytinburnu Osmaniye köyü Edirnekapi Alemdar Ayvansaray Şehremini, Şehzadebaşı Davutpaşa, Defterdar İstanbul Nuruosmaniye Dolapdere Dolmabahçe Feriköy
21	Cerrahpaşa Kumkapı Karagümrük, Topkapı Yeşilköy, Şenesenevler Bomonti Büyükdere Fındıklı
102	Çarşıkapı Kantarcılar Kapalıçarşı Mercan Sahaflar Çiçekpazarı, Galatasaray Karamustafapaşa Maçka Ortaköy Osmanbey Şişli Taksim Tophane Sarıyer, Yeniköy, Yüksekaldırım

1955 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümeleri Bileşimleri(Devam)	
103	Çakmakçılar Mahmutpaşa Zindankapı Asmalımescit Cihangir Gümüşsuyu Harbiye Kurtuluş Pangaltı Tarlabaşı Tepebaşı
105	Gedikpaşa Kazlıçeşme, Yedikule Beyoğlu Elmadağ
20	Aşirefendi Eminönü Fincancılar Marpuççular Rızapaşa Sultanhamam Tahtakale Yeşildirek Galata
107	Cankurtaran Şişhane
Türk Tüccar Kurum ve Şirket yoğun semtler	
22	Bahçekapı Bakırköy Fener Sirkeci Süleymaniye Firuzağa Arnavutköy

1955 İstanbul Ticari Coğrafyası Semt Kümeleri Bileşimleri(Devam)	
Türk Tüccar Yoğun (1) Semtler	
101	Aksaray Atatürk bulvarı Beyazıt Çemberlitaş Divanyolu Küçükpazar Binbirdirek, Sultanahmet Kartaltepe Ayaspaşa Beşiktaş Emirgân, İstinye, Kireçburnu, Rumelihisarı, Küçükbebek, Kabataş
Türk Tüccar Çok Yoğun (2) Semtler	
100	Fatih, Kocamustafapaşa Lâleli Saraçhane Unkapanı Yenikapı Karaköy Halıcıoğlu, Kasımpaşa, Silahtarağa, Tozkoparan Kuruçeşme Esentepe, Levent, Zincirlikuyu Nişantaşı Talimhane Sakızağacı, Teşvikiye

Ek-14

1966 Yılı İki Basamaklı İktisadi Faaliyet Alanları Kompozisyonu	
1. Grup	Ziraat ve Avcılık, Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, İnşaat ve Bayındırlık İşleri, Perakende Ticaret, Sosyal ve İlgili Kamu Hizmetleri (Eğitim, Araştırma ve Bilim Kurumları, Tıbbi Hizmetler, Sosyal Yardım Kuruluşları, Ticari, Mesleki ve Sendikal Kuruluşlar, Dini Kuruluşlar)
2. Grup	Orman Ürünleri ve Mobilya, Diğer İmalat Sanayi
3. Grup	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi, Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basın Sanayi, Metal Eşya, Makine Teçhizat, Ulaşım Aracı, İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi, Toptan Ticaret, Lokanta ve Oteller, Kişisel Hizmetler (tamircilik, boyacılık, temizlikçilik, ev hizmetleri, berberlik vb.)
4. Grup	Metalik Olmayan Madencilik Konusuna Giren Maddeler İstihsalı, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumlara Yardımcı İş Hizmetleri (hukuk hizmetleri, muhasebe, mühendislik, mimarlık, reklam, ajanslar)
5. Grup	Kömür İstihsalı, Kamu İdaresi ve Savunma
6. Grup	Kimya Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Mamulleri Sanayi, Metal Ana Sanayi, Elektrik, Gaz ve Buhar, Ulaştırma, Mali Kurumlar, Sigorta, Eğlence ve Kültür Hizmetleri
7. Grup	Milletlerarası ve Diğer Yabancı Kuruluşlar

METODOLOJİ³⁷³

Verilerin tanımı, toplanması, temsili erişimi, işleme, toplulaştırma özetleme, görselleştirme ve iletişimi konusundaki teknolojinin uzun bir geçmişi vardır. Günümüzde tarihçiler ulus devlet anlayışının kurumsallaşmaya başladığı Westfalya Barışı'nı, erken modernite döneminde Fransa, Almanya ve İngiltere'de farklı biçimler alan veri toplama kurumlarının oluşumunu ve Manchester'de bir sivil toplum girişimi olarak başlayan kurumsallaşma hareketini istatistiğin kurumsallaşma sürecinin önemli dönüm noktaları olarak kabul ederler.

Özellikleri ve modaliteleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bildiğimiz anlamda istatistik 19. yüzyılda kurumsallaştı. Osmanlı Devleti de bu değişimin dışında kalmadı. Uzun geçmişi olan ancak şartların zorlamasıyla, olanaklar ölçüsünde yürütülen ayrıntı düzeyi ve veri kalitesi yöreden yöreye değişen defter/kayıt tutma konusundaki geleneksel yaklaşımlar geride bırakılarak, 19. yüzyıl başından itibaren modern çağın gereklerine uygun kapsamlı ve sistematik sayımlar gerçekleştirildi. Bu süreç sonucunda elde edilen zengin arşiv malzemesi elektronik ortama aktararak peyderpey kullanıma açıldı. Ne var ki eldeki geleneksel istatistiksel çözümleme araçlarıyla, daha çok arşiv malzemesinin ortalama almaya elverişli sayısal (ratio scale) değişkenleri işlenebiliyordu. Bu yöntemler küçük değişikliklerle sıralı değişkenlere genelleştirilebilir. Bu durum nüfus bilim ve demografya ve iktisat tarihi alanında kayda değer gelişmelere ortam hazırladı. Nitekim peyderpey elektronik ortama taşınan Osmanlı arşivlerinin geleneksel istatistik yaklaşımlarıyla işlenebilen bölümü, iktisat tarihçileri tarafından işlenmektedir. Yaş dağılımı, nüfus ve göç iktisadi zaman serileri konusundaki az sayıdaki sayısal ve sıralı değişken içeren belgeler değerlendirme dışı tutulursa, toplumsal ve iktisat tarihi araştırmalarında kullanılabilecek verilerin en önemli bölümü geleneksel istatistiksel araçlarla ancak kısmen işlenebilecek nominal (kategorik) defter bilgilerinin önemli bir bölümü okunmuş, sistematize edilerek veri tabanları oluşturabilecek duruma getirilmiştir.

³⁷³ Bu anlatım Prof. Dr. Murat Güvenç'in kaleminden aktarılmıştır.

Geleneksel istatistiksel çözümleme araçları, ne yazık ki, bu verilerin işlenmesi konusunda sınırlı olanaklar sağlar. Veri sıkıştırma ve görselleştirme alanındaki müzmin sorunlar nedeniyle zahmetli arşiv çalışmalarıyla oluşturulan bu değerli kalitatif veri tabanlarının ancak çok sınırlı bölümü işlenebilmiş, yorumlanmış ve akademik ortama kazandırılabilmiştir. Metodoloji sorunları nedeniyle arşiv malzemesi üzerinde açıklayıcı olmaktan çok betimleyici (tasviri) çalışmalar yapılabilmektedir. Çoğu kez niteliksel metinsel (nominal) verinin listelenmesiyle yetiniliyor, nominal göstergelerin ardındaki örtük (latent) bağlantıları açığa çıkarıp sergilemek mümkün olmuyordu. Değerli arşiv malzemesinin kısmen ve yüzeysel bir biçimde işlenebilmesi; keşifsel ve görgül araştırmanın değersizleşmesine, tarihçinin kapsamlı yapı değerlendirmelerinden uzaklaşmasına, akademik başarı şansı daha yüksek örnek olay incelemelerine, keşifsel inceleme sürecinin yavaşlamasına, maddi toplumsal ekonomik süreçler yerine daha kolay çözümlenebildiği düşünülen kültür ve dilbilim çözümlemelerine yönelmelerine, büyük zahmetlerle okunup bilgisayar ortamına aktarılmış çok sayıda arşiv belgesinin işlenmeden atıl kalmasına neden olmaktaydı.

Oysa bu mütevazî çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere kategorik veri işleme konusundaki müzmin zafiyetlerin üstesinden gelme konusunda çok ilginç ancak değerlendirilmemiş teknolojik fırsatlar ve metodolojik açılımlar bulunuyor. Sözelimi basılı malzemenin bilgisayar ortamına aktarılarak işlenmesi konusundaki pek çok ilgi çekici gelişmeye rağmen, kategorik veri tabanlarının temsili henüz tarihçileri heyecanlandıran, yetenekli araştırmacıların ilgi duyduğu bir araştırma programına dönüşmemiştir. Ne var ki bu hüznü dönem hızla geride kalıyor. Mikro film teknolojisinden elektronik tarayıcıya geçiş, matbaa harfleriyle sınırlı kalsa da Optik karakter tanıyıcı yazılımlarının yaygınlaşması, veri madenciliği alanının bir araştırma programına dönüşmesi, önemli teknolojik gelişmelerdir.

Bu yeni teknolojik yaklaşımla daha önce geçtiğimiz on yıllarda üretilen veriler, belgeler ve tablolar ayrıca veri giriş zahmetine gerek kalmadan tarih araştırmaları alanına kazandırılabilir. Basılı metin görüntülerinin Optik Harf Tanıyıcı (Optical Character Recognition) yazılımlarla işlenerek metin dosyalarına dönüştürülmesi sonucu, -aksi halde- sahaf envanteri oluşturmanın ötesine

geçemeyecek değerli ve sistematik veriler, tarih araştırmalarının altyapısını oluşturabilmektedir. Fakat yeni metodolojilerle desteklenmedikleri takdirde, bu teknolojilerin tek başlarına belirleyici olamayacakları da açıktır.

Günümüzde yaygınlaşarak sıradanlaşan bu teknolojik gelişmelerden çok, kategorik verilerin temsili örüntü tanıma, işleme ve görselleştirmesi alanında 1960'lı yıllarda Fransa'da gerçekleşen katkılar önemlidir. Bu önemli katkı ve metodolojiler Pierre Bourdieu'nün 1979'da yayımlanmış -ancak ne yazık ki henüz Türkçeye çevrilmemiş- *Distinction*'unun³⁷⁴ ardından sosyal bilimler alanına tanıtıldı. Geçerken bu gelişmelerin ilginç kültürel ve epistemolojik bağlantılar sunucu özellikle Fransızca konuşulan ülkelerde gözlemlendiğini, İngilizce konuşulan ülkelerde fazla yaygınlaşmadığını, esas itibarıyla bu ülkelerdeki bilim anlayışını ve gelişme çizgisini izleyen ülkemiz toplum bilimini çok etkilemediğine işaret edelim.³⁷⁵

Bu yaklaşım kalitatif verinin faktör analizini gerçekleştiren mütekabiliyet³⁷⁶ analizi (Analyse Factorielle des Correspondences) çevresinde gelişmiştir. Ancak gelişme sürecinin ilk evrelerinde bu yaklaşımın temsil yeteneği kategorilerin toplulaştırılma (aggregation) düzeyiyle ters orantılıydı. Diğer bir deyişle, ayrıştırılmış veri kullanımı modelin temsil yeteneğini ve kalitesini hızla azaltırken, toplulaştırılmış veri kullanımı temsil etkinliğini kayda değer düzeyde arttırıyordu. Sosyoloji, işletme, pazar araştırmaları, seçim coğrafyası, şehir çalışmaları gibi toplulaştırılmış kategorik verileri kullanan disiplinlerde sistematik bir araştırma programına dönüşürken ayrıştırılmış atomistik kayıtlarla çalışan arşiv çalışmaları üzerinde fazla etkili olmadı. Mütekabiliyet Analizi'nin bu ilk erken versiyonu sosyoloji ve siyaset bilimi vb. gibi alanlarda geçerliliğini arttırırken, arşiv malzemesi üzerinde çalışan ve hazır sosyal bilim kategorilerine kuşkuyla bakan tarih

³⁷⁴ Pierre Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris: Les editions de minuit, 1979.

³⁷⁵ Bu tekniğin anglo sakson ülkelerinde yaygın olarak kullanılan bir teknik olmayışının, tarihsel, bilgi kuramı ve bilim pratiğinin kurumsallaşma biçimiyle ilgili ilginç bir tarihi vardır; ancak işin bu yönü, elinizdeki araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: K. V. van Meter, M. A. Schiitz, P. Cibois ve L. Mounier, "Correspondance Analysis: A History and French Sociological Perspective" M. Greenacre ve J. Blasius (ed.), *Correspondance Analysis in the Social Sciences*, London: Academic Press, 1994, s. 128-137.

³⁷⁶ M. J. Greenacre, *Correspondence Analysis in Practice*. London: Academic Press, 1993.

araştırmacıları tarafından –beklenebileceği üzere- çekici ve kabul edilebilir bulunmadı.

Kalitatif verilerin işlenip görselleştirilmesiyle ilgili çalışmalar 1990’lı yıllardan sonra bir teknik alan olma özelliğini bir yana bırakarak özerk bir araştırma programına dönüştü. İlk kuşak temsil modellerinin temel sorunlarını aşan yeni yöntemler geliştirildi. Bu bağlamda Lebart’ın sayısal sınıflamayla Mütakabiliyet Analizini birlikte kullanan temsil modelinin önemli katkısını özellikle vurgulamak gerekir.³⁷⁷ Mütakabiliyet analizini sayısal sınıflamayla birlikte kullanan bu yaklaşımda ilk kuşak temsil modellerinin toplulaştırılmış kategorilere bağımlılığını ve/ya genel a priori kategorilerle çalışma gereğini tümüyle ortadan kaldıran bu model, ayrıştırılmış (disaggregated) -atomistik- veri tabanlarındaki örtük bağlantıları açığa çıkarmakta, kapsamlı, görgül incelemeler keşifsel değerlendirmeye olanak sağlar. Bu yaklaşımda mütakabiliyet analizinin uç değer duyarlılığının yol açtığı sorunlar sayısal sınıflama, bu yaklaşımın profil duyarsızlığından kaynaklanabilecek temsil sorunları ise mütakabiliyet analiziyle aşılabilmektedir. Bu iki yaklaşımın olumsuz yönlerini törpüleyip olumlu veçhelerini öne çıkaran bu modeli kategorik veri inceleme alanında çığır açıcı bir katkı şeklinde değerlendirmek hiç de yanlış olmaz.

Bu yaklaşım -bilebildiğimiz kadarıyla- ilk kez 2009 sonbaharında yayımlanan Türkiye Seçim Atlası³⁷⁸ adlı çalışmada uygulanmıştır. Bu Atlas’ın hazırlık çalışmalarında kullanılan modeller geçtiğimiz yıllarda geliştirilerek KATMANLAR adlı kullanıcı dostu bir Grafik Arayüz (Graphical User Interface) üretilmiştir.

İstanbul Şehir Üniversitesi Şehir Araştırmaları Merkezi’nde çok farklı araştırmalarda kullanılmakta olan bu etkileşimli kullanıcı dostu yazılım, atomistik veri tabanlarından çapraz tablolardan yola çıkmakta, uç değerlere sahip gözlemlerin yol açtığı distorsiyon etkilerini gideren katmanlaştırma sürecinin ardından veri tabanını mütakabiliyet analiziyle işlemeye hazır hale getirmektedir. KATMANLAR

³⁷⁷ L. Lebart, “Complementary use of Correspondence Analysis and Cluster Analysis” M. Greenacre ve J. Blasius (ed.), *Correspondence Analysis in the Social Sciences*, London: Academic Press, 1994, s.162-178.

³⁷⁸ M. Güvenç ve H. Kirmanoğlu, *Türkiye Seçim Atlası: 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

yazılımını kullanarak hazırlanan Bursa Çevre düzeni çalışmaları kapsamındaki kapsamlı bölgesel değerlendirme raporu, İdare tarafından kabul edilmiştir. Diğer taraftan KATMANLAR yazılımı halen Şehir Araştırmaları Merkezi'nin TÜBİTAK destekli iki büyük ölçekli araştırma projesinde³⁷⁹ kullanılmaktadır. Yaklaşım son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma hayatının konu edildiği bir uluslararası tarih kongresinde tarihçilere tanıtılmıştır.

Elinizdeki çalışma kategorik veri tabanlarının temsiliyle ilgili bu yeni yaklaşımın uygulandığı ilk araştırmalar arasındadır.

Tez çalışması kapsamında 1910, 1922 Doğu Yıllıkları ve 1942, 1955 ve 1966 İstanbul telefon rehberlerinin tamamı taranmış, OCR programlarıyla işlenerek veri tabanları elde edilmiştir. Semtler, etnik aidiyet, meslekler, bir ve iki basamaklı iktisadi faaliyet kolları üzerinden kodlanmış, SPSS yayılımına aktararak çapraz tablolar *KATMANLAR* adlı yazılımla işlenerek bu tez çalışmasındaki bulgular elde edilmiştir.

³⁷⁹ İlk araştırmada İstanbul Ticari Coğrafyasının ve Merkezi İş Alanının 20. yüzyıl içinde sergilediği gelişme sürecini resmeden bir İktisadi Atlas, ikinci araştırmadaysa 1985-2000 döneminde Türkiye Göç akımlarını tanıtan bir Göç Atlası hazırlanmaktadır.